

ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ
ਸ਼ਟੀਕ

ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ

ਟੀਕਾਕਾਰ - ਸਵਾਮੀ ਹਰਿਨਾਮ ਦਾਸ ਉਦਾਸੀਨ

ਸੰਪਾਦਕ - ਭਜਨ ਸਿੰਘ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ - ਵਿਸ਼ਵ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸੰਗਤ
ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ, ਲਧਿਆਣਾ (ਪੰਜਾਬ)

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥

ਅਥ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਯੋਤੇ॥ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦॥ ਤ੍ਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥

ਦੇਹਰਾ ॥ ਨਮਸਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਖੜਗ ਕਉ ਕਰੋਂ ਸੁ ਹਿਤ ਚਿਤੁ ਲਾਇ॥

ਪੂਰਨ ਕਰੋ ਗ੍ਰੰਥ ਇਹ ਤੁਮ ਮੋਹਿ ਕਰਹੁ ਸਹਾਇ ॥੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਲਿਖਾਰੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ) (ਅਥ) ਹੁਣ (ਬਚਿਤ੍ਰ) ਅਸਚਰਜ ਨਾਟਕ ਪੁਸਤਕ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ। (ਤ੍ਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ) ਤੇਰੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ (ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਮੰਗਲ ਹੈ।

ਦੋ: ॥ (ਸ੍ਰੀ) ਸੋਭਾ ਯੋਗ (ਖੜਗ) ਕਾਲ^੧ ਨੂੰ ਮੈਂ ਚਿਤ ਦਾ (ਹਿਤ) ਪ੍ਰੇਮ ਲਾ ਕੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਤਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਪੂਰਾ ਕਰ ਸਕਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੋ॥੧॥

ਸ੍ਰੀ ਕਾਲ ਜੀ ਕੀ ਉਸਤਤਿ॥ ਤ੍ਰਿਭੰਗੀ ਛੰਦ॥

ਖਗ ਖੰਡ ਬਿਹੰਡ ਖਲ ਦਲ ਖੰਡ ਅਤਿ ਰਣ ਮੰਡ ਬਰ ਬੰਡ॥

ਭੁਜ ਦੰਡ ਅਖੰਡ ਤੇਜ ਪ੍ਰਚੰਡ ਜੋਤਿ ਅਮੰਡ ਭਾਨੁ ਪ੍ਰਭੰ॥

ਸੁਖ ਸੰਤਾ ਕਰਣੰ ਦੁਰਮਤਿ ਦਰਣੰ ਕਿਲ ਵਿਖ ਹਰਣੰ ਅਸਿ ਸਰਣੰ॥

ਜੈ ਜੈ ਜਗ ਕਾਰਣ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਉਬਾਰਣ ਮਮ ਪ੍ਰਤਿਪਾਰਣ ਜੈ ਤੇਗੰ॥੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਖਗ) ਤੀਰਾਂ ਅਤੇ (ਖੰਡ) ਤਲਵਾਰਾਂ ਨਾਲ (ਬਿਹੰਡ) ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ (ਖਲ) ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦੇ ਦਲ ਨੂੰ (ਖੰਡ) ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਮਹਾਨ ਜੰਗ (ਮੰਡ) ਕਰਨ ਵਾਲਾ, (ਬਰਬੰਡ) ਬਲਵਾਨ (ਕਾਲ) ਹੈ। (ਅਖੰਡ) ਨਾ ਲਿਫਣ ਵਾਲਾ ਬਾਹੁਦੰਡ (ਡੋਲਿਆਂ) ਵਾਲਾ, (ਤੇਜ) ਤਿੱਖੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਾਲਾ, (ਜੋਤਿ ਅਮੰਡ) ਅਮਿੱਟ ਚੇਤਨ (ਭਾਨੁ) ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ (ਪ੍ਰਭੰ) ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਾਲਾ (ਕਾਲ)। ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਸੁਖ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਬੁਰੀ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਦਲ ਦੇਣ ਵਾਲਾ, (ਕਿਲ) ਨਿਸਚੇ ਹੀ ਵਿਸ਼ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, (ਅਸਿ) ਐਹੋ ਜਿਹੀ ਪਨਾਹ (ਗਾਹ ਰੂਪ ਕਾਲ) ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ (ਕਾਰਣ) ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਜੈ, ਸ੍ਰਿਸਟੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਜੈ, ਮੇਰੇ ਪਾਲਣ ਵਾਲੇ (ਤੇਗ) ਕਾਲ ਦੀ ਜੈ ਹੋ॥੨॥

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ॥

ਸਦਾ ਏਕ ਜੋਤਜੰ ਅਜੂਨੀ ਸਰੂਪੰ॥ ਮਹਾ ਦੇਵ ਦੇਵੰ ਮਹਾ ਭੂਪ ਭੂਪੰ॥

^੧ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਤ੍ਰਿਯਾ ਚਰਿਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਿਸੇ ਜਤ ਵਸਤੂ ਤਲਵਾਰ, ਸ਼ਸਤ੍ਰ, ਗ੍ਰੰਥ, ਮੜ੍ਹੀ, ਕਬਰ, ਮੂਰਤੀ, ਪੱਥਰ, ਨਦੀ, ਤੀਰਥ ਆਦਿ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਬਲਕਿ ਆਪ ਕਾਲ ਦੇ ਹੀ ਉਪਾਸ਼ਕ ਸਨ। ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਾਲ ਦੀ ਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਕੇ ਮੰਨਦੇ, ਦੁਰਗਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਾਲ ਦੀ ਝਲਕ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ, ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਆਦਿਕ ਅਵਤਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਕਾਲ ਦੇ ਚਮਤਕਾਰ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਅਵਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਾਲ ਦੇ ਭੇਜੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਆਪ ਵੀ ਕਾਲ ਦੇ ਭੇਜੇ ਹੋਏ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਯਥਾ:- 'ਆਗਿਆ ਕਾਲ ਜਗਤ ਪ੍ਰਵੇਸ' (ਅ. ੬) ਪਹਿਲੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਕਾਲ ਦਾ ਹੀ ਮੰਗਲ ਕੀਤਾ, ਅੰਤ ਚੌਦਵੇਂ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਕਾਲ ਦਾ ਹੀ ਮੰਗਲ ਹੈ, ਛੇਵੇਂ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਕਾਲ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਾ ਹੀ ਵਰਨਣ ਹੈ।

ਨਿਰੰਕਾਰ ਨਿਤੜੰ ਨਿਰੂਪੰ ਨ੍ਰਿਬਾਣੰ॥ ਕਲੰ ਕਾਰਣੇਯੰ^੧ ਨਮੋ ਖੜਗ ਪਾਣੰ॥੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ (ਏਕ) ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼-ਮਈ, ਯੋਨੀ ਬਿਨਾਂ ਰੂਪ ਵਾਲਾ। ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਮਹਾਂਦੇਵ, ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਮਹਾਰਾਜਾ। (ਨਿਰੰਕਾਰ) ਕੇਵਲ (ਨਾਂ-ਮਈ), ਨਿਤਯ, ਰੂਪ ਬਿਨਾਂ ਅਤੇ (ਬਾਣ) ਆਦਤ ਬਿਨਾਂ। (ਕਲੰ) ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਤਲਵਾਰ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਹੈ॥੩॥

ਨਿਰੰਕਾਰ ਨ੍ਰਿਬਿਕਾਰ ਨਿਤੜੰ ਨਿਰਾਲੰ^੨॥ ਨ ਬ੍ਰਿਧੰ ਬਿਸੇਖੰ ਨ ਤਰੁਨੰ ਨ ਬਾਲੰ॥

ਨ ਰੰਕੰ ਨ ਰਾਯੰ ਨ ਰੂਪੰ ਨ ਰੇਖੰ॥ ਨ ਰੰਗੰ ਨ ਰਾਗੰ ਅਪਾਰੰ ਅਭੇਖੰ॥੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਨਿਰੰਕਾਰ) ਆਕਾਰ ਬਿਨਾਂ, ਵਿਕਾਰ ਬਿਨਾਂ, ਨਿਤ ਰੂਪ ਅਤੇ ਅਲਹਿਦਾ। ਜੋ ਨਾ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ (ਬ੍ਰਿਧੰ) ਬੁੱਢਾ, ਨਾ (ਤਰੁਨੰ) ਜੁਆਨ ਅਤੇ ਨਾ ਬੱਚਾ ਹੈ। ਨਾ ਕੰਗਾਲ, ਨਾ ਰਾਜਾ, ਨਾ ਰੂਪ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਨਾ ਰੇਖਾਂ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਨਾ ਹੀ ਰੰਗ ਵਾਲਾ, ਨਾ (ਰਾਗ) ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਵਾਲਾ, ਨਾ ਹੀ ਪਾਰ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਭੇਖ ਵਾਲਾ ਹੈ॥੪॥

ਨ ਰੂਪੰ ਨ ਰੇਖੰ ਨ ਰੰਗੰ ਨ ਰਾਗੰ॥ ਨ ਨਾਮੰ ਨ ਠਾਮੰ ਮਹਾ ਜੋਤਿ ਜਾਗੰ॥

ਨ ਦ੍ਰੈਖੰ ਨ ਭੇਖੰ ਨਿਰੰਕਾਰ ਨਿਤੜੰ॥ ਮਹਾ ਜੋਗ ਜੋਗੰ ਸੁ ਪਰਮੰ ਪਵਿਤੜੰ॥੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੀਹਦਾ ਨਾ ਰੂਪ, ਨਾ ਰੇਖ, ਨਾ ਰੰਗ, ਨਾ ਰਾਗ। ਨਾ ਨਾਂ, ਨਾ ਥਾਂ ਹੈ ਅਤੇ ਮਹਾਂ ਜੋਤ ਜਗਦੀ ਹੈ। ਨਾ ਈਰਖਾ, ਨਾ ਭੇਖ, ਨਿਰ ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਨਿਤ-ਮਈ ਹੈ। ਉਹ ਮਹਾਂ ਪਵਿੱਤਰ ਯੋਗ ਦਾ ਵੀ ਮਹਾਂ ਯੋਗ ਹੈ॥੫॥

ਅਜੇਯੰ ਅਭੇਯੰ ਅਨਾਮੰ ਅਠਾਮੰ॥ ਮਹਾਜੋਗ ਜੋਗੰ ਮਹਾਕਾਮ ਕਾਮੰ॥

ਅਲੇਖੰ ਅਭੇਖੰ ਅਨੀਲੰ ਅਨਾਦੰ॥ ਪਰੇਯੰ ਪਵਿੱਤ੍ਰੰ ਸਦਾ ਨਿਰਬਿਖਾਦੰ॥੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿੱਤਣ ਬਿਨਾਂ, ਭੇਦ ਬਿਨਾਂ, ਨਾਂ ਬਿਨਾਂ, ਥਾਂ ਬਿਨਾਂ। ਯੋਗ ਵਿੱਚ ਮਹਾਂ ਯੋਗ ਕਾਮ ਵਿੱਚ ਮਹਾਂ ਕਾਮ। ਲੇਖ (ਕਰਮ) ਬਿਨਾਂ, ਪੰਥ ਬਿਨਾਂ, ਨੀਲ (ਸ਼ਯਾਮਤਾ) ਬਿਨਾਂ, ਅਨਾਦੀ। ਦੂਰ, ਪਵਿੱਤਰ ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਝਗੜਿਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੈ॥੬॥

ਸੁ ਆਦੰ ਅਨਾਦੰ ਅਨੀਲੰ ਅਨੰਤੰ॥ ਅਦ੍ਰੈਖੰ ਅਭੇਖੰ ਮਹੇਸੰ ਮਹੰਤੰ॥

ਨ ਰੇਖੰ ਨ ਸੇਖੰ ਨ ਦ੍ਰੈਹੰ ਨ ਮੋਹੰ॥ ਨ ਕਾਮੰ ਨ ਕ੍ਰੋਧੰ ਅਜੋਨੀ ਅਜੇਹੰ॥੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੋ ਆਦਿ ਹੈ, ਅਨਾਦੀ ਹੈ, (ਅਨੀਲ) ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਬੇਅੰਤ (ਗੰਭੀਰ) ਹੈ। ਈਰਖਾ ਬਿਨਾਂ ਹੈ, ਭੇਖ ਬਿਨਾਂ ਹੈ, (ਮਹੇਸ) ਰਾਜਾ ਹੈ, (ਮਹੰਤੰ) ਵੱਡਾ ਹੈ। (ਰੇਖੰ) ਕ੍ਰੋਧ ਬਿਨਾਂ ਹੈ, (ਸੇਖੰ) ਸੁਕਾਉਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੈ, (ਦ੍ਰੈਹੰ) ਧੋਖੇ ਬਿਨਾਂ ਹੈ, ਮੋਹ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੈ। ਕਾਮ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕ੍ਰੋਧ ਨਹੀਂ ਹੈ,

^੧ ਪਾਠ- ਕਰੰ ਕਾਰਣੇਯੰ

^੨ ਇਸ ਤੁਕ ਦੀ ਗਣ ਕ੍ਰਿਯਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ।

(ਅਜੋਨੀ) ਜਨਮ, ਭੋਗ ਦੀ ਕ੍ਰਿਯਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ (ਅਜੋਹੰ) ਖੋਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ॥੨॥

ਪਰੇਯੰ ਪਵਿਤ੍ਰੰ ਪੁਨੀਤੰ ਪੁਰਾਣੰ॥ ਅਜੇਯੰ ਅਭੇਯੰ ਭਵਿਖਯੰ ਭਵਾਣੰ॥

ਨ ਰੋਗੰ ਨ ਸੋਗੰ ਸੁਨਿਤਯੰ ਨਵੀਨੰ॥ ਅਜਾਯੰ ਸਹਾਯੰ ਸੁ ਪਰਮੰ ਪ੍ਰਬੀਨੰ॥੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੋ ਪਰਾ ਰੂਪ ਹੈ, ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ, ਪੁਨੀਤ ਹੈ, ਪੁਰਾਤਨ ਹੈ। ਜਿੱਤਣ ਬਿਨਾਂ, ਭੇਦ ਬਿਨਾਂ, (ਭਵਿੱਖਯੰ) ਅੱਗੇ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ (ਭਵਾਣੰ) ਹੁਣ ਵੀ ਹੈ। ਨਾ ਰੋਗ ਹੈ, ਨਾ ਸੋਗ ਹੈ, ਉਹ ਨਿੱਤ ਨਵਾਂ ਹੈ। (ਅਜਾਯੰ) ਪੁਤਰ ਨਹੀਂ, ਓਸ ਦਾ ਕੋਈ ਸਹਾਇਕ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਪਰਮ ਤੋਂ ਪਰਮ (ਪ੍ਰਬੀਨ) ਮਾਹਰ ਹੈ॥੮॥

ਸੁ ਭੂਤੰ ਭਵਿਖਯੰ ਭਵਾਨੰ ਭਵੇਯੰ॥ ਨਮੋ ਨ੍ਰਿਬਿਕਾਰੰ ਨਮੋ ਨ੍ਰਿਜੁਰੇਯੰ॥

ਨਮੋ ਦੇਵ ਦੇਵੰ ਨਮੋ ਰਾਜ ਰਾਜੰ॥ ਨਿਰਾਲੰਬ ਨਿਤਯੰ ਸੁ ਰਾਜਾਧਿਰਾਜੰ॥੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਹ ਪਿੱਛੇ, ਅੱਗੇ ਅਤੇ ਹੁਣ ਵੀ (ਭਵੇਯੰ) ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਵਿਕਾਰਾਂ ਬਿਨਾਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ, ਤਾਪਾਂ ਬਿਨਾਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ। ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਦੇਵ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ, ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ। (ਅਲੰਬ) ਆਸ਼ਯ ਬਿਨਾਂ ਨਿੱਤ ਅਤੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ (ਅਧਿਰਾਜ) ਮਹਾਰਾਜ ਹੈ॥੯॥

ਅਲੇਖੰ ਅਭੇਖੰ ਅਭੂਤੰ ਅਦ੍ਵੈਖੰ॥ ਨ ਰਾਗੰ ਨ ਰੰਗੰ ਨ ਰੂਪੰ ਨ ਰੇਖੰ॥

ਮਹਾ ਦੇਵ ਦੇਵੰ ਮਹਾ ਜੋਗ ਜੋਗੰ॥ ਮਹਾ ਕਾਮ ਕਾਮੰ ਮਹਾ ਭੋਗ ਭੋਗੰ॥੧੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕਰਮ ਜਾਂ ਲੇਖ ਬਿਨਾਂ, (ਭੇਖ) ਪੰਥ ਬਿਨਾਂ, (ਭੂਤ) ਤੱਤਾਂ ਬਿਨਾਂ, ਈਰਖਾ ਬਿਨਾਂ। (ਰਾਗੰ) ਮੋਹ ਨਹੀਂ, (ਰੰਗੰ) ਵਿਅਸਨ ਨਹੀਂ, ਰੂਪ ਨਹੀਂ, (ਰੇਖ) ਹੱਦ (ਮਰਯਾਦਾ) ਨਹੀਂ। ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਦੇਵਤਾ, ਯੋਗੀਆਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਯੋਗੀ। ਕਾਮੀਆਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਮੀ, ਭੋਗੀਆਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭੋਗੀ ਹੈ॥੧੦॥

ਕਹੂੰ ਰਾਜਸੰ ਤਾਮਸੰ ਸਾਂਤਕੇਅੰ॥ ਕਹੂੰ ਨਾਰ ਕੇ ਰੂਪ ਧਾਰੇ ਨਰੇਯੰ॥

ਕਹੂੰ ਦੇਵਿਯੰ ਦੇਵਤੰ ਦੈਤਯ ਰੂਪੰ॥ ਕਹੂੰ ਰੂਪ ਆਨੇਕ ਧਾਰੇ ਅਨੂਪੰ॥੧੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕਿਤੇ ਰਜੇ ਗੁਣੀ, ਕਿਤੇ ਤਮੇ ਗੁਣੀ ਅਤੇ (ਸਾਂਤਕੇਯੰ) ਸਤੋ ਗੁਣੀ ਹੈ। ਕਿਤੇ (ਨਾਰਿ) ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਅਤੇ ਕਿਤੇ (ਨਰੇਯੰ) ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਿਤੇ (ਦੇਵਿਯੰ) ਕਾਲ ਦੇਵਤਾ ਅਤੇ ਦੈਂਤ ਰੂਪ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ (ਅਨੂਪ) ਸੁਹਣੇ ਰੂਪ ਧਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ॥੧੧॥

ਕਹੂੰ ਫੂਲ ਹੈ ਕੈ ਭਲੇ ਰਾਜ ਫੂਲੇ॥ ਕਹੂੰ ਭਵਰ ਹੈ ਕੈ ਭਲੀ ਭਾਂਤਿ ਭੂਲੇ॥

ਕਹੂੰ ਪਵਨ ਹੈ ਕੈ ਬਹੇ ਬੋਗ ਐਸੇ॥ ਕਹੇ ਮੇ ਨ ਆਵੈ ਕਥੋਂ ਤਾਹਿ ਕੈਸੇ॥੧੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕਿਤੇ ਫੁੱਲ (ਸੁੰਦਰ ਇਸਤਰੀ) ਬਣ ਕੇ (ਰਾਜ) ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਮ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਫੁੱਲਦਾ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਭਵਰ (ਕਾਮੀ) ਬਣ ਕੇ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਓਸ ਉਤੇ (ਭੂਲੇ) ਡੁੱਲਦਾ ਹੈ, ਕਿਤੇ ਹਵਾ ਬਣ ਕੇ

ਐਓਂ (ਬੇਗਿ) ਕਾਹਲੀ (ਬਹੇ) ਤੁਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕਹਿਣ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ। (ਫੇਰ) ਓਸ ਨੂੰ (ਮੈਂ) ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ) ਕਿਵੇਂ ਆਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ॥੧੨॥

ਕਹੂੰ ਨਾਦ ਹੈ ਕੈ ਭਲੀ ਭਾਤਿ ਬਾਜੇ॥ ਕਹੂੰ ਪਾਰਧੀ ਹੈ ਧਰੇ ਬਾਨ ਰਾਜੇ॥

ਕਹੂੰ ਮ੍ਰਿਗ ਹੈ ਕੈ ਭਲੀ ਭਾਤਿ ਮੋਹੇ॥ ਕਹੂੰ ਕਾਮ ਕੀ ਜਜੋਂ ਧਰੇ ਰੂਪ ਸੋਹੇ॥੧੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕਿਤੇ (ਨਾਦ) ਘੰਡਾਹੋੜੇ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਬਣ ਕੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਜਦਾ ਹੈ। ਕਿਤੇ (ਪਾਰਧੀ) ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਬਣ ਕੇ (ਬਾਨ) ਤੀਰ ਫੜ ਕੇ (ਰਾਜੇ) ਖੜਾ ਹੈ। ਕਿਤੇ (ਮ੍ਰਿਗ) ਹਿਰਨ ਬਣ ਕੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੋਹਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਕਾਮ ਦੇ (ਜਿਉਂ) ਸਮਾਨ ਰੂਪ ਧਰ ਕੇ ਸੌਂਦਰਾ ਹੈ॥੧੩॥

ਨਹੀ ਜਾਨਿ ਜਾਈ ਕਛੂ ਰੂਪ ਰੇਖੰ॥ ਕਹਾ ਬਾਸ ਤਾ ਕੋ ਫਿਰੈ ਕਉਨ ਭੇਖੰ॥

ਕਹਾ ਨਾਮ ਤਾ ਕੋ ਕਹਾ ਕੈ ਕਹਾਵੈ॥ ਕਹਾ ਮੈ ਬਖਾਨੋ ਕਹੇ ਮੇ ਨ ਆਵੈ॥੧੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਓਸ ਦੀ ਕੁਝ ਰੂਪ ਰੇਖ ਨਹੀਂ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ। ਓਸ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਕਿਸ (ਭੇਖੰ) ਲਿਬਾਸ ਵਿੱਚ ਫਿਰਦਾ ਹੈ? ਓਸ ਦਾ ਨਾਂ ਕੀ ਹੈ? ਕੀ ਕਰ ਕੇ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ? (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ) ਕਹਿਣ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਖਾਂ ਵੀ (ਕਹਾ) ਕੀ?॥੧੪॥

ਨ ਤਾ ਕੋ ਕੋਈ ਤਾਤ ਮਾਤੰ ਨ ਭਾਯੰ॥ ਨ ਪੁਤ੍ਰੰ ਨ ਪੌਤ੍ਰੰ ਨ ਦਾਯਾ ਨ ਦਾਯੰ॥

ਨ ਨੇਹੰ ਨ ਗੇਹੰ ਨ ਸੈਨੰ ਨ ਸਾਥੰ॥ ਮਹਾਰਾਜ ਰਾਜੰ ਮਹਾਨਾਥ ਨਾਥੰ॥੧੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਓਸ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਮਾਂ ਪਿਉ ਹੈ, ਨਾ ਭਰਾ ਹੈ। ਨਾ ਪੁੱਤਰ, ਨਾ ਪੋਤਰਾ, ਨਾ ਦਾਇਆ, ਨਾ ਦਾਈ ਹੈ। ਨਾ ਪ੍ਰੇਮ, ਨਾ ਘਰ, ਨਾ (ਸੈਨੰ) ਸੰਗੀ, ਨਾ ਸਾਥੀ ਹੈ। ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਮਹਾਰਾਜਾ, ਨਾਥਾਂ ਦਾ ਮਹਾਂ ਨਾਥ (ਗੁਰੂ ਗੋਰਖ ਨਾਥ) ਹੈ॥੧੫॥

ਪਰਮੰ ਪੁਰਾਨੰ ਪਵਿਤ੍ਰੰ ਪਰੇਯੰ॥ ਅਨਾਦੰ ਅਨੀਲੰ ਅਸੰਭੰ ਅਜੇਯੰ॥

ਅਭੇਦੰ ਅਛੇਦੰ ਪਵਿਤ੍ਰੰ ਪ੍ਰਮਾਥੰ॥ ਮਹਾਦੀਨ ਦੀਨੰ ਮਹਾਨਾਥ ਨਾਥੰ॥੧੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉੱਤਮ, ਪੁਰਾਤਨ, ਪਵਿੱਤਰ ਅਤੇ ਪਰਾ ਰੂਪ। ਅਨਾਦੀ (ਅਨੀਲ) ਰੂਪ ਰੰਗ ਬਿਨਾਂ, (ਅਸੰਭੰ) ਪੈਦਾਇਸ਼ ਬਿਨਾਂ (ਅਸਚਰਜ -ਮਈ), (ਅਜੇਯੰ) ਅਜਿੱਤ। ਭੇਦ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਪਵਿੱਤਰ, (ਪ੍ਰਮਾਥੰ) ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ। ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹਾਂ ਗ਼ਰੀਬ, (ਨਾਥੰ) ਅਮੀਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹਾਂ ਅਮੀਰ॥੧੬॥

ਅਦਾਰੰ ਅਦੱਗੰ ਅਲੇਖੰ ਅਭੇਖੰ॥ ਅਨੰਤੰ ਅਨੀਲੰ ਅਰੂਪੰ ਅਦ੍ਵੈਖੰ॥

ਮਹਾ ਤੇਜ ਤੇਜੰ ਮਹਾ ਜ੍ਵਾਲ ਜ੍ਵਾਲੰ॥ ਮਹਾ ਮੰਤ੍ਰ ਮੰਤ੍ਰੰ ਮਹਾ ਕਾਲ ਕਾਲੰ॥੧੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਨਿਸਕਲੰਕ, (ਅਦੱਗੰ) ਜੋ ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਾਗਿਆ ਹੋਇਆ (ਗ਼ੁਲਾਮ) ਨਹੀਂ, ਲੇਖ ਬਿਨਾਂ ਅਤੇ ਭੇਖ ਬਿਨਾਂ ਹੈ। ਬੇਅੰਤ ਹੈ, (ਅਨੀਲ) ਬੇ ਕਾਲਖ (ਨਿਰਮਲ) ਹੈ, ਰੂਪ ਬਿਨਾਂ ਅਤੇ ਈਰਖਾ

ਬਿਨਾਂ ਹੈ। (ਤੇਜ) ਤਮੇ ਗੁਣ ਵਿੱਚ ਮਹਾਂ ਤੇਜ ਹੈ, (ਜ਼ਾਲ) ਅੱਗ ਦੀ ਲਾਟ (ਕ੍ਰੋਧ) ਵਿੱਚ ਮਹਾਨ ਅੱਗ ਦੀ ਲਾਟ ਹੈ। ਮੰਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹਾਂ ਮੰਤਰ ਹੈ, ਕਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹਾਂਕਾਲ ਹੈ॥ ੧੭॥

ਕਰੰ ਬਾਮ ਚਾਪੜੰ ਕ੍ਰਿਪਾਣੰ ਕਰਾਲੰ॥ ਮਹਾ ਤੇਜ ਤੇਜੰ ਬਿਰਾਜੰ ਬਿਸਾਲੰ॥

ਮਹਾਂ ਦਾੜ ਦਾੜੰ ਸੁਸੇਹੰ ਅਪਾਰੰ॥ ਜਿਨੈ ਚਰਬੀਯੰ ਜੀਵ ਜਗੜੰ ਹਜਾਰੰ॥੧੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਬਾਮ) ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ (ਚਾਪੜੰ) ਧਨੁਸ ਅਤੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਭਿਆਨਕ ਤਲਵਾਰ ਹੈ। ਮਹਾਨ (ਤੇਜ) ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ (ਤੇਜੰ) ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਵਿਰਾਜਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦਾੜਾਂ (ਅਪਾਰੰ) ਬਹੁਤ (ਮਹਾਂ ਦਾੜ) ਭਿਆਨਕ ਸੁਹੰਦੀਆਂ ਨੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਜੀਵ ਚੱਬ ਸੁੱਟੇ ਹਨ॥੧੮॥

ਡਮਾਡੰਮ ਡਉਰੂ ਸਿਤਾਸੇਤ ਛਤ੍ਰੰ॥ ਹਹਾ ਹੂਹ ਹਾਸੰ ਝਮਾਝੰਮ ਅਤ੍ਰੰ॥

ਮਹਾ ਘੋਰ ਸਬਦੰ ਬਜੇ ਸੰਖ ਐਸੰ॥ ਪੂਲੈ ਕਾਲ ਕੇ ਕਾਲ ਕੀ ਜ਼ਾਲ ਜੈਸੰ॥੧੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਡਉਰੂ ਡਮਾਡੰਮ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਵੱਜਦਾ ਹੈ, (ਸਿਤਾਸੇਤ -ਚਿੱਤ ਕਾਲਾ, ਚਿਤਕਬਰਾ) ਸਤ੍ਰੇ ਤਮੇ ਗੁਣ-ਮਈ ਛਤ੍ਰ ਹੈ। ਹਹਾ ਹੂਹ ਹੱਸਦਾ ਹੈ, (ਅਤ੍ਰੰ) ਅਸਤਰ ਇਓ ਵੱਜਦੇ ਨੇ। ਜਿਵੇਂ ਪਰਲਯਕਾਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ (ਜ਼ਾਲ) ਲਾਟ (ਅੱਗ ਦੀ ਲਾਟ) ਹੁੰਦੀ ਹੈ॥੧੯॥

ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ॥

ਘਣੰ ਘੰਟ ਬਾਜੰ ॥ ਧੁਣੰ ਮੇਘ ਲਾਜੰ॥

ਭਯੇ ਸੱਦ ਏਵੰ॥ ਹੜਯੇ ਨੀਰਧੇਵੰ॥੧॥੨੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਘਣੰ) ਬਹੁਤ ਘੰਟੇ ਵੱਜਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬੱਦਲ ਦੀ (ਧੁਣੰ) ਆਵਾਜ਼ ਵੀ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਾਲ ਦਾ (ਸੱਦ) ਸ਼ਬਦ ਇਵੇਂ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ (ਨੀਰਧਿ) ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਆਉਂਦਾ ਹੈ॥੧॥੨੦॥

ਘੁਰੰ ਘੁੰਘਰੇਯੰ॥ ਧੁਣੰ ਨੇਵਰੇਯੰ॥

ਮਹਾਨਦੁ ਨਾਦੰ॥ ਸੁਰੰ ਨ੍ਰਿਬਿਖਾਦੰ॥੨॥੨੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਘੁਘਰੂ (ਘੁਰੰ) ਵੱਜਦੇ ਹਨ। (ਨੇਵਰ) ਨੂਪਰਾਂ ਦੀ (ਧੁਣੰ) ਆਵਾਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। (ਮਹਾ ਨਾਦ) ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ (ਨਾਦੰ) ਸ਼ਬਦ ਵਾਂਗ, (ਨ੍ਰਿਨਿਖਾਦੰ) ਇਕ ਰਸ (ਸੁਰੰ) ਆਵਾਜ਼ ਹੈ॥੨॥੨੧॥

ਸਿਰੰ ਮਾਲ ਰਾਜੰ॥ ਲਖੇ ਰੁਦ੍ਰ ਲਾਜੰ॥

ਸੁਭੰ ਚਾਰੁ ਚਿਤ੍ਰੰ॥ ਸੁ ਪਰਮੰ ਪਵਿਤ੍ਰੰ॥੩॥੨੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਿਰਾਂ ਦੀ ਮਾਲਾ (ਰਾਜੰ) ਚਮਕਦੀ ਹੈ। ਜੀਹਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ (ਰੁਦ੍ਰ) ਸ਼ਿਵ ਵੀ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। (ਚਾਰੁ) ਸੁਹਣਾ (ਚਿਤ੍ਰੰ) ਤਿਲਕ ਜੋ ਪਰਮ ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ ਸੋਭਦਾ ਹੈ॥੩॥੨੨॥

ਮਹਾ ਗਰਜ ਗਰਜੰ॥ ਸੁਣੇ ਦੂਤ ਲਰਜੰ॥
ਸ੍ਰਵੰ ਸ੍ਰੋਣ ਸੋਹੰ॥ ਮਹਾ ਮਾਨ ਮੋਹੰ॥੪॥੨੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਵੱਡੀ ਭਾਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਗੱਜਦਾ ਹੈ। ਜੀਹਨੂੰ ਸੁਣ (ਦੂਤ) ਯਮ ਦੂਤ ਵੀ (ਲਰਜੰ) ਕੰਬਦੇ ਨੇ, ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਹੁੰਦੇ ਨੇ। (ਸ੍ਰਵੰ) ਸਰੋਏ (ਯਗ ਪਾਤ੍ਰ) ਵਾਂਗ ਕੰਨ ਸੁਹੰਦੇ ਹਨ। ਮਹਾ (ਮਾਨ) ਅਭਿਮਾਨ ਨੂੰ (ਮੋਹੰ) ਮੂਰਛਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ॥੪॥੨੩॥

ਭੁਜੰਗ ਪੁਯਾਤ ਛੰਦ॥
ਸ੍ਰਿਜੇ ਸੇਤਜੰ ਜੇਰਜੰ ਉਤਭੁਜੇਵੰ॥
ਰਚੇ ਅੰਡਜੰ ਖੰਡ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਏਵੰ॥
ਦਿਸਾ ਬਿਦਿਸਾਯੰ ਜਿਮੀ ਆਸਮਾਣੰ॥
ਚਤੁਰ ਬੇਦ ਕਥਯੰ ਕੁਰਾਣੰ ਪੁਰਾਣੰ॥੧॥੨੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੇਤਜ, ਜੇਰਜ ਅਤੇ ਉਦਭਿਜ (ਏਵੰ) ਇਓ (ਸ੍ਰਿਜੇ) ਰਚੇ। ਇਵੇਂ ਹੀ (ਖੰਡ) ਨੌ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਅਤੇ ਅੰਡਜ ਰਚੇ ਹਨ। ਦਿਸਾ (ਬਿਦਿਸਾ) ਉਪਦਿਸਾ, ਧਰਤੀ, ਆਕਾਸ਼, ਕੁਰਾਨ, ਪੁਰਾਨ ਅਤੇ ਚਾਰੇ ਵੇਦ ਕਹੇ ॥੧॥੨੪॥

ਰਚੇ ਰੈਣਿ ਦਿਵਸੰ ਥਪੇ ਸੂਰ ਚੰਦ੍ਰੰ॥
ਠਟੇ ਦਈਵ ਦਾਨੇ ਰਚੇ ਬੀਰ ਬ੍ਰਿੰਦੰ॥
ਕਰੀ ਲੋਹ ਕਲਮੰ ਲਿਖਯੇ ਲੇਖ ਮਾਥੰ॥
ਸਬੈ ਜੇਰ ਕੀਨੇ ਬਲੀ ਕਾਲ ਹਾਥੰ॥੨॥੨੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਰਾਤ ਦਿਨ ਵੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਸੂਰਜ ਅਤੇ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਵੀ ਥਾਪੇ ਹਨ। (ਦਈਵ) ਕਾਲ (ਦਯ) ਨੇ ਅਥਵਾ ਦੇਵਤੇ ਅਤੇ ਚੈਂਤ (ਠਟੇ) ਬਣਾਏ, (ਬ੍ਰਿੰਦ) ਸਮੂਹ (ਬੀਰ) ਯੋਧੇ (ਪ੨ ਵੀਰ) ਰਚੇ। ਲੋਹੇ ਦੀ ਕਲਮ ਕਰਕੇ ਭਾਵ- ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਬੰਦੇ ਦੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਲੇਖ (ਕਰਮ) ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਕਾਲ ਬਲੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਹੱਥ (ਜੇਰ) ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ॥੨॥੨੫॥

ਕਈ ਮੇਟ ਡਾਰੇ ਉਸਾਰੇ ਬਨਾਏ॥
ਉਪਾਰੇ ਗੜੇ ਫੇਰਿ ਮੇਟੇ ਉਪਾਏ॥
ਕ੍ਰਿਯਾ ਕਾਲ ਜੁ ਕੀ ਕਿਨੂੰ ਨ ਪਛਾਨੀ॥
ਘਨਜੋਂ ਪੈ ਬਿਹੈਰੈ ਘਨਜੋਂ ਪੈ ਬਿਹਾਨੀ॥੩॥੨੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਕਾਲ ਨੇ) ਕਈ ਬਣਾ ਕੇ, ਉਸਾਰ ਕੇ ਮੇਟ ਦਿੱਤੇ। (ਉਪਾਰੇ) ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ, ਘੜਦਾ ਅਤੇ ਫੇਰ ਮਿਟਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਬਣਾਉਂਦਾ (ਰਹਿੰਦਾ) ਹੈ। ਕਾਲ ਜੀ ਦੀ (ਕਰਮ) ਕਿਰਿਆ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਸਮਝੀ ਨਹੀਂ। ਬਹੁਤਿਆਂ 'ਤੇ ਬੀਤੇਗੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤਿਆਂ 'ਤੇ ਬੀਤ ਚੁੱਕੀ ਹੈ॥੩॥੨੬॥

ਕਿਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸੇ ਕੀਟ ਕੋਟੈ ਬਨਾਏ॥

ਕਿਤੇ ਰਾਮ ਸੇ ਮੇਟਿ ਡਾਰੇ ਉਪਾਏ॥

ਮਹਾਦੀਨ ਕੇਤੇ ਪ੍ਰਿਥੀ ਮਾਂਝ ਹੁਏ॥

ਸਮੈ ਆਪਨੀ ਆਪਨੀ ਅੰਤ ਮੁਏ॥੪॥੨੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਕਿਤੇ) ਕਦੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਵਰਗੇ ਕਰੋੜਾਂ ਕੀੜੇ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। (ਕਿਤੇ) ਕਦੀ ਰਾਮ ਵਰਗਿਆਂ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਮਿਟਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ (ਮਹਾਦੀਨ) ਮੁਹੰਮਦ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਅੰਤ ਨੂੰ ਮਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ॥੪॥੨੭॥^੧

ਜਿਤੇ ਅਉਲੀਆ ਅੰਬੀਆ ਹੋਇ ਬੀਤੇ॥

ਤਿਤਯੋਂ ਕਾਲ ਜੀਤਾ ਨ ਤੇ ਕਾਲ ਜੀਤੇ॥

ਜਿਤੇ ਰਾਮ ਸੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਹੁਇ ਬਿਸਨੁ ਆਏ॥

ਤਿਤਯੋ ਕਾਲ ਖਾਪਯੋ ਨ ਤੇ ਕਾਲ ਘਾਏ॥੫॥੨੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿੰਨੇ (ਅਉਲੀਆ) ਵਲੀ (ਅੰਬੀਆ) ਨਬੀ ਹੋ ਬੀਤੇ ਹਨ, ਓਨਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਲ ਨੇ ਹੀ ਜਿੱਤਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਕਾਲ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਿੱਤ ਸਕੇ। ਜਿੰਨੇ ਰਾਮ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਵਿਸ਼ਨੂ ਵਰਗੇ ਅਵਤਾਰ ਹੋ ਕੇ ਆਏ ਹਨ। ਓਨਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਕਾਲ ਨੇ ਖਪਾਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਕਾਲ ਨੂੰ ਨਹੀਂ (ਘਾਏ) ਮਾਰ ਸਕੇ॥੫॥੨੮॥

ਜਿਤੇ ਇੰਦ੍ਰ ਸੇ ਚੰਦ੍ਰ ਸੇ ਹੋਤ ਆਏ॥

ਤਿਤਯੋ ਕਾਲ ਖਾਪਾ ਨ ਤੇ ਕਾਲ ਘਾਏ॥

ਜਿਤੇ ਅਉਲੀਆ ਅੰਬੀਆ ਗੋਂਸ ਰੂ ਹੈ ਹੈ॥

ਸਭੈ ਕਾਲ ਕੇ ਅੰਤ ਦਾੜਾ ਤਲੈ ਹੈ॥੬॥੨੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿੰਨੇ ਇੰਦਰ ਵਰਗੇ, ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਵਰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਓਨਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਕਾਲ ਨੇ ਖਪਾਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਕਾਲ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਖਪਾ ਸਕੇ। ਜਿੰਨੇ ਵਲੀ, ਨਬੀ ਅਤੇ ਗੋਂਸ ਹੋਣਗੇ। ਆਖਰ ਸਾਰੇ ਹੀ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਦਾੜ੍ਹਾਂ ਹੇਠ (ਚੱਬੇ) ਜਾਣਗੇ॥੬॥੨੯॥

ਜਿਤੇ ਮਾਨਧਾਤਾਦਿ ਰਾਜਾ ਸੁਹਾਏ॥

ਸਭੈ ਬਾਂਧ ਕੇ ਕਾਲ ਜੇਲੇ ਚਲਾਏ॥

ਜਿਨੈ ਨਾਮ ਤਾ ਕੋ ਉਚਾਰੇ ਉਬਾਰੇ॥

ਬਿਨਾ ਸਾਮ ਤਾ ਕੀ ਲਖੇ ਕੋਟਿ ਮਾਰੇ॥੭॥੩੦॥

^੧ ਇਹਨਾਂ ਪਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਰਾਮ ਅਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਜੀ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੀ ਕਾਲ ਦਾ ਭੋਜਿਆ ਹੋਇਆ ਕੀਟ (ਕੀੜਾ) ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮਾਨਧਾਤਾ ਆਦਿਕ ਜਿੰਨੇ ਸੁਹਣੇ ਰਾਜੇ ਹੋਏ। ਸਾਰੇ ਕਾਲ ਨੇ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ (ਜੇਲੇ) ਅਧੀਨ (ਕੈਦ) ਵਿੱਚ ਹੀ ਤੋਰੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਹਦਾ ਨਾਮ ਉਚਾਰਿਆ ਉਹ ਹੀ ਬਚਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਓਸ ਦੀ (ਸਾਮ) ਸ਼ਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਹੀ ਮਾਰੇ ਹੋਏ (ਲਖੇ) ਵੈਖੇ ਗਏ ਹਨ॥੭॥੩੦॥

**ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ॥ ਤ੍ਵ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥
ਚਮੱਕਹਿ ਕ੍ਰਿਪਾਣੰ॥ ਅਭੂਤੰ ਭਯਾਣੰ॥
ਧੁਨੰ ਨੇਵਰਾਣੰ॥ ਘੁਰੰ ਘੁੰਘਰਜਾਣੰ॥੧॥੩੧॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਅਭੂਤੰ) ਅਸਚਰਜ ਅਤੇ ਭਿਆਨਕ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਚਮਕਦੀ ਹੈ। (ਨੇਵਰਾਣੰ) ਨੂਪਰਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਘੁੰਘਰੂ (ਘੁਰੰ) ਵੱਜਦੇ ਹਨ॥੧॥੩੧॥

**ਚਤੁਰ ਬਾਹ ਚਾਰੰ॥ ਨ੍ਰਿਜੂਟੰ ਸੁਧਾਰੰ॥
ਗਦਾ ਪਾਂਸਿ ਸੋਹੰ॥ ਜਮੰ ਮਾਨ ਮੋਹੰ॥੨॥੩੨॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਚਾਰੰ) ਸੁਹਣੀਆਂ ਚਾਰ ਬਾਂਹਾਂ। (ਸੁਧਾਰੰ) ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ (ਨ੍ਰਿਜੂਟੰ) ਜੂੜੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਭਾਵ- ਮੁੰਡਿਤ ਹਨ। ਗਦਾ ਅਤੇ (ਪਾਂਸਿ) ਫਾਹੀ (ਕਮੰਦ) ਸੁਹੰਦੀ ਹੈ। ਜੋ (ਜਮੰ) ਯਮਰਾਜ ਦਾ ਮਾਣ (ਮੋਹੰ) ਨਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ॥੨॥੩੨॥

**ਸੁਭੰ ਜੀਭ ਜ੍ਹਾਲੰ॥ ਸੁ ਦਾਤਾ ਕਰਾਲੰ॥
ਬਜੀ ਬੰਬ ਸੰਖੰ ॥ ਉਠੇ ਨਾਦ ਬੰਖੰ॥੩॥੩੩॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਜੁਆਲੰ) ਅੱਗ ਦੀ ਲਾਟ ਵਾਂਗ ਜੀਭ ਸੋਹੰਦੀ ਹੈ। (ਕਰਾਲੰ) ਭਿਆਨਕ ਦਾਤ੍ਰਾਂ ਹਨ। ਸੰਖਾਂ ਦੀ (ਬੰਬ) ਧੁਨੀ (ਬਜੀ) ਵੱਜਦੀ ਹੈ। (ਬੰਖੰ) ਵੱਖੀਆਂ, ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ (ਨਾਦ) ਸ਼ਬਦ ਉਠਾਏ ਹਨ॥੩॥੩੩॥

**ਸੁਭੰ ਰੂਪ ਸਯਾਮੰ॥ ਮਹਾ ਸੋਭ ਧਾਮੰ॥
ਛਬੇ ਚਾਰੁ ਚਿਤ੍ਰੰ॥ ਪਰੇਅੰ ਪਵਿਤ੍ਰੰ^੧॥੪॥੩੪॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸਿਆਮੰ) ਕਾਲ ਰੂਪ ਸੋਹੰਦਾ ਹੈ। ਜੋ (ਮਹਾ) ਅਤਿ ਸੋਭਾ ਦਾ ਘਰ ਹੈ। ਸੋਹਣਿਆਂ (ਚਿਤ੍ਰੰ) ਤਿਲਕਾਂ ਦੀਆਂ (ਛਬੇ) ਸ਼ੋਭਾਵਾਂ। (ਪਰੇਯੰ) ਮਹਾਂ ਪਵਿੱਤਰ ਹਨ॥੪॥੩੪॥

**ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ ॥
ਸਿਰੰ ਸੇਤ ਛਤ੍ਰੰ ਸੁ ਸੁਭੰ ਬਿਰਾਜੰ॥ ਲਖੇ ਛੈਲ ਛਾਯਾ ਕਰੇ ਤੇਜ ਲਾਜੰ॥
ਬਿਸਾਲਾਲ ਨੈਨੰ ਮਹਾਰਾਜ ਸੋਹੰ॥ ਢਿਗੰ ਅੰਸੁਮਾਲੰ ਹਸੰ ਕੋਟ ਕ੍ਰੋਹੰ॥੧॥੩੫॥**

^੧ ਪਾਠ- ਸੁ ਪਰਮੰ ਪਵਿਤ੍ਰੰ

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਿਰ ਤੇ (ਸੁਭ੍ਰੰ) ਸੋਹਣਾ (ਸੇਤ) ਚਿੱਟਾ ਛਤ੍ਰ ਵਿਰਾਜਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਤੇਜ ਵੀ ਲੱਜਾਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। (ਬਿਸਾਲਾਲ) ਬਹੁਤ ਲਾਲ ਨੇਤਰ (ਮਹਾਰਾਜ) ਕਾਲ ਦੇ ਸੋਂਹਦੇ ਹਨ। ਮਾਨੋ ਕਿ ਕਰੋੜਾਂ (ਅੰਸੁਮਾਲੰ) ਸੂਰਜ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਪਾਸ ਹੋ ਕੇ ਹੱਸਦੇ ਹਨ ॥੧॥੩੫॥

ਕਹੂੰ ਰੂਪ ਧਾਰੇ ਮਹਾਰਾਜ ਸੋਹੰ॥ ਕਹੂੰ ਦੇਵ ਕੰਨਯਾਨ ਕੇ ਮਾਨ ਮੋਹੰ॥

ਕਹੂੰ ਬੀਰ ਹੈ ਕੈ ਧਰੇ ਬਾਨ ਪਾਨੰ॥ ਕਹੂੰ ਭੂਪ ਹੈ ਕੈ ਬਜਾਏ ਨਿਸਾਨੰ॥੨॥੩੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕਿਤੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਸੋਂਹਦਾ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪੁੱਤਰੀਆਂ ਦੇ ਮਾਨ ਨੂੰ (ਮੋਹੰ) ਨਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿਤੇ (ਬੀਰ) ਯੋਧਾ ਹੋ ਕੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਬਾਣ ਧਾਰਦਾ ਹੈ। ਕਿਤੇ (ਭੂਪ) ਰਾਜਾ ਹੋ ਕੇ (ਨਿਸਾਨੰ) ਨਗਾਰੇ ਵਜਾਉਂਦਾ ਹੈ॥੨॥੩੬॥

ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ॥

ਧਨੁਰ ਬਾਨ ਧਾਰੇ॥ ਛਕੇ ਛੈਲ ਭਾਰੇ॥

ਲਏ ਖਗ ਐਸੇ॥ ਮਹਾ ਬੀਰ ਜੈਸੇ॥੧॥੩੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਧਨੁਸ਼ ਬਾਣ ਧਾਰ ਕੇ। ਭਾਰੀ (ਛੈਲ) ਸੋਹਣੇ ਜੁਆਨ ਵਾਂਗ (ਛਕੇ) ਸਜੇ ਹੋਏ ਹਨ। (ਖਗ) ਤੀਰ (ਖੜਗ) ਇਓਂ ਲਏ ਹੋਏ ਨੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ (ਮਹਾ ਬੀਰ) ਹਨੂਮਾਨ ਜੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ॥੧॥੩੭॥

ਜੁਰੇ ਜੰਗ ਜੋਰੰ॥ ਕਰੇ ਯੁੱਧ ਘੋਰੰ॥

ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਿਧਿ ਦਯਾਲੰ॥ ਸਦਾਯੰ ਕ੍ਰਿਪਾਲੰ॥੨॥੩੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਜੁੜੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਇਓਂ ਘੋਰ (ਯੁੱਧ) ਲੜਾਈ (ਕਰੇ) ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੇ ਸਾਗਰ ਦਿਆਲ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਮਿਹਰਬਾਨ॥੨॥੩੮॥

ਸਦਾ ਏਕ ਰੂਪੰ॥ ਸਭੈ ਲੋਕ ਭੂਪੰ॥

ਅਜੇਯੰ ਅਜਾਯੰ॥ ਸਰਨਯੰ ਸਹਾਯੰ॥੩॥੩੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਇੱਕ ਰੂਪ ਵਾਲਾ ਹੈ। (ਸਭੈ ਲੋਕ) ਚੌਦਾਂ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਜੋ (ਅਜੇਯੰ) ਅਜਿੱਤ ਅਤੇ (ਅਜਾਯੰ) ਅਜਨਮ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਰਨ ਆਇਆਂ ਦਾ ਸਹਾਈ ਹੈ ॥੩॥੩੯॥

ਤਪੈ ਖੱਗ ਪਾਨੰ॥ ਮਹਾ ਲੋਕ ਦਾਨੰ॥

ਭਵਿਖਯੰ ਭਵੇਯੰ॥ ਨਮੋ ਨ੍ਰਿਜੁਰੇਯੰ॥੪॥੪੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੱਥ ਵਿੱਚ (ਖਗ) ਖੜਗ (ਤਪੈ) ਲਿਸ਼ਕਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਖੜਗ ਵੱਡਿਆਂ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਦਾਨ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। (ਭਵਿਖਯੰ) ਅੱਗੇ ਅਤੇ (ਭਵੇਯੰ) ਹੁਣ। ਤਾਪ ਰਹਿਤ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਹੈ॥੪॥੪੦॥

ਮਧੋ ਮਾਨ ਮੁੰਡੰ॥ ਸੁਭੰ ਰੁੰਡ ਝੁੰਡੰ॥

ਸਿਰੰ ਸੇਤ ਛਤ੍ਰੰ॥ ਲਸੰ ਹਾਥ ਅਤ੍ਰੰ॥੫॥੪੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਮਧੋ) ਮਧੁ ਦੈਂਤ ਅਤੇ ਮੁੰਡ ਨਾਮੇ ਦੈਂਤ ਜੋ ਮਾਨ ਧਾਰੀ ਸਨ। ਓਨ੍ਹਾਂ ਦਿਆਂ ਝੁੰਡਾਂ ਵਿੱਚ (ਰੁੰਡ) ਮਾਰ ਕੇ ਕਾਲ ਸ਼ੋਭਦਾ ਹੈ। ਸਿਰ ਤੇ (ਸੇਤ) ਚਿੱਟਾ ਛਤਰ ਹੈ। ਹੱਥ ਵਿੱਚ (ਅਤ੍ਰੰ) ਅਸਤ੍ਰ (ਲਸੰ) ਚਮਕਦੇ ਹਨ॥੫॥੪੧॥

ਸੁਣੇ ਨਾਦ ਭਾਰੀ॥ ਤ੍ਰਸੇ ਛਤ੍ਰਧਾਰੀ॥

ਦਿਸਾ ਬਸਤ੍ਰ ਰਾਜੰ॥ ਸੁਣੇ ਦੋਖ ਭਾਜੰ॥੬॥੪੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਨਾਦ) ਸੰਖ ਦੀ (ਭਾਰੀ) ਡਰਾਉਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਛਤ੍ਰਧਾਰੀ ਰਾਜੇ ਤੇ ਦੈਂਤ ਰਾਜੇ ਵੀ ਡਰਦੇ ਹਨ। ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਰੂਪ ਹੀ ਵਸਤ੍ਰ ਵਿਰਾਜਦੇ ਨੇ (ਭਾਵ- ਨੰਗਾ ਹੀ ਹੈ)। ਜੀਹਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਹੀ ਦੋਸ਼ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ॥੬॥੪੨॥

ਸੁਣੇ ਗੱਦ ਸੱਦੰ॥ ਅਨੰਤੰ ਬਿਹੱਦੰ॥

ਘਟਾ ਜਾਣੁ ਸਜਾਮੰ॥ ਦੁਤੰ ਅਭਿਰਾਮੰ॥੭॥੪੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਅਨੰਤੰ ਬਿਹੱਦੰ) ਬਹੁਤ ਜਿਆਦਾ ਗਦਾ ਦੀਆਂ (ਸੱਦੰ) ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। (ਅਭਿਰਾਮੰ) ਸੋਹਣੀ (ਦੁਤੰ) ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ (ਜਾਣੁ) ਮਾਨੋ ਕਿ ਬੱਦਲ ਦੀ ਕਾਲੀ ਘਟਾ ਵਾਂਗ ਹੈ॥੭॥੪੩॥

ਚਤੁਰ ਬਾਹ ਚਾਰੰ॥ ਕਰੀਟੰ ਸੁ ਧਾਰੰ॥

ਗਦਾ ਸੰਖ ਚੱਕ੍ਰੰ॥ ਦਿਪੈ ਕੂਰ ਬੱਕ੍ਰੰ॥੮॥੪੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਚਾਰੰ) ਸੋਹਣੀਆਂ ਚਾਰ ਬਾਂਹਾਂ ਹਨ। ਸੁੰਦਰ (ਕਰੀਟੰ) ਮੁਕਟ ਧਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗਦਾ, ਸੰਖ ਅਤੇ ਚਕ੍ਰ (ਕੂਰ) ਭਿਆਨਕ (ਬੱਕ੍ਰੰ) ਟੇਢੇ (ਦਿਪੈ) ਲਿਕਸ਼ਦੇ ਹਨ ॥੮॥੪੪॥

ਨਰਾਜ ਛੰਦ॥

ਅਨੂਪ ਰੂਪ ਰਾਜਯੰ॥ ਨਿਹਾਰ ਕਾਮੁ ਲਾਜਯੰ॥

ਅਲੋਕ ਲੋਕ ਸੋਭਿਯੰ॥ ਬਿਲੋਕ ਲੋਕ ਲੋਭਿਯੰ॥੧॥੪੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕਾਲ ਦਾ (ਅਨੂਪ) ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ (ਰਾਜਯੰ) ਚਮਕਦਾ ਹੈ। ਜੀਹਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਕਾਮਦੇਵ ਵੀ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। (ਅਲੋਕ) ਨਾ ਦਿਸਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਦਿਸਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸ਼ੋਭਦੇ ਹਨ। (ਲੋਕ - ਅਲੌਕਿਕ) ਅਸਚਰਜ ਵੇਖ ਕੇ (ਲੋਭਿਯੰ) ਮੋਹਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ॥੧॥੪੫॥

ਚਮੱਕ ਚੰਦ੍ਰ ਸੀਸਿਯੰ॥ ਰਹਯੋ ਲਜਾਇ ਈਸਿਯੰ॥

ਸ ਸੋਭ ਨਾਗ ਭੂਖਣੰ॥ ਅਨੇਕ ਦੁਸਟ ਦੂਖਣੰ॥੨॥੪੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਿਰ 'ਤੇ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਚਮਕਦਾ ਹੈ ਜੀਹਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ (ਈਸਿਯੰ) ਸ਼ਿਵ ਵੀ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। (ਨਾਗ) ਸੱਪ ਰੂਪ ਗਹਿਣੇ ਨਾਲ ਸ਼ੋਭਦੇ ਹਨ। ਅਨੇਕਾਂ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਲਈ (ਦੁਖਣੰ) ਦੁਖਦਾਈ ਕਾਲ ਭਗਵਾਨ ਹੈ॥੨॥੪੬॥

ਕ੍ਰਿਪਾਣ ਪਾਣ ਧਾਰੀਯੰ॥ ਕਰੋਰ ਪਾਪ ਟਾਰੀਯੰ॥

ਗਦਾ ਗਰਿਸਟਿ ਪਾਣਿਯੰ॥ ਕਮਾਣ ਬਾਣ ਤਾਣਿਯੰ॥੩॥੪੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਕਾਲ ਨੇ) ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਧਾਰੀ ਹੋਈ ਹੈ (ਜਿਸ ਨਾਲ) ਕਰੋੜਾਂ ਹੀ ਪਾਪਾਂ ਨੂੰ ਟਾਲ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ। (ਕਾਲ ਦੇ) ਹੱਥ ਵਿੱਚ (ਗਰਿਸਟਿ) ਭਾਰੀ ਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਧਨੁਸ਼ ਬਾਣ ਵੀ ਤਾਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ॥੩॥੪੭॥

ਸਬਦਿ ਸੰਖ ਬੱਜਿਯੰ॥ ਘਣੰਕਿ ਘੁੰਘਰ ਗੱਜਿਯੰ॥

ਸਰਣਿ ਨਾਥ ਤੋਰੀਯੰ॥ ਉਬਾਰ ਲਾਜ ਮੋਰੀਯੰ॥੪॥੪੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸੰਖਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵੱਜਦੇ ਹਨ। ਘੁੰਘਰੂਆਂ (ਨੂਪਰਾਂ) ਦੀ (ਘਣੰਕਿ) ਧੁਨੀ (ਗੱਜਿਯੰ) ਜ਼ੋਰ-ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਵੱਜ ਰਹੀ ਹੈ। ਹੇ ਨਾਥ! (ਮੈਂ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ) ਤੇਰੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਹਾਂ। ਮੇਰੀ (ਲਾਜ) ਇੱਜ਼ਤ ਬਚਾ ਲੈ॥੪॥੪੮॥

ਅਨੇਕ ਰੂਪ ਸੋਰੀਯੰ॥ ਬਿਸੇਖ ਦੇਵ ਮੋਰੀਯੰ॥

ਅਦੇਵ ਦੇਵ ਦੇਵਲੰ॥ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਿਧਾਨ ਕੇਵਲੰ॥੫॥੪੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਬੇਅੰਤ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਸੌਂਹਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇਵਤੇ ਆਦਿਕ ਵੀ ਮੋਹਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। (ਅਦੇਵ) ਦੈਂਤ ਅਤੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ (ਦੇਵਲੰ) ਮੰਦਿਰ (ਪੂਜਯ ਸਥਾਨ) (ਕੇਵਲੰ) ਇੱਕ ਕਿਰਪਾ ਦਾ ਸਾਗਰ (ਕਾਲ ਭਗਵਾਨ) ਹੀ ਹੈ॥੫॥੪੯॥

ਸੁ ਆਦਿ ਅੰਤ ਏਕਿਯੰ॥ ਧਰੇ ਸਰੂਪ ਅਨੇਕਿਯੰ॥

ਕ੍ਰਿਪਾਣ ਪਾਣ ਰਾਜਈ॥ ਬਿਲੋਕ ਪਾਪ ਭਾਜਈ॥੬॥੫੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸੁ (ਕਾਲ) (ਆਦਿ) ਸ਼ੁਰੂ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਹੈ। ਪਰ ਮੱਧ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕ ਸਰੂਪ ਧਾਰਦਾ ਹੈ। ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਤਲਵਾਰ ਵਿਰਾਜਦੀ ਹੈ। ਜੀਹਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ (ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜੀਵਾਂ ਦੇ) ਪਾਪ ਭੱਜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ॥੬॥੫੦॥

ਅਲੰਕ੍ਰਿਤੰ ਸੁ ਦੇਹਿਯੰ॥ ਤਨੋ ਮਨੋ ਕਿ ਮੋਹਿਯੰ॥

ਕਮਾਣ ਬਾਣ ਧਾਰਹੀ॥ ਅਨੇਕ ਸੱਤੁ ਟਾਰਹੀ॥੭॥੫੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਦੇਹੀ (ਅਲੰਕ੍ਰਿਤੰ) ਗਹਿਣਿਆਂ ਨਾਲ ਸਜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜੋ ਅਭਿਆਸੀਆਂ ਨੂੰ ਤਨ ਮਨ ਤੋਂ ਮੋਹ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਧਨੁਸ਼-ਬਾਣ ਨੂੰ ਧਾਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ (ਅਭਿਆਸੀ ਜੀਵਾਂ ਦੇ) ਅਨੇਕ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਟਾਲ ਦੇਂਦੇ ਹਨ॥੭॥੫੧॥

ਘਮੱਕਿ ਘੁੰਘਰੰ ਸੁਰੰ॥ ਨਵੰ ਨਨਾਦ ਨੂਪਰੰ॥

ਪ੍ਰਜਾਲ ਬਿਜਲੰ ਜੁਲੰ॥ ਪਵਿਤ੍ਰ ਪਰਮ ਨਿਰਮਲੰ॥੮॥੫੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਘੁੰਘਰੂ ਦੀ (ਸੁਰੰ) ਆਵਾਜ਼ (ਘਮੱਕਿ) ਵੱਜਦੀ ਹੈ। ਨਵੀਆਂ (ਨੂਪਰੰ) ਝਾਂਜਰਾਂ (ਨਨਾਦ) ਵੱਜਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਿਜਲੀ ਦੀ (ਜੁਲੰ) ਚਮਕ ਵਾਂਗ (ਪ੍ਰਜਾਲ) ਲਾਟ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਕਿ ਪਰਮ ਨਿਰਮਲ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ॥੮॥੫੨॥

ਤੋਟਕ ਛੰਦ॥

ਨਵ ਨੇਵਰ ਨਾਦ ਸੁਰੰ ਨਿਰਮਲੰ॥ ਮੁਖ ਬਿਜੁਲ ਜਾਲ ਘਣੰ ਪ੍ਰਜੁਲੰ॥

ਮਦਿਰਾ ਕਰਿ ਮੱਤਿ ਮਹਾ ਭਭਕੰ॥ ਬਨ ਮੈ ਮਨੋ ਬਾਘ ਬਚਾ ਬਬਕੰ॥੧॥੫੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਨਵੀਆਂ ਝਾਂਜਰਾਂ ਦੀ (ਨਾਦ ਸੁਰੰ) ਸੁਰ ਦੀ ਧੁਨੀ ਨਿਰਮਲ ਹੈ। (ਪ੍ਰਜੁਲੰ) ਚਮਕੀਲਾ ਮੁੱਖ (ਘਣੰ) ਬੱਦਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਿਜਲੀ ਦੀ (ਜੁਲੰ) ਚਮਕ ਵਾਂਗ ਹੈ। (ਮਦਿਰਾ) ਸ਼ਰਾਬ ਨਾਲ ਮਸਤ ਬਹੁਤ ਭਬਕਾਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਮਾਨੋ ਕਿ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ (ਬਾਘ) ਸ਼ੇਰ ਦਾ ਬੱਚਾ (ਬਬਕੰ) ਗੱਜਦਾ ਹੈ॥੧॥੫੩॥

ਭਵ ਭੂਤ ਭਵਿਖਯ ਭਵਾਨ ਭਵੰ॥ ਕਲ ਕਾਰਣੁ ਬਾਰਣ ਏਕ ਤੁਵੰ॥

ਸਭ ਠੌਰ ਨਿਰੰਤਰ ਨਿਤਯ ਨਯੰ॥ ਮ੍ਰਿਦੁ ਮੰਗਲ ਰੂਪ ਤੁਯੰ ਸੁਭਯੰ॥੨॥੫੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਭਵ) ਸੰਸਾਰ ਰੂਪ ਪਿੱਛੇ, ਅੱਗੇ ਅਤੇ ਹੁਣ ਵੀ (ਭਵੰ) ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। (ਕਲ) ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਕਾਰਣ ਅਤੇ (ਬਾਰਣ) ਰੱਖਿਅਕ ਇੱਕ ਤੂੰ ਹੀ ਹੈਂ। ਇਕ ਰਸ ਸਾਰੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਨਵਾਂ ਹੈਂ। (ਸੁਭਯੰ) ਸਾਰਿਆਂ (ਮ੍ਰਿਦੁ) ਕੋਮਲ (ਮੰਗਲ) ਆਨੰਦ ਰੂਪ ਤੂੰ ਹੀ ਹੈਂ॥੨॥੫੪॥

ਦ੍ਰਿੜ ਦਾੜੁ ਕਰਾਲ ਦ੍ਰੈ ਸੇਤ ਉਧੰ॥ ਜਿਹ ਭਾਜਤ ਦੁਸਟ ਬਿਲੋਕ ਜੁਧੰ॥

ਮਦ ਮੱਤ ਕ੍ਰਿਪਾਣ ਕਰਾਲ ਧਰੰ॥ ਜੈ ਸੱਦ ਸੁਰਾਸੁਰਿਯੰ ਉਚਰੰ॥੩॥੫੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਦ੍ਰਿੜ) ਮਜ਼ਬੂਤ, ਭਿਆਨਕ, (ਉਧੰ) ਉੱਚੀਆਂ ਭਾਵ-ਮੂੰਹ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਤੇਰੀਆਂ (ਸੇਤ) ਚਿੱਟੀਆਂ ਦੋ ਦਾੜ੍ਹਾਂ ਹਨ। ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੀ ਦੁਸ਼ਟ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚੋਂ ਭੱਜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। (ਮਦ) ਸ਼ਰਾਬ ਨਾਲ (ਅਹੰਕਾਰ ਨਾਲ) ਭਿਆਨਕ ਤਲਵਾਰ ਫੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। (ਸੁਰਾਸੁਰਯੰ) ਦੇਵਤੇ ਅਤੇ ਦੈਂਤ (ਦੇਵਤਿਆਂ ਅਤੇ ਦੈਂਤਾਂ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ) ਜੈ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਦੇ (ਉਚਾਰਦੀਆਂ) ਹਨ॥੩॥੫੫॥

ਨਵ ਕਿੰਕਣਿ ਨੇਵਰ ਨਾਦ ਹੁਅੰ॥ ਚਲਚਾਲ ਸਭਾਚਲ ਕੰਪ ਭੂਅੰ॥

ਘਣ ਘੁੰਘਰ ਘੰਟਣ ਘੋਰ ਸੁਰੰ॥ ਚਰ ਚਾਰ ਚਰਾਚਰਿਯੰ ਹੁਹਰੰ॥੪॥੫੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਨਵੀਆਂ (ਕਿੰਕਣਿ) ਛੂੜ ਘੰਟਿਕਾ (ਤੜਾਗੀਆਂ) ਅਤੇ ਬੂਪਰ (ਝਾਂਜਰਾਂ) ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। (ਸਭਾਚਲ) ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ (ਕੰਪ ਭੂਅੰ) ਭੂਚਾਲ ਨਾਲ (ਚਲਚਾਲ) ਹਿਲਦੀ ਹੈ। ਘਣਾਂ

(ਨਾਮੇ ਵਾਜਿਆਂ) ਘੁੰਘਰੂਆਂ ਅਤੇ ਘੰਟਿਆਂ ਦੀ (ਘੋਰ) ਡਰਾਉਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ। ਚਰ ਅਚਰ (ਜੀਵ) (ਹੁਹਰੰ) ਭਟਕ ਕੇ (ਚਰਚਾਰ) ਭੱਜਦੇ ਨੱਸਦੇ ਹਨ॥੪॥੫੬॥

ਚਲ ਚਉਦਹ ਚਕ੍ਰਨ ਚੱਕ੍ਰ ਫਿਰੰ॥ ਬਢਵੰ ਘਟਵੰ ਹਰੀਅੰ ਸੁਭਰੰ॥

ਜਗ ਜੀਵ ਜਿਤੇ ਜਲਯੰ ਥਲਯੰ॥ ਅਸ ਕੇ ਜੁ ਤਵਾਇਸੁਅੰ ਮਲਯੰ॥੫॥੫੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਚੌਦਾਂ (ਚਕ੍ਰਨ) ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਚੱਕਰ ਚਲਿਆ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਕਿ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਵਧਣ, ਘਟਣ, (ਹਰੀਅੰ) ਨਾਸ ਹੋਣ ਅਤੇ ਸੁਭਰਨ ਰੂਪ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਜਲਾਂ ਥਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨੇ ਜੀਵ ਨੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਐਹੋ ਜਿਹਾ ਕਿਹੜਾ ਹੈ, ਜੋ (ਤਵਾਇਸਅੰ) ਤੇਰੀ ਅਗਿਆ ਨੂੰ (ਮਲਯੰ) ਮੋਟ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਭਾਵ- ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ॥੫॥੫੭॥

ਘਟ ਭਾਦਵ ਮਾਸ ਕੀ ਜਾਣੁ ਸੁਭੰ॥ ਤਨ ਸਾਵਰ ਰਾਵਰਿਯੰ ਹੁਲਸੰ॥

ਰਦ ਪੰਗਤ ਦਾਮਨਿਯੰ ਦਮਕੰ॥ ਘਨ ਘੁੰਘਰ ਘੰਟ ਸੁਰੰ ਘਮਕੰ॥੬॥੫੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਜਾਣੁ) ਮਾਨੋ ਕਿ (ਸਾਵਰ) ਕਾਲਾ ਸਰੀਰ (ਰਾਵਰਿਅੰ) ਹੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ! ਆਪ ਦਾ ਕਾਲਾ ਸਰੀਰ ਭਾਦੋਂ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਕਾਲੇ ਬੱਦਲ ਦੀ ਘਟਾ ਵਾਂਗ (ਹੁਲਸੰ) ਲਿਸ਼ਕਦਾ ਹੋਇਆ ਸ਼ੋਭਦਾ ਹੈ। (ਰਦ) ਦੰਦਾਂ ਦੀ ਲਾਇਨ ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦੀ ਹੈ। ਘੁੰਘਰੂ ਅਤੇ ਘੰਟੇ (ਘਨ ਸੁਰੰ) ਬੱਦਲ ਦੀ ਧੁਨੀ ਵਾਂਗ (ਘਮਕੰ) ਗੱਜਦੇ ਹਨ॥੬॥੫੮॥

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ॥

ਘਟਾ ਸਾਵਣੰ ਜਾਣ ਸ੍ਯਾਮੰ ਸੁਹਾਯੰ॥ ਮਣੀ ਨੀਲ ਨਗ੍ਯੰ ਲਖੰ ਸੀਸ ਨ੍ਯਾਯੰ॥

ਮਹਾ ਸੁੰਦਰ ਸ੍ਯਾਮੰ ਮਹਾ ਅਭਿਰਾਮੰ॥ ਮਹਾਂ ਰੂਪ ਰੂਪੰ ਮਹਾ ਕਾਮ ਕਾਮੰ॥੭॥੫੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮਾਨੋ ਕਿ ਸਾਵਣ ਦੇ ਬੱਦਲ ਦੀ ਘਟਾ ਵਾਂਗ ਕਾਲਾ ਸੁਹਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਨੀਲ ਮਣੀਆਂ (ਨੀਲਮਾਂ) ਦਾ (ਨਗ੍ਯੰ) ਪਹਾੜ ਵੇਖ ਕੇ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਭਾਵ- ਮਾਨੋ ਕਿ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਤੀ ਸ਼ਿਸ਼ਾਮ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਅਤੀ (ਅਭਿਰਾਮੰ) ਸੁੰਦਰ ਹੈ। ਰੂਪ ਵਾਸਤੇ ਮਹਾਂ ਰੂਪ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਮ ਵਾਸਤੇ ਮਹਾਂ ਕਾਮ ਹੈ॥੭॥੫੯॥

ਫਿਰੈ ਚਕ੍ਰ ਚਉਦਹੁੰ ਪੁਰੀਅੰ ਮਧ੍ਯਾਣੰ॥ ਇਸੇ ਕਉਣ ਬੀਯੰ ਫਿਰੈ ਆਇਸਾਣੰ॥

ਕਹੋ ਕੁੰਟ ਕਉਣੈ ਬਿਖੈ ਭਾਜ ਬਾਚੈ॥ ਸਭੰ ਸੀਸ ਕੇ ਸੰਗ ਸ੍ਰੀ ਕਾਲ ਨਾਚੈ॥੨॥੬੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਚੌਦਾਂ ਹੀ (ਪੁਰੀਅੰ) ਲੋਕਾਂ (ਮਧ੍ਯਾਣੰ) ਵਿੱਚ ਕਾਲ ਦਾ ਚੱਕਰ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਐਹੋ ਜਿਹਾ ਕਿਹੜਾ (ਬੀਯੰ) ਜੰਮਿਆ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਆਗਿਆ ਨੂੰ (ਫਿਰੈ) ਉਲਟਾ ਸਕੇ। ਦੱਸੋ ਕਿ ਕਿਹੜੀ (ਕੁੰਟ) ਗੁੱਠ ਵਿੱਚ ਭੱਜ ਕੇ ਬਚ ਸਕਦੇ ਹਾਂ? ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਨਾਲ (ਸ੍ਰੀ ਕਾਲ) ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਮੌਤ (ਨਾਚੈ) ਕੁੱਦਦੀ ਹੈ॥੨॥੬੦॥

ਕਰੇ ਕੋਟ ਕੋਊ ਧਰੇ ਕੋਟ ਓਟੰ॥ ਬਚੈਗੋ ਨ ਕਿਉਂਹੁੰ ਕਰੈ ਕਾਲ ਚੋਟੰ॥

ਲਿਖੇ ਜੰਤੂ ਕੇਤੇ ਪੜੇ ਮੰਤੂ ਕੋਟੰ॥ ਬਿਨਾ ਸਰਨਿ ਤਾ ਕੀ ਨਹੀ ਅਉਰ ਓਟੰ॥੩॥੬੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਬੇਸ਼ੱਕ! ਕਈਆਂ ਨੇ (ਕੋਟ) ਕਿਲ੍ਹੇ (ਕਰੇ) ਬਣਾ ਲਏ ਹਨ ਤੇ ਕਰੋੜਾਂ ਹੀ (ਓਟੰ) ਬਚਾਉ ਦੇ ਸਾਧਨ (ਧਾਰੇ) ਕਰ ਲਏ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਚ ਸਕੇਗਾ, ਕਾਲ (ਭਗਵਾਨ) ਚੋਟ ਕਰੇਗਾ ਹੀ। (ਕੇਤੇ) ਕਿੰਨੇ ਵੀ ਯੰਤੂ ਲਿਖ ਲਏ, ਕਰੋੜਾਂ ਹੀ ਮੰਤਰ ਪੜ੍ਹ ਲਏ, ਪਰ ਤਾਂ ਵੀ ਓਸ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ (ਓਟੰ) ਬਚਾਉ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੀ ਨਹੀਂ॥੩॥੬੧॥

ਲਿਖੰ ਜੰਤੂ ਥਾਕੇ ਪੜ੍ਹੰ ਮੰਤੂ ਹਾਰੇ॥ ਕਰੇ ਕਾਲ ਤੇ ਅੰਤ ਲੈ ਕੈ ਬਿਚਾਰੇ॥

ਕਿਤੇ ਤੰਤੂ ਸਾਧੇ ਜੁ ਜਨਮੰ ਬਿਤਾਯੋ॥ ਭਏ ਫੋਕਟੰ ਕਾਜ ਏਕੈ ਨ ਆਯੋ॥੪॥੬੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਯੰਤੂ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਵੀ (ਥਾਕੇ) ਹਾਰ ਗਏ, ਮੰਤਰ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਹਾਰ ਗਏ। ਕਾਲ ਨੇ (ਤੇ) ਉਹ ਵੀ ਅੰਤ ਨੂੰ (ਲੈ) ਫੜ੍ਹ ਕੇ (ਬਿਚਾਰੇ) ਲਾਚਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਤੰਤਰਾਂ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਜੋ ਜੀਵਨ ਸੀ ਉਹ ਬਿਤਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਅੰਤ ਵੇਲੇ ਕਾਲ ਦੇ ਅੱਗੇ ਸਾਰੇ ਹੀ (ਫੋਕਟੰ) ਵਿਅਰਥ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵੀ (ਤੰਤੂ) ਕੰਮ ਨਾ ਆ ਸਕਿਆ॥੪॥੬੨॥

ਕਿਤੇ ਨਾਸ ਮੁੰਦੇ ਭਏ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ॥ ਕਿਤੇ ਕੰਠ ਕੰਠੀ ਜਟਾ ਸੀਸ ਧਾਰੀ॥

ਕਿਤੇ ਚੀਰ ਕਾਨੰ ਜੁਗੀਸੰ ਕਹਾਯੰ॥ ਸਭੈ ਫੋਕਟੰ ਧਰਮ ਕਾਮੰ ਨ ਆਯੰ॥੫॥੬੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਕਿਤੇ) ਕਈ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਬਣ ਕੇ ਨਾਸਾਂ ਮੁੰਦ ਕੇ (ਬੰਦ ਕਰਕੇ) ਪ੍ਰਾਣਯਾਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਗਲ ਵਿੱਚ (ਕੰਠੀ) ਮਾਲਾ ਅਤੇ ਸਿਰ ਤੇ ਜਟਾ ਧਾਰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਕੰਠ (ਚੀਰ) ਪਾੜ ਕੇ ਯੋਗੀਸ਼੍ਵਰ ਕਹਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਸਾਰੇ (ਧਰਮ) ਨਿਸਚੇ ਹੀ ਵਿਅਰਥ ਨੇ, ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ॥੫॥੬੩॥

ਮਧੁ ਕੀਟਭੰ ਰਾਛਸੇਸੇ ਬਲੀਯੰ॥ ਸਮੈ ਆਪਣੀ ਕਾਲ ਤੇਊ ਦਲੀਯੰ॥

ਭਏ ਸੁੰਭ ਨੈਸੁੰਭ ਸ੍ਰੋਣੰਤ ਬੀਜੰ॥ ਤੇਊ ਕਾਲ ਕੀਨੇ ਪੁਰਜੇ ਪੁਰਜੰ॥੬॥੬੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮਧੁ ਅਤੇ ਕੈਟਭ (ਰਾਛਸੇ ਸੇ) ਰਾਖਸ਼ਾਂ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਵਰਗੇ ਬਲਵਾਨ। ਆਪਣੇ ਵੇਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਲ ਨੇ ਉਹ ਵੀ (ਦਲੀਯੰ) ਦਲ (ਪੀਹ) ਦਿੱਤੇ। ਸੁੰਭ, ਨਿਸੁੰਭ ਅਤੇ (ਸ੍ਰੋਣੰਤ ਬੀਜੰ) ਰਕਤ ਵੀਰਯ (ਨਾਮ ਦੇ ਦੈਂਤ) ਹੋ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਕਾਲ ਨੇ ਉਹ ਵੀ ਪੁਰਜੇ ਪੁਰਜੇ (ਰਤਾ ਰਤਾ) ਕਰ ਦਿੱਤੇ॥੬॥੬੪॥

ਬਲੀ ਪ੍ਰਿਥੀਅੰ ਮਾਨਧਾਤਾ ਮਹੀਪੰ॥ ਜਿਨੈ ਰਥ ਚੱਕ੍ਰੰ ਕੀਏ ਸਾਤ ਦੀਪੰ॥

ਭੁਜੰ ਭੀਮ ਭਰਥੰ ਜਗੰ ਜੀਤਿ ਡੰਡਯੰ॥ ਤਿਨੈ ਅੰਤ ਕੇ ਅੰਤ ਕੋ ਕਾਲ ਖੰਡਯੰ॥੭॥੬੫॥

^੧ ਕੁਝ ਸੱਜਣ ਏਸ ਤੁਕ ਦਾ ਉਚਾਰਨ 'ਕਰੇ ਕਾਲ ਤੇਅੰ ਤਲੈ ਕੈ ਬਿਚਾਰੇ' ਵੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਰਥ 'ਕਾਲ ਨੇ ਉਹ ਵੀ (ਤਲੈ) ਜੋਰ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹੀ (ਅਸਾਂ) ਵਿਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਹਨ' ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਭਾਵਾਰਥ:- ਰਾਜਾ ਬਲੀ (ਦੈਂਤ ਰਾਜ), ਰਾਜਾ (ਪ੍ਰਿਥੀਅੰ) ਪ੍ਰਿਥੂ ਅਤੇ ਜੀਹਨੇ ਰਥ ਦੇ (ਚਕ੍ਰ) ਗੋੜਿਆਂ ਨਾਲ ਸੱਤ ਦੀਪ ਕਰ ਦਿੱਤੇ (ਮਹੀਪੰ) ਰਾਜਾ ਮਾਨਧਾਤਾ। ਰਾਜਾ (ਭੁਜੰ) ਭੋਜ, ਭੀਮ ਸੇਨ ਅਤੇ ਭਰਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਡੰਡ ਦਿੱਤਾ ਅਥਵਾ ਕਰ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਓਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅੰਤ ਦੇ (ਅੰਤ ਕੋ) ਨਤੀਜੇ ਵਿੱਚ ਕਾਲ ਨੇ ਹੀ (ਖੰਡਿਯੰ) ਮਾਰਿਆ ਹੈ॥੭॥੬੫॥

ਜਿਨੈ ਦੀਪ ਦੀਪੰ ਦੁਹਾਈ ਫਿਰਾਈ॥ ਭੁਜਾ ਦੰਡ ਦੈ ਛੋਣਿ ਛਤ੍ਰੰ ਛਿਨਾਈ॥

ਕਰੇ ਜਗਜ ਕੋਟੰ ਜਸੰ ਨੇਕ ਲੀਤੇ॥ ਵਹੈ ਬੀਰ ਬੰਕੇ ਬਲੀ ਕਾਲ ਜੀਤੇ॥੮॥੬੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਨ੍ਹਾਂ (ਦੀਪ ਦੀਪੰ) ਸਾਰਿਆਂ ਦੀਪਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤ ਦੀ (ਦੁਹਾਈ) ਡੌਂਡੀ ਫਿਰਵਾਈ ਸੀ। (ਭੁਜਾ) ਬਾਹੂਬਲ ਨਾਲ ਡੰਡ ਦੇ ਕੇ (ਛੋਣਿ) ਧਰਤੀ ਦੇ ਛਤ੍ਰ ਜਾਂ ਰਾਜ ਸਿੰਘਾਸਨ (ਛਿਨਾਈ) ਖੋਹੇ ਸਨ। ਕਰੋੜਾਂ ਯੱਗ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਜੱਸ ਲਏ ਸਨ। ਓਹੋ ਹੀ (ਬੰਕੇ) ਸੋਹਣੇ ਸੂਰਮੇ ਕਾਲ ਬਲੀ ਨੇ ਜਿੱਤ ਲਏ ਹਨ॥੮॥੬੬॥

ਕਈ ਕੋਟ ਲੀਨੇ ਜਿਨੈ ਦੁਰਗ ਢਾਹੇ॥ ਕਿਤੈ ਸੂਰਬੀਰਾਨ ਕੇ ਸੈਨ ਗਾਹੇ॥

ਕਈ ਜੰਗ ਕੀਨੇ ਸੁ ਸਾਕੇ ਪਢਾਰੇ॥ ਵਹੈ ਦੀਨ ਦੇਖੇ ਗਿਰੇ ਕਾਲ ਮਾਰੇ॥੯॥੬੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਈ ਕਰੋੜਾਂ (ਦੁਰਗ) ਕਿਲ੍ਹੇ (ਢਾਹੇ) ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲਏ ਸਨ। (ਕਿਤੈ) ਕਈ ਸੂਰਵੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਗਾਹਿਆ (ਜਿੱਤਿਆ) ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਈ ਯੁੱਧ, ਕਈ ਸਾਕੇ ਅਤੇ ਕਈ ਪੁਆੜੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਓਹੋ ਹੀ ਕਾਲ ਦੇ ਮਾਰੇ ਹੋਏ ਜਦੋਂ ਡਿੱਗੇ (ਦੀਨ) ਪਰਾਧੀਨ ਹੋਏ ਹੋਏ ਵੇਖੇ ਗਏ ਹਨ॥੯॥੬੭॥

ਜਿਨੈ ਪਾਤਸਾਹੀ ਕਰੀ ਕੋਟ ਜੁਗਯੰ॥ ਰਸੰ ਆਨ ਰੱਸੰ ਭਲੀ ਭਾਂਤਿ ਭੁਗਯੰ॥

ਵਹੈ ਅੰਤ ਕੋ ਪਾਵ ਨਾਗੇ ਪਧਾਰੇ॥ ਗਿਰੇ ਦੀਨ ਦੇਖੇ ਹਠੀ ਕਾਲ ਮਾਰੇ॥੧੦॥੬੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਰੋੜਾਂ ਯੁੱਗਾਂ ਤੱਕ ਪਾਤਸਾਹੀ ਕੀਤੀ। (ਰਸੰ ਅਬ ਰਸੰ) ਰਸਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਰਸ ਭਾਵ- ਸਾਰਿਆਂ (ਚੰਗਿਆਂ ਮਾੜਿਆਂ) ਰਸਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੋਗਿਆ। ਓਹੋ ਹੀ ਅਖੀਰ ਨੂੰ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ (ਪਧਾਰੇ) ਤੁਰੇ। ਹਠੀ ਕਾਲ ਦੇ ਮਾਰੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਡਿੱਗੇ ਹੋਏ (ਦੀਨ) ਪਰਾਧੀਨ ਵੇਖੇ ਗਏ॥੧੦॥੬੮॥

ਜਿਨੈ ਖੰਡਿਯੰ ਦੰਡ ਧਾਰੰ ਅਪਾਰੰ॥ ਕਰੇ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਸੂਰ ਚੇਰੇ ਦੁਆਰੰ॥

ਜਿਨੈ ਇੰਦ੍ਰ ਸੇ ਜੀਤ ਕੈ ਛੋਡਿ ਡਾਰੇ॥ ਵਹੈ ਦੀਨ ਦੇਖੇ ਗਿਰੇ ਕਾਲ ਮਾਰੇ॥੧੧॥੬੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੇਅੰਤ (ਦੰਡ ਧਾਰੰ) ਬਲਵਾਨਾਂ ਨੂੰ (ਖੰਡਿਯੰ) ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਅਤੇ ਸੂਰਜ ਵੀ ਆਪਣੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਦਾਸ ਭਾਵ- ਦੁਰਪਾਲ ਬਣਾ ਲਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ (ਇੰਦ੍ਰ) ਦੇਵਰਾਜ ਵਰਗੇ ਵੀ ਜਿੱਤ ਕੇ ਛੱਡ ਸੁੱਟੇ। ਓਹੋ ਹੀ ਕਾਲ ਦੇ ਮਾਰੇ ਡਿੱਗੇ ਹੋਏ (ਦੀਨ) ਲਿਲਕੜੀਆਂ ਲੈਂਦੇ ਵੇਖੇ ਗਏ ਹਨ॥੧੧॥੬੯॥

ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ॥

ਜਿਤੇ ਰਾਮ ਹੂਏ॥ ਸਭੈ ਅੰਤ ਮੁਏ॥

ਜਿਤੇ ਕ੍ਰਿਸਨ ਹੂੈ ਹੈਂ॥ ਸਭੈ ਅੰਤ ਜੈ ਹੈਂ॥੧॥੨੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਪਿਛਲੀਆਂ ਮਨਵੰਤਰਾਂ ਵਿੱਚ) ਜਿੰਨੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਅਵਤਾਰ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਮਰੇ ਹੀ ਹਨ। ਜਿੰਨੇ ਕ੍ਰਿਸਨਾਵਤਾਰ (ਅਗਲਿਆਂ ਮਨਵੰਤਰਾਂ ਅਥਵਾ ਦ੍ਰਾਪੁਰਾਂ ਵਿੱਚ) ਹੋਣਗੇ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਆਖਰ ਜਾਣਗੇ ਭਾਵ-ਮਰਨਗੇ॥੧॥੨੦॥

ਜਿਤੇ ਦੇਵ ਹੋਸੀ॥ ਤਿਤੇ ਅੰਤ ਜਾਸੀ॥

ਜਿਤੇ ਬੋਧ ਹੂੈ ਹੈਂ॥ ਸਭੈ ਅੰਤ ਛੈ ਹੈਂ॥੨॥੨੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਦੇਵਤੇ ਹੋਣਗੇ। ਓਨੇ ਹੀ ਆਖਰ ਜਾਣਗੇ। ਜਿੰਨੇ (ਬੋਧ) ਬੁੱਧ ਅਵਤਾਰ ਹੋਣਗੇ। ਸਾਰੇ ਆਖਰ (ਛੈ) ਖਤਮ ਹੋਣਗੇ॥੨॥੨੧॥

ਜਿਤੇ ਦੇਵਰਾਯੰ॥ ਸਭੈ ਅੰਤ ਜਾਯੰ॥

ਜਿਤੇ ਦਈਤ^੧ ਏਸੰ॥ ਤਿਤਯੋ ਕਾਲ ਲੇਸੰ॥੩॥੨੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿੰਨੇ (ਦੇਵਰਾਯੰ) ਇੰਦਰ ਹਨ। ਆਖਰ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਜਾਣਗੇ। ਜਿੰਨੇ ਦੈਂਤ ਰਾਜ ਹਨ। ਓਨਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਕਾਲ (ਲੇਸੰ) ਲੈ ਜਾਏਗਾ॥੩॥੨੨॥

ਨਰ ਸਿੰਘਾਵਤਾਰੰ॥ ਵਹੈ ਕਾਲ ਮਾਰੰ॥

ਬਡੋ ਡੰਡ ਧਾਰੀ॥ ਹਣਯੋ ਕਾਲ ਭਾਰੀ॥੪॥੨੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੋ ਨਿਰ ਸਿੰਹ ਅਵਤਾਰ ਸੀ, ਉਹ ਵੀ ਕਾਲ ਨੇ ਮਾਰ ਲਿਆ। ਮਹਾਂ (ਡੰਡਧਾਰੀ) ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਧਾਰੀ (ਦਬਦਬੇ ਵਾਲਾ) ਵੀ ਸੀ ਅਤੇ (ਭਾਰੀ) ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਵੀ, ਪਰ ਕਾਲ ਨੇ ਮਾਰ ਹੀ ਲਿਆ॥੪॥੨੩॥

ਦਿਜੰ ਬਾਵਨੇਯੰ॥ ਹਣਯੋ ਕਾਲ ਤੇਯੰ॥

ਮਹਾ ਮੱਛ ਮੁੰਡੰ॥ ਫਧਯੋ ਕਾਲ ਝੁੰਡੰ॥੫॥੨੪॥

^੧ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਅਨੁਸਾਰ 'ਦਈਤ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਹਿੱਸਾ 'ਦਈ' ਤਾਂ ਸ਼ੁੱਧ ਹੈ ਪਰ 'ਤ' ਸ਼ੁੱਧ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਅੰਵਾਣ ਲੇਖਕ ਦਾ ਵਿਗਾੜਿਆ ਹੋਇਆ ਪਾਠ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਏਸ ਵਿਚਾਰੇ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਉਚਾਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ੁੱਧ ਲਿਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਸ਼ੁੱਧੀ ਦੀ ਥਾਂ ਹੋਰ ਅਸ਼ੁੱਧੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇੱਕ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ 'ਦੈਤਯ' ਦਾ ਦੂਤ ਤੱਤਾ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ, ਦੂਜਾ- ਛੰਦ ਦਾ ਗਣ ਭੰਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਯਗਣ ਦਾ ਰੂਪ 'ISS ਬਣਨਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਛੰਦ ਦੇ ਯਗਣ ਦਾ 'ISSISS' ਏਸ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਪ੍ਰੰਤੂ 'ਜਿਤੇ ਦਈਤ ਏਸੰ' ਲਿਖਣ ਨਾਲ ਰੂਪ 'ISISISS' ਬਣਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸ਼ੰਖ ਨਾਰੀ (ਰਸਾਵਲ) ਦਾ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਏਸ ਦਾ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ ਤਾਂ 'ਜਿਤੇ ਦੈਤਯ ਏਸੰ' ਹੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਅਸ਼ੁੱਧੀ ਸ਼ੁੱਧੀ ਤਾਂ ਵਿਦਿਆ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਕ੍ਰਿਤਗਣ ਉਹਨਾਂ ਲੇਖਿਕਾਂ ਤੋਂ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਏਸ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਸਤੇ, ਕਈ-ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਅਥੱਕ ਘਾਲਣਾ ਘਾਲ ਕੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਭਾਵਾਰਥ:- ਵਾਮੁਨ ਅਵਤਾਰ (ਦਿਜ) ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੀ, (ਤੇਯੰ) ਉਹ ਵੀ ਕਾਲ ਨੇ ਮਾਰ ਲਿਆ। ਮੱਛ ਅਵਤਾਰ ਦਾ (ਮਹਾ) ਵੱਡਾ (ਮੁੰਡ) ਸਿਰ ਵੀ (ਝੁੰਡ) ਸਮੁਦਾਇ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਹੀ (ਫਧੜੇ) ਫੱਸ ਗਿਆ॥੫॥੨੪॥

ਜਿਤੇ ਹੋਇ ਬੀਤੇ॥ ਤਿਤੇ ਕਾਲ ਜੀਤੇ॥

ਜਿਤੇ ਸਰਨਿ ਜੈ ਹੈ॥ ਤਿਤਿਓ ਰਾਖ ਲੈ ਹੈ॥੬॥੨੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਹੋ ਗੁਜ਼ਰੇ ਹਨ, ਓਨ੍ਹੇ ਕਾਲ ਨੇ ਜਿੱਤ ਲਏ ਹਨ, ਜਿੰਨੇ ਸਰਨ ਵਿੱਚ ਜਾਣਗੇ। ਓਨ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਲ ਭਗਵਾਨ ਰੱਖ ਲੈਣਗੇ॥੬॥੨੫॥

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ॥

ਬਿਨਾ ਸਰਨਿ ਤਾ ਕੀ ਨ ਅਉਰੈ ਉਪਾਯੰ॥ ਕਹਾ ਦੇਵ ਦਈਤੰ ਕਹਾ ਰੰਕ ਰਾਯੰ॥

ਕਹਾ ਪਾਤਿਸਾਹੰ ਕਹਾ ਉਮਰਾਯੰ॥ ਬਿਨਾ ਸਰਨਿ ਤਾ ਕੀ ਨ ਕੋਟੈ ਉਪਾਯੰ॥੧॥੨੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਓਸ (ਕਾਲ) ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਯਤਨ ਹੀ (ਕੋਈ) ਨਹੀਂ। ਕੀ ਦੇਵਤੇ? ਕੀ ਦੈਂਤ? ਕੀ ਕੰਗਾਲ? ਕੀ ਰਾਜੇ? ਕੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ? ਕੀ (ਉਮਰਾਯੰ) ਅਹਿਲਕਾਰ? ਓਸ ਦੀ ਸ਼ਰਨ (ਤਾਕੀ) ਵੇਖਿਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ (ਕੋਟੈ ਉਪਾਯੰ) ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਬਣਾਉਣਾ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ॥੧॥੨੬॥

ਜਿਤੇ ਜੀਵ ਜੰਤੰ ਸੁ ਦੁਨੀਅੰ ਉਪਾਯੰ॥ ਸਭੈ ਅੰਤ ਕਾਲੰ ਬਲੀ ਕਾਲ ਘਾਯੰ॥

ਬਿਨਾ ਸਰਨਿ ਤਾ ਕੀ ਨਹੀ ਔਰ ਓਟੰ॥ ਲਿਖੇ ਜੰਤੁ ਕੇਤੇ ਪੜ੍ਹੇ ਮੰਤੁ ਕੋਟੰ॥੨॥੨੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਛੋਟੇ ਵੱਡੇ) ਜਿੰਨੇ ਜੀਅ-ਜੰਤ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ (ਉਪਾਯੰ) ਉਪਜੇ ਹਨ। ਬਲੀ ਕਾਲ ਨੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਆਖਰ ਵੇਲੇ ਮਾਰ ਲਏ ਹਨ। ਓਸ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਓਟ ਹੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। (ਬੇਸ਼ਕ!) ਕਿੰਨੇ ਵੀ ਯੰਤਰ ਲਿਖ ਲਏ ਅਤੇ ਕਰੋੜਾਂ ਹੀ ਮੰਤ੍ਰ ਪੜ੍ਹ ਲਏ॥੨॥੨੭॥

ਨਰਾਜ ਛੰਦ॥

ਜਿਤੇਕ ਰਾਜ ਰੰਕਿਯੰ॥ ਹਨੇ ਸੁ ਕਾਲ ਬੰਕਿਯੰ॥

ਜਿਤੇਕ ਲੋਕ ਪਾਲਿਯੰ॥ ਨਿਦਾਨ ਕਾਲਿ ਦਾਲਿਯੰ॥੧॥੨੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿੰਨੇ ਕੁ ਰਾਜੇ ਅਤੇ ਗ਼ਰੀਬ ਹਨ (ਬੰਕਿਯੰ) ਸੁੰਦਰ ਕਾਲ ਨੇ ਉਹ ਮਾਰ ਹੀ ਲਏ ਹਨ। ਜਿੰਨੇ ਕੁ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ (ਰਾਜੇ, ਦੇਵਤੇ) ਨੇ (ਨਿਦਾਨ) ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਕਾਲ ਨੇ ਦਲ ਹੀ ਸੁੱਟੇ॥੧॥੨੮॥

ਕ੍ਰਿਪਾਣ ਪਾਣ ਜੇ ਜਪੈ॥ ਅਨੰਤ ਥਾਟ ਤੇ ਥਪੈ॥

ਜਿਤੇਕ ਕਾਲ ਧਯਾਇ ਹੈ॥ ਜਗਤ ਜੀਤ ਜਾਇ ਹੈ॥੨॥੨੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੋ ਵੀ (ਕ੍ਰਿਪਾਣ ਪਾਣ) ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਤਲਵਾਰ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਜਪਦਾ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ (ਥਾਟ) ਤਰੀਕਿਆਂ (ਤੇ) ਨਾਲ (ਥਪੇ) ਪੂਜਦਾ ਹੈ ਜਿੰਨੇ ਕੁ ਬੰਦੇ ਕਾਲ ਨੂੰ ਸਿਮਰਨਗੇ। ਓਨੇ ਕੁ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਜਿੱਤ (ਸਫਲ ਕਰਕੇ) ਜਾਣਗੇ॥੨॥੭੯॥

**ਬਚਿਤ੍ਰ ਚਾਰੁ ਚਿਤ੍ਰਿਯੰ॥ ਸੁ ਪਰਿਮਯੰ ਪਵਿਤ੍ਰਿਯੰ॥
ਅਲੋਕ ਰੂਪ ਰਾਜਿਯੰ॥ ਸੁਨੇ ਸੁ ਪਾਪ ਭਾਜਿਯੰ॥੩॥੮੦॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕਾਲ ਦੇ (ਚਾਰੁ) ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ (ਬਚਿਤ੍ਰ) ਅਸਚਰਜ (ਚਿਤ੍ਰਿਯੰ) ਚਿੰਨ੍ਹ (ਤਿਲਕ, ਮੂਰਤੀਆਂ, ਰੂਪ) ਹਨ। ਜੋ ਪਰਮ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਹਨ। (ਅਲੋਕ) ਅਸਚਰਜ ਰੂਪ ਵਿਰਾਜਦਾ ਹੈ। ਜੀਹਨੂੰ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਪਾਪ ਭੱਜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ॥੩॥੮੦॥

**ਬਿਸਾਲ ਲਾਲ ਲੋਚਨੰ॥ ਬਿਅੰਤ ਪਾਪ ਮੋਚਨੰ॥
ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਚਾਰਿਯੰ॥ ਅਘੀ ਅਨੇਕ ਤਾਰਿਯੰ॥੪॥੮੧॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਜਿਸਦੇ) ਬੜੇ ਲਾਲ ਨੇਤ੍ਰ ਹਨ। ਜੋ ਬੇਅੰਤ ਪਾਪ (ਮੋਚਨੰ) ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਚੰਦ੍ਰਮਾ (ਚਾਰਿਯੰ) ਚਾਨਣੀ ਵਾਂਗ ਚਮਕ ਹੈ। ਜੀਹਨੇ ਅਨੇਕ (ਅਘੀ) ਪਾਪੀ ਤਾਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ॥੪॥੮੧॥

**ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ॥
ਜਿਤੇ ਲੋਕਪਾਲੰ॥ ਤਿਤੇ ਜੇਰ ਕਾਲੰ॥
ਕਹਾ ਸੂਰ ਚੰਦ੍ਰੰ॥ ਕਹਾ ਇੰਦ੍ਰ ਬਿੰਦ੍ਰੰ॥੧॥੮੨॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿੰਨੇ ਵੀ (ਲੋਕਪਾਲੰ) ਰਾਜੇ (ਦੇਵਤੇ) ਹਨ। ਓਨੇ ਕਾਲ ਦੇ ਹੀ (ਜੇਰ) ਅਧੀਨ ਹਨ। ਕੀ ਸੂਰਜ! ਕੀ ਚੰਦ੍ਰਮਾ! ਕੀ ਇੰਦ੍ਰ (ਬਿੰਦ੍ਰੰ) ਵਗੈਰਾ॥੧॥੮੨॥

**ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ॥
ਫਿਰੇ ਚੌਦਿਹੂੰ ਲੋਕਿਯੰ ਕਾਲ ਚਕ੍ਰੰ॥ ਸਭੈ ਨਾਥ ਨਾਥੇ ਭ੍ਰਮੰ ਭਉਹ ਬਕ੍ਰੰ॥
ਕਹਾ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰੰ ਕਹਾ ਚੰਦ੍ਰ ਸੂਰੰ॥ ਸਭੈ ਹਾਥ ਬਾਂਧੇ ਖਰੇ ਕਾਲ ਹਜੁਰੰ॥੧॥੮੩॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕਾਲ (ਭਗਵਾਨ) ਦਾ ਚਕ੍ਰ (ਹੁਕਮ) ਚੌਦਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ (ਜੀਵ) ਕਾਲ ਦੀ (ਬਕ੍ਰੰ) ਟੇਢੀ ਭਉਹ (ਨਿਗ੍ਰਾ) ਕੀਤਿਆਂ ਹੀ ਨੱਥ ਵਿੱਚ ਨੱਥੇ ਹੋਏ (ਭ੍ਰਮੰ) ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਕੀ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ! ਕੀ ਚੰਦ੍ਰਮਾ! ਕੀ ਸੂਰਜ! ਸਾਰੇ ਹੀ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਕਾਲ (ਭਗਵਾਨ) ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਖਲੋਤੇ ਹੋਏ ਹਨ॥੧॥੮੩॥

**ਸਵੈਯਾ॥
ਕਾਲ ਹੀ ਪਾਇ ਭਯੋ ਭਗਵਾਨ ਸੁ ਜਾਗਤ ਯਾ ਜਗ ਜਾ ਕੀ ਕਲਾ ਹੈ॥
ਕਾਲ ਹੀ ਪਾਇ ਭਯੋ ਬ੍ਰਹਮਾ ਸਿਵ ਕਾਲ ਹੀ ਪਾਇ ਭਯੋ ਜੁਗਿਯਾ ਹੈ॥**

ਕਾਲ ਹੀ ਪਾਇ ਸੁਰਾਸੁਰ ਗੰਧੂਬ ਜੱਛ ਭੁਜੰਗ ਦਿਸਾ ਬਿਦਿਸਾ ਹੈ॥

ਅਉਰ ਸੁ ਕਾਲ ਸਭੈ ਬਸਿ ਕਾਲ ਕੇ ਏਕਹਿ ਕਾਲ ਅਕਾਲ ਸਦਾ ਹੈ॥੧॥੮੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਕਾਲ) ਵਕਤ (ਮੌਤ) ਪਾ ਕੇ (ਭਗਵਾਨ) ਵਿਸ਼ਨੂੰ (ਉੱਚਾ) ਬਣ ਸਕਿਆ ਹੈ, ਏਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਜੀਹਦੀ (ਕਲਾ) ਸ਼ਕਤੀ (ਜਾਗਤਿ) ਪ੍ਰਗਟ (ਮਸ਼ਹੂਰ) ਹੈ। ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਬ੍ਰਹਮ (ਉੱਚਾ) ਹੋ ਸਕਿਆ ਹੈ, ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਹੀ ਸ਼ਿਵ ਯੋਗੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਹੀ ਦੇਵ, ਦੈਂਤ, ਗੰਧਰਵ, ਯੱਛ, ਸੱਪ, ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਉਪਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਭਾਵ- ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਏ ਹਨ। ਹੋਰ (ਸੁ ਕਾਲ) ਉੱਤਮ ਸਮਾਂ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਕਾਲ ਦੀ ਹੀ ਅਧੀਨ ਹੋਏ, ਇੱਕ ਕਾਲ ਹੀ ਸਦਾ (ਅਕਾਲ) ਨਾ ਸਮਾਂ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਭਾਵ ਅਮਰ ਹੈ॥੨॥੮੪॥

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ॥

ਨਮੋ ਦੇਵ ਦੇਵੰ ਨਮੋ ਖੜਗਧਾਰੰ॥ ਸਦਾ ਏਕ ਰੂਪੰ ਸਦਾ ਨ੍ਰਿਬਿਕਾਰੰ॥

ਨਮੋ ਰਾਜਸੰ ਸਾਤਕੰ ਤਾਮਸੇਯੰ॥ ਨਮੋ ਨ੍ਰਿਬਿਕਾਰੰ ਨਮੋ ਨ੍ਰਿਜੁਰੇਯੰ॥੧॥੮੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਪੂਜਯ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ, ਤਲਵਾਰ ਧਾਰੀ (ਕਾਲ ਕਰਤੇ) ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ। ਜੋ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇੱਕ ਰੂਪ ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ (ਨ੍ਰਿਬਿਕਾਰੰ) ਇਕ ਰਸ (ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ) ਹੈ। ਰਜੇ ਗੁਣੀ, ਸਤੋ ਗੁਣੀ ਅਤੇ ਤਮੋ ਗੁਣੀ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਹੈ। ਵਿਕਾਰਾਂ (ਤਬਦੀਲੀਆਂ) ਬਿਨਾਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ, ਤਾਪਾਂ ਬਿਨਾਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ॥੧॥੮੫॥

ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ॥

ਨਮੋ ਬਾਣ ਪਾਣੰ॥ ਨਮੋ ਨ੍ਰਿਭਯਾਣੰ॥

ਨਮੋ ਦੇਵ ਦੇਵੰ॥ ਭਵਾਣੰ ਭਵੇਯੰ॥੧॥੮੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਤੀਰ ਅਥਵਾ ਬਾਣ ਧਨੁਸ਼ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ। ਨਿਡਰ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ। ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਵੀ ਦੇਵਤੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਮਸਕਾਰ। ਜੋ (ਭਵਾਣੰ) ਹੁਣ ਅਤੇ (ਭਵੇਯੰ) ਅੱਗੇ (ਭਵਿੱਖ) ਲਈ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਹਨ॥੧॥੮੬॥

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ॥

ਨਮੋ ਖੜਗ ਖੰਡੰ ਕ੍ਰਿਪਾਣੰ ਕਟਾਰੰ॥ ਸਦਾ ਏਕ ਰੂਪੰ ਸਦਾ ਨ੍ਰਿਬਿਕਾਰੰ॥

ਨਮੋ ਬਾਣ ਪਾਣੰ ਨਮੋ ਦੰਡ ਧਾਰੰ॥ ਜਿਨੈ ਚੌਦਹੂੰ ਲੋਕ ਜੋਤੰ ਬਿਥਾਰੰ॥੧॥੮੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:-

(ਖੜਗ) ਤੇਗ, ਖੰਡਾ, ਤਲਵਾਰ ਅਤੇ ਕਟਾਰ (ਮਈ ਕਾਲ) ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ। ਜੋ ਸਦਾ ਇੱਕ ਰੂਪ ਅਤੇ ਸਦਾ ਵਿਕਾਰ ਰਹਿਤ ਹੈ। ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਤੀਰ (ਮਈ ਕਾਲ) ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ, ਡੰਡੇ ਧਾਰੀ (ਫਾਹੀ ਵਾਲੇ) ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ। ਜੀਹਨੇ ਚੌਦਾਂ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਭਾਵ- ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ (ਜੋਤੰ) ਚਮਤਕਾਰ ਫੈਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ॥੧॥੮੭॥

ਨਮਸਕਾਰਿਯੰ ਮੋਰਿ ਤੀਰੰ ਤੁਫੰਗੰ॥ ਨਮੋ ਖਗ ਅਦਗੰ ਅਭੇਯੰ ਅਭੰਗੰ॥

ਗਦਾਯੰ ਗ੍ਰਿਸਟੰ ਨਮੋ ਸੈਹਥੀਯੰ॥ ਜਿਨੈ ਤੁਲਿਯੰ ਬੀਰ ਬੀਯੋ ਨ ਬੀਯੰ॥੨॥੮੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ) ਤੀਰ ਅਤੇ (ਤੁਫੰਗੰ) ਬੰਦੂਕ (ਮਈ ਕਾਲ) ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਨਮਸਕਾਰ। (ਅਦਗੰ) ਨਿਸਕਲੰਕ, ਨਾ ਵਿੰਨ੍ਹੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ (ਅਭੰਗੰ) ਨਿਰਵਿਘਨ (ਅਟੁੱਟ) (ਖਗ) ਖੜਗ (ਤੀਰ) ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ। (ਗ੍ਰਿਸਟ) ਭਾਰੀ ਗਦਾ ਅਤੇ (ਸੈਹਥੀਯੰ) ਬਰਛੀ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ (ਬੀਯੋ) ਹੋਰ ਦੂਜਾ (ਬੀਰ) ਯੋਧਾ (ਬਵੰਜਾ ਬੀਰਾਂ 'ਚੋਂ ਬੀਰ) ਨਹੀਂ (ਬੀਯੰ) ਜੰਮਿਆ॥੨॥੮੮॥

ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ॥

ਨਮੋ ਚੱਕ੍ਰ ਪਾਣੰ॥ ਅਭੂਤੰ ਭਯਾਣੰ॥

ਨਮੋ ਉਗ੍ਰ ਦਾੜੰ॥ ਨਮੋ ਗ੍ਰਿਸਟ ਗਾੜੰ॥੧॥੮੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਚਕ੍ਰ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ। (ਅਭੂਤੰ) ਅਸਚਰਜ ਅਤੇ ਭਿਆਨਕ ਨੂੰ। (ਉਗ੍ਰ) ਕਠੋਰ ਤੇ ਉੱਚੀਆਂ ਦਾੜ੍ਹਾਂ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ। (ਗਾੜੰ) ਤੱਕੜੇ (ਬਹੁਤ) ਭਾਰੇ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ॥੧॥੮੯॥

ਨਮੋ ਤੀਰ ਤੋਪੰ॥ ਜਿਨੈ ਸਤ੍ਰ ਘੋਪੰ॥

ਨਮੋ ਧੋਪ ਪੱਟੰ॥ ਜਿਨੈ ਦੁਸ੍ਰ ਦੱਟੰ॥੨॥੯੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤੀਰ ਅਤੇ ਤੋਪ (ਮਈ ਕਾਲ) ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ। ਜੀਹਨੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ (ਘੋਪੰ) ਵਿੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। (ਧੋਪ) ਤਲਵਾਰ ਅਤੇ ਪਟੇ (ਰੂਪ ਕਾਲ) ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ। ਜੀਹਨੇ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਡਾਟ ਦਿੱਤਾ॥੨॥੯੦॥

ਜਿਤੇ ਸਸਤ੍ਰ ਨਾਮੰ॥ ਨਮਸਕਾਰ ਤਾਮੰ॥

ਜਿਤੇ ਅਸਤ੍ਰ ਭੇਯੰ॥ ਨਮਸਕਾਰ ਤੇਯੰ॥੩॥੯੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਨਾਮਾਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਨੇ, ਸਾਰੇ ਹੀ ਕਾਲ ਰੂਪ ਹੋਣ ਕਰਕੇ (ਤਾਮੰ) ਓਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਹੈ। ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਅਸਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਭੇਦ ਨੇ, ਸਾਰੇ ਕਾਲ ਰੂਪ ਹੋਣ ਕਰਕੇ (ਤੇਯੰ) ਓਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਹੈ॥੩॥੯੧॥

ਸਵੈਯਾ॥

ਮੇਰੁ ਕਰਜੋ ਤ੍ਰਿਣ ਤੇ ਮੁਹਿ ਜਾਹਿ ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ ਨ ਦੂਸਰ ਤੋ ਸੋ॥

ਭੂਲਿ ਛਿਮੋ ਹਮਰੀ ਪ੍ਰਭੁ ਆਪ ਨ ਭੂਲਨਹਾਰ ਕਹੂੰ ਕੋਊ ਮੋ ਸੋ॥

ਸੇਵ ਕਰੀ ਤੁਮਰੀ ਤਿਨ ਕੈ ਸਭ ਹੀ ਗ੍ਰਿਹ ਦੇਖਯਤ ਦਰਬ ਭਰੋ ਸੋ॥

ਯਾ ਕਲਿ ਮੈ ਸਭ ਕਾਲ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਕੇ ਭਾਰੀ ਭੁਜਾਨ ਕੇ ਭਾਰੀ ਭਰੋਸੋ॥੧॥੯੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਨੇ ਕਿ) ਜਿਸ (ਕਾਲ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ) ਨੇ ਮੈਨੂੰ (ਤ੍ਰਿਣ) ਕੱਖ ਤੋਂ (ਮੇਰ) ਪਹਾੜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਗਰੀਬ ਨੂੰ (ਨਿਵਾਜ) ਵਡਿਆਉਣ ਵਾਲਾ ਦੂਜਾ ਨਹੀਂ। ਹੇ ਪ੍ਰਭ! ਆਪ ਮੇਰੀ ਭੁੱਲ (ਛੁੱਲ) ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦਿਓ, ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਿਤੇ ਭੁੱਲਣਹਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ। (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ) ਤੇਰੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ-ਓਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸਾਰਾ (ਦਰਬ) ਦ੍ਰਵਜ ਧਨ ਹੀ (ਭਰੋ) ਭਰਿਆ (ਸੋ) ਹੋਇਆ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਕਲਿਜੁਗ (ਦੁਨੀਆਂ) ਵਿੱਚ ਕਾਲ, ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਅਤੇ (ਭਾਰੀ ਭੁਜਾਨ) ਬਾਹੁਬਲ (ਅਥਵਾ ਮਹਾਂ ਸਹਾਇਕਾਂ) ਦਾ ਹੀ ਭਾਰੀ ਭਰੋਸਾ ਹੈ॥੧॥੯੨॥

ਸੁੰਭ ਨਿਸੁੰਭ ਸੇ ਕੋਟ ਨਿਸਾਚਰ ਜਾਹਿ ਛਿਨੇਕ ਬਿਖੈ ਹਨ ਡਾਰੇ॥
 ਯੂਮਰ ਲੋਚਨ ਚੰਡ ਅਉ ਮੁੰਡ ਸੇ ਮਾਹਿਖ ਸੇ ਪਲ ਬੀਚ ਨਿਵਾਰੇ॥
 ਚਾਮਰ ਸੇ ਰਣ ਚਿਛੁਰ ਸੇ ਰਕਤਿਛਣ ਸੇ ਝਟ ਦੈ ਝਝਕਾਰੇ॥

ਐਸੇ ਸੁ ਸਾਹਿਬ ਪਾਇ ਕਹਾ ਪਰਵਾਹ ਰਹੀ ਇਹ ਦਾਸ ਤਿਹਾਰੇ॥੨॥੯੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੀਹਨੇ ਸੁੰਭ ਅਤੇ ਨਿਸੁੰਭ ਵਰਗੇ ਕਰੋੜਾਂ (ਨਿਸਾਚਰ) ਦੈਂਤ ਇਕ ਛਿਨ ਵਿੱਚ (ਹਨ) ਮਾਰ (ਡਾਰੇ) ਸੁੱਟੇ ਹਨ। ਯੂਮਰ ਲੋਚਨ, ਚੰਡ ਅਤੇ ਮੁੰਡ ਨਾਮੇ ਦੈਂਤਾਂ ਵਰਗੇ ਅਤੇ (ਮਾਹਿਖ) ਮਹਿਖਾਸੁਰ ਵਰਗੇ ਪਲ ਵਿੱਚ (ਨਿਵਾਰੇ) ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਚਾਮਰ ਵਰਗੇ, ਚਿਛੁਰ ਵਰਗੇ ਅਤੇ ਰਕਤਿਛਣ (ਅਰੁਣਾਛ) ਵਰਗੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ (ਝਟ ਦੈ) ਬਹੁਤ ਜਲਦ (ਝਝਕਾਰੇ) ਹਲੂਣ ਦਿੱਤੇ। ਐਹੋ ਜਿਹਾ ਉੱਚ ਸਾਹਿਬ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ, ਇਸ ਤੁਹਾਡੇ ਦਾਸ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ) ਨੂੰ ਕੀ ਪਰਵਾਹ (ਬਾਕੀ) ਰਹਿ ਗਈ ? (ਭਾਵ- ਕੁਝ ਨਹੀਂ)॥੨॥੯੩॥

ਮੁੰਡਹੁ ਸੇ ਮਧੁ ਕੀਟਭ ਸੇ ਮੁਰ ਸੇ ਅਘ ਸੇ ਜਿਨਿ ਕੋਟਿ ਦਲੇ ਹੈਂ॥
 ਓਟ ਕਰੀ ਕਬਹੂੰ ਨ ਜਿਨੈ ਰਣ ਚੋਟ ਪਰੀ ਪਗ ਦੈ ਨ ਠਲੇ ਹੈਂ॥
 ਸਿੰਧੁ ਬਿਖੈ ਜਿ ਨ ਬੂਡੇ ਨਿਸਾਚਰ ਪਾਵਕ ਬਾਣ ਬਹੇ ਨ ਜਲੇ ਹੈਂ॥

ਤੇ ਅਸਿ ਤੋਰ ਬਿਲੋਕ ਅਲੋਕ ਸੁ ਲਾਜ ਕੇ ਛਾਡਿ ਕੈ ਭਾਜਿ ਚਲੇ ਹੈਂ॥੩॥੯੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮੁੰਡ, ਮਧੁ, ਕੀਟਭ, ਮੁਰ ਅਤੇ ਅਘਾਸੁਰ ਨਾਮੇ ਦੈਂਤਾਂ ਵਰਗੇ ਜਿਸ (ਕਾਲ) ਨੇ ਕਰੋੜਾਂ ਦਲ ਦਿੱਤੇ (ਮਸਲ ਸੁੱਟੇ) ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਦੀ (ਓਟ) ਬਣਾਉ ਦਾ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜੰਗ ਦੀ (ਚੋਟ ਪਰੀ) ਨਗਾਰਾ ਵੱਜਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਦੇ (ਪਗ) ਕਦਮ ਵੀ ਨਹੀਂ ਠਲੇ। ਜਿਹੜੇ (ਨਿਸਾਚਰ) ਦੈਂਤ ਸਾਗਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਡੁੱਬੇ ਅਤੇ (ਪਾਵਕ ਬਾਣ) ਅਗਨੀ ਅਸਤ੍ਰਾਂ ਦੇ (ਬਹੇ) ਚਲਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੜੇ ਨੇ। (ਹੇ ਕਾਲ!) ਉਹ ਤੇਰੀ (ਅਲੋਕ) ਅਲੌਕਿਕ (ਅਸਿ) ਤਲਵਾਰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੀ ਸ਼ਰਮ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜ ਤੁਰੇ ਹਨ॥੩॥੯੪॥

ਰਾਵਣ ਸੇ ਮਹਰਾਵਣ ਸੇ ਘਟ ਕਾਨਹੁ ਸੇ ਪਲ ਬੀਚ ਪਛਾਰੇ॥
 ਬਾਰਦ ਨਾਦੁ ਅਕੰਪਨ ਸੇ ਜਗ ਜੰਗ ਜੁਰੇ ਜਿਨ ਸਜੋਂ ਜਮ ਹਾਰੇ॥
 ਕੁੰਭ ਅਕੁੰਭ ਸੇ ਜੀਤ ਸਭੈ ਜਗ ਸਾਤ ਹੂੰ ਸਿੰਧੁ ਹਥਯਾਰ ਪਖਾਰੇ॥

ਜੇ ਜੇ ਹੁਤੇ ਅਕਟੇ ਬਿਕਟੇ ਸੁ ਕਟੇ ਕਰ ਕਾਲ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਕੇ ਮਾਰੇ॥੪॥੯੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਰਾਵਣ ਵਰਗੇ, ਮਹਾਰਾਵਣ (ਹਜ਼ਾਰ ਸਿਰਾਂ ਵਾਲੇ ਰਾਵਣ) ਵਰਗੇ, (ਘਟ ਕਾਨਹੁ) ਕੁੰਭਕਰਨ ਵਰਗੇ ਪਲ ਵਿੱਚ ਪਛਾੜ ਦਿੱਤੇ। (ਬਾਰਿਦਨਾਦੁ) ਮੇਘ ਨਾਦ ਅਤੇ ਅਕੰਪਨ (ਰਾਵਣ ਦੇ ਮੰਤ੍ਰੀ) ਵਰਗੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਯੁੱਧ (ਜੁਰੇ) ਲੜਨ ਤੋਂ ਜਮ (ਧਰਮਰਾਜ) ਵੀ ਹਾਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕੁੰਭ ਅਤੇ ਅਕੁੰਭ (ਕੁੰਭਕਰਨ ਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰ) ਵਰਗੇ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਸੱਤੇ ਹੀ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ (ਹਥਿਆਰ ਪਖਾਰੇ) ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਧੋਣ ਨਾਲ ਮੈਲਾ ਪਾਣੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ-ਜਿਹੜੇ ਵੀ ਨਾ ਕੱਟੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ (ਬਿਕਟੇ) ਡਰਾਉਣੇ (ਭਿਆਨਕ) ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਵੀ ਕਾਲ ਦੇ (ਕਰ) ਹੱਥ ਨਾਲ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਮਾਰਦਿਆਂ ਹੀ ਕੱਟੇ ਗਏ॥੪॥੯੫॥

ਜੇ ਕਹੂੰ ਕਾਲ ਤੇ ਭਾਜ ਕੇ ਬਾਚਿਯਤ ਤੇ ਕਿਹ ਕੁੰਟ ਕਹੋ ਭਜ ਜਈਐ॥

ਆਗੇ ਹੂੰ ਕਾਲ ਧਰੇ ਅਸਿ ਗਾਜਤ ਛਾਜਤ ਹੈ ਜਿਹ ਤੇ ਨਸਿ ਅਈਐ॥

ਐਸੇ ਨ ਕੈ ਗਯੋ ਕੋਈ ਸੁ ਦਾਵ ਰੇ ਜਾਹਿ ਉਪਾਵ ਸੋ ਘਾਵ ਬਚਈਐ॥

ਜਾ ਤੇ ਨ ਛੁਟੀਐ ਮੂੜ ਕਹੂੰ ਹਸਿ ਤਾ ਕੀ ਨ ਕਿਉ ਸਰਣਾਗਤਿ ਜਈਐ॥੫॥੯੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੇ ਕਿਤੇ ਥਾਂ ਤੇ ਕਾਲ (ਮੌਤ) ਤੋਂ ਭੱਜ ਕੇ ਬਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, (ਤੋ) ਤਾਂ ਦੱਸੋ ! ਕਿ ਕਿਹੜੀ (ਕੁੰਟ) ਗੁੱਠ (ਉਪਦਿਸ਼ਾ, ਦਿਸ਼ਾ) ਵਿੱਚ ਭੱਜ ਜਾਈਏ। ਜੀਹਦੇ ਕੋਲੋਂ ਦੌੜ ਕੇ ਆਈਦਾ ਹੈ ਉਹ ਕਾਲ ਤਾਂ ਅੱਗੇ (ਅਸਿ) ਤਲਵਾਰ ਫੜ ਕੇ ਗੱਜ ਰਿਹਾ (ਛਾਜਤ) ਸਜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਰੇ (ਮਨ)! ਐਹੋ ਜਿਹਾ (ਉਪਾਵ) ਯਤਨ (ਦਾਵ) ਪੇਚ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ (ਕਾਲ ਦੀ) (ਘਾਵ) ਚੋਟ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਾ ਸਕੀਦਾ ਹੋਵੇ। ਹੇ ਮੂੜ (ਮਨ)! ਜਿਸ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਛੁਟ ਸਕਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਓਸ ਦੀ ਸ਼ਰਣਾਗਤਿ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੱਸ ਕੇ (ਚਲੇ) ਜਾਈਏ ? ਭਾਵ-ਮਰਨਾ ਹੀ ਮੰਨ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ॥੫॥੯੬॥

ਕ੍ਰਿਸਨ ਐ ਬਿਸਨ ਜਪੇ ਤੁਹਿ ਕੋਟਿਕ ਰਾਮ ਰਹੀਮ ਭਲੀ ਬਿਧਿ ਧਯਾਯੋ॥

ਬ੍ਰਹਮ ਜਪਯੋ ਅਰੁ ਸੰਭੁ ਬਪਯੋ ਤਿਹ ਤੇ ਤੁਹਿ ਕੋ ਕਿਨਹੂੰ ਨ ਬਚਾਯੋ॥

ਕੋਟਿ ਕਰੀ ਤਪਸਾ ਦਿਨ ਕੋਟਿਕ ਕਾਹੂੰ ਨ ਕਉਡੀ ਕੋ ਕਾਮ ਕਢਾਯੋ॥

ਕਾਮ ਕਾ ਮੰਤ੍ਰ ਕਸੀਰੇ ਕੇ ਕਾਮ ਨ ਕਾਲ ਕੋ ਘਾਉ ਕਿਨਹੂੰ ਨ ਬਚਾਯੋ॥੬॥੯੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਹੇ ਮਨ!) ਤੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਵਿਸ਼ਨੂ, ਰਾਮ, ਰਹੀਮ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਆਦਿਕ ਨਾਮ ਕਰੋੜਾਂ ਕ੍ਰ ਜਪੇ ਅਤੇ ਭਲੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਿਆਨ ਕੀਤਾ। (ਬ੍ਰਹਮ) ਬ੍ਰਹਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰਿਆ ਅਤੇ (ਸੰਭੁ) ਸ਼ਿਵ (ਬਪਯੋ) ਪੂਜਿਆ (ਸ਼ਿਵਲਿੰਗ ਦਾ ਮੰਦਿਰ ਬਣਾਇਆ), ਓਸ (ਪੂਜਾ ਕਰਨ) ਤੋਂ ਵੀ ਤੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ (ਕਾਲ ਤੋਂ) ਬਚਾਇਆ ਨਹੀਂ। ਕਰੋੜਾਂ ਹੀ (ਤਪਸਾ) ਚਾਲੀਹੇ (ਪੂਜਾਵਾਂ) ਕਰੋੜਾਂ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ (ਲਗਾਤਾਰ) ਕੀਤੀਆਂ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਕੋਡੀ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਨਾ (ਕਢਾਯੋ) ਸਾਰਿਆ। (ਕਾਮ ਕਾ) ਕੰਮ ਦਾ (ਉੱਤਮ) ਮੰਤਰ ਵੀ (ਕਸੀਰੇ) ਦਮੜੀ ਦੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ, (ਕਿਉਂਕਿ) ਕਾਲ ਦੀ (ਘਾਉ) ਸੱਟ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਚਾਇਆ॥੬॥੯੭॥

ਕਾਹੇ ਕੇ ਕੂਰ ਕਰੈ ਤਪਸਾ ਇਨ ਕੀ ਕੋਊ ਕੋਡੀ ਕੇ ਕਾਮ ਨ ਐ ਹੈ॥

ਤੋਹਿ ਬਚਾਇ ਸਕੈ ਕਹੁ ਕੈਸੇ ਕੈ ਆਪਨ ਘਾਵ ਬਚਾਇ ਨ ਐ ਹੈ॥

ਕੋਪ ਕਰਾਲ ਕੀ ਪਾਵਕ ਕੁੰਡ ਮੈ ਆਪ ਟੰਗੜੇ ਤਿਮ ਤੋਹਿ ਟੰਗੈ ਹੈ॥

ਚੇਤ ਰੇ ਚੇਤ ਅਜੇ ਜੀਯ ਮੈ ਜੜ ਕਾਲ ਕ੍ਰਿਪਾ ਬਿਨ ਕਾਮ ਨ ਐ ਹੈ॥੨॥੯੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਹੇ ਮਨ!) ਏਨ੍ਹਾਂ ਦੀ (ਕੂਰ) ਝੂਠੀ (ਤਪਸਾ) ਬੰਦਗੀ ਕਿਉਂ ਕਰਦਾ ਹੈਂ? ਕੋਈ ਵੀ ਕੋਡੀ ਦੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਣਗੇ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਆਪਣੀ ਹੀ (ਘਾਵ) ਸੱਟ ਬਚਾਉਣੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਦੱਸ! ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਬਚਾ ਸਕਣਗੇ। (ਕਾਲ ਦੇ) ਭਿਆਨਕ ਕ੍ਰੋਧ ਦੇ (ਪਾਵਕ) ਅਗਨੀ ਕੁੰਡ ਵਿੱਚ, ਜਿਵੇਂ ਆਪ ਟੰਗੇ ਹੋਏ ਨੇ, ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਤੈਨੂੰ ਟੰਗਵਾਉਣਗੇ। ਰੇ (ਜੜ) ਮੂਰਖ! ਹੁਣ ਵੀ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਸਮਝ ਲੈ ! ਸਮਝ ਲੈ ! ਕਾਲ ਦੀ ਮਿਹਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਤਪੱਸਿਆ, ਚਾਲੀਹੇ, ਭਜਨ ਸਿਮਰਨ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਣਗੇ॥੨॥੯੮॥

ਤਾਹਿ ਪਛਾਨਤ ਹੈ ਨ ਮਹਾ ਪਸੁ ਜਾ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪੁ ਤਿਹੂੰ ਪੁਰ ਮਾਹੀ॥

ਪੂਜਤ ਹੈ ਪਰਮੇਸਰ ਕੈ ਜਿਹ ਕੇ ਪਰਸੈ ਪਰਲੋਕ ਪਰਾਹੀ॥

ਪਾਪ ਕਰੇ ਪਰਮਾਰਥ ਕੈ ਜਿਹ ਪਾਪਨ ਤੇ ਅਤਿ ਪਾਪ ਲਜਾਹੀ॥

ਪਾਇ ਪਰੇ ਪਰਮੇਸਰ ਕੇ ਜੜ ਪਾਹਨ ਮੈਂ ਪਰਮੇਸਰ ਨਾਹੀ॥੮॥੯੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮਹਾਂ (ਪਸੁ) ਮੂਰਖ (ਜੀਵ) ਓਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ (ਕਾਲ) ਦਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤਿੰਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੈ। ਓਸ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਮੰਨ ਕੇ ਪੂਜਦਾ ਹੈ, ਜੀਹਦੇ (ਪਰਸੈ) ਛੂਹਣ ਤੋਂ ਪਰਲੋਕ ਦੀ ਗਤਿ ਵੀ (ਪਰਾਹੀ) ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਪਾਂ ਤੋਂ (ਅਤਿ ਪਾਪ) ਮਹਾਂ ਪਾਪ ਵੀ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਪਾਪ ਹੀ (ਪਰਮਾਰਥ) ਪਰਾਲੋਕਿਕ ਗਤਿ, ਮੁਕਤ ਸਮਝ ਕੇ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਜਿਸ (ਜੜ) (ਪਾਹਨ) ਪੱਥਰ ਵਿੱਚ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਓਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਮੰਨ ਕੇ ਪੈਰੀਂ ਪੈਂਦੇ ਹੋ, ਏਹੋ ਹੀ ਮਹਾਨ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਪਾਪ ਹੈ॥੮॥੯੯॥

ਮੋਨ ਭਜੇ ਨਹੀ ਮਾਨ ਤਜੇ ਨਹੀ ਭੇਖ ਸਜੇ ਨਹੀ ਮੁੰਡ ਮੁੰਡਾਏ॥

ਕੰਠਨ ਕੰਠੀ ਕਠੋਰ ਧਰੈ ਨਹੀ ਸੀਸ ਜਟਾਨ ਕੇ ਜੂਟ ਸੁਹਾਏ॥

ਸਾਚੁ ਕਹੋਂ ਸੁਨ ਲੈ ਚਿਤ ਦੈ ਬਿਨੁ ਦੀਨ ਦਿਆਲ ਕੀ ਸਾਮ ਸਿਧਾਏ॥

ਪ੍ਰੀਤਿ ਕਰੇ ਪ੍ਰਭੁ ਪਾਯਤ ਹੈ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਨ ਭੀਜਤ ਲਾਂਡ ਕਟਾਏ॥੯॥੧੦੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਮੋਨ) ਚੁੱਪ (ਭਜੇ) ਸਾਧਿਆਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, (ਮਾਨ) ਸਤਿਕਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡਿਆਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਭੇਖ ਦੇ ਸਾਜਿਆਂ ਜਾਂ ਕੇਸਾਂ ਦੇ ਰੱਖਿਆਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਸਿਰ ਮੁਨਾਇਆਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਗਲਾਂ ਵਿੱਚ (ਕਠੋਰ) ਮਜ਼ਬੂਤ ਮੋਟੀਆਂ (ਕੰਠੀ) ਮਾਲਾਂ ਪਹਿਨਿਆਂ ਅਤੇ ਸਿਰ ਤੇ ਜਟਾਂ ਦੇ ਜੂੜੇ (ਸੁਹਾਏ) ਸਜਾਇਆਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। (ਲਾਂਡ) ਲਿੰਗ ਕਟਵਾਇਆਂ ਵੀ (ਕ੍ਰਿਪਾਲ) ਕਾਲ ਨਹੀਂ (ਭੀਜਤ) ਪਤੀਜਦਾ, (ਮੈਂ) ਸੱਚ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਚਿੱਤ (ਦੈ) ਲਾ ਕੇ ਸੁਣ ਲਉ, ਹੇ ਦੀਨ ਦਿਆਲ!

ਕਾਲ ਦੀ (ਸਾਮ) ਸ਼ਰਨ ਸਿਧਾਏ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਲੋਕੋ ! ਭਾਵ- ਹੇ ਮਨਮੁਖ ਲੋਕੋ ਚਿਤ ਦੇ ਕੇ ਸੁਣੋ ਕਿ ਪ੍ਰੀਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਭ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ॥੯॥੧੦੦॥

ਕਾਗਦ ਦੀਪ ਸਭੈ ਕਰ ਕੈ ਅਰੁ ਸਾਤ ਸਮੁਦ੍ਰਨ ਕੀ ਮਸੁ ਕੈਹੋਂ॥

ਕਾਟਿ ਬਨਾਸਪਤੀ ਸਗਰੀ ਲਿਖਬੇ ਹੂੰ ਕੇ ਲੇਖਨ ਕਾਜ ਬਨੈਹੋਂ॥

ਸਾਰਸੁਤੀ ਬਕਤਾ ਕਰ ਕੈ ਜੁਗ ਕੋਟ ਗਨੇਸ ਕੈ ਹਾਥ ਲਿਖੈਹੋਂ॥

ਕਾਲ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਬਿਨਾ ਬਿਨਤੀ ਨ ਤਉ ਤੁਮ ਕੋ ਪ੍ਰਭੁ ਨੈਕੁ ਰਿਚੈਹੋਂ॥੧੦॥੧੦੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਾਰੇ ਦੀਪਾਂ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਕਾਗਜ਼ ਬਣਾ ਕੇ ਅਤੇ ਸੱਤਾਂ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਦੀ (ਮਸ) ਸਿਆਹੀ ਬਣਾ ਲਵਾਂ। ਸਾਰੀ ਬਨਾਸਪਤੀ ਵੱਢ ਕੇ ਲਿਖਣ ਵਾਸਤੇ (ਲੇਖਨ) ਕਲਮਾਂ ਬਣਾ ਲਵਾਂ। ਸਰਸਵਤੀ ਨੂੰ ਵਕਤਾ ਬਣਾ ਕੇ ਕਰੋੜਾਂ ਯੁੱਗਾਂ ਤੱਕ ਗਣੇਸ਼ ਦੇ ਹੱਥ ਤੋਂ ਲਿਖਵਾ ਲਵਾਂ। (ਤਉ) ਤਾਂ ਵੀ ਕਾਲ ਦੀ (ਕ੍ਰਿਪਾਨ) ਕੋਪ ਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਤੇ ਹੇ ਪ੍ਰਭ! ਤੈਨੂੰ (ਨੈਕ) ਰਤਾ ਭਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰ ਸਕਾਂਗਾ॥੧੦॥੧੦੧॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਗ੍ਰੰਥੇ ਸ੍ਰੀ ਕਾਲ ਜੀ ਕੀ ਉਸਤਤਿ ਪ੍ਰਿਥਮ ਧਯਾਯ ਸੰਪੂਰਨੰ

ਮਸਤੁ ਸੁਭ ਮਸਤੁ॥੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਇਤਿ) ਹੁਣ (ਸ੍ਰੀ) ਸੋਹਣੇ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸ੍ਰੀ ਕਾਲ (ਭਗਵਾਨ) ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅਧਿਆਇ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਜੋ ਕਿ (ਸੁਭ ਮਸਤ) ਉੱਤਮ ਹੈ॥੧॥

ਅਫਜੂ^੧॥ ਚੋਪਈ ॥

ਤੁਮਰੀ ਮਹਿਮਾ ਅਪਰ ਅਪਾਰਾ॥ ਜਾ ਕਾ ਲਹਜੇ ਨ ਕਿਨਹੂੰ ਪਾਰਾ॥

ਦੇਵ ਦੇਵ ਰਾਜਨ ਕੇ ਰਾਜਾ॥ ਦੀਨ ਦਯਾਲ ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜਾ॥੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ (ਦੇਵ) ! ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ! ਦੀਨਾਂ 'ਤੇ ਦਿਆਲ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਨੂੰ ਵਡਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ! ਤੇਰੀ ਮਹਿਮਾ (ਅਪਰ ਅਪਾਰ) ਪਰ੍ਹੇ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹੈ, ਜੀਹਦਾ ਕਿਸੇ ਵੀ (ਪਾਰਾ) ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਜਾਣਿਆ॥੧॥

^੧ ਸੰਪੂਰਣਿਕ ਗਿਆਨੀ ਫ਼ਾ. ਅਫਜੂ - ਵਾਧਾ, ਤਰੱਕੀ, (ਅ) ਬਾਕੀ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼, ਅਰਥ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਕੇ ਏਸ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਅਧਿਆਇ ਚਲਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਤ੍ਰਿਯਾ ਚਰਿਤ੍ਰ ਦੇ ਅੰਤ ਦੀ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਤੇ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਦੇ ਚੌਦਵੇਂ ਅਧਿਆਇ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ 'ਅਫਜੂ' ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਇਹ ਭਾਵਾਰਥ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਜਚਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਦੇ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਕੋਈ ਪ੍ਰਸੰਗ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਿਆ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਯਾ ਚਰਿਤ੍ਰ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਸੰਗ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅਫਜੂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੀ ਨਾ ਰਹੀ, ਫੇਰ ਇਹ ਕਿਉਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ? ਏਸ ਤੋਂ ਇਹ ਅਰਥ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਢੁਕਦਾ। ਏਸ ਵਾਸਤੇ 'ਅਫਜੂ' ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਅਗਲੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਬਲਕਿ ਜੋ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਓਸ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦਾਤਮਕ ਮੰਗਲ ਦਾ ਕੰਮ ਦੋਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਫਜੂ ਹੋਰ (ਸਭ) ਸੁਭ ਮਸਤ- ਚੰਗਾ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਭਾਵ- ਕੋਈ ਵਿਘਨ ਨਹੀਂ ਪਿਆ ਅਤੇ ਅਧਿਆਇ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਦੇਹਰਾ॥

ਮੂਕ ਉਚਰੈ ਸਾਸਤ੍ਰ ਖਟ ਪਿੰਗੁ ਗਿਰਨ ਚੜ ਜਾਇ॥

ਅੰਧ ਲਖੈ ਬਧਰੋ ਸੁਨੈ ਜੋ ਕਾਲ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਾਇ॥੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਮੂਕ) ਗੁੰਗਾ ਛਿਆਂ ਸਾਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਉਚਾਰਦਾ ਹੈ, ਪਿੰਗਲਾ ਪਹਾੜਾਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਨ੍ਹਾ ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, (ਬਧਰੋ) ਬੋਲਾ ਸੁਣਨ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਾਲ ਮਿਹਰ (ਕਰਾਇ) ਕਰ ਦੇਵੇ॥੨॥

ਚੌਪਈ॥

ਕਹਾ ਬੁਧਿ ਪ੍ਰਭ ਤੁੱਛ ਹਮਾਰੀ॥ ਬਰਨਨ ਸਕੇ ਮਹਿਮਾ ਜੁ ਤੁਹਾਰੀ॥

ਹਮ ਨ ਸਕਤ ਕਰਿ ਸਿਫਤਿ ਤੁਮਾਰੀ॥ ਆਪ ਲੇਹੁ ਤੁਮ ਕਥਾ ਸੁਧਾਰੀ॥੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੇ ਪ੍ਰਭ ! ਮੇਰੀ ਕੀ ਤੁੱਛ ਜਿਹੀ ਬੁੱਧੀ ਹੈ? ਜੋ ਤੇਰੀ ਮਹਿਮਾ ਵਰਣਨ ਕਰ ਸਕੇ। ਅਸੀਂ ਤੇਰੀ ਸਿਫਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਹੀ ਕਥਾ ਨੂੰ (ਸੁਧਾਰੀ) ਸੁੱਧ ਬਣਾ ਲਉ॥੩॥

ਕਹਾਂ ਲਗੈ ਇਹ ਕੀਟ ਬਖਾਨੈ॥ ਮਹਿਮਾ ਤੋਰਿ ਤੁਹੀ ਪ੍ਰਭ ਜਾਨੈ॥

ਪਿਤਾ ਜਨਮ ਜਿਮ ਪੂਤ ਨ ਪਾਵੈ॥ ਕਹਾਂ ਤਵਨ ਕਾ ਭੇਦ ਬਤਾਵੈ॥੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਇਹ (ਮੈਂ) ਕੀੜਾ (ਤੁੱਛ ਜੀਵ) ਕਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਹਾਂ? ਹੇ ਪ੍ਰਭ! ਤੇਰੀ ਮਹਿਮਾ ਤੂੰ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈਂ। ਜਿਵੇਂ ਪਿਉ ਦਾ ਜਨਮ ਪੁੱਤਰ ਨਹੀਂ (ਪਾਵੈ) ਸਮਝ ਸਕਦਾ। ਓਸ ਦਾ ਭੇਦ ਕੀ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਹੈ॥੪॥

ਤੁਮਰੀ ਪ੍ਰਭਾ ਤੁਮਹਿ ਬਨਿ ਆਈ॥ ਅਉਰਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਤਿ ਬਤਾਈ॥

ਤੁਮਰੀ ਕ੍ਰਿਯਾ ਤੁਮਹਿ ਪ੍ਰਭੁ ਜਾਨੈ॥ ਉਚ ਨੀਚ ਕਸ ਸਕਤਿ ਬਖਾਨੈ॥੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੇ ਪ੍ਰਭ! ਤੇਰੀ (ਪ੍ਰਭਾ) ਮਹਿਮਾ ਤੈਨੂੰ ਹੀ (ਬਨਿ ਆਈ) ਸੋਂਹਦੀ ਹੈ। ਹੋਰਨਾਂ ਤੇ ਤਾਂ ਦੱਸੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਤੇਰੀ ਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਤੂੰ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈਂ। ਉਚ ਨੀਚ ਜੀਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਹਿਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ (ਕਸ) ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ॥੫॥

ਸੇਸਨਾਗ ਸਿਰ ਸਹਸ ਬਨਾਈ॥ ਦ੍ਰੈ ਸਹੰਸ ਰਸਨਾਹ ਸੁਹਾਈ॥

ਰਟਤ ਅਬ ਲਗੇ ਨਾਮ ਅਪਾਰਾ॥ ਤੁਮਰੋ ਤਉ ਨ ਪਾਵਤ ਪਾਰਾ॥੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ਼ੇਸਨਾਗ ਨੇ (ਸਹਸ) ਹਜ਼ਾਰ ਸਿਰ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਨੇ ਅਤੇ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਜੀਭਾਂ ਸੁਹੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਹੁਣ ਤੱਕ (ਅਪਾਰਾ) ਬੇਅੰਤ ਨਾਮਾਂ ਨੂੰ (ਰਟਤ) ਉਚਾਰਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਵੀ ਆਪ ਦਾ (ਪਾਰਾ) ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ॥੬॥

ਤੁਮਰੀ ਕ੍ਰਿਯਾ ਕਹਾਂ ਕੇਉ ਕਹੈ॥ ਸਮਝਤ ਬਾਤ ਉਰਝਿ ਮਤਿ ਰਹੈ॥

ਸੂਛਮ ਰੂਪ ਨ ਬਰਨਾ ਜਾਈ॥ ਬਿਰਧ ਸਰੂਪਹਿ ਕਹੋਂ ਬਨਾਈ॥੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੇ ਪ੍ਰਭ! ਤੇਰੀ ਗੱਲ ਕੋਈ ਕੀ ਆਖੇ? ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆਂ ਹੀ ਬੁੱਧੀ (ਉਰਤਿ) ਫਸ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੂਫ਼ਮ ਸਰੂਪ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਏਸ ਵਾਸਤੇ (ਬਿਰਧ) ਵੱਡੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ (ਬਨਾਈ) ਕਲਪ ਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ॥੭॥

**ਤੁਮਰੀ ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤਿ ਜਬ ਗਹਿਹੋਂ॥ ਛੋਰ ਕਥਾ ਤਬ ਹੀ ਸਭ ਕਹਿਹੋਂ॥
ਅਬ ਮੈ ਕਹੋਂ ਸੁ ਅਪਨੀ ਕਥਾ॥ ਸੋਢੀ ਬੰਸ ਉਪਜਿਆ ਜਥਾ॥੮॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੇ ਪ੍ਰਭ! ਜਦੋਂ ਤੇਰੀ ਪ੍ਰੇਮਾ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਸਕਾਂਗਾ। ਓਦੋਂ ਹੀ ਸਾਰੀ ਕਥਾ (ਛੋਰ) ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ, ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ ਕਹਿ ਸਕਾਂਗਾ (ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਤੁਕਾਂ ਤੋਂ ਭਾਵੁਕ ਇਸ਼ਾਰਾ ਚਵੀ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੀ ਕਥਾ ਵੱਲ ਹੈ)। ਹੁਣ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਹੀ ਕਥਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਸੋਢੀ ਵੰਸ਼ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ॥੮॥

ਦੋਹਰਾ॥

**ਪ੍ਰਿਥਮ ਕਥਾ ਸੰਛੇਪ ਤੇ ਕਹੋਂ ਸੁ ਹਿਤ ਚਿਤ ਲਾਇ॥
ਬਹੁਤ ਬਡੇ ਬਿਸਥਾਰ ਕੈ ਕਹਿ ਹਉਂ ਸਭੇ ਸੁਨਾਇ॥੯॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਮੈਂ) ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਚਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਲਾ ਕੇ (ਸੰਛੇਪ) ਸੰਕੋਚ ਨਾਲ ਕਥਾ ਕਹਾਂਗਾ। ਫੇਰ ਵੱਡਾ ਵਿਸਤਾਰ ਕਰਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾ ਕੇ ਕਹਾਂਗਾ॥੯॥

ਚੌਪਈ॥

**ਪ੍ਰਿਥਮ ਕਾਲ ਜਬਿ ਕਰਾ ਪਸਾਰਾ॥ ਓਅੰਕਾਰ ਤੇ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਉਪਾਰਾ॥
ਕਾਲ ਸੈਨ ਪ੍ਰਿਥਮੈ ਭਯੋ ਭੂਪਾ॥ ਅਧਿਕ ਅਤੁਲ ਬਲਿ ਰੂਪ ਅਨੂਪਾ॥੧੦॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕਾਲ ਨੇ ਜਦੋਂ ਪਹਿਲੋਂ (ਪਸਾਰਾ) ਫੈਲਾਉ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਓਅੰ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਹੀ ਸ੍ਰਿਸਟੀ ਨੂੰ (ਉਪਾਰਾ) ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਕਾਲਸੈਨ^੨ (ਨਾਮੇ) ਰਾਜਾ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੀ (ਅਤੁਲ) ਮਹਾਨ (ਅਸਾਮਾਨਜ) ਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ ਸੀ॥੧੦॥

^੧ ਸੋਢੀ ਵੰਸ਼ ਦੀ ਵੱਡੇ ਵਿਸਤਾਰ ਵਾਲੀ ਕਥਾ, ਕਿਸੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਰਚਿਤ ਗ੍ਰੰਥ 'ਚੋਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ, ਏਸ ਤੋਂ ਇਹ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਜਾਂ ਫੇਰ ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਕਥਾ ਲਿਖਣ ਰਚਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਿਆ, ਜਾਂ ਓਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਚਿਤ ਲਿਖਤ ਗ੍ਰੰਥ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦਿਆ ਸਾਗਰ (ਵਿਦਿਆਸਰ) ਗ੍ਰੰਥ ਆਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡਣ ਵੇਲੇ ਓਥੇ ਰਹਿ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਹੀ ਨਾਸ ਹੋ ਗਿਆ।

^੨ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇਕ ਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਚੰਗੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਮਰਸ਼ ਨਾਲ ਬਾਣੀ ਦੀ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਏਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਯਥਾਕ੍ਰਮ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰਿਸਟੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਸੋਚਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਓਅੰ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਨਿਕਲਣਾ ਅਤੇ ਸ੍ਰਿਸਟੀ ਦਾ ਹੋ ਜਾਣਾ ਬਹੁਤੇ ਪੁਰਾਣ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ 'ਕਾਲਸੈਨ ਰਾਜਾ' ਹੀ ਪਹਿਲੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ, ਇਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੁਰਾਣ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ। ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਉਹਨਾਂ 'ਕਾਲਸੈਨ' ਦਾ ਅਰਥ 'ਕਾਲੀ ਸੈਨਾ ਵਾਲਾ' ਭਾਵ- ਭੂਤ ਪ੍ਰੇਤ, ਵੀਰ, ਯੋਗਣੀਆਂ ਆਦਿਕ ਸੇਨਾਪਿਧ, ਭੂਤਰਾਟ, ਸ਼ਿਵ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਇਹ ਅਰਥ ਉੱਚਿਤ ਵੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਹਿਲੇ ਸ੍ਰਿਸਟੀ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਿਕ ਰਚਨਾ, ਆਕਾਸ਼, ਵਾਯੂ, ਅਗਨੀ, ਜਲ, ਪ੍ਰਿਥਵੀ,

ਕਾਲਕੇਤੁ ਦੂਸਰ ਭੂਅ ਭਯੋ॥ ਕੂਰ ਬਰਸ ਤੀਸਰ ਜਗ ਠਯੋ॥

ਕਾਲਪੂਜ ਚਤੁਰਥ ਨਿਪੁ ਸੋਹੈ॥ ਜਿਹ ਤੇ ਭਇਓ ਜਗਤ ਸਭ ਕੇ ਹੈ॥੧੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਦੂਜਾ (ਰਾਜਾ) ਕਾਲਕੇਤਾ (ਜੀਹਦਾ ਕਾਲ) (ਮ੍ਰਿਤੂ ਰੂਪ) ਹੀ ਝੰਡਾ ਹੋਵੇ, ਜੀਹਨੇ ਮੌਤ ਦੀ ਹੀ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਿਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਧਰਤੀ ਤੇ ਹੋਇਆ। ਤੀਸਰਾ ਰਾਜਾ ਕੂਰ ਬਰਸ (ਜੋ ਭਿਆਨਕਤਾ ਵਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਵਿਪਦਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੋਵੇ^੨) ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ (ਠਣੇ) ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਚੌਥਾ (ਨਿਪੁ) ਰਾਜਾ ਕਾਲਪੂਜ (ਜੀਹਨੇ ਮਰਨ ਨੂੰ ਹੀ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ^੩) ਸੌਂਹਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਭ (ਕੋ) ਕੁਝ ਸੰਸਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ॥੧੧॥

ਸਹਸ੍ਰਾਛ ਜਾਂ ਕੇ ਸੁਭ ਸੋਹੈ॥ ਸਹਸ ਪਾਦ ਜਾਂ ਕੇ ਤਨ ਮੋ ਹੈ॥

ਸੇਖਨਾਗ ਪਰ ਸੋਇਬੋ ਕਰੈ॥ ਜਗ ਤਿਹ ਸੇਖਸਾਇ ਉਚਰੈ॥੧੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੀਹਦੇ (ਸੁਭ) ਉੱਤਮ (ਸਹਸ੍ਰਾਛ) ਹਜ਼ਾਰ ਨੇਤਰ^੪ ਸੌਂਹਦੇ ਹਨ। ਜੀਹਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ਾਰ ਪੈਰ* ਹਨ। ਸ਼ੇਖਨਾਗ ਉੱਪਰ ਸੌਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ^੫। ਸੰਸਾਰ ਉਹਨੂੰ ਸ਼ੇਖ-ਸਾਈਂ (ਸ਼ੇਖਨਾਗ ਦਾ ਮਾਲਕ) ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ॥੧੨॥

ਏਕ ਸੂਵਨ ਤੇ ਮੈਲ ਨਿਕਾਰਾ॥ ਤਾ ਤੇ ਮਧੁ ਕੀਟਭ ਤਨ ਧਾਰਾ॥

ਦੁਤੀਅ ਕਾਨ ਤੇ ਮੈਲ ਨਿਕਾਰੀ॥ ਤਾਂ ਤੇ ਭਈ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਇਹ ਸਾਰੀ॥੧੩॥

ਪਰਬਤ, ਦਰਖਤ, ਜੀਵ, ਪਸ਼ੂ, ਪੰਛੀ, ਮਨੁੱਖ ਆਦਿਕ ਬਣਨ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਗਿਆਨ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਪੈਦਾ ਹੋ ਕੇ ਰਾਜਾ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਹਿਲੋਂ ਨਹੀਂ। ਕੁਝ ਪੁਰਾਣਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਿਵ ਦੀ ਹੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇਕ ਇਹ ਅਰਥ ਓਨਾ ਚਿਰ ਅਯੋਗ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ, ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਣ ਦੀ 'ਕਾਲਸੈਨ' ਆਦਿਕਾਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਖਾਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨਾ ਮਿਲੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਪੁਰਾਣਿਕ ਅਨੁਵਾਦ ਹੀ ਹੈ।

^੧ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇਕ ਮੱਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸੰਕੇਤਕ ਸ਼ਬਦ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕੁਝ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਅੱਗੜ-ਪਿੱਛੜ ਵੀ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਉਂਤਪੱਤੀ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਸੰਕੇਤ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਗਾ-ਪਿੱਛਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਿਆਦਾਤਰ 'ਕਾਲਕੇਤ' ਦਾ ਅਰਥ 'ਵਿਸ਼ਨੁ' ਕਰਦੇ ਹਨ।

^੨ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਵਿੱਚ 'ਕੂਰ ਬਰਸ' ਦਾ ਅਰਥ 'ਬ੍ਰਹਮਾ' ਹੈ।

^੩ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਵਿੱਚ 'ਕਾਲਪੂਜ' ਦਾ ਅਰਥ 'ਮਹਾ ਵਿਸ਼ਨੁ' ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

^੪* ਏਸ ਤੋਂ 'ਸਹਸ੍ਰ ਸ਼ੀਰਸ਼ਾ ਪੁਰਸ਼' ਵਾਲਾ ਹੀ ਭਾਵ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਲੱਛਣ ਬ੍ਰਹਮ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਿਕ ਹੈ।

^੫ ਏਸ ਤੋਂ ਪੌਰਾਣਾਂ ਦੇ ਕਥਿਤ ਛੀਰ ਸਾਗਰ ਨਿਵਾਸੀ ਵਿਸ਼ਨੁ ਦਾ ਹੀ ਸਰੂਪ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸਹੀ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਵਿਅਕਤੀ ਨਹੀਂ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ, ਬਲਕਿ ਫਲਸਫਾ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੁ, ਸ਼ਿਵ, ਗਣੇਸ਼, ਦੁਰਗਾ ਆਦਿਕ ਵਿਅਕਤੀ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਇਹ ਫਲਸਫੇ ਹਨ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਪੌਰਾਣਿਕ ਵਿਦਵਾਨ ਅਥਵਾ ਹਿੰਦੂ ਮੱਤ ਦੇ ਫਲਸਫੇ ਦੇ ਗਿਆਤਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁਣ ਚੁਣ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਅਰਥ ਸਮਝਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਖਤਾਮਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹਾ-ਥੋੜ੍ਹਾ ਵਿਕਾਸ ਫੁਰਿਆ ਹੈ, ਓਹੋ ਵਿਦਵਾਨ ਐਸ ਵੇਲੇ ਹਨ। ਪੂਰਣਤਾ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਦਵਾਨ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ, ਜੋ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫਿਲਾਸਫਿਕ ਤਰੀਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਝਾ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਤੇ ਪੁਰਾਣ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਵਿਅਕਤਿਕ ਝਲਕ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਕਿਤੇ ਗੁਣਾਤਮਿਕ ਝਲਕ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਕਿਤੇ ਕਾਲਿਕ ਝਲਕ ਦਿਸਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸ਼ੁੱਧ ਸਮਝਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਹਸਤੀਆਂ ਦਾ ਅਭਾਵ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਭਾਵਾਰਥ:- ਇੱਕ (ਸ੍ਰਵਨ) ਕੰਨ ਤੋਂ ਮੈਲ ਕੱਢੀ, ਓਸ ਤੋਂ ਮਧੁ ਅਤੇ ਕੈਟਭ ਨਾਮੇ ਦੈਂਤਾਂ ਨੇ ਸਰੀਰਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਿਆ^੧। ਦੂਜੇ ਕੰਨ ਤੋਂ ਮੈਲ ਕੱਢੀ, ਓਸ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸਟੀ ਹੋਈ ਹੈ^੨॥੧੩॥

ਤਿਨ ਕੇ ਕਾਲ ਬਹੁਰ ਬਧੁ ਕਰਾ॥ ਤਿਨ ਕੇ ਮੇਧੁ ਸਮੁੰਦ ਮੇ ਪਰਾ॥

ਚਿਕਨ ਤਾਸ ਜਲ ਪਰ ਤਿਰ ਰਹੀ॥ ਮੇਧਾ ਨਾਮ ਤਬਹੀ ਤੇ ਕਹੀ॥੧੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਨ੍ਹਾਂ (ਮਧੁ ਅਤੇ ਕੈਟਭ) ਨੂੰ ਕਾਲ ਨੇ ਫੇਰ (ਬਧੁ ਕਰਾ) ਮਾਰਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ (ਮੇਧ) ਚਰਬੀ ਜਾਂ ਸਿਰ ਦੀ ਮਿੱਝ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਪਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਿਕਨਾਈ ਪਾਣੀ ਤੇ ਤਰ ਕੇ (ਰਹੀ) ਟਿਕ ਗਈ। ਓਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ (ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਦਾ) ਨਾਮ ‘ਮੇਧਾ’ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ^੩॥੧੪॥

ਸਾਧ ਕਰਮ ਜੇ ਪੁਰਖੁ ਕਮਾਵੈ॥ ਨਾਮ ਦੇਵਤਾ ਜਗਤ ਕਹਾਵੈ॥

ਕੁਕ੍ਰਿਤਿ ਕਰਮ ਜੇ ਜਗ ਮਹਿ ਕਰਹੀ॥ ਨਾਮ ਅਸੁਰ ਤਿਨ ਕੇ ਸਭ ਧਰਹੀ॥੧੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਹੜਾ ਆਦਮੀ (ਸਾਧ) ਚੰਗੇ ਕਰਮ ਕਮਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਨਾਮ ਤੋਂ ਦੇਵਤਾ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ (ਕੁਕ੍ਰਿਤਿ) ਬੁਰੇ (ਅਯੋਗ) ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੰਸਾਰ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ (ਅਸੁਰ) ਦੈਂਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ^੪॥੧੫॥

ਬਹੁ ਬਿਸਥਾਰ ਕਹ ਲਗਹਿ ਬਖਾਨਯਤ॥ ਗੁੰਥ ਬਢਨ ਤੇ ਅਤਿ ਡਰ ਮਾਨਯਤ॥

^੧ ਮਧੁ ਅਤੇ ਕੈਟਭ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਕੰਨ ਦੀ ਮੈਲ ਤੋਂ ਵੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਮਾਰਕੰਡੇਯ ਪੁਰਾਣ ਵਿੱਚ ਹੈ।

^੨ ਪਹਿਲੋਂ ‘ਓਅੰਕਾਰ ਤੇ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਉਪਾਰਾ...’ ਅਤੇ ਫੇਰ ‘ਦੁਤੀਅ ਕਾਨ ਤੇ ਮੈਲੁ ਨਿਕਾਰੀ। ਤਾ ਤੇ ਭਈ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਇਹ ਸਾਰੀ’ ਪਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧੀ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇਕ ਗਿਆਨੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਾ ਸਕੇ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਦੋਹਾਂ ਥਾਂਵਾਂ ਦੇ ‘ਸ੍ਰਿਸਟਿ’ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਕੀ ਆਸ਼ਯ ਹੈ?

^੩ ਏਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੀ ਵੀ ਠੀਕ ਲਵੰਤਾ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ ‘ਮੇਦਨੀ’ ‘ਮੇਧਾ’ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਉਂਤਪੱਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਣਾ, ਮਧੁ-ਕੈਟਭ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਹਯਗ੍ਰੀਵ ਅਵਤਾਰ ਨੂੰ ਏਥੇ ਲੈ ਆਉਣਾ ਕਿਸ ਭਾਵਾਨੁਸਾਰ ਹੈ? ਦੇਵੀ ਭਾਗਵਤ ਅਨੁਸਾਰ ਮਧੁ-ਕੈਟਭ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਹੀ ਹਯਗ੍ਰੀਵ ਅਵਤਾਰ ਨੇ ਦਿਤਿ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹਯਗ੍ਰੀਵ ਨਾਮੇ ਇੱਕ ਦੈਂਤ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਹੈ। ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਅਨੁਸਾਰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਤੋਂ ਮਧੁ ਅਤੇ ਕੈਟਭ ਨੇ ਵੇਦ ਖੋਹ ਲਏ ਸਨ, ਓਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਲਿਆਂਦਾ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੈ। ਏਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ? ਜੇ ਏਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਪੌਰਾਣਿਕ ਕਹਾਣੀਆਂ ਕਹਿਣੀਆਂ ਸਨ, ਤਾਂ ਫੇਰ ਕਿਸ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਹੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ? ਇਹ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇਕਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਨ ਯੋਗ ਗੱਲਾਂ ਹਨ।

^੪ ਏਸ ਚੌਪਈ ਦਾ ਭਾਵ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਲੋਂ ਆਪਣੇ ਮਨੋ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਪਰਿਚਾਯਕ ਹੈ, ਨੰ. ੧੪ ਵਾਲੀ ਚੌਪਈ ਦਾ ਭਾਵੁਕ ਸੰਕੇਤ ਪੌਰਾਣਿਕ ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਵੇਂ ਸੰਬੰਧ ਥਾਪਿਆ ਹੈ? ਪੌਰਾਣਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਤਾਂ ਕਸ਼ਪ ਰਿਸ਼ੀ ਦੇ ਅਦਿਤੀ ਅਤੇ ਦਿਤੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹੀ ਦੇਵਤੇ ਅਤੇ ਦੈਂਤ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਨਿਜੀ ਭਾਵੁਕਤਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਪੌਰਾਣਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਵਿਚਾਰਾਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰੋਇਆ ਜਾਵੇ? ਅਜੇ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਵਿਦਵਾਨ ਨੇ ਨਹੀਂ ਸਮਝਾਇਆ। ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਤਾਂ ਹਰੇਕ ਹੀ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉੱਤਰਾਣਿਕ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਠੀਕ ਭਾਵ ‘ਤੇ ਪੁੱਜਣ ਵਿੱਤ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਾਉਣਾ ਅਜੇ ਤੱਕ ਕਠਿਨ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿਣ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੇਰੀ ਬਿਰਤੀ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਦੀ ਸੂਖਮ ਭਾਵੁਕਤਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕੀ। ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਰੁਚੀ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਮਹਾਂਪੁਰੁਸ਼ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰੇ।

ਤਿਨ ਤੇ ਹੋਤ ਬਹੁਤ ਨ੍ਰਿਪ ਆਏ॥ ਦੱਛ ਪ੍ਰਜਾਪਤਿ ਜਿਨਹਿ ਉਪਾਏ॥੧੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਪੌਰਾਣਿਕ ਮੱਤ ਵਿਚ ਏਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਦਾ) ਬੜਾ ਫੈਲਾਉ ਸੀ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ) ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਵਧਣ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਡਰ ਮੰਨਦਾ ਹੋਇਆ ਕਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਹਿੰਦਾ? ਓਨ੍ਹਾਂ (ਦੇਵਤਿਆਂ ਅਤੇ ਦੈਂਤਾਂ) ਤੋਂ ਹੀ ਬਹੁਤ (ਨ੍ਰਿਪ) ਰਾਜੇ (ਹੋਤ) ਬਣਦੇ ਆਏ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਦੱਛ ਪ੍ਰਜਾਪਤਿ^੧ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ॥੧੬॥

ਦਸ ਸਹੰਸ੍ਰ ਤਿਹ ਗ੍ਰਿਹ ਭਈ ਕੰਨਯਾ॥ ਜਿਹ ਸਮਾਨ ਕਿਹ ਲਗਹਿ ਨ ਅੰਨਯਾ॥

ਕਾਲ ਕ੍ਰਿਯਾ ਐਸੀ ਤਿਹ ਭਈ॥ ਤੇ ਸਭਿ ਬਿਆਹਿ ਨਰੇਸਨ ਦਈ॥੧੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਦੱਛ ਪ੍ਰਜਾਪਤਿ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਲੜਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗੀਆਂ (ਅੰਨਿਆ) ਹੋਰ (ਕਿਹ) ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀਆਂ। (ਤਿਹ) ਓਨ੍ਹਾਂ (ਲੜਕੀਆਂ) ਉੱਤੇ ਐਹੋ ਜਿਹੀ (ਕਾਲ ਕ੍ਰਿਯਾ) ਭਾਵੀ (ਭਈ) ਵਰਤੀ ਕਿ ਓਹ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ (ਨਰੇਸਨ) ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਦਿੱਤੀਆਂ॥੧੭॥

ਦੋਹਰਾ॥

ਬਨਿਤਾ ਕਦੂ ਦਿਤਿ ਅਦਿਤਿ ਏ ਰਿਖਿ ਬਰੀ ਬਨਾਇ॥

ਨਾਗ ਨਾਗਰਿਪੁ ਦੇਵ ਸਬ ਦਈਤ ਲਏ ਉਪਜਾਇ॥੧੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਦੱਛ ਪ੍ਰਜਾਪਤਿ ਦੀਆਂ ਤੇਰਾਂ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ) ਵਨਿਤਾ, ਕਦੂ, ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਅਦਿਤੀ, ਇਹ ਰਿਸ਼ੀ ਕਸ਼ਿਯਪ ਨੇ (ਬਨਾਇ) ਠੀਕ (ਬਰੀ) ਵਿਆਹੀਆਂ। ਕੁਦਰੂ ਤੋਂ (ਨਾਗ) ਸੱਪ, ਵਨਿਤਾ ਤੋਂ (ਨਾਗਰਿਪੁ) ਗਰੁੜ, ਦਿਤੀ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਦੇਵਤੇ ਅਤੇ ਅਦਿਤੀ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਦੈਂਤ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲਏ॥੧੮॥

ਚੌਪਈ॥

ਤਾ ਤੇ ਸੁਰਜ ਰੂਪ ਕਉ ਧਰਾ॥ ਜਾ ਤੇ ਬੰਸ ਪ੍ਰਚੁਰ ਰਵਿ ਕਰਾ॥

^੧ ਪ੍ਰਜਾਪਤਿ ਦਕਸ਼ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਬਾਰੇ ਸਾਰੇ ਪੁਰਾਣ ਇੱਕ ਮੱਤ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਪ੍ਰਜਾਪਤਿ ਦੱਛ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਤਾਂ ਰਿਗ ਵੇਦ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੈ।

(ੳ) ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਸੱਜੇ ਅੰਗੂਠੇ 'ਚੋਂ ਦੱਛ ਅਤੇ ਖੱਬੇ ਵਿੱਚੋਂ ਦੱਛ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈ (ਗਰੁੜ ਪੁਰਾਣ)।

(ਅ) ਬ੍ਰਹਮਾ ਦਾ ਮਨਸਿਕ ਪੁੱਤਰ ਦੱਛ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁ ਦੀ ਲੜਕੀ ਪ੍ਰਸੂਤਿ ਉਸਦੀ ਇਸਤਰੀ ਹੈ (ਸ਼੍ਰੀਮਦ ਭਾਗਵਤ)।

(ੲ) ਪ੍ਰਜਾਪਤਿ ਪ੍ਰਚੇਤਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਦੱਛ ਹੈ (ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਪੁਰਾਣ ਤੇ ਮਹਾਂਭਾਰਤ)।

^੨ ਦੱਛ ਪ੍ਰਜਾਪਤਿ ਦੇ ਬਾਰੇ ਸਾਰੇ ਪੁਰਾਣ ਇੱਕ ਮੱਤ ਹਨ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਵਿੱਚ ਏਸੇ ਦਾ ਹੀ ਬਹੁਤਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਮੇਰੀ ਵਿਚਾਰਾਨੁਸਾਰ 'ਦੱਛ ਪ੍ਰਜਾਪਤਿ' ਫਲਸਫਾ ਹੈ, ਵਿਅਕਤੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ 'ਚਤੁਰ ਅਤੇ ਪੈਦਾਵਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ' ਹੈ ਪਰ ਏਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਪੁਰਾਣਾਨੁਸਾਰ ਹੀ ਚੱਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਓ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੱਛ ਨੇ ਹੋਰ ਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਧਰਮਰਾਜ ਨੂੰ ਦਸ ਲੜਕੀਆਂ, ਕਸ਼ਿਯਪ ਰਿਸ਼ੀ ਨੂੰ ਤੇਰਾਂ ਲੜਕੀਆਂ, ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਨੂੰ ਸਤਾਈ ਲੜਕੀਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਿਵ ਨੂੰ ਇੱਕ (ਸਤੀ) ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਵਿਆਹਿਆ।

ਜੇ ਤਿਨ ਕੇ ਕਹਿ ਨਾਮ ਸੁਨਾਉਂ॥ ਕਥਾ ਬਚਨ ਤੇ ਅਧਿਕ ਡਰਾਉਂ॥੧੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਓਸ (ਕਸ਼ਿਯਪ ਰਿਸ਼ੀ ਅਤੇ ਅਦਿਤੀ) ਤੋਂ ਸੂਰਜ ਨੇ (ਰੂਪ) ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਧਾਰਿਆ। ਜਿਸ ਤੋਂ (ਰਵਿ) ਸੂਰਜ ਵੰਸ਼ ਨੂੰ ਪੌਰਾਣਿਕ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ (ਪ੍ਰਚੁਰ) ਫੈਲਾਉਣ ਕੀਤਾ ਮੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ (ਸਾਰੇ) ਨਾਮ ਕਹਿ ਕੇ ਸੁਣਾਵਾਂ ਤਾਂ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਵਧਣ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਡਰਦਾ ਹਾਂ ਭਾਵ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਂਵਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਕੋਈ ਖਾਸ ਮਕਸਦ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲ ਸਕਦਾ॥੧੯॥

ਤਿਨ ਕੇ ਬੰਸ ਬਿਖੇ ਰਘੁ ਭਯੋ॥ ਰਘੁਬੰਸਹਿ ਜਿਹ ਜਗਹਿ ਚਲਯੋ॥

ਤਾ ਤੇ ਪੁਤ੍ਰ ਹੋਤ ਭਯੋ ਅਜ ਬਰ॥ ਮਹਾ ਰਥੀ ਅਰੁ ਮਹਾ ਧਨੁਰ ਧਰ॥੨੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵੰਸ਼ ਵਿੱਚ (ਮਹਾਰਾਜਾ) ਰਘੂ ਹੋਇਆ। (ਜਿਹ) ਜਿਸ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਰਘੁਵੰਸ਼ ਨੂੰ ਚਲਾਇਆ। ਓਸ ਤੋਂ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਜ (ਨਾਮ ਦਾ) (ਬਰ) ਉੱਤਮ ਪੁੱਤਰ ਹੋਇਆ। ਜੋ ਮਹਾਰਥੀ (ਯੋਧਾ) ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਧਨੁਰਧਾਰੀ ਭਾਵ- ਤੀਰ ਕਮਾਨ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਮਾਹਰ ਸੀ॥੨੦॥

ਜਬ ਤਿਨ ਭੇਸ ਜੋਗ ਕੋ ਲਯੋ॥ ਰਾਜ ਪਾਟ ਦਸਰਥ ਕੋ ਦਯੋ॥

ਹੋਤ ਭਯੋ ਵਹ ਮਹਾ ਧਨੁਰ ਧਰ॥ ਤੀਨ ਤ੍ਰਿਯਾਨ ਬਰਾ ਜਿਹ ਰੁਚਿ ਕਰ॥੨੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਮਹਾਰਾਣੀ ਇੰਦੂਮਤੀ ਦੇ ਵਿਯੋਗ ਨਾਲ) ਜਦੋਂ ਉਸ ਯੋਗ ਦਾ ਭੇਸ (ਤਿਆਗ ਵੈਰਾਗ) ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਤਾਂ ਮੰਤਰੀਆਂ ਨੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਪੁੱਤਰ ਸ੍ਰੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਸਰਥ ਨੂੰ (ਰਾਜ ਪਾਟ) ਸਿੰਘਾਸਣ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਵੀ ਮਹਾਨ ਧਨੁਰਧਾਰੀ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੀਹਨੇ ਤਿੰਨ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ (ਰੁਚਿ ਕਰ) ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਵਿਆਹਿਆ ਹੈ॥੨੧॥

ਪ੍ਰਿਥਮ ਜਯੋ ਤਿਹ ਰਾਮ ਕੁਮਾਰਾ॥ ਭਰਥ ਲੱਛਮਨ ਸਤ੍ਰੁਬਿਦਾਰਾ॥

ਬਹੁਤ ਕਾਲ ਤਿਨ ਰਾਜ ਕਮਾਯੋ॥ ਕਾਲ ਪਾਇ ਸੁਰ ਪੁਰਹਿ ਸਿਧਾਯੋ॥੨੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਓਸ (ਮਹਾਰਾਜ ਦਸਰਥ) ਨੇ ਪਹਿਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ (ਕੁਮਾਰਾ) ਸਪੁੱਤਰ (ਜਯੋ) ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ, ਫੇਰ ਭਰਤ, ਲਛਮਨ ਅਤੇ (ਸਤ੍ਰੁਬਿਦਾਰਾ) ਸ਼ਤਰੂਘਨ ਜੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ। ਬਹੁਤ ਸਮੇਂ (ਤਿਨ) ਓਸ ਜਾਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਅਤੇ (ਕਾਲ) ਮੌਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਦੇਵਪੁਰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ॥੨੨॥

ਸੀਅ ਸੁਤ ਬਹੁਰ ਭਏ ਦੋਊ ਰਾਜਾ॥ ਰਾਜ ਪਾਟ ਉਨਹੀ ਕਉ ਛਾਜਾ॥

ਮਦ੍ਰ ਦੇਸ ਏਸ੍ਰਰਜਾ ਬਰੀ ਜਬਿ^੧॥ ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿ ਕੇ ਜਗ ਕੀਏ ਤਬਿ॥੨੩॥

^੧ ਏਸ ਤੁੱਕ ਦੀਆਂ ਮਾਤ੍ਰਾ ਵਧੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਸੰਧੀ ਉੱਛੇਦ ਕਰਕੇ ਪਾਠ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸੀਤਾ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪੁੱਤਰ (ਲਵ ਕੁਸ਼) ਫੇਰ ਰਾਜੇ ਬਣੇ। ਰਾਜ ਸਿੰਘਾਸਣ ਓਸ (ਲਵ ਕੁਸ਼) ਨੂੰ ਹੀ ਸਜਦਾ ਰਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਮਦ੍ਰ ਦੇਸ਼ ਦਾ (ਏਸ਼ੂਰਜਾ) ਰਾਜੇ ਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਵਿਆਹੀਆਂ। ਓਦੋਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯੱਗ ਕੀਤੇ ਭਾਵ-ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਈਆਂ॥੨੩॥

ਤਿਹੀ ਤਿਨੈ ਬਾਂਧੇ ਦੁਇ ਪੁਰਵਾ॥ ਏਕ ਕਸੂਰ ਦੁਤੀਯ ਲਹੁਰਵਾ॥

ਅਧਿਕ ਪੁਰੀ ਤੇ ਦੋਊ ਬਿਰਾਜੀ॥ ਨਿਰਖ ਲੰਕ ਅਮਰਾਵਤਿ ਲਾਜੀ॥੨੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਓਥੇ (ਮਦ੍ਰ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ) ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੋ (ਪੁਰਵਾ) ਨਗਰ ਬੰਧੇ। ਇੱਕ ਕਸੂਰ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਲਾਹੌਰ ਹੈ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਨਗਰੀਆਂ ਬਹੁਤ (ਬਿਰਾਜੀ) ਚਮਕੀਆਂ ਭਾਵ- ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਈਆਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਲੰਕਾ ਅਤੇ ਅਮਰਾਵਤੀ ਵੀ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ॥੨੪॥

ਬਹੁਤ ਕਾਲ ਤਿਨ ਰਾਜ ਕਮਯੋ॥ ਜਾਲ ਕਾਲ ਤੇ ਅੰਤ ਫਸਾਯੋ॥

ਤਿਨ ਤੇ ਪੁਤ੍ਰ ਪੋਤ੍ਰ ਜੇ ਵਏ॥ ਰਾਜ ਕਰਤ ਇਹ ਜਗ ਕੋ ਭਏ॥੨੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਆਖਰ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ (ਕਾਲ) ਮੌਤ ਦੇ ਜਾਲ ਨੇ ਫਸਾ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਜੋ ਪੁੱਤਰ ਪੌਤਰ ਹੋਏ। ਏਸ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਰਹੇ॥੨੫॥

ਕਹਾਂ ਲਗੇ ਤੇ ਬਰਨ ਸੁਨਾਊ॥ ਤਿਨ ਕੇ ਨਾਮ ਨ ਸੰਖਯਾ ਪਾਊ॥

ਹੋਤ ਚਹੂੰ ਜੁਗ ਮੈਂ ਜੇ ਆਏ॥ ਤਿਨ ਕੇ ਨਾਮ ਨ ਜਾਤ ਗਿਨਾਏ॥੨੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤਾਂ (ਨ ਸੰਖਯਾ) ਬੇਗਿਣਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਹਿ ਸੁਣਾਵਾਂ? ਜਿਹੜੇ ਚਹੁੰਆਂ ਯੁੱਗਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਆਏ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਗਿਣਾਏ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ॥੨੬॥

ਜੋ ਅਬ ਤੇਰਿ ਕ੍ਰਿਪਾ ਬਲ ਪਾਊ॥ ਨਾਮ ਜਥਾ ਮਤ ਭਾਖ ਸੁਨਾਊ॥

ਕਾਲਕੇਤੁ ਅਰ ਕਾਲ ਰਾਇ ਭਨ॥ ਜਿਨ ਤੇ ਭਏ ਪੁਤ੍ਰ ਘਰ ਅਨਗਨ॥੨੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ! ਜੇ ਹੁਣ ਤੇਰੀ ਮਿਹਰ ਰੂਪ ਬਲ ਨੂੰ ਪਾ ਲਵਾਂ। ਤਾਂ ਯਥਾ ਬੁੱਧ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਝ ਨਾਮ ਕਹਿ ਹੀ ਸੁਣਾਵਾਂਗਾ। ਕਾਲਕੇਤੁ ਅਤੇ ਕਾਲ (ਰਾਇ) ਰਾਜੇ ਕਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਪੁੱਤਰ ਹੋਏ ॥੨੭॥

ਕਾਲਕੇਤੁ ਭਯੋ ਬਲੀ ਅਪਾਰਾ॥ ਕਾਲਰਾਇ ਜਿਨ ਨਗਰ ਨਿਕਾਰਾ॥

ਭਾਜ ਸਨੌਢ ਦੇਸ ਤੇ ਗਏ॥ ਤਹੀ ਭੂਪਜਾ ਬਯਾਹਤ ਭਏ॥੨੮॥

^੧ ਇਹ ਕਥਨ ਕੁਝ ਸੋਹਣਾ ਨਹੀਂ ਜਾਪਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਤਾਂ ਤੁੜੇ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਲਵ-ਕੁਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਕਾਲ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਾਪਰ ਬੀਤਿਆ ਅਤੇ ਕਲਿਯੁਗ ਆ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਕਲਿਯੁਗ ਦੇ ਪ੍ਰਥਮ ਚਰਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਚਹੁੰ ਯੁੱਗਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਢੁੱਕਦਾ, ਸ਼ਾਇਦ ਚਹੁੰ ਯੁੱਗਾਂ ਦਾ ਭਾਵ 'ਰਾਜ ਦੇ ਚਾਰੇ ਗੁਣ' ਹੈ।

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕਾਲਕੇਤੂ ਰਾਜਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੀਹਨੇ ਕਾਲਰਾਇ ਨੂੰ ਨਗਰ 'ਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਭੱਜ ਕੇ ਸਨੌਢ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਉੱਥੇ ਹੀ (ਭੂਪਜਾ) ਰਾਜੇ ਦੀ ਲੜਕੀ ਵਿਆਹੀ॥੨੮॥

ਤਿਹ ਤੇ ਪੁਤ੍ਰ ਭਯੋ ਜੋ ਧਾਮਾ॥ ਸੋਢੀ ਰਾਇ ਧਰਾ ਤਿਹ ਨਾਮਾ॥

ਬੰਸ ਸਨੌਢ ਤਦਿਨ ਤੇ ਥੀਆ॥ ਪਰਮ ਪਵਿਤ੍ਰ ਪੁਰਖ ਜੂ ਕੀਆ॥੨੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਸ ਤੋਂ ਜੋ ਪੁੱਤਰ ਜਨਮਿਆ। ਓਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸੋਢੀ ਰਾਇ ਰੱਖਿਆ। (ਸਨੌਢ) ਸੋਢੀ ਵੰਸ਼ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਬਣਿਆ। ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਪਰਮ ਪਵਿਤ੍ਰ ਪੁਰਖ ਸੋਢੀ ਰਾਇ ਦਾ (ਕੀਆ) ਚਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ॥੨੯॥

ਤਾਂ ਤੇ ਪੁਤ੍ਰ ਪੌਤ੍ਰ ਹੁਇ ਆਏ॥ ਤੇ ਸੋਢੀ ਸਭ ਜਗਤ ਕਹਾਏ॥

ਜਗ ਮੈ ਅਧਿਕ ਸੁ ਭਏ ਪ੍ਰਸਿੱਧਾ॥ ਦਿਨ ਦਿਨ ਤਿਨ ਕੇ ਧਨ ਕੀ ਬ੍ਰਿਧਾ॥੩੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਸ ਸੋਢੀ ਰਾਇ ਤੋਂ ਜੋ ਪੁੱਤਰ-ਪੌਤਰ ਹੁੰਦੇ ਤੁਰੇ ਆਏ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਸੋਢੀ ਕਹਾਏ ਹਨ। ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਉਹ ਬਹੁਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ (ਦਿਨ ਦਿਨ) ਲਗਾਤਾਰ ਧਨ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ॥੩੦॥

ਰਾਜ ਕਰਤ ਭਏ ਬਿਬਿਧਿ ਪ੍ਰਕਾਰਾ॥ ਦੇਸ ਦੇਸ ਕੇ ਜੀਤਿ ਨ੍ਰਿਪਾਰਾ॥॥

ਜਹਾਂ ਤਹਾਂ ਤਿਹ ਧਰਮ ਚਲਾਯੋ॥ ਅਤ੍ਰ ਪਤ੍ਰ ਕਹ ਸੀਸ ਢੁਰਾਯੋ॥੩੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਦੇਸ਼ਾਂ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਦਿਆਂ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਬਹੁਤ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। (ਜਹਾਂ ਤਹਾਂ) ਸਭ ਥਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ (ਧਰਮ) ਸਿੱਕਾ (ਦਬਦਬਾ) ਤੋਰਿਆ, ਸਿਰ ਤੇ (ਅਤ੍ਰ ਪਤ੍ਰ) ਚੌਰ ਛਤ੍ਰ ਨੂੰ ਝੁਲਾਇਆ॥੩੧॥

ਰਾਜਸੂਅ ਬਹੁ ਬਾਰਨ ਕੀਏ॥ ਜੀਤਿ ਜੀਤਿ ਦੇਸੇਸੂਰ ਲੀਏ॥

ਬਾਜਿਮੇਧ ਬਹੁ ਬਾਰਨ ਕਰੇ॥ ਸਕਲ ਕਲੂਖ ਨਿਜ ਕੁਲ ਕੇ ਹਰੇ॥੩੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ (ਰਾਜਸੂਅ) ਯੱਗ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਜਿੱਤ ਜਿੱਤ ਕੇ ਲਿਆਂਦੇ। ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਅਸ਼੍ਰਮੇਧ ਯੱਗ ਕੀਤੇ, ਆਪਣੀ ਕੁੱਲ ਦੇ ਸਾਰੇ (ਕਲੂਖ) ਕਲੰਕ ਨਾਸ ਕਰ ਲਏ॥੩੨॥

ਬਹੁਰ ਬੰਸ ਮੈ ਬਢਯੋ ਬਿਖਾਦਾ॥ ਮੇਟਿ ਨ ਸਕਾ ਕੋਊ ਤਿਹ ਸਾਧਾ॥

ਬਿਚਰੇ ਬੀਰ ਬਨੈਤੁ ਅਖੰਡਲ॥ ਗਹਿ ਗਹਿ ਚਲੇ ਭਿਰਨ ਰਣ ਮੰਡਲ॥੩੩॥

^੧ ਮਥੁਰਾ ਭਰਤਪੁਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਮਰ ਕੋਟ ਤੀਕਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਨਾਂ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨੌਢ ਦੇਸ਼ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਨੁਸਾਰ ਉੜੀਸਾ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿੱਚ ਸਨੌਢ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਲੀਨ ਹੋਇਆ ਮੰਨਣਾ ਵੀ ਹੈ।

ਭਾਵਾਰਥ:- ਫੇਰ ਤਾਂ ਵੰਸ਼ ਵਿੱਚ (ਬਿਖਾਦਾ) ਬਿਖੇੜਾ ਵਧ ਗਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ (ਸਾਧਾ) ਭਲਾ ਪੁਰਸ਼ ਮਿਟਾ ਨਾ ਸਕਿਆ। (ਅਖੰਡਲ) ਇੰਦ੍ਰ ਯੋਧੇ ਭਾਵ- ਅਮਰ ਰਾਜੇ (ਬਨੈਤ) ਬਣੇ ਹੋਏ ਭਾਵ- ਜੋ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਮਰਨਾ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ) ਚਲੇ। ਯੁੱਧ ਭੂਮੀ ਵਿੱਚ (ਗਹਿ ਗਹਿ) ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਤੁਰ ਪਏ॥੩੩॥

ਧਨ ਅਰੁ ਭੂਮਿ ਪੁਰਾਤਨਿ ਬੈਰਾ॥ ਜਿਨ ਕਾ ਮੂਆ ਕਰਤ ਜਗ ਘੇਰਾ॥

ਮੋਹ ਬਾਦ ਅਹੰਕਾਰੁ ਪਸਾਰਾ॥ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਜੀਤਾ ਜਗ ਸਾਰਾ॥੩੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਧਨ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਵੈਰ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਸੰਸਾਰ (ਘੇਰਾ) ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੋਹ ਅਤੇ ਅਹੰਕਾਰ ਦਾ (ਬਾਦ) ਵਿਅਰਥ ਹੀ ਫੈਲਾਉ ਹੈ। ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਨੇ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਜਿੱਤਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ॥੩੪॥

ਦੋਹਰਾ॥

ਧੰਨਿ ਧੰਨਿ ਧਨ ਕੇ ਭਾਖੀਐ ਜਾ ਕਾ ਜਗਤ ਗੁਲਾਮ॥

ਸਭ ਨਿਰਖਤ ਯਾ ਕੇ ਫਿਰੈ ਸਭ ਚਲ ਕਰਤ ਸਲਾਮ॥੩੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਸ ਧਨ (ਜ਼ਮੀਨ) ਨੂੰ ਧੰਨ ਧੰਨ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੀਹਦਾ ਸੰਸਾਰ ਹੀ (ਗੁਲਾਮ) ਦਾਸ ਹੈ। ਏਸੇ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਵੇਖਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਤੁਰ ਕੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ॥੩੫॥

ਚੌਪਈ॥

ਕਾਲ ਨ ਕੋਊ ਕਰਨ ਸੁਮਾਰਾ॥ ਬੈਰ ਬਾਦਿ ਅਹੰਕਾਰ ਪਸਾਰਾ॥

ਲੋਭ ਮੂਲ ਇਹ ਜਗ ਕੇ ਹੂਆ॥ ਜਾ ਸੇ ਚਾਹਤ ਸਭ ਕੇ ਮੂਆ॥੩੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕੋਈ ਵੀ (ਕਾਲ) ਮੌਤ ਨੂੰ ਤਾਂ (ਸੁਮਾਰਾ) ਗਿਣਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। (ਬਾਦਿ) ਵਿਅਰਥ ਹੀ ਵੈਰ ਅਤੇ ਅਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਫੈਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਮੂਲ ਇਹ ਲੋਭ ਹੀ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੀਹਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਰ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਮਰਨਾ (ਲੀਨ ਹੋਣਾ) ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ॥੩੬॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਗ੍ਰੰਥੇ ਸੁਭ ਬੰਸ ਬਰਨਨੰ ਨਾਮ ਦੁਤੀਯ ਅਧਯਾਯ ਸਮਾਪਤ

ਮਸਤ ਸੁਭ ਮਸਤ॥੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਇਤਿ) ਏਥੇ ਹੀ ਸੋਹਣਾ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਸੁਭ (ਸੋਢੀ) ਵੰਸ਼ ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ (ਨਾਮ) ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦੂਜਾ ਅਧਿਆਇ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਯੋਗ ਹਿੱਸਾ (ਸਮਾਪਤ ਮਸਤ) ਖ਼ਤਮ ਹੈ, ਠੀਕ ਹੈ॥੨॥

ਅਫਜੂ ॥ ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ॥

ਰਚਾ ਬੈਰ ਬਾਦੰ ਬਿਧਾਤੇ ਅਪਾਰੰ॥ ਜਿਸੈ ਸਾਧ ਸਾਕਯੇ ਨ ਕੋਊ ਸੁਧਾਰੰ॥

ਬਲੀ ਕਾਮਰਾਜ਼ ਮਹਾ ਲੋਭ ਮੋਹੰ॥ ਗਯੋ ਕਉਨ ਬੀਰੰ ਸੁ ਯਾ ਤੇ ਅਲੋਹੰ॥੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਬਿਧਾਤੇ) ਬ੍ਰਹਮਾ ਭਾਵ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਹੀ ਬੇਅੰਤ (ਬੈਰਬਾਦੰ) ਵੈਰ ਵਿਰੋਧ ਰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੀਹਨੂੰ ਕੋਈ ਸਾਧ ਪੁਰਸ਼, ਅੱਜ ਤੱਕ ਸੁਧਾਰ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ। ਕਾਮ, ਲੋਭ ਅਤੇ ਮੋਹ ਮਹਾਂਬਲੀ ਰਾਜੇ ਹਨ। ਏਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ (ਅਲੋਹੰ) ਅਛੂਤਾ (ਨਾ ਝਗੜਨ ਵਾਲਾ, ਅਜਿੱਤ) ਕਿਹੜਾ ਯੋਧਾ ਜਾ ਸਕਿਆ ਹੈ ਭਾਵ- ਕੋਈ ਨਹੀਂ॥੧॥

ਤਹਾਂ ਬੀਰ ਬੰਕੈ ਬਕੈ ਆਪ ਮੱਧੰ॥ ਉਠੈ ਸਸਤ੍ਰੁ ਲੈ ਲੈ ਮਚਾ ਜੁੱਧ ਸੁੱਧੰ॥

ਕਹੂੰ ਖਪਰੀ ਖੋਲ ਖੰਡੇ ਅਪਾਰੰ॥ ਨਚੈ ਬੀਰ ਬੈਤਾਲ ਡਉਰੂ ਡਕਾਰੰ॥੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉੱਥੇ ਸੋਹਣੇ (ਬੀਰ) ਜੁਆਨ ਆਪੋ ਵਿੱਚ ਦੀ ਬਕ ਪਏ। ਸਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਫੜ ਕੇ ਉੱਠ ਖਲੋਤੇ, (ਸੁੱਧੰ) ਠੀਕ ਜੰਗ ਮੱਚ ਪਿਆ। ਕਿਤੇ ਬੇਅੰਤ (ਖਪਰੀ) ਢਾਲਾਂ, (ਖੋਲ) ਟੋਪ (ਸਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਜੋਆਂ) (ਖੰਡੇ) ਟੁੱਟੇ ਪਏ ਨੇ ਅਤੇ (ਬਵੰਜਾ) ਬੀਰ, (ਬੈਤਾਲ) ਪ੍ਰੇਤ ਭੂਤ ਡਉਰੂ (ਡਕਾਰੰ) ਵਜਾ ਕੇ ਨਚਦੇ ਹਨ॥੨॥

ਕਹੂੰ ਈਸ ਸੀਸੰ ਪੁਐ ਰੁੰਡ ਮਾਲੰ॥ ਕਹੂੰ ਡਾਕ ਡਉਰੂ ਕਹੂੰਕੰ ਬਿਤਾਲੰ॥

ਚਵੀ ਚਾਵਡੀਅੰ ਕਿਲੰਕਾਰ ਕੰਕੰ॥ ਗੁਥੀ ਲੁੱਥ ਜੁੱਥ ਬਹੇ ਬੀਰ ਬੰਕੰ॥੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕਿਤੇ (ਰੁੰਡ) ਵੱਢਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸਿਰਾਂ ਦੀ (ਮਾਲੰ) ਮਾਲਾ (ਈਸ) ਸ਼ਿਵ ਪਰੋਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਡਉਰੂਆਂ ਦੀ (ਡਾਕ) ਲਗਾਤਾਰ ਆਵਾਜ਼ (ਧੁਨੀ), (ਕਹੂੰਕੰ) ਕਿਤੇ ਭੂਤਾਂ ਪ੍ਰੇਤਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੈ। (ਚਾਵਡੀਅੰ) ਗਿਰਝਾਂ (ਚਵੀ) ਬੋਲੀਆਂ, (ਕੰਕੰ) ਇੱਲ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਲਕਾਰੀਆਂ ਮਾਰੀਆਂ। (ਲੁੱਥ) ਧੜ (ਜੁੱਥ) ਆਪੋ ਵਿੱਚ ਦੀ (ਸਮੂਹ) (ਗੁੱਥੀ) ਚਿੰਬੜੇ ਹੋਏ ਹੀ ਸੋਹਣੇ (ਬੀਰ) ਯੋਧੇ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ॥੩॥

ਪਰੀ ਕੁੱਟ ਕੁਟੰ ਰੁਲੇ ਤੱਛ ਮੁੱਛੰ॥ ਰਹੇ ਹਾਥ ਡਾਰੇ ਉਭੈ ਉਰਧ ਮੁੱਛੰ॥

ਕਹੂੰ ਖੱਪਰੀ ਖੋਲ ਖਿੰਗੰ ਖਤੰਗੰ॥ ਕਹੂੰ ਖਤੀਅੰ ਖਗ ਖੇਤੰ ਨਿਖੰਗੰ॥੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਕੁੱਟ ਕੁਟੰ) ਮਾਰ ਤੇ ਮਾਰ, ਕੁੱਕੜ ਰੋਲੀ, ਕਾਂਵਾਂ ਰੋਲੀ ਪੈ ਗਈ। (ਤੱਛ ਮੁੱਛੰ) ਟੋਟੇ ਟੋਟੇ ਹੋ ਕੇ ਰੁਲ ਗਏ (ਅ) (ਤਰਖਾਣ ਦੀ ਤੱਛੀ ਮੁੱਛੀ ਹੋਈ ਲੱਕੜ ਵਾਂਗ ਰੁਲੇ), (ਏ) (ਤੱਛ) ਖਰਾਦੇ ਹੋਏ (ਤੇਸੇ ਨਾਲ ਛਿੱਲੇ ਹੋਏ ਲੱਕੜ ਦੇ ਮੋਛੇ ਵਾਂਗ ਰੁਲੇ)। (ਉਭੈ) ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ (ਉਰਧ) ਦੋਵਾਂ ਉੱਚੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਤੇ ਹੀ ਪਾਏ ਹੋਏ (ਖਾਲੀ) ਰਹਿ ਗਏ। ਕਿਤੇ (ਖੱਪਰੀ) ਸਿਰ, (ਖੋਲ), ਟੋਪ (ਖਿੰਗੰ) ਧਨੁਖ, (ਖਤੰਗੰ) ਤੀਰ। ਕਿਤੇ (ਖੇਤੰ) ਸੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਖੱਤਰੀਆਂ ਦੇ ਅਥਵਾ ਛਤ੍ਰ (ਖਗ) ਖੜਗ, ਤਲਵਾਰਾਂ, (ਨਿਖੰਗੰ) ਭੱਥੇ॥੪॥

ਚਵੀ ਚਾਵਡੀ ਡਾਕਨੀ ਡਾਕ ਮਾਰੈ॥ ਕਹੂੰ ਭੈਰਵੀ ਭੂਤ ਭੈਰੋਂ ਬਕਾਰੈ॥

^੧ ਪਾਠ - 'ਕਹੂੰ ਖੱਪਰੀ' ਵੀ ਹੈ

ਕਹੂੰ ਬੀਰ ਬੈਤਾਲ ਬੰਕੇ ਬਿਹਾਰੰ॥ ਕਹੂੰ ਭੂਤ ਪ੍ਰੇਤੰ ਹਸੈ ਮਾਸਹਾਰੰ॥੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਚਾਵਡੀ) ਗਿਰਝਾਂ (ਅਥਵਾ- ਇੱਕ ਡਾਇਣ ਜਾਤੀ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ) ਬੋਲੀਆਂ, (ਡਾਕਨੀ) ਡਾਇਣਾ (ਡਾਕ) ਆਵਾਜ਼ (ਅਥਵਾ ਝਟਪਾਂ) ਮਾਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਤੇ (ਭੈਰਵੀ) ਭੈਰਵ ਦੇਵਤਾ, ਸ਼ਿਵ (ਬਕਾਰੈ) ਬੋਲਦੇ ਹਨ (ਸੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ)। ਕਿਤੇ (ਬਵੰਜਾ) ਬੀਰ ਅਤੇ (ਬੰਕੈ) ਸੋਹਣੇ (ਬੈਤਾਲ) ਪ੍ਰੇਤ (ਬਿਹਾਰੰ) ਫਿਰਦੇ (ਭੋਗ ਕਰਦੇ) ਹਨ। ਕਿਤੇ ਭੂਤ, ਪ੍ਰੇਤ ਅਤੇ ਮਾਸਾਹਾਰੀ ਜੀਵ ਹੱਸਦੇ ਹਨ॥੫॥

ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ॥

ਮਹਾ ਬੀਰ ਗੱਜੇ॥ ਸੁਣੈ ਮੇਘ ਲੱਜੇ॥

ਝੰਡਾ ਗੱਡ ਗਾਢੇ॥ ਮੰਡੇ ਰੋਸ ਬਾਢੇ॥੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮਹਾਨ ਯੋਧੇ ਗੱਜੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਿਆਂ ਬੱਦਲ ਵੀ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। (ਗਾਢੇ) ਮਜ਼ਬੂਤ ਝੰਡਾ ਗੱਡ ਕੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਵਧੇ ਹੋਏ ਸੂਰਬੀਰ (ਮੰਡੇ) ਲੜੇ॥੬॥

ਕ੍ਰਿਪਾਣੰ ਕਟਾਰੰ॥ ਭਿਰੇ ਰੋਸ ਧਾਰੰ॥

ਮਹਾਂ ਬੀਰ ਬੰਕੰ॥ ਭਿਰੇ ਭੂਮਿ ਹੰਕੰ॥੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤਲਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕਟਾਰਾਂ ਨਾਲ ਗੁੱਸਾ ਧਾਰ ਕੇ ਲੜੇ। ਸੋਹਣਿਆਂ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਯੋਧਿਆਂ ਨੂੰ (ਭੂਮਿ) ਸੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ (ਹੰਕੰ) ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਲੜੇ॥੭॥

ਮਚੇ ਸੂਰ ਸਸਤ੍ਰੰ॥ ਉਠੀ ਝਾਰ ਅਸਤ੍ਰੰ॥

ਕ੍ਰਿਪਾਣੰ ਕਟਾਰੰ॥ ਪਰੀ ਲੋਹ ਮਾਰੰ॥੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਯੋਧੇ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਨਾਲ (ਮਚੇ) ਉੱਠ ਖਲੋਤੇ। ਅਸਤਰਾਂ 'ਚੋਂ (ਝਾਰ) ਅੱਗ ਦੀ ਲਾਟ (ਉਠੀ) ਨਿਕਲੀ। ਤਲਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕਟਾਰਾਂ ਰੂਪ (ਲੋਹ) ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਪਈ॥੮॥

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ॥

ਹਲੱਬੀ ਜੁਨੱਬੀ ਸਰੋਹੀ ਦੁਧਾਰੀ॥ ਬਹੀ ਕੋਪ ਕਾਤੀ ਕ੍ਰਿਪਾਣੰ ਕਟਾਰੀ॥

ਕਹੂੰ ਸੈਹਥੀਅੰ ਕਹੂੰ ਸੁੱਧ ਸੇਲੰ॥ ਕਹੂੰ ਸੇਲ ਸਾਂਗੰ ਭਈ ਰੇਲ ਪੇਲੰ॥੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹਲਬ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਬਣੀ ਤਲਵਾਰ, (ਜੁਨੱਬੀ) ਦੱਖਣ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਤਲਵਾਰ, ਸਰੋਹੀ ਜਾਤੀ ਦੀ ਤਲਵਾਰ, (ਦੁਧਾਰੀ) ਤਲਵਾਰ। ਕਾਤੀ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਜਾਤੀ ਦੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕਟਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸੈਨਾ ਕ੍ਰੋਧਵਾਨ ਹੋ ਵਗੀਆਂ। ਕਿਤੇ (ਸੈਹਥੀਅੰ) ਬਰਛੀਆਂ, ਕਿਤੇ (ਸੁੱਧ) ਨਿਰੇ ਬਰਛੇ। ਕਿਤੇ (ਸਾਂਗੰ) ਬਰਛੀਆਂ ਅਤੇ (ਸੇਲ) ਸੇਲਿਆਂ ਨਾਲ ਧਕਾ ਧੱਕੀ ਹੋਈ (ਰੇਲ) ਆਪ ਅਗ੍ਰਾਂ ਵਧਣਾ, (ਪੇਲ) ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪਿਛਾਂਹ ਧੱਕਣਾ ॥੯॥

ਨਰਾਜ ਛੰਦ॥

ਸਰੋਖ ਸੂਰ ਸਾਜਿਯੰ॥ ਬਿਸਾਰ ਸੰਕ ਬਾਜਿਯੰ॥
ਨਿਸੰਕ ਸਸਤ੍ਰ ਮਾਰਹੀ॥ ਉਤਾਰ ਅੰਗ ਡਾਰਹੀ॥੧੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਯੋਧੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਸਜ ਕੇ (ਬਿਸਾਰ ਸੰਕ) ਨਿਸੰਕ (ਬਾਜਿਯੰ) ਲੜੇ। (ਨਿਸੰਕ) ਬੇਪੜਕ ਸ਼ਸਤਰ ਮਾਰਦੇ ਹਨ। ਅੰਗ ਲਾਹ ਸੁੱਟਦੇ ਹਨ॥੧੦॥

ਕਛੂ ਨ ਕਾਨ ਰਾਖਹੀ॥ ਸੁ ਮਾਰ ਮਾਰ ਭਾਖਹੀ॥
ਸੁ ਹਾਂਕ ਹਾਠ ਰੋਲਿਯੰ॥ ਅਨੰਤ ਸਸਤ੍ਰ ਝੋਲਿਯੰ॥੧੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕੁਝ (ਕਾਨ) ਲਿਹਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ। ਮਾਰ ਮਾਰ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। (ਹਾਂਕ) ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਨਾਲ (ਹਾਠ) ਸੈਨਾ ਦੀ ਕਤਾਰ ਧੱਕ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਬੇਅੰਤ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਨੂੰ (ਝੋਲਿਯੰ) ਝੱਲਦੇ ਜਾਂ ਰੋਕਦੇ ਹਨ॥੧੧॥

ਹਜਾਰ ਹੂਰਿਯੰ ਅੰਬਰੰ॥ ਬਿਰੁੱਧ ਕੈ ਸੁਯੰਬਰੰ॥
ਕਰੂਰ ਭਾਂਤਿ ਡੋਲਹੀ॥ ਸੁ ਮਾਰ ਮਾਰ ਬੋਲਹੀ॥੧੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਬਿਰੁੱਧ) ਜੰਗ ਦੇ ਸੁਯੰਬਰ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਹੂਰਾਂ ਨੂੰ (ਬਰੰ) ਵਿਆਹੁੰਦੇ ਹਨ। (ਕਰੂਰ) ਡਰਾਉਣੇ ਨਾਲ (ਡੋਲਹੀ) ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਮਾਰ ਮਾਰ ਕਰਕੇ ਬੋਲਦੇ ਹਨ॥੧੨॥

ਕਹੂੰ ਕਿ ਅੰਗ ਕੱਟੀਅੰ॥ ਕਹੂੰ ਸਰੋਹ ਪੱਟੀਅੰ॥
ਕਹੂੰ ਸੁ ਮਾਸ ਮੁਛੀਅੰ॥ ਗਿਰੇ ਸੁ ਤੱਛ ਮੁਛੀਅੰ॥੧੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕਿਤੇ (ਕਿ) ਤਾਂ ਅੰਗ ਕੱਟੇ ਪਏ ਹਨ। ਕਿਤੇ (ਸਰੋਹ) ਕੇਸ ਅਤੇ ਪਟੇ ਪਏ ਹਨ। ਕਿਤੇ ਮਾਸ ਅਤੇ (ਮੁਛੀਅੰ) ਮੁੱਛਾਂ (ਤੱਛ ਮੁਛ) ਵੱਢੇ ਕੱਟੇ ਡਿੱਗੇ ਪਏ ਹਨ॥੧੩॥

ਢਮੱਕ ਢੋਲ ਢਾਲਿਯੰ॥ ਹਰੋਲ ਹਾਲ ਢਾਲਿਯੰ॥
ਝਟਾਕ ਝਟ ਬਾਹੀਯੰ॥ ਸੁ ਬੀਰ ਸੈਨ ਗਾਹੀਯੰ॥੧੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਢੋਲਾਂ ਦੇ (ਢਾਲਿਯੰ) ਤਰੀਕੇ ਢਮੱਕ (ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ) ਵੱਜਦੇ ਹਨ। (ਹਰੋਲ) ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਚਾਲ, ਪੋਈਏ ਪੈ ਕੇ ਹੱਲੇ ਚੱਲੇ ਅਥਵਾ ਹਰਾਵਲ ਫੌਜ ਦੇ ਆਗੂ ਦਸਤੇ ਹਿੱਲ ਤੁਰੇ। ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ (ਸ਼ਸਤ੍ਰ) ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਯੋਧੇ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਗਾਹੁੰਦੇ ਹਨ॥੧੪॥

ਨਵੰ ਨਿਸਾਨ ਬਾਜਿਯੰ॥ ਸੁ ਬੀਰ ਧੀਰ ਗਾਜਿਯੰ॥
ਕ੍ਰਿਪਾਣ ਬਾਣ ਬਾਹਹੀ॥ ਅਜਾਤ ਅੰਗ ਲਾਹਹੀ॥੧੫॥

^੧ ਏਸ ਤੁਕ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਾਤ੍ਰਾ ਵੱਧ ਹੈ, ਮਾਲੂਮ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਸਤ੍ਰ' ਦੀ ਥਾਂ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ 'ਸ਼ਸਤ੍ਰ' ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

^੨ ਪਾਠ- 'ਕਹੂੰ ਸੁ ਨਾਤ੍ਰ ਮੁਛੀਅੰ', ਕਿਤੇ 'ਉਹ (ਯੋਧਾ) (ਨਾਤ੍ਰ= ਨ+ਆਤ੍ਰ) ਇਥੇ ਨਹੀਂ ਹੈ' (ਇਓ) ਪੁੱਛਦੇ ਨੇ, (ਅ) ਹੋਰ ਪਾਠਾਂਤਰ- 'ਕਹੂੰ ਸੁਪਾਤ੍ਰ ਮੁਛੀਅੰ... ਕਿਤੇ (ਸੁਪਾਤ੍ਰ) ਉੱਤਮ ਅਧਿਕਾਰੀ (ਯੋਧੇ) ਵੱਡੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਵੀ ਮਿਲੇ ਹਨ।

ਭਾਵਾਰਥ:- ਨਵੇਂ ਨਗਾਰੇ ਵੱਜੇ। (ਧੀਰ) ਗਿਆਨੀ ਯੋਧੇ ਗੱਜੇ। ਹੱਥੀਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। (ਅਜਾਤ) ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਅੰਗ ਲਾਹ ਦੇਂਦੇ ਹਨ॥੧੫॥

**ਬਿਰੁੱਧ ਕ੍ਰੋਧ ਰਾਜਿਯੰ॥ ਨ ਚਾਰ ਪੈਰ ਭਾਜਿਯੰ॥
ਸੰਭਾਰ ਸਸਤ੍ਰਾ ਗਾਜਹੀ॥ ਸੁ ਨਾਦ ਮੇਘ ਲਾਜਹੀ॥੧੬॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਵੈਰ ਅਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਮ (ਰਾਜਿਯੰ) ਚਮਕੇ। ਚਾਰ ਕਦਮ ਵੀ (ਪਿਛਾਂਹ) ਨਹੀਂ ਭੱਜੇ। ਸਸਤਰ ਫੜ੍ਹ-ਫੜ੍ਹ ਕੇ ਗੱਜਦੇ ਹਨ। ਬੱਦਲ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵੀ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਥਵਾ ਮੇਘਨਾਦ ਰਾਵਣ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਲੱਜਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ॥੧੬॥

**ਹਲੰਕ ਹਾਕ ਮਾਰਹੀ॥ ਸਰੱਕ ਸਸਤ੍ਰ ਝਾਰਹੀ॥
ਭਿਰੇ ਬਿਸਾਰਿ ਸੋਕਿਯੰ॥ ਸਿਧਾਰਿ ਦੇਵ ਲੋਕਿਯੰ॥੧੭॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਹਲੰਕ) ਹਲਕ, ਗਲ, ਮੂੰਹੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ। (ਸਰੱਕ) ਝੱਟ ਸਸਤਰ (ਝਾਰ ਹੀ) ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। (ਬਿਸਾਰਿ ਸੋਕਿਯੰ) ਨਿਸੰਕ ਲੜ ਕੇ (ਦੇਵ ਲੋਕਿਯੰ) ਸੂਰਗ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ॥੧੭॥

**ਰਿਸੇ ਬਿਰੁੱਧ ਬੀਰਿਯੰ॥ ਸਮਾਰ^੨ ਝਾਰ ਤੀਰਿਯੰ॥
ਸਬੱਦ ਸੰਖ ਬੱਜਿਯੰ॥ ਸੁਬੀਰ ਧੀਰ ਸੱਜਿਯੰ॥੧੮॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਬੀਰਿਯੰ) ਭਰਾ ਹੀ ਵਿਰੋਧ ਨਾਲ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਗਏ। (ਸਮਾਰ) ਫੜ੍ਹ ਕੇ ਤੀਰ (ਝਾਰਿ) ਚਲਾਏ। ਸੰਖਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵੱਜੇ। ਧੀਰਜ ਵਾਲੇ ਯੋਧੇ ਸਜੇ॥੧੮॥

ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ॥

**ਤੁਰੀ ਸੰਖ ਬਾਜੇ॥ ਮਹਾ ਬੀਰ ਸਾਜੇ॥
ਨਚੇ ਤੁੰਦ ਤਾਜੀ॥ ਮੱਚੇ ਸੂਰ ਗਾਜੀ॥੧੯॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਤੁਰੀ) ਨਰਸਿੰਘੇ ਅਤੇ ਸੰਖ ਵੱਜੇ। ਵੱਡੇ ਸੂਰਮੇ ਸਜੇ। (ਤੁੰਦ) ਤੇਜ਼ (ਤਾਜੀ) ਘੋੜੇ, ਅਰਬੀ ਘੋੜੇ ਨੱਚੇ। (ਗਾਜੀ) ਬਹਾਦਰ ਯੋਧੇ (ਮੱਚੇ) ਖੁਸ਼ ਹੋਏ॥੧੯॥

**ਝਿਮੀ ਤੇਜ ਤੇਗੰ॥ ਮਨੋ ਬਿੱਜ ਬੇਗੰ॥
ਉਠੈ ਨੱਦ ਨਾਦੰ॥ ਧੁਨੰ ਨ੍ਰਿਬਿਖਾਦੰ॥੨੦॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤੇਜ਼ ਤਲਵਾਰ (ਝਿਮੀ) ਚਮਕੀ। ਮਾਨੋ ਕਿ (ਬੇਗੰ) ਤੁਰਤ ਬਿਜਲੀ ਚਮਕੀ ਹੈ। (ਨਾਦੰ) ਵਾਜਿਆਂ ਦੇ (ਨਦ) ਸ਼ਬਦ ਨਿਕਲੇ। (ਨ੍ਰਿਬਿਖਾਦੰ) ਇਕ ਰਸ (ਧੁਨੰ) ਆਵਾਜ਼ (ਗੂੰਜ) ਨਾਲ॥੨੦॥

^੧ ਪਾਠ- ਸਤ੍ਰੁ

^੨ ਪਾਠ- ਸੁਮਾਰ

ਤੁਟੈ ਖੱਗ ਖੋਲੰ॥ ਮੁਖੰ ਮਾਰ ਬੋਲੰ॥

ਧਕਾ ਧੀਕ ਧੱਕੰ॥ ਗਿਰੇ ਹਕ ਬੱਕੰ॥੨੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਖੱਗ) ਖੜਗ ਅਤੇ (ਖੋਲੰ) ਟੋਪ ਟੁੱਟ ਪਏ। ਮੂੰਹੋਂ ਮਾਰ ਲਉ ਹੀ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। (ਧਕਾ ਧੀਕ) ਦਬਾ ਦੱਬ ਧੱਕਦੇ ਹਨ। (ਗਿਰੇ) ਹੱਕੇ ਬੱਕੇ ਹੋ ਗਏ ਡਿੱਗਦੇ ਹਨ॥੨੧॥

ਦਲੰ ਦੀਹ ਗਾਹੰ॥ ਅਧੋ ਅੰਗ ਲਾਹੰ॥

ਪ੍ਰਯੋਘੰ ਪਰਹਾਰੰ॥ ਬਕੈ ਮਾਰ ਮਾਰੰ॥੨੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਦੀਹ) ਵੱਡੇ ਦਲ ਨੂੰ ਗਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅੱਧ ਵਿੱਚੋਂ (ਅੰਗ) ਸਰੀਰ ਨੂੰ (ਲਾਹੰ) ਵੱਢ ਸੁੱਟਦੇ ਹਨ। (ਪ੍ਰਯੋਘੰ) ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਸ਼ਸਤਰ (ਪ੍ਰਹਾਰੰ) ਚਲਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਮਾਰ ਮਾਰ ਬੋਲਦੇ ਹਨ॥੨੨॥

ਨਦੀ ਰਕਤ ਪੂਰੰ॥ ਫਿਰੀ ਗੈਣ ਹੂਰੰ॥

ਗਜੇ ਗੈਣਿ ਕਾਲੀ॥ ਹਸੀ ਖੱਪਰਾਲੀ॥੨੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਰਕਤ) ਲਹੂ ਦੀ ਨਦੀ (ਪੂਰੰ) ਭਰ ਗਈ। (ਗੈਣ) ਆਸਮਾਨ ਵਿੱਚ (ਹੂਰੰ) ਪਰੀਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ (ਕਾਲੀ) ਕਾਲਿਕਾ ਦੇਵੀ ਗੱਜਦੀ ਹੈ। (ਖੱਪਰਾਲੀ) ਖੱਪਰ ਵਾਲੀ ਭਾਵ-ਲਹੂ ਨਾਲ ਖੱਪਰ ਭਰ ਕੇ ਪੀਣ ਵਾਲੀ ਕਾਲੀ ਦੇਵੀ (ਹਸੀ) ਖੁਸ਼ ਹੋਈ॥੨੩॥

ਮਹਾ ਸੂਰ ਸੋਹੰ॥ ਮੰਡੇ ਲੋਹ ਕ੍ਰੋਹੰ॥

ਮਹਾ ਗਰਬ ਗਜਜੰ॥ ਧੁਨੰ ਮੇਘ ਲਜਜੰ॥੨੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਵੱਡੇ ਯੋਧੇ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ (ਲੋਹ) ਜੰਗ (ਮੰਡੇ) ਕਰਦੇ ਸੋਹੰਦੇ ਹਨ। ਮਹਾਨ (ਗਰਬ) ਅਹੰਕਾਰ ਵਾਲੇ ਗੱਜੇ। ਬੱਦਲ ਦੀ (ਧੁਣੰ) ਗੂੰਜ ਵੀ ਸ਼ਰਮਿੰਦੀ ਹੋ ਗਈ॥੨੪॥

ਛਕੇ ਲੋਹ ਛੱਕੰ॥ ਮੁਖੰ ਮਾਰ ਬੱਕੰ॥

ਮੁਖੰ ਮੁੱਛ ਬੰਕੰ॥ ਭਿਰੇ ਛਾਡਿ ਸੰਕੰ॥੨੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਲੋਹ ਛੱਕੰ) ਸ਼ਸਤਰ ਨਾਲ ਸਜੇ ਹੋਏ ਸੂਰਵੀਰ (ਛਕੇ) ਸੋਹੰਦੇ ਹਨ। ਮੂੰਹੋਂ ਮਾਰੇ ਮਾਰ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਮੂੰਹਾਂ ਤੇ (ਬੰਕੰ) ਟੇਢੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਹਨ। ਸੰਕਾ ਛੱਡ ਕੇ ਅਥਵਾ ਨਿਸ਼ੰਕ ਹੋ ਕੇ ਲੜਦੇ ਹਨ॥੨੫॥

ਹਕੰ ਹਾਕ ਬਾਜੀ॥ ਘਿਰੀ ਸੈਣ ਸਾਜੀ॥

ਚਿਰੇ ਚਾਰੁ ਢੂਕੇ॥ ਮੁਖੰ ਮਾਰ ਕੂਕੇ॥੨੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਹਕੰ ਹਾਕ) ਆਵਾਜ਼ ਤੇ ਆਵਾਜ਼ (ਚੀਕ ਤੇ ਚੀਕ) ਵੱਜੀ। (ਸਾਜੀ) ਸੱਜੀ ਹੋਈ ਸੈਨਾ ਤੁਰਤ ਹੀ ਘੇਰੀ ਗਈ। (ਚਾਰੁ) ਸੋਹਣੇ (ਯੋਧੇ) ਚਿੜ ਕੇ (ਢੂਕੇ) ਨੇੜੇ ਹੋਏ। ਮੂੰਹੋਂ ਮਾਰੇ ਮਾਰ ਬੋਲੇ॥੨੬॥

**ਰੁਕੇ ਸੂਰ ਸੰਗੰ॥ ਮਨੋ ਸਿੱਧ ਗੰਗੰ॥
ਢਹੇ ਢਾਲ ਢੱਕੰ॥ ਕ੍ਰਿਪਾਣੰ ਕੜੱਕੰ॥੨੭॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਯੋਧਿਆਂ ਦੇ (ਸੰਗੰ) ਟੋਲੇ ਰੁਕ ਗਏ। ਮਾਨੋ ਕਿ ਗੰਗਾ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧ ਯੋਗੀ ਹਨ। ਢਾਲਾਂ ਦੇ (ਢਹੇ) ਆਸਰੇ ਆਪ ਨੂੰ (ਢੱਕੰ) ਕੱਜਦੇ ਹਨ। ਤਲਵਾਰਾਂ (ਕੜੱਕੰ) ਟੁੱਟਦੀਆਂ (ਵੱਜਦੀਆਂ) ਹਨ॥੨੭॥

**ਹਕੰ ਹਾਕ ਬਾਜੀ॥ ਨਚੇ ਤੁੰਦ ਤਾਜੀ॥
ਰਸੰ ਰੁਦ੍ਰ ਪਾਗੇ॥ ਭਿਰੇ ਰੋਸ ਜਾਗੇ॥੨੮॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਹਕੰ) ਵੰਗਾਰਨ ਦੀ (ਹਾਕ) ਧੁਨੀ (ਬਾਜੀ) ਪ੍ਰਗਟੀ। ਤੇਜ਼ ਘੋੜੇ ਨੱਚੇ। ਰੌਦ੍ਰ ਰਸਾ ਵਿੱਚ (ਪਾਗੇ) ਲੀਨ ਹੋ ਗਏ। (ਰੋਸ ਜਾਗੇ) ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਜਾਗ ਨਾਲ ਲੜੇ॥੨੮॥

**ਗਿਰੇ ਸੁੱਧ ਸੇਲੰ॥ ਭਈ ਰੇਲ ਪੇਲੰ॥
ਪਲੰਹਾਰ ਨੱਚੇ॥ ਰਣੰ ਬੀਰ ਮੱਚੇ॥੨੯॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸੁੱਧ) ਨਿਰੇ ਬਰਛੇ ਹੀ (ਗਿਰੇ) ਚੱਲੇ। ਧੱਕਾ ਧੱਕੀ ਹੋਈ। (ਪਲੰਹਾਰ) ਮਾਸਾਹਾਰੀ ਜੀਵ (ਨੱਚੇ) ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਨੱਚੇ। (ਬੀਰ) ਸੂਰਮੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ (ਮੱਚੇ) ਚਿੜ ਕਟ ਲੜੇ॥੨੯॥

**ਹਸੇ ਮਾਸਹਾਰੀ॥ ਨਚੇ ਭੂਤ ਭਾਰੀ॥
ਮਹਾ ਢੀਠ ਢੂਕੇ॥ ਮੁਖੰ ਮਾਰ ਕੂਕੇ॥੩੦॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮਾਸਾਹਾਰੀ ਪਸ਼ੂ-ਪੰਛੀ ਵੀ ਹੱਸੇ। (ਭਾਰੀ) ਵੱਡੇ ਭੂਤਨੇ (ਨਚੇ) ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ। ਬਹੁਤ (ਢੀਠ) ਨਿਡਰ, ਧੀਰਜਵਾਨ, ਸੂਰਵੀਰ (ਢੂਕੇ) ਨੇੜੇ ਹੋਏ। ਮੂੰਹੋਂ ਮਾਰੇ ਮਾਰ ਬੋਲੇ॥੩੦॥

**ਗਜੈ ਗੈਣ ਦੇਵੀ॥ ਮਹਾ ਅੰਸ ਭੇਵੀ॥
ਭਲੇ ਭੂਤ ਨਾਚੰ॥ ਰਸੰ ਰੁਦ੍ਰ ਰਾਚੰ॥੩੧॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ (ਦੇਵੀ) ਕਾਲਿਕਾ ਗੱਜਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀਆਂ (ਅੰਸ) ਕਿਰਨਾਂ, ਚਮਤਕਾਰ, ਕਰਾਮਾਤਾਂ (ਭੇਵੀ) ਗੁੱਝੀਆਂ ਹਨ। ਭੂਤ-ਪ੍ਰੇਤ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੱਚਦੇ ਹਨ। ਰੌਦ੍ਰ ਰਸ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋ ਗਏ॥੩੧॥

**ਭਿਰੈ ਬੈਰ ਰੁੱਝੈ॥ ਮਹਾ ਜੋਧ ਜੁੱਝੈ॥
ਝੰਡਾ ਗੱਡ ਗਾਢੇ॥ ਬਜੇ ਬੈਰ ਬਾਢੇ॥੩੨॥**

^੧ ਜਿਸ ਦਾ ਦੇਵਤਾ ਰੁਦ੍ਰ ਹੈ, ਇਹ ਕਾਵਿ ਦਾ ਇਕ ਰਸ ਹੈ, ਰੌਦ੍ਰ ਰਸ ਦਾ ਸਥਾਈ ਭਾਵ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਵਿਭਾਵ, ਅਨੁਭਾਵ ਅਤੇ ਵਿਭਚਾਰੀ (ਸੰਚਾਰੀ) ਭਾਵ ਕਾਵਿ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੇਖਣ ਨਾਲ ਹੀ ਜਿਆਦਾ ਲਾਭ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਭਾਵਾਰਥ:- ਵੈਰ ਵਿੱਚ (ਰੁੱਝੇ) ਫਸੇ (ਧਸੇ) ਹੋਏ ਲੜੇ। ਵੱਡੇ ਯੋਧੇ (ਜੁੱਝੇ) ਮਰ ਗਏ। (ਗਾਢੇ) ਮਜ਼ਬੂਤ ਝੰਡੇ ਗੱਡ ਕੇ। ਵੈਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਸੂਰਮੇ (ਬਜੇ) ਲੜੇ॥੩੨॥

**ਗਜੰਗਾਹ ਬਾਧੇ॥ ਧਨੁਰ ਬਾਨ ਸਾਧੇ॥
ਬਹੇ ਆਪ ਮੱਧੰ॥ ਗਿਰੇ ਅੱਧ ਅੱਧੰ॥੩੩॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਗਜੰਗਾਹ) ਕਲਗੀਆਂ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਰਾਜੇ, ਯੋਧੇ। ਧਨੁਸ ਅਤੇ ਬਾਣਾਂ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਦਾ (ਸਾਧੇ) ਅਭਿਆਸ ਕੀਤੇ ਹੋਏ। ਆਪੋ ਵਿੱਚ ਦੀ ਹੀ (ਬਹੇ) ਵਹਿ ਤੁਰੇ ਭਾਵ- ਲੜ ਪਏ। ਅੱਧੋ ਅੱਧ ਹੋ ਕੇ ਸਰੀਰ ਡਿੱਗ ਪਏ॥੩੩॥

**ਗਜੰ ਬਾਜ ਜੁੱਝੇ॥ ਬਲੀ ਬੈਰ ਰੁੱਝੇ॥
ਨ੍ਰਿਭੈ ਸਸਤ੍ਰੁ ਬਾਹੈਂ॥ ਉਭੈ ਜੀਤ ਚਾਹੈਂ॥੩੪॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹਾਥੀ ਅਤੇ (ਬਾਜਿ) ਘੋੜ ਸਵਾਰਾਂ, ਮੁਖੀ ਯੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਬਲਵਾਨ ਵੈਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਨਿਡਰ ਹੋ ਕੇ ਸਸਤਰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। (ਉਭੈ) ਦੋਵੇਂ ਜਿੱਤ ਨੂੰ ਲੋੜਦੇ ਹਨ॥੩੪॥

**ਗਜੇ ਆਨ ਗਾਜੀ॥ ਨਚੇ ਤੁੰਦ ਤਾਜੀ॥
ਹਕੰ ਹਾਕ ਬੱਜੀ॥ ਫਿਰੈ ਸੈਨ ਭੱਜੀ॥੩੫॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਗਾਜੀ) ਯੋਧੇ ਆਣ ਗਰਜੇ। ਤੇਜ ਘੋੜੇ ਨੱਚੇ। ਲਲਕਾਰ ਤੇ ਲਲਕਾਰ ਵੱਜੀ। ਫੌਜ ਭੱਜੀ ਫਿਰਦੀ ਸੀ॥੩੫॥

**ਮਦੰ ਮੱਤ ਮਾਤੇ॥ ਰਸੰ ਰੁਦ੍ਰ ਰਾਤੇ॥
ਗਜੰ ਜੂਹ ਸਾਜੇ॥ ਭਿਰੇ ਰੋਸ ਬਾਜੇ॥੩੬॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਮਸਤੀ ਵਿੱਚ ਮਸਤ। ਰੌਦ੍ਰ ਰਸ ਵਿੱਚ (ਰਾਤੇ) ਲਾਲ ਹੋਏ ਹੋਏ। (ਜੂਹ) ਸਮੂਹ ਹਾਥੀ ਸਜਾ ਕੇ। (ਬਾਜੇ) ਪ੍ਰਤੱਖ (ਲੜਾਈ ਰੂਪ ਬਾਜੀ ਵਿੱਚ) ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਲੜੇ॥੩੬॥

**ਝਿਮੀ ਤੇਜ ਤੇਗੰ॥ ਘਣੰ ਬਿਜ ਬੇਗੰ॥
ਬਹੇ ਬੈਰ ਬੈਰੀ॥ ਜਲੰ ਜਯੋ ਗੰਗੈਰੀ॥੩੭॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਤੇਜ) ਛੇਤੀ (ਛੇਤੀ) ਤੇਗਾਂ ਚਮਕੀਆਂ। ਜਿਵੇਂ ਬੱਦਲ ਵਿੱਚ ਬਿਜਲੀ (ਬੇਗੰ) ਛੇਤੀ ਚਮਕਦੀ ਹੈ। ਵੈਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਵੈਰ ਵਿੱਚ ਹੀ (ਬਹੇ) ਰੁੜ੍ਹ ਗਏ। ਜਿਵੇਂ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਗੰਗੈਰੀ (ਕਹਿਣਾ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ॥੩੭॥

**ਅਪੋ ਆਪ ਬਾਹੰ॥ ਉਭੈ ਜੀਤ ਚਾਹੰ॥
ਰਸੰ ਰੁਦ੍ਰ ਰਾਤੇ॥ ਮਹਾ ਮੱਤ ਮਾਤੇ॥੩੮॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਆਪੋ ਆਪਣੀ (ਬਾਹੀ) ਤਰਫ਼ ਦੀ, ਦੋਵੇਂ ਜਿੱਤ ਹੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਰੋਦ੍ਰ ਰਸ ਵਿੱਚ ਰੰਗੇ ਹੋਏ। (ਮਹਾਂ ਮੱਤ) ਮਹਾਂ ਅਹੰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਹਨ॥੩੮॥

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ॥

ਮਚੇ ਬੀਰ ਬੀਰੰ ਅਭੂਤੰ ਭਯਾਣੰ॥ ਬਜੀ ਭੇਰਿ ਭੁੰਕਾਰ ਧੁੱਕੇ ਨਿਸਾਣੰ॥

ਨਵੰ ਨੱਦ ਨੀਸਾਣ ਗੱਜੇ ਗਹੀਰੰ॥ ਫਿਰੈ ਰੁੰਡ ਮੁੰਡੰ ਤਨੰ ਤੱਛ ਤੀਰੰ॥੩੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ (ਅਭੂਤੰ) ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਲੜੇ ਸਨ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਹੋ ਕੇ ਭਰਾ ਭਰਾ (ਮਚੇ) ਖਿਝ ਗਏ। ਭੇਰੀਆਂ (ਛੋਟਿਆਂ ਨਗਾਰਿਆਂ) (ਭੁੰਕਾਰ) ਧੁਨੀਕਾਰ ਵੱਜੀ ਅਤੇ (ਨਿਸਾਣੰ) ਵੱਡੇ ਨਗਾਰੇ (ਧੁੱਕੇ) ਧੁਨੀਕਾਰੇ (ਵੱਜੇ)। (ਗਹੀਰੰ) ਸਮੁੰਦਰ ਵਾਂਗ ਨਗਾਰਿਆਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਹੀ (ਨੱਦ) ਸ਼ਬਦ (ਗੱਜੇ) ਪ੍ਰਗਟੇ। (ਰੁੰਡ ਮੁੰਡੰ) ਸਿਰ ਕੱਟੇ ਹੋਏ (ਤਨੰ) ਧੜ ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ (ਤੱਛ) ਤਰਾਸ਼ੇ (ਛਿੱਲੇ) ਹੋਏ ਫਿਰਦੇ॥੩੯॥

ਬਹੇ ਖੱਗ ਖੇਤੰ ਖਿਆਲੰ ਖਤੰਗੰ॥ ਰੁਲੇ ਤੱਛ ਮੁੱਛੰ ਮਹਾ ਜੋਧ ਜੰਗੰ॥

ਬਧੇ ਬੀਰ ਬਾਨਾ ਬਡੇ ਐਠਵਾਰੇ॥ ਘੁਮੈ ਲੋਹ ਘੁੱਟੰ^੧ ਮਨੇ ਮੱਤਵਾਰੇ॥੪੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਖੇਤੰ) ਮੈਦਾਨੇ-ਜੰਗ ਵਿੱਚ (ਖੱਗ) ਪਛੀਆਂ ਵਾਂਗ (ਖਤੰਗੰ) ਤੀਰਾਂ ਦੇ (ਬਹੇ) ਉੱਡਣ ਦਾ (ਖਿਆਲ) ਨਜ਼ਾਰਾ (ਤਸੱਵਰ) ਹੈ। ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਯੋਧੇ (ਤੱਛ ਮੁੱਛੰ) ਕੱਟੇ ਵੱਡੇ ਹੋਏ ਰੁਲੇ ਪਏ ਹਨ। (ਬੀਰ) ਸੂਰਵੀਰ ਬਾਣਾਂ ਨੂੰ (ਬਧੇ) ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਵੱਡੇ (ਐਠਵਾਰੇ) ਆਕੜ ਵਾਲੇ। ਮਾਨੇ (ਲੋਹ ਘੁੱਟੰ) ਲੋਹੇ ਨਾਲ ਸਨੱਧ ਬੱਧ ਹੋ ਕੇ ਮਸਤ ਹੋ ਕੇ ਫਿਰ ਰਹੇ ਹਨ॥੪੦॥

ਉਠੀ ਕੂਹ ਜੂਹੰ ਸਮਰ ਸਾਰ ਬਜਜੰ॥ ਕਿਧੋ ਅੰਤ ਕੇ ਕਾਲ ਕੇ ਮੇਘ ਗਜਜੰ॥

ਭਈ ਤੀਰ ਭੀਰੰ ਕਮਾਣੰ ਕੜਕੀਯੰ॥ ਬਜੇ ਲੋਹ ਕ੍ਰੋਹੰ ਮਹਾਂ ਜੰਗ ਮਚਜੰ॥੪੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਜੂਹੰ) ਸਾਰੇ ਹੀ (ਸਮਰ) ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ (ਸਾਰ) ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੇ (ਬਜਜੰ) ਖੜਕਣ ਤੋਂ (ਕੂਹ) ਭਿਆਨਕ ਧੁੰਨੀ ਉੱਠੀ। (ਕਿਧੋ) ਮਾਨੇ ਕਿ (ਅੰਤ) ਪਰਲਯ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਬੱਦਲ ਗੱਜਿਆ ਹੈ। ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਕਮਾਣਾਂ ਕੜਕੀਆਂ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਲੋਹਾ (ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ) ਖੜਕਿਆ, ਵੱਡਾ ਯੁੱਧ ਮੱਚ ਪਿਆ॥੪੧॥

ਬਿਰੱਚੇ ਮਹਾ ਜੰਗ ਜੋਧਾ ਜੁਆਣੰ॥ ਖੁਲੇ ਖੱਗ ਖੱਤ੍ਰੀ ਅਭੂਤੰ ਭਯਾਣੰ॥

ਬਲੀ ਜੁੱਝ ਰੁੱਝੈ ਰਸੰ ਰੁਦ੍ਰ ਰੱਤੇ॥ ਮਿਲੇ ਹੱਥ ਬੱਖੰ ਮਹਾ ਤੇਜ ਤੱਤੇ॥੪੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੁਆਨ ਯੋਧੇ ਵੱਡੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਰਚ ਗਏ। (ਜਿਹੋ ਜਿਹੇ) (ਅਭੂਤੰ) ਪਿੱਛੇ ਨਾ ਹੋਏ ਹੋਣ, ਐਹੋ ਜਿਹੇ ਭਿਆਨਕ (ਖੱਗ) ਖੜਗਾਂ ਖੱਤਰੀਆਂ ਨੇ (ਖੁਲੇ) ਨੰਗੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਰੋਦ੍ਰ

^੧ ਪਾਠ- ਘੁਮੈ ਲੋਹ ਘੁੱਟੰ - (ਲੋਹ) ਸੰਜੋਅ ਨਾਲ ਮੜੇ ਹੋਏ ਯੋਧੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ।

ਰਸ ਦੇ ਰੱਤੇ ਹੋਏ ਬਲਵਾਨ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਮਹਾਨ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਤੱਤਿਆਂ (ਯੋਧਿਆਂ) ਦੇ ਹੱਥ ਵੱਖੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਹਨ॥੪੨॥

**ਝਿਮੀ ਤੇਜ ਤੇਗੰ ਸੁ ਰੋਸੰ ਪ੍ਰਹਾਰੰ॥ ਰੁਲੇ ਰੁੰਡ ਮੁੰਡੰ ਉਠੀ ਸਸਤ੍ਰੁ ਝਾਰੰ॥
ਬਬਕੰਤ ਬੀਰੰ ਭਭੰਕੰਤ ਘਾਯੰ॥ ਮਨੋ ਜੁੱਧ ਇੰਦ੍ਰੰ ਜੁਟ੍ਰੋ ਬ੍ਰਿਤਰਾਯੰ॥੪੩॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ (ਪ੍ਰਹਾਰੰ) ਚੱਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਤੇਜ਼ ਤੇਗਾਂ ਚਮਕੀਆਂ। (ਰੁੰਡ) ਧੜ ਅਤੇ ਸਿਰ ਰੁਲ ਗਏ, ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੀ (ਝਾਰੰ) ਚਮਕ ਉੱਠੀ। ਯੋਧੇ (ਬਬਕੰਤ) ਗੱਜਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਭਬਕਾਂ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ ਹੀ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ (ਘਾਯੰ) ਮਾਰਦੇ ਹਨ। ਮਾਨੋ ਕਿ ਵਿ੍ਰਤ੍ਰਾਸੁਰਾ^੧ ਨਾਲ ਇੰਦ੍ਰ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ॥੪੩॥

**ਮਹਾਂ ਜੁੱਧ ਮੱਚ੍ਯੰ ਮਹਾ ਸੂਰ ਗਾਜੇ॥ ਅਪੋ ਆਪ ਮੈਂ ਸਸਤ੍ਰੁ ਸੋਂ ਸਸਤ੍ਰੁ ਬਾਜੇ॥
ਉਠੇ ਝਾਰ ਸਾਂਗੰ ਮਚੇ ਲੋਹ ਕ੍ਰੋਹੰ॥ ਮਨੋ ਖੇਲ ਬਾਸੰਤ ਮਾਹੰਤ ਸੋਹੰ॥੪੪॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਬਹੁਤ ਜੰਗ (ਮੱਚ੍ਯੰ) ਲੱਗਾ, ਵੱਡੇ ਬਹਾਦਰ ਯੋਧੇ ਗੱਜੇ। ਆਪੋ ਆਪ ਵਿੱਚ ਦੀ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਸਤਰ ਖੜਕੇ। ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ (ਲੋਹ) ਜੰਗ ਵਿੱਚ (ਮਚੇ) ਜੁੱਟਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਤੋਂ (ਸਾਂਗੰ) ਬਰਫੀਆਂ ਦੀ (ਝਾਰ) ਸਲਖ ਉੱਠਦੀ ਹੈ। ਮਾਨੋ ਕਿ ਫੱਗਣ (ਮਾਹੰਤ) ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ (ਬਾਸੰਤ) ਹੌਲੀ ਦੀ ਖੇਡ ਸੌਂਹਦੀ ਪਈ ਹੈ॥੪੪॥

ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ॥

ਜਿਤੇ ਬੈਰ ਰੁੱਝੇ ॥ ਤਿਤੇ ਅੰਤ ਜੁੱਝੇ॥

ਜਿਤੇ ਖੇਤ ਭਾਜੇ॥ ਤਿਤੇ ਅੰਤ ਲਾਜੇ॥੪੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿੰਨੇ ਬੰਦੇ ਵੈਰ ਭਾਵ- ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਫਸੇ। ਓਨੇ ਹੀ ਆਖਰ (ਜੁੱਝੇ) ਮਰ ਗਏ। ਜਿੰਨੇ (ਖੇਤ) ਸੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਭੱਜ ਗਏ। ਓਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਹੀ ਹੋਏ॥੪੫॥

ਤੁਟੇ ਦੇਹ ਬਰਮੰ॥ ਛੁਟੀ ਹਾਥ ਚਰਮੰ॥

ਕਹੂੰ ਖੇਤ ਖੋਲੰ॥ ਗਿਰੇ ਸੂਰ ਟੋਲੰ॥੪੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਰੀਰ ਅਤੇ (ਬਰਮੰ) ਸੰਜੋਆਂ ਟੁੱਟੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ। ਹੱਥੋਂ (ਚਰਮੰ) ਢਾਲਾਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ। ਕਿਤੇ ਸੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਟੋਪ ਪਏ ਹਨ। ਕਿਤੇ ਸੂਰਵੀਰਾਂ ਦੇ ਟੋਲੇ ਡਿੱਗੇ ਪਏ ਹਨ॥੪੬॥

^੧ ਵਿ੍ਰਤ੍ਰ ਦੈਤ ਦੀ ਕਥਾ ਦੇਵੀ ਭਾਗਵਤ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਇਹ ਤ੍ਰੂਸ਼ਟਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ। ਰਿਗ ਵੇਦ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿ੍ਰਤ 'ਖੁਸ਼ਕੀ' ਦਾ ਮੁੱਖ ਦੇਵਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੰਦਰ ਵਰਖਾ 'ਨਮੀ' ਦਾ ਮੁੱਖ ਦੇਵਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸਦਾ ਹੀ ਯੁੱਧ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਏਸ ਕਥਾ ਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਵੀ ਗਹਿਰੀ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰੀਏ ਤਾਂ 'ਇੰਦ੍ਰ' ਇੱਕ ਫਲਸਫਾ (ਖਿਆਲ) ਹੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੀਹਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ 'ਵਿ੍ਰਤ ਦੈਤ' ਦੇ ਖਿਆਲ (ਫਲਸਫੇ) ਨੂੰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਕਹੂੰ ਮੁੱਛ ਮੁਖੰ॥ ਕਹੂੰ ਸਸਤ੍ਰ ਸੁਖੰ॥
ਕਹੂੰ ਖੋਲ ਖੱਗੰ॥ ਕਹੂੰ ਪਰਮ ਪੱਗੰ॥੪੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕਿਤੇ ਮੂੰਹਾਂ ਤੇ ਮੁੱਛਾਂ ਵਾਲੇ। ਕਿਤੇ ਸੁਖਦਾਈ ਸ਼ਸਤਰ। ਕਿਤੇ (ਖੋਲ) ਮਿਆਨ ਅਤੇ (ਖੱਗੰ) ਤਲਵਾਰਾਂ। ਕਿਤੇ ਵੱਡੀਆਂ ਪੱਗੜੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਹਨ॥੪੭॥

ਗਹੇ ਮੁੱਛ ਬੰਕੀ॥ ਮੰਡੇ ਆਨ ਹੰਕੀ॥
ਢਕਾ ਢੱਕ ਢਾਲੰ॥ ਉਠੇ ਹਾਲ ਚਾਲੰ॥੪੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਬੰਕੀ) ਟੇਢੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਫੜ ਕੇ ਅਤੇ (ਹੰਕੀ) ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਆਣ (ਮੰਡੇ) ਲੜਦੇ ਹਨ। ਢਾਲਾਂ ਦੀਆਂ (ਢਕਾ) ਓਟਾਂ (ਢੱਕ) ਲੈ ਕੇ। (ਹਾਲਚਾਲੰ) ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਉੱਠ ਖਲੋਤੇ॥੪੮॥

ਭੁਜੰਗ ਛੰਦ॥

ਖੁਲੇ ਖੱਗ ਖੂਨੀ ਮਹਾਂ ਬੀਰ ਖੇਤੰ॥ ਨਚੇ ਬੀਰ ਬੈਤਾਲਯੰ ਭੂਤ ਪ੍ਰੇਤੰ॥
ਬਜੇ ਡੰਕ ਡਉਰੂ ਉਠੇ ਨਾਦ ਸੰਖੰ॥ ਮਨੋ ਮੱਲ ਜੁਟੇ ਮਹਾਂ ਹਥ ਬੰਖੰ॥੪੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਖੂਨ ਦੀਆਂ ਲਿੱਬੜੀਆਂ ਨੰਗੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਲੈ ਕੇ ਬਹਾਦਰ ਸੂਰਮੇ ਰਣ ਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। (ਬਵੰਜਾ) ਬੀਰ, ਬੈਤਾਲ, ਭੂਤ, ਪ੍ਰੇਤ ਆਦਿ ਨੱਚਦੇ ਹਨ। ਡਉਰੂ ਅਤੇ ਡੁਗਡੁਗੀ ਵੱਜਦੀ ਹੈ, ਸੰਖਾਂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਉੱਠਦਾ ਹੈ। ਇਉਂ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਆਪੋ ਵਿੱਚ ਜੁੱਟੇ ਹੋਏ ਵੱਖੀ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਦੇ ਕੇ ਢਾਹੁਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ॥੪੯॥

ਛਪਯ ਛੰਦ॥

ਜਿਨ ਸੂਰਨ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਸਬਲ ਸਾਮੁਹਿ ਹੈ ਮੰਡਯੇ॥
ਤਿਨ ਸੁਭਟਨ ਤੇ ਏਕ ਕਾਲ ਕੋਊ ਜਿਯਤ ਨ ਛੰਡਯੇ॥
ਸਬ ਖੱਤ੍ਰੀ ਖੱਗ ਖੰਡ ਖੇਤ ਭੂ ਮੰਡਪ ਅਹੁੱਟੇ॥
ਸਾਰ ਧਾਰ ਸੁਰ ਧਾਮ^੧ ਮੁਕਤ ਬੰਧਨ ਤੇ ਛੁੱਟੇ॥
ਹੈ ਟੂਕ ਟੂਕ ਜੁੱਝੇ ਸਬੈ ਪਾਵ ਨ ਪਾਛੈ ਡਾਰੀਅੰ॥

ਜੈਕਾਰ ਅਪਾਰ ਸੁਧਾਰ ਹੂਅ ਬਾਸਵ ਲੋਕ ਸਿਧਾਰੀਅੰ॥੫੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਨ੍ਹਾਂ (ਸ ਬਲ) ਤਾਕਤਮੰਦ ਯੋਧਿਆਂ ਨੇ ਸਾਮੁਣੇ ਹੋ ਕੇ (ਸੰਗ੍ਰਾਮ) ਜੰਗ ਕੀਤਾ। (ਕਾਲ) ਮੌਤ ਨੇ ਓਨ੍ਹਾਂ ਯੋਧਿਆਂ 'ਚੋਂ ਇੱਕ ਨੂੰ ਵੀ ਜੀਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਖੱਤਰੀ (ਯੋਧੇ) (ਖਗ) ਤੀਰਾਂ (ਖੰਡ) ਤਲਵਾਰਾਂ ਨਾਲ (ਖੇਤ) ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਰੂਪ (ਭੂ ਮੰਡਪ) ਸ੍ਰਯੰਬਰ ਸਥਾਨ ਨੂੰ (ਅਹੁੱਟੇ) ਮੁੜ ਪਏ। (ਸਾਰ) ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਧਾਰ ਰੂਪ (ਸੁਰਧਾਮ) ਦੇਵਪੁਰੀ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਗਏ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਟੁੱਕੜੇ-ਟੁੱਕੜੇ ਹੋ ਕੇ (ਜੁੱਝੇ) ਮਰ ਗਏ ਪਰ (ਪਾਵ) ਕਦਮ ਪਿੱਛੇ

^੧ ਪਾਠ- 'ਧਰ ਧੂਰਿ' ਅਤੇ 'ਸਰ ਧੂਮ' ਵੀ ਹਨ।

ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ। (ਸੁਧਾਰ) ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਅੰਤ ਹੀ (ਜਯ) ਜੈਕਾਰ (ਹੁਅ) ਹੋਇਆ ਅਤੇ (ਬਾਸਵ ਲੋਕ) ਇੰਦ੍ਰ ਲੋਕ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ॥੫੦॥

ਚੌਪਈ॥

ਇਹ ਬਿਧਿ ਮਚਾ ਘੋਰ ਸੰਗ੍ਰਾਮ॥ ਸਿਧਏ ਸੂਰ ਸੂਰ ਕੇ ਧਾਮ॥

ਕਹਾ ਲਗੇ ਵਹ ਕਥੋਂ ਲਰਾਈ॥ ਆਪਨ ਪ੍ਰਭਾ ਨ ਬਰਨੀ ਜਾਈ॥੫੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਿਆਨਕ ਯੁੱਧ ਛਿੜਿਆ। ਤਾਂ ਸੂਰਮੇ (ਸੂਰ ਕੇ ਧਾਮ^੧) ਸੂਰਜ ਲੋਕ ਦੇ ਵਿੱਚ (ਸਿਧਏ) ਚਲੇ ਗਏ। ਉਹ ਲੜਾਈ ਕਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਆਖਾਂ? ਆਪਣੀ ਹੀ (ਪ੍ਰਭਾ) ਸ਼ੋਭਾ ਕਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ॥੫੧॥

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ॥

ਲਵੀ ਸਰਬ ਜੀਤੇ ਕੁਸੀ ਸਰਬ ਹਾਰੇ॥ ਬਚੇ ਜੇ ਬਲੀ ਪ੍ਰਾਨ ਲੈ ਕੈ ਸਿਧਾਰੇ॥

ਚਤੁਰ ਬੇਦ ਪਠਨੰ ਕਿਯੋ ਕਾਸਿ ਬਾਸੰ॥ ਘਨੇ ਬਰਖ ਕੀਨੋ ਤਹਾ ਹੀ ਨਿਵਾਸੰ॥੫੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਭ (ਲਵੀ) ਲਵ ਦੇ ਵੰਸ਼ ਵਾਲੇ ਜਿੱਤੇ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਕੁਸ਼ ਦੇ ਵੰਸ਼ ਵਾਲੇ ਹਾਰ ਗਏ। ਜਿਹੜੇ ਯੋਧੇ ਬਚੇ, ਉਹ (ਪ੍ਰਾਨ ਲੈ) ਜਿੰਦ ਬਚਾ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ। ਕੁਸ਼ ਵੰਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰਕੇ ਚਾਰੇ ਵੇਦ ਪੜ੍ਹੇ। ਬਹੁਤ ਵਰ੍ਹੇ ਉਥੇ ਹੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਰੱਖੀ॥੫੨॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਗ੍ਰੰਥੇ ਲਵੀ ਕੁਸੀ ਜੁਧ ਬਰਨਨੰ ਨਾਮ ਤ੍ਰਿਤਿਯ ਅਧਯਾਯ

ਸਮਾਪਤਿ ਮਸਤ ਸੁਭ ਮਸਤੁ॥੩॥ ਅਫਜੂ੨॥੧੮੯॥

^੧ ਸੂਰਜ ਲੋਕ ਦੇ ਕਥਨ ਤੋਂ ਭਾਵਾਰਥ 'ਮਸ਼ਹੂਰੀ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਹੋਰ ਭਾਵ ਇਉਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੂਰਜ ਵੰਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਉਪਾਸਨਾ ਹੀ ਸੂਰਜ ਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਪਾਸਕ ਉਪਾਸਕ ਦੇ ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਭਕਤ ਸੂਤ੍ਰ ਆਦਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਵਿੱਚ 'ਜੀਵ' ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਅੰਗ ਦਾ ਗੋਲਾ ਹੈ।

^੨ ਇਹ ਅੰਗ ਐਂਗਲੋ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਛਾਪੇ ਖਾਨੇ ਅਨਾਰਕਲੀ ਲਾਹੌਰ ਸੰਮਤ ੧੯੫੨ ਦੀ ਛਪੀ ਹੋਈ ਸਫ਼ਰੀ ਬੀੜ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਏਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਅਧਯਾਯ ਨਾਲ ਵੀ ਇਹ ਅੰਗ ਚਾਹੀਦੇ ਸਨ ਜੋ ੧੦੧ ਅਤੇ ੧੩੭ ਯਥਾਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾ ਲਿਖਣਾ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਭੁੱਲ ਹੈ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਅੰਗਾਂ ਨੇ 'ਅਫਜੂ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਜੋ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਲੋਕ ਚਲਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਾਸਤੇ 'ਬਾਕੀ' ਭਾਵ ਵਿੱਚ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਚਲਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਲਈ ਬਾਕੀ ਅਰਥ ਵਿੱਚ ਜੋ 'ਅਫਜੂ' ਸ਼ਬਦ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਅੰਗ ਪਿਛੇ ॥੧੮੯॥ਅਫਜੂ॥ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਅੰਗ ਅਧਯਾਯ ਚੌਥੇ, ਪੰਜਵੇਂ, ਨੌਵੇਂ, ਦਸਵੇਂ ਯਾਰਵੇਂ, ਬਾਰਵੇਂ, ਤੇਰ੍ਹਵੇਂ ਅਤੇ ਚੌਦਵੇਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਠੀਕ ਏਸੇ ਕ੍ਰਮ ਨਾਲ ਛਪੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਛੇਵੇਂ, ਸੱਤਵੇਂ ਅਧਯਾਯ ਦੇ ਅੰਗ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਇਹ ਬਹੁਮੱਤ ਅਸ਼ੁੱਧ ਸਾਬਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੱਤਵੇਂ ਅਤੇ ਅੱਠਵੇਂ ਅਧਯਾਯ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਏਸ ਬੀੜ ਵਾਲੇ ਅੰਗ ਛਾਪੇ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਅਧਯਾਯ ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਲਿਖਾਰੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰੋਸ ਦੀ ਭੁੱਲ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਸਤੇ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਹੋਰ ਮਸਾਲਾ ਵੀ ਲੋੜੀਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਮਹਾਸ਼-ਕੋਸ਼ ਆਦਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।

ਭਾਵਾਰਥ:- ਏਥੇ ਸੁੰਦਰ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਲਵ ਵੰਸ਼ ਅਤੇ ਕੁਸ਼ ਵੰਸ਼ ਦਾ ਯੁੱਧ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਤੀਜਾ ਅਧਿਆਇ ਪੜਨ ਯੋਗ ਸਮਾਪਤ (ਕੀਤਾ) ਹੈ, ਸੁਭ ਹੈ॥੩॥ (ਅਫਜੂ) ਕੁੱਲ ੧੮੯ ਛੰਦ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ॥

ਜਿਨੈ ਬੇਦ ਪਠਯੋ ਸੁ ਬੇਦੀ*^੧ ਕਹਾਏ॥ ਤਿਨੈ ਧਰਮ ਕੇ ਕਰਮ ਨੀਕੇ ਚਲਾਏ॥

ਪਠੇ ਕਾਗਦੰ ਮਦ੍ਰ ਰਾਜਾ ਸੁਧਾਰੰ॥ ਅਪੋ ਆਪ ਮੋ ਬੈਰ ਭਾਵੰ ਬਿਸਾਰੰ॥੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਉਹ ਵੇਦੀ ਕਹਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ (ਨੀਕੇ) ਚੰਗੇ ਧਰਮ ਦੇ ਕਰਮ ਤੋਰੇ ਸਨ। ਮਦ੍ਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿਚਲਾ ਵੈਰ ਭਾਵ (ਸੁਧਾਰੰ) ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੁਲਾ ਕੇ (ਕਾਗਦੰ) ਪੜ੍ਹਕਾ ਭੇਜੀ॥੧॥

ਨਿ੍ਰਪੰ ਮੁਕਲਿਯੰ ਦੂਤ ਸੋ ਕਾਸਿ ਆਯੰ॥ ਸਭੈ ਬੇਦਿਯੰ ਭੇਦ ਭਾਖੇ ਸੁਨਾਯੰ॥

ਸਭੈ ਬੇਦ ਪਾਠੀ ਚਲੇ ਮਦ੍ਰ ਦੇਸੰ॥ ਪ੍ਰਨਾਮੰ ਕੀਯੋ ਆਨ ਕੈ ਕੈ ਨਰੇਸੰ॥੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੋ ਰਾਜੇ ਦਾ (ਮੁਕਲਿਯੰ) ਭੇਜਿਆ ਹੋਇਆ (ਦੂਤ) ਰਾਜਦੂਤ ਸੀ, ਉਹ (ਕਾਸਿ) ਵਾਰਾਣਸੀ ਆਇਆ। ਵੇਦੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਭੇਦ ਕਹਿ ਸੁਣਾਇਆ। ਸਾਰੇ ਵੇਦ ਪਾਠੀ ਮਦ੍ਰ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਚੱਲ ਪਏ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਆ ਕਰਕੇ (ਨਰੇਸ) ਰਾਜੇ ਨੂੰ (ਪ੍ਰਨਾਮੰ) ਨਮਸਕਾਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ॥

ਪੁਨੰ ਬੇਦ ਕੀ ਭੂਪ ਤਾ ਤੇ ਕਰਾਈ॥ ਸਭੈ ਪਾਸ ਬੈਠੇ ਸਭਾ ਬੀਚ ਭਾਈ॥

ਪੜ੍ਹੇ ਸਾਮ ਬੇਦੰ ਜੁਜਰ ਬੇਦ ਕੱਥੰ॥ ਰਿਗੰ ਬੇਦ ਪਠਯੋ ਕਰੇ ਭਾਵ ਹੱਥੰ॥੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਭੂਪ) ਰਾਜੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੇਦ ਦੀ ਪੁਨੀ (ਗੁੰਜ, ਪ੍ਰਚਾਰ) ਕਰਵਾਈ। ਸਾਰੇ ਭਰਾ ਮਿਲ ਕੇ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ। ਸਾਮ ਵੇਦ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਯਜੁਰ ਵੇਦ ਕਥਿਆ। ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਭਾਵ (ਇਸ਼ਾਰੇ) ਕਰਕੇ ਰਿਗ ਵੇਦ ਵੀ ਪੜ੍ਹਿਆ॥੩॥

*ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਸ਼ ਦੀ ਔਲਾਦ ਵੇਦੀ ਛੱਤ੍ਰੀ ਹਨ ਪਰ ਜਦੋਂ ਵੇਦੀ ਵੰਸ਼ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦ੍ਰਿਵੇਦੀ, ਤ੍ਰਿਵੇਦੀ, ਚਤੁਰਵੇਦੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜਾਤੀਆਂ ਹੁਣ ਵੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੂਲ 'ਵੇਦ ਗਿਆਨ' ਹੀ ਹੈ। ਜੋ ਦੋ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਗਿਆਤੇ, ਤਿੰਨ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਗਿਆਤੇ ਅਤੇ ਚਾਰ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਗਿਆਤੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਹ ਹੀ ਯਥਾਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹਨਾਂ ਜਾਤੀ-ਸੰਗਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਜੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਏਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦਾ ਮੂਲ ਹੀ ਵਿਗੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ੰਕਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ 'ਵੇਦੀ' ਖੱਤਰੀ ਹਨ ਜਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ? ਅਜੇ ਏਸ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਦਵਾਨ ਨੇ ਰੀਸਰਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਜੋ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਪਰਮ ਵਿਰੋਧੀ ਹੈ, ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕੌਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਕੇ ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਪੜ੍ਹਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

^੨ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਬੀਤ ਜਾਣਾ ਹੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਵੇਦੀਆਂ ਨੂੰ 'ਕਾਲਕੇਤੁ ਅਤੇ ਕਾਲਰਾਇ' ਦੇ ਨਿਕਟ ਵਰਤੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਕਾਲਰਾਇ ਦੀ ਔਲਾਦ ਸੋਢੀ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਕਾਲਕੇਤੁ ਦਾ ਵੰਸ਼ ਵੇਦੀ ਹੋਇਆ। ਵੇਦ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ, ਵੇਦਾਂਗਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦਰਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਹਦੇ ਨਾਲ ਐਡਾ ਜੰਗ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ, ਉਹਨੂੰ ਹੀ ਜੇਤੂ ਨਹੀਂ ਬੁਲਾਉਂਦਾ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵਿੱਥ ਵਿਚਕਾਰ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਏਸ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾ ਕਿਹੜਾ ਸੀ? ਇਹ ਪਤਾ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ 'ਚੋਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਸੋਢੀ ਤਾਂ ਮਦ੍ਰ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਹ

ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ॥

ਅਥਰਾ^੧ ਬੇਦ ਪਠਜੰ॥ ਸੁਣੇ ਪਾਪ ਨਠਜੰ॥

ਰਹਾ ਰੀਝਿ ਰਾਜਾ॥ ਦਿਯਾ ਸਰਬ ਸਾਜਾ॥੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਅਥਰ) ਅਥਰਵਨ ਵੇਦ ਭਾਵ ਚੌਥਾ ਵੇਦ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਜਿਸ ਦੇ ਸੁਣਿਆਂ ਪਾਪ ਨੱਸਦੇ ਹਨ। ਰਾਜਾ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਰਿਹਾ। ਜੀਹਨੇ ਸਾਰਾ ਰਾਜ ਸਿੰਘਾਸਣ ਦਾ ਸਾਜ (ਭਾਵ-ਰਾਜ) ਹੀ ਦੇ ਦਿੱਤਾ॥੪॥

ਲਯੋ ਬਨਬਾਸੰ॥ ਮਹਾ ਪਾਪ ਨਾਸੰ॥

ਰਿਖੰ ਭੇਸ ਕੀਯੰ॥ ਤਿਸੈ ਰਾਜ ਦੀਯੰ॥੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਰਾਜੇ ਨੇ ਬਨਵਾਸਾ ਲੈ ਲਿਆ ਜੋ ਮਹਾਂ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ਕ ਹੈ। ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਲਿਬਾਸ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਓਸ ਬੇਦੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੇ ਦਿੱਤਾ॥੫॥

ਰਹੇ ਹੋਰ ਲੋਗੰ॥ ਤਜੇ ਸਰਬ ਸੋਗੰ॥

ਧਨੰ ਧਾਮ ਤਜਾਗੇ॥ ਪ੍ਰਭੰ ਪ੍ਰੇਮ ਪਾਗੇ॥੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਲੋਕ (ਹੋਰ) ਵਰਜ ਵੀ ਰਹੇ। ਪਰ ਰਾਜੇ ਨੇ ਸਾਰੇ (ਸੋਗੰ) ਸੋਕਮਈ (ਪਦਾਰਥ, ਸੰਸਾਰ ਪਦਾਰਥ) ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿੱਚ (ਪਾਗੇ) ਲੀਨ ਹੋ ਕੇ ਧਨ ਅਤੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ॥੬॥

ਅਤਿਲ॥

ਬੇਦੀ ਭਯੋ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰਾਜ ਕਹ ਪਾਇ ਕੈ॥

ਦੇਤ ਭਯੋ ਬਰਦਾਨ ਹੀਯੇ ਹੁਲਸਾਇ ਕੈ॥

ਜਬਿ^੨ ਨਾਨਕ ਕਲਿ ਮੈ ਹਮ ਆਨਿ ਕਹਾਇ ਹੈ^੩॥

ਸਨੌਢ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮਦ੍ਰ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਜੰਗ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ? ਅਜੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਕਿਨ ਬੁਲਾਏ? ਕਦੋਂ ਬੁਲਾਏ ?

^੧ ਪਾਠ- ਅਰਥ

^੨ ਪਾਠ- ਜਦ

^੩ ਏਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਏਸ ਵੇਦੀ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਵਰਦਾਨ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ ਆਦਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਅਵਤਾਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਜਨਕ ਅਵਤਾਰ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਯਾਵਾਂ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇਕ ਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਮਹਾਂ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਅਵਤਾਰ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਅਵਤਾਰ ਪ੍ਰਕਰਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ। ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਰੋਤਮ ਨੇ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਕਰਣਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ। ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਏਸ ਤੁਕ ਦਾ ਅਰਥ ਇਓਂ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਜਦੋਂ ਕਲਿਜੁਗ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਕੁਲ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਵਤਾਰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਜੀ ਆ ਕੇ ਕਹਾਉਣਗੇ ਓਦੋਂ ਤੁਹਾਡੀ ਕੁਲ ਨੂੰ ਵੀ ਜਗਤ ਪੂਜਯ ਬਣਾਵਾਂਗੇ'। ਏਸ ਅਰਥ ਵਿੱਚ 'ਨਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਵੇਦੀ ਜੀ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਅਤੇ ਨਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਸੋਢੀ

ਹੋ ਜਗਤ ਪੂਜ ਕਰਿ ਤੋਹਿ ਪਰਮਪਦ ਪਾਇ ਹੈ॥੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਾਰਾ ਰਾਜ ਪਾ ਕੇ ਵੇਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ (ਹੁਲਸਾਇ) ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ (ਓਨ੍ਹ) ਵਰਦਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਕਲਿਜੁਗ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਮ ਅਵਤਾਰ ਆ ਕੇ ਕਹਾਵਾਂਗੇ। (ਹੋ) ਹੋ ਰਾਜਨ ! ਤੈਨੂੰ ਜਗਤ ਪੂਜਯ, ਜਗਤ ਗੁਰੂ (ਕਰਿ) ਬਣਾ ਕੇ (ਪਰਮਪਦ ਪਾਇ ਹੈ) ਪਰਲੋਕ ਸਿਧਾਰਾਂਗੇ॥੭॥

ਦੋਹਰਾ॥

ਲਵੀ ਰਾਜ ਦੇ ਬਨ ਗਏ ਬੇਦਜਨਿ ਕੀਨੋ ਰਾਜ॥

ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿ ਤਿਨ ਭੋਗਿਯੰ ਭੂ ਕਾ ਸਕਲ ਸਮਾਜ॥੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਲਵ ਵੰਸ਼ ਵਾਲੇ ਰਾਜ ਦੇ ਕੇ ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਵੇਦੀਆਂ ਨੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ (ਭੂ) ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸਾਰਾ (ਸਮਾਜ) ਪਦਾਰਥ ਭੋਗਿਆ॥੮॥

ਚੌਪਈ॥

ਤ੍ਰਿਤੀ ਬੇਦ ਸੁਨਬੋ ਤੁਮ ਕੀਆ॥ ਚਤੁਰ ਬੇਦ ਸੁਨਿ ਭੂਅ ਕੋ ਦੀਆ॥

ਤੀਨਿ ਜਨਮ ਹਮਹੂੰ ਜਬ ਧਰਿਹੈ॥ ਚਉਥੇ ਜਨਮ ਗੁਰੂ ਤੁਹਿ ਕਰਿਹੈ॥੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਵੇਦੀ ਜੀ ਦੇ ਵਰ ਦੇਣ ਅਨੁਵਾਦ ਹੈ ਕਿ ਹੋ ਰਾਜਨ!) ਤੂੰ ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦਿੱਤਿਆਂ ਬਿਨਾਂ ਸੁਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਚੌਥਾ ਵੇਦ ਸੁਣ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ (ਦੇ ਰਾਜ) ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਵੀ ਤਿੰਨ ਜਨਮ ਧਾਰ ਲਵਾਂਗੇ^੧ ਓਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਤੈਨੂੰ ਚੌਥੇ ਜਨਮ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਬਣਾਵਾਂਗੇ॥੯॥

ਉਤ ਰਾਜਾ ਕਾਨਨਹਿ ਸਿਧਾਯੋ॥ ਇਤ ਇਨ ਰਾਜ ਕਰਤ ਸੁਖ ਪਾਯੋ॥

ਕਹਾਂ ਲਗੇ ਕਰਿ ਕਥਾ ਸੁਨਾਉ॥ ਗ੍ਰੰਥ ਬਢਨ ਤੇ ਅਧਿਕ ਡਰਾਉ॥੧੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਰਾਜਾ ਤਾਂ ਓਧਰ (ਕਾਨਨਹਿ) ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ (ਵੇਦੀਆਂ) ਨੇ ਏਧਰ ਰਾਜ ਕਰਦਿਆਂ ਸੁਖ ਪਾਇਆ। (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ) ਕਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਥਾ ਕਰਕੇ ਸੁਣਾਵਾਂ? ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਵਧ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਡਰਦਾ ਹਾਂ॥੧੦॥

ਰਾਜੇ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ' ਪਰ ਏਸ ਅਰਥ ਨੂੰ ਬਹੁਤਿਆਂ ਅਧਿਆਹਾਰਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਸੱਜਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਧੂਹ ਵਾਲੇ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

^੧ ਏਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨਾਲ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਾਰਤਿਕ, ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਵਿਤਾ, ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਕਲਾਸਵਾਲੀਏ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ, ਹਿੰਦੀ ਇਤਿਹਾਸ, ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੱਯੋ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਇਤਿਹਾਸ, ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ, ਸ੍ਰ. ਬ. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿਕਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੀ ਰੱਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸ੍ਰੀ ਵੇਦੀ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤਿੰਨ ਜਨਮ ਧਾਰਾਂਗੇ, ਭਾਵ ਕਿ ਵੇਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਅਵਤਾਰ ਹੋਣਗੇ ਪਰ ਤੁਹਾਨਾਂ ਅਤੇ ਭੱਲਿਆਂ ਦਾ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਦੇ ਟੀਕੇ ਹੀ ਦਿਸਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਗ੍ਰੰਥੇ ਬੇਦ ਪਾਠ ਭੇਟ ਰਾਜ ਨਾਮ ਚਤੁਰਥ ਅਧਯਾਯ ਸਮਾਪਤਿ
ਮਸਤ ਸੁਭ ਮਸਤ॥੪॥ ਅਫਜੂ॥੧੯੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਏਥੇ ਸੋਹਣੇ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਵੇਦ ਪਾਠ ਦੀ ਭੇਟਾ ਰਾਜ (ਵੇਦੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਣ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ) ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਚੌਥਾ ਅਧਿਆਇ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਸੁਭ ਹੈ॥੪॥ (ਅਫਜੂ) ਹੋਰ, ਛੰਦ ੧੯੯ ਪੂਰੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਨਰਾਜ ਛੰਦ॥

ਬਹੁਰ ਬਿਖਾਦ ਬਾਧਿਯੰ॥ ਕਿਨੀ ਨ ਤਾਹਿ ਸਾਧਿਯੰ॥

ਕਰੰਮ ਕਾਲ ਯੋਂ ਭਈ॥ ਸੁ ਭੂਮਿ ਬੰਸ ਤੇ ਗਈ॥੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਫੇਰ (ਵੇਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ) ਬਹੁਤ ਝਗੜਾ ਵੱਧ ਗਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ (ਸਾਧਿਯੰ) ਠੀਕ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਕਾਲ ਦੀ (ਕਰਮ) ਕਿਰਿਆ ਇਓਂ ਹੋਈ। ਕਿ ਉਹ ਜ਼ਮੀਨ ਵੰਸ਼ ਪਾਸੋਂ ਚਲੀ ਗਈ ਭਾਵ-ਵੇਦੀ ਕੁਲ ਪਾਸੋਂ ਰਾਜ ਖੁੱਸ ਗਿਆ॥੧॥

ਦੋਹਰਾ॥

ਬਿਪ੍ਰ ਕਰਤ ਭਏ ਸੂਦ੍ਰ ਬ੍ਰਿਤਿ ਛਤ੍ਰੀ ਬੈਸਨ ਕਰਮ॥

ਬੈਸ ਕਰਤ ਛਤ੍ਰੀ ਬ੍ਰਿਤਿ ਸੂਦ੍ਰ ਸੁ ਦ੍ਰਿਜ ਕੋ ਧਰਮ॥੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਧਨ ਦੀ ਬੁੜ੍ਹ ਨਾਲ) (ਬਿਪ੍ਰ) ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੂਦਰ (ਬ੍ਰਿਤਿ) ਧਰਮ ਭਾਵ- ਸੂਦਰਾਂ ਵਾਂਗ ਟਹਿਲ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਰੋਜ਼ੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ, ਖੱਤਰੀ ਲੋਕ ਵੈਸ਼ਾਂ ਦਾ ਧਰਮ (ਵਪਾਰ, ਦੁਕਾਨਦਾਰੀ) ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਵੈਸ਼ ਲੋਕ (ਛਤ੍ਰੀ ਬ੍ਰਿਤਿ) ਲੜਾਈ ਦਾ ਕਰਮ (ਫੌਜ ਦੀ ਨੌਕਰੀ) ਅਤੇ ਸੂਦਰ ਉੱਤਮ (ਦਿਜ) ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ (ਦ੍ਰਿਜ ਜਾਤੀਆਂ) ਦਾ (ਧਰਮ) ਕਰਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ॥੨॥

ਚੌਪਈ॥

ਬੀਸ ਗਾਉਂ ਤਿਨ ਕੇ ਰਹਿ ਗਏ॥ ਜਿਨ ਮੋ ਕਰਤ ਕ੍ਰਿਸਾਨੀ ਭਏ॥

ਬਹੁਤ ਕਾਲ ਇਹ ਭਾਂਤਿ ਬਿਤਾਯੋ॥ ਜਨਮ ਸਮੈ ਨਾਨਕ ਕੋ ਆਯੋ॥੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਨ੍ਹਾਂ (ਵੇਦੀਆਂ) ਦੇ ਵੀਹ ਪਿੰਡ ਰਹਿ ਗਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ (ਕ੍ਰਿਸਾਨੀ) ਖੇਤੀ ਭਾਵ ਜ਼ਮੀਂਦਾਰੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ (ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੇਦੀਆਂ) ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ। ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ (ਅਵਤਾਰ) ਦਾ ਵੇਲਾ ਵੀ ਆ ਗਿਆ॥੩॥

ਦੋਹਰਾ॥

ਤਿਨ ਬੇਦਿਯਨਿ ਕੇ ਕੁਲ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਗਟੇ ਨਾਨਕ ਰਾਇ॥

ਸਭ ਸਿੱਖਨ ਕੋ ਸੁਖ ਦਏ ਜਹ ਤਹ ਭਏ ਸਹਾਇ॥੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੇਦੀਆਂ ਦੇ (ਕੁਲ) ਵੰਸ਼ ਵਿੱਚ (ਰਾਇ) ਰਾਜੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ। (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ) ਸਾਰਿਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੁੱਖ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ (ਜਹ ਤਹ) ਸਾਰੀਆਂ ਥਾਂਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਹੋਏ॥੩॥

ਚੌਪਈ॥

ਤਿਨ ਇਹ ਕਲਿ ਮੇ ਧਰਮ ਚਲਾਯੋ॥ ਸਭ ਸਾਧਨ ਕੇ ਰਾਹ ਬਤਾਯੋ॥

ਜੇ ਤਾ ਕੇ ਮਾਰਗ ਮਹਿ ਆਏ॥ ਤੇ ਕਬਹੂੰ ਨਹਿ ਪਾਪ ਸੰਤਾਏ॥੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਲਿਜੁਗ ਵਿੱਚ ਇਹ ਧਰਮ ਚਲਾਇਆ। ਸਾਰਿਆਂ (ਸਾਧਨ) ਯਤਨਾਂ (ਹੀਲਿਆਂ) ਦਾ ਮਾਰਗ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਉਸਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ। ਉਹ ਪਾਪ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ (ਸੰਤਾਏ) ਦੁਖੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ॥੫॥

ਜੇ ਜੇ ਪੰਥ ਤਵਨ ਕੇ ਪਰੇ॥ ਪਾਪ ਤਾਪ ਤਿਨ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਹਰੇ॥

ਦੁਖ ਭੂਖ ਕਬਹੂੰ ਨ ਸੰਤਾਏ॥ ਜਾਲ ਕਾਲ^੨ ਕੇ ਬੀਚ ਨ ਆਏ॥੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਹੜੇ-ਜਿਹੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਰਗ ਵਿੱਚ ਪਏ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ (ਤਾਪ) ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਪਾਪ ਨਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਭੁੱਖ ਨੇ ਵੀ ਕਦੇ ਦੁਖੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ। ਕਾਲ ਦੇ (ਜਾਲ) ਚਕ੍ਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਏ॥੬॥

ਨਾਨਕ ਅੰਗਦ ਕੇ ਬਪੁ ਧਰਾ॥ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚੁਰ ਇਹ ਜਗ ਮੇ ਕਰਾ॥

ਅਮਰਦਾਸ ਪੁਨ ਨਾਮੁ ਕਹਾਯੋ॥ ਜਨੁ ਦੀਪਕ ਤੇ ਦੀਪ ਜਗਾਯੋ॥੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਦਾ (ਬਪੁ) ਸਰੀਰ (ਧਰਾ) ਥਾਪਿਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ (ਧਰਮ) ਨਿਸਚਾ (ਖਿਆਲ, ਫਲਸਫਾ) (ਪ੍ਰਚੁਰ) ਫੈਲਾਉਣ ਕੀਤਾ। ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਨਾਮ ਕਹਾਇਆ। (ਜਨੁ) ਮਾਨੋ ਕਿ ਦੀਵੇ ਤੋਂ ਦੂਜਾ ਦੀਵਾ ਹੀ ਜਗਾ ਲਿਆ ਹੋਵੇ॥੭॥

ਜਬ ਬਰਦਾਨਿ ਸਮੈ ਵਹੁ ਆਵਾ॥ ਰਾਮਦਾਸ ਤਬ ਗੁਰੂ ਕਹਾਵਾ॥

ਤਿਹ ਬਰਦਾਨ ਪੁਰਾਤਨ ਦੀਆ॥ ਅਮਰਦਾਸ ਸੁਰਪੁਰ ਮਗ ਲੀਆ॥੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਦੋਂ (ਵਹੁ) ਉਹ ਵਰ (ਦਾਨਿ) ਦੇਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ। ਉਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ 'ਗੁਰੂ' ਕਹਾਇਆ। ਉਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣਾ (ਪੂਰਬਲਾ) ਵਰ ਦਾਨ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੀ

^੧ ਪਾਠ- ਤਿਨ ਕੇ ਪਰਿਹਰੇ

^੨ ਪਾਠ- ਕਾਲ ਜਾਲ ਕੇ

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ (ਸੁਰਪੁਰਿ) ਦੇਵਪੁਰੀ ਦਾ (ਮਗ) ਰਾਹ ਲੈ ਲਿਆ ਅਰਥਾਤ- ਪਰਲੋਕ ਸਿਧਾਰ ਗਏ॥੮॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਅੰਗਦਿ ਕਰ ਮਾਨਾ॥ ਅਮਰਦਾਸ ਅੰਗਦ ਪਹਿਚਾਨਾ॥

ਅਮਰਦਾਸ ਰਾਮਦਾਸ ਕਹਾਯੋ॥ ਸਾਧਨ ਲਖਾ ਮੂੜ ਨਹਿ ਪਾਯੋ॥੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਗਦ ਜੀ ਦਾ ਮਾਣ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਮਰਦਾਸ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਦਾਸ ਨਾਮ ਕਹਾਇਆ। (ਸਾਧਨ) ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਸੀ, ਮੂਰਖਾਂ ਨੇ ਨਹੀਂ (ਪਾਯੋ) ਸਮਝਿਆ॥੯॥

ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸਭਹੂੰ ਕਰ ਜਾਨਾ॥ ਏਕ ਰੂਪ ਕਿਨਹੂੰ ਪਹਿਚਾਨਾ॥

ਜਿਨ ਜਾਨਾ ਤਿਨ ਹੀ ਸਿਧਿ ਪਾਈ॥ ਬਿਨ ਸਮਝੇ ਸਿਧਿ ਹਾਥਿ ਨ ਆਈ॥੧੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਾਰਿਆਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਅੱਡ ਅੱਡ ਕਰਕੇ ਜਾਣਿਆ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵਿਚਲੇ ਹੀ ਇੱਕ ਰੂਪ ਕਰਕੇ ਸਮਝਿਆ ਹੈ। ਜੀਹਨੇ ਇਕਮਈ ਜਾਣਿਆ ਹੈ (ਸਿਧਿ) ਸ਼ਕਤੀ (ਮੁਕਤੀ, ਬ੍ਰਹਮ ਬਿਰਤੀ) ਓਸ ਹੀ ਲੱਭੀ ਹੈ। ਬਿਨਾਂ (ਇੱਕ ਸਰੂਪ) ਜਾਣੇ ਤੋਂ ਸਿੱਧੀ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਦੀ॥੧੦॥

ਰਾਮਦਾਸ ਹਰਿ ਸੋਂ ਮਿਲ ਗਏ॥ ਗੁਰੁਤਾ ਦੇਤ ਅਰਜੁਨਹਿ ਭਏ॥

ਜਬ ਅਰਜੁਨ ਪ੍ਰਭੁ ਲੋਕ ਸਿਧਾਏ॥ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਤਹ ਠਾਂ ਠਹਿਰਾਏ॥੧੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ (ਹਰਿ) ਬ੍ਰਹਮ ਨਾਲ (ਮਿਲ) ਲੀਨ ਹੋ ਗਏ। ਓਦੋਂ ਗੁਰੁਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ (ਪ੍ਰਭੁ ਲੋਕ ਸਿਧਾਏ) ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ। ਓਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਉਸ ਥਾਂ 'ਤੇ (ਠਹਿਰਾਏ) ਥਾਪੇ ਗਏ॥੧੧॥

ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਪ੍ਰਭੁ ਲੋਕ ਸਿਧਾਰੇ॥ ਹਰੀਰਾਇ ਤਿਹ ਠਾਂ ਬੈਠਾਰੇ॥

ਹਰੀਕ੍ਰਿਸਨ ਤਿਨ ਕੇ ਸੁਤ ਵਏ॥ ਤਿਨ ਤੇ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਭਏ॥੧੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ (ਪ੍ਰਭੁ ਲੋਕ) ਪਰਲੋਕ ਸਿਧਾਰਨ ਤੋਂ ਸੰਗਤ ਨੇ ਉਸ ਥਾਂ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਬੈਠਾਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ (ਵਏ) ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਹੋਏ ਹਨ॥੧੨॥

ਤਿਲਕ ਜੰਢੂ ਰਾਖਾ ਪ੍ਰਭੁਤਾ ਕਾ॥ ਕੀਨੋ ਬਡੋ ਕਲੂ ਮਹਿ ਸਾਕਾ॥

ਸਾਧਨ ਹੇਤੁ ਇਤੀ ਜਿਨ ਕਰੀ॥ ਸੀਸ ਦੀਆ ਪਰ ਸੀ ਨ ਉਚਰੀ॥੧੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤਿਲਕ ਅਤੇ ਜਨੇਊ ਦੀ (ਪ੍ਰਭੁਤਾ) ਵਡਿਆਈ ਦਾ ਰੱਖਿਅਕ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੀਹਨੇ ਕਲਿਜੁਗ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ (ਸਾਕਾ) ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਯੁੱਧ (ਅਹਿੰਸਕ

ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ) ਕੀਤਾ ਹੈ। (ਸਾਧਨ) ਸਾਧੂਆਂ ਵਾਸਤੇ ਜੀਹਨੇ (ਇਤੀ) ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸਿਰ ਤਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਮੂੰਹੋਂ ਸੀ ਤੱਕ ਵੀ ਨਹੀਂ (ਉਚਰੀ) ਕੱਢੀ॥੧੩॥

ਧਰਮ ਹੇਤੁ ਸਾਕਾ ਜਿਨਿ ਕੀਆ॥ ਸੀਸੁ ਦਿਯਾ ਪਰ ਸਿਰਰੁ ਨ ਦੀਆ॥

ਨਾਟਕ ਚੇਟਕ ਕੀਏ ਕੁਕਾਜਾ॥ ਪ੍ਰਭੁ ਲੋਗਨ ਕਹ ਆਵਤ ਲਾਜਾ॥੧੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੀਹਨੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵਾਸਤੇ (ਸਾਕਾ) ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਸੀਸ ਤਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਰਥਾਤ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਪਰ (ਸਿਰਰੁ) ਧਰਮ, ਨਿਸਚਾ, ਪ੍ਰਪੱਕ ਹਠ ਨਹੀਂ (ਦੀਆ) ਛੱਡਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ (ਨਾਟਕ) ਨਾਚ ਗਾਇਨ ਆਦਿਕ ਕਰਮ, (ਚੇਟਕ) ਜਾਦੂ ਟੂਣੇ ਆਦਿਕ ਬਹਿਕਾਵੇ ਦੇ ਕਰਮ ਇਤਿਆਦਿਕ (ਕੁਕਾਜਾ) ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਕੀਤਿਆਂ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ (ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ) ਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਭਾਵ- ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਨਾਟਕ ਚੇਟਕ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ॥੧੪॥

ਦੋਹਰਾ॥

ਠੀਕਰ ਫੋਰ ਦਿਲੀਸ ਸਿਰਿ ਪ੍ਰਭ ਪੁਰ ਕੀਆ ਪਯਾਨ॥

ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸੀ ਕ੍ਰਿਯਾ ਕਰੀ ਨ ਕਿਨਹੂੰ ਆਨ॥੧੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਦਿਲੀਸ) ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਰਾਜੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਆਲਮਗੀਰ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ (ਠੀਕਰ ਫੋਰ) ਭਾਡਾ ਭੰਨ ਕੇ ਭਾਵ-ਕਲੰਕ ਥੋਪ ਕੇ (ਪ੍ਰਭ ਪੁਰ) ਪਰਲੋਕ ਨੂੰ (ਪਯਾਨ) ਤੁਰਨ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ (ਸੀ) ਵਰਗੀ (ਕ੍ਰਿਯਾ) ਕਰਣੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ॥੧੫॥

ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਕੇ ਚਲਤ ਭਯੋ ਜਗਤ ਕੇ ਸੋਕ॥

ਹੈ ਹੈ ਹੈ ਸਭ ਜਗ ਭਯੋ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਸੁਰ ਲੋਕ॥੧੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਚਲਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਹੀ (ਸੋਕ) ਗ਼ਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ (ਹੈ ਹੈ ਹੈ) ਮਨ, ਬਾਣੀ, ਕਰਮ ਕਰਕੇ ਮਹਾਨ ਦੁੱਖ, ਅਫਸੋਸ ਅਤੇ ਗ਼ਮ ਹੋਇਆ (ਏਸੇ ਕਾਰਨ ਅਨੁਮਾਨ ਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ) ਦੇਵ ਲੋਕ ਵਿੱਚ (ਮਨ, ਬਾਣੀ, ਕਰਮ ਨਾਲ) ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਹੋਇਆ ਹੈ॥੧੬॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਗ੍ਰੰਥੇ ਪਾਤਿਸਾਹੀ ਬਰਨਨੰ ਨਾਮ ਪੰਚਮੇ ਅਧਯਾਯ ਸਮਾਪਤ

ਮਸਤ ਸੁਭ ਮਸਤ॥੫॥ ਅਫਜੂ॥੨੧੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਏਥੇ ਸੁੰਦਰ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੇ ਵਰਣਨ ਨਾਮ ਵਾਲਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪੰਜਵਾਂ ਅਧਿਆਇ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਸੁੱਭ ਹੈ॥੫॥ ਹੋਰ, ਛੰਦ ੨੧੫ ਪੂਰੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।

ਚੌਪਈ॥

ਅਬ ਮੈ ਅਪੁਨੀ ਕਥਾ ਬਖਾਨੇ॥ ਤਪ ਸਾਧਤ ਜਿਹ ਬਿਧਿ ਮੁਹਿ ਆਨੇ॥

ਹੇਮ ਕੁੰਟ ਪਰਬਤ ਹੈ ਜਹਾਂ॥ ਸਪਤ ਸਿੰਗ ਸੋਭਿਤ ਹੈ ਤਹਾਂ॥੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੁਣ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਥਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਤਪ ਸਾਧਦੇ ਨੂੰ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਹੇਮਕੁੰਟ ਪਹਾੜ ਹੈ, ਉਥੇ ਹੀ (ਸਪਤਸਿੰਗ) ਨਾਮੇ ਪਹਾੜ ਸੋਭਦਾ ਹੈ॥੧॥

ਸਪਤ ਸਿੰਗ ਤਹ ਨਾਮ ਕਹਾਵਾ॥ ਪੰਡ ਰਾਜ ਜਹ ਜੋਗ ਕਮਾਵਾ॥

ਤਹ ਹਮ ਅਧਿਕ ਤਪਸਯਾ ਸਾਧੀ॥ ਮਹਾਕਾਲੁ ਕਾਲਕਾ ਅਰਾਧੀ॥੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਓਸ ਪਹਾੜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਸਪਤਸਿੰਗ ਕਹਾਇਆ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਰਾਜਾ ਪੰਡੁ ਨੇ ਯੋਗ (ਕਮਾਵਾ) ਸਾਧਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਥੇ ਹੀ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਤਪੱਸਿਆ (ਸਾਧੀ) ਕੀਤੀ। ਮਹਾਂਕਾਲ ਕਾਲਿਕਾ ਨੂੰ ਆਰਾਧਿਆ ਹੈ॥੨॥

ਇਹ ਬਿਧਿ ਕਰਤ ਤਪਸਯਾ ਭਯੋ॥ ਦ੍ਰੈ ਤੇ ਏਕ ਰੂਪ ਹੋਇ ਗਯੋ॥

ਤਾਤ ਮਾਤ ਮੁਰ ਅਲਖ ਅਰਾਧਾ॥ ਬਹੂ ਬਿਧਿ ਜੋਗ ਸਾਧਨਾ ਸਾਧਾ॥੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੈਂ ਤਪੱਸਿਆ ਕੀਤੀ ਕਿ ਦ੍ਰੈ (ਜੀਵ-ਈਸ਼ਵਰ ਭਾਵ) ਤੋਂ ਇੱਕ ਰੂਪ-ਮਈ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਨੇ (ਅਲਖ) ਗੁਪਤ ਭਾਵ ਆਰਾਧਨ ਕੀਤਾ। ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ (ਜੋਗ) ਠੀਕ ਸਾਧਨਾ ਨੂੰ (ਸਾਧਾ) ਕੀਤਾ॥੩॥

ਤਿਨ ਜੋ ਕਰੀ ਅਲਖ ਕੀ ਸੇਵਾ॥ ਤਾ ਤੇ ਭਏ ਪ੍ਰਸੰਨ ਗੁਰਦੇਵਾ॥

ਤਿਨ ਪ੍ਰਭੁ ਜਬਿ ਆਇਸ ਮੁਹਿ ਦੀਆ॥ ਤਬਿ ਹਮ ਜਨਮ ਕਲੁ ਮਹਿ ਲੀਆ॥੪॥

੧ ਏਸ ਕਥਾ ਨੂੰ ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾ: ੧੦ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਆਦਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਬਾਹਰੀ ਅਰਥਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਨਾਮ ਵੀ ਏਸ ਕਥਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਹੀ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਬਚਿਤ੍ਰਤਾ (ਅਸਚਰਜਤਾ) ਏਸੇ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਰੱਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਤਾਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਘਟਨਾ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਦਿਆਂ ਮਨ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਪਰ ਏਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਸਤੇ ਬੁੱਧੀ ਚੱਕਰਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਏਸ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪੂਰਬ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੀ ਅਤੇ ਉਹ 'ਬਿਧਿ' ਦਾ ਅਰਥ 'ਬ੍ਰਹਮਾ' ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ 'ਤੇ ਹੀ ਤਪ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਅਰੋਪਣ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੇ ਤਪ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਹੈ। ਹੋਰ ਇਹ ਅਰਥ ਵੀ 'ਠਾਵ ਭਯੋ ਮੈ ਜੋਰ ਕਰ' ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 'ਜੇ ਪ੍ਰਭ ਜਗਤ ਕਹਾ ਸੋ ਕਹਿ ਹੋ' ਤੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਵਾਲੇ ਵੀ ਭੰਬਲਭੁਸੇ ਖਾ ਕੇ ਓਸ ਥਾਂ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਏਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪੂਰਵ ਜਨਮ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਈਸ਼ਵਰ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੇ ਪੂਰਵ ਪਰਕ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਬਲਕਿ ਉਹ 'ਜਨਮ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ 'ਖਿਆਲਾਤ, ਵਿ੍ਰਤੀਆਂ, ਮਨ ਤਰੰਗ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ, ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਵਰਗਾ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਜੀਵਨ ਤਿਆਗ ਕੇ ਯੁੱਧ-ਮਈ ਜੀਵਨ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ। ਏਹੋ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਜਨਮ ਹੈ। ਆਮ ਸਿੰਘ ਪੰਥ ਵਾਲੇ ਵੀ ਪਾਹੁਲ ਲੈਣ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਦੂਜਾ ਜਨਮ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, 'ਦੂਜੇ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਦੁਬਾਰਾ ਜਨਮ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਹੈ, ਏਸੇ ਪ੍ਰਭਾਵਨੁਸਾਰ ਮੈਂ ਏਸ ਜਨਮ ਕਥਾ ਨੂੰ 'ਖਿਆਲਾਤੀ ਜਨਮ ਕਥਾ' ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਪ੍ਰਕਰਣ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਫੁੱਟ ਨੋਟ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਾਂਗਾ।

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ (ਅਲਖ) ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਹੀ (ਗੁਰਦੇਵਾ) ਬ੍ਰਹਮ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ। ਉਸੇ ਹੀ ਪ੍ਰਭ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਜਦੋਂ (ਆਇਸ) ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਓਦੋਂ ਹੀ ਕਲਿਜੁਗ ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਲੈ ਲਿਆ॥੩॥

ਚਿਤ ਨ ਭਯੋ ਹਮਰੋ ਆਵਨ ਕਹਿ॥ ਚੁਭੀ ਰਹੀ ਸ੍ਰੀਤਿ ਪ੍ਰਭੁ ਚਰਨਨ ਮਹਿ॥

ਜੌ ਤੌ ਤੌ ਪ੍ਰਭੁ ਹਮ ਕਉ ਸਮਝਯੋ॥ ਇਮ ਕਹਿ ਕੈ ਇਹ ਲੋਕ ਪਠਾਯੋ॥੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਤਾਂ ਆਉਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ (ਭਯੋ) ਮੰਨ ਸਕਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ (ਸ੍ਰੀਤਿ) ਚਿੱਤ ਬਿਰਤੀ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦਿਆਂ ਚਰਨਾਂ (ਸਿਮਰਨ) ਵਿੱਚ ਹੀ (ਚੁਭੀ) ਖੁੱਭੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ (ਜਿਉ ਤਿਉ) ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਕੇ ਸਮਝਾਇਆ। ਇਓ ਆਖ ਕੇ ਤਾਂ ਏਸ ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ॥੫॥

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖੁ ਬਾਚ^੧ ਇਸ ਕੀਟ ਪ੍ਰਤਿ॥ ਚੌਪਈ॥

ਜਬ ਪਹਿਲੇ ਹਮ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਬਨਾਈ॥ ਦਈਤ ਰਚੇ ਦੁਸਟ ਦੁਖਦਾਈ॥

ਤੇ ਭੁਜ ਬਲ ਬਵਰੇ ਹੈ ਗਏ॥ ਪੂਜਤ ਪਰਮ ਪੁਰਖੁ ਰਹਿ ਗਏ॥੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਏਸ ਕੀਤੇ ਵਾਸਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ (ਉਵਾਚ) ਕਹਿਣਾ (ਇਓ) ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਦੁਨੀਆਂ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਤਾਂ ਦੁੱਖ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਦੁਸ਼ਟ ਦੈਂਤ ਹੀ ਰਚੇ ਸਨ। ਉਹ (ਦੈਂਤ)

^੧ 'ਅਕਾਲਪੁਰਖ' ਪਾਠ ਕਿਸੇ ਅੰਵਾਣ ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਵਿਗਾੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਏਸ ਲਿਖਾਰੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਮਾਰਮਿਕ ਗਯਾਨ ਨਹੀਂ, ਅਥਵਾ ਕਿਸੇ ਮੁਤਅਸਬੀ ਜਜਬੇ ਵਿੱਚ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ (ਅਕਾਲ) ਅਮਰ ਵਜ਼ਵਸਥਾ ਦੇ ਉਪਾਸਕ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਬਲਕਿ (ਕਾਲ) ਮਰਨ ਵਜ਼ਵਸਥਾ ਦੇ ਉਪਾਸਕ ਸਨ ਅਤੇ ਕਾਲ ਨੂੰ ਹੀ ਅਕਾਲ ਮੰਨਦੇ ਸਨ, ਯਥਾ 'ਏਕਹਿ ਕਾਲ ਅਕਾਲ ਸਦਾ ਹੈ' (ਬਚਿਤ੍ਰ ਅ.੧) ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਰਨ ਤੋਂ ਹੀ ਅਮਰ ਹੋਣਾ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਕਾਲ ਦੀ ਹੀ ਉਪਾਸਨਾ ਨੂੰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਖੋਜ ਵਾਲੀ ਬੁੱਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਪੜ੍ਹਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾਲ ਨੂੰ ਹੀ ਪਰਮ ਅਰਾਧਯ ਦੇਵ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਏਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਚਯ ਵਿੱਚ ਚੰਡੀ ਚਰਿਤ੍ਰ ੨, ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ, ਗਯਾਨ ਪ੍ਰਬੋਧ, ਚੌਵੀ ਅਵਤਾਰ, ਉਪ-ਅਵਤਾਰ ਰਾਜੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਅਵਤਾਰ, ਸ਼ਿਵ ਅਵਤਾਰ, ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਨਾਮ ਮਾਲਾ, ਤ੍ਰਿਯਾ ਚਰਿਤ੍ਰ ਅਤੇ ਜ਼ਫ਼ਰ ਨਾਮਹ, ਮੁਖਯਪ੍ਰਕਰਣ ਹਨ, ਜਾਪ, ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ, ਸ਼ਬਦ ਹਜ਼ਾਰੇ ਪਾ.੧੦ ਵੀਂ, ਸਵੈਯੇ ੩, ਸਵੈਯੇ ੨, ਸਵੈਯੇ ੩੨ ਅਤੇ ਅਸਫੋਟਕ ਕਬਿੱਤ ਸਵੈਯੇ ਗੋਣ ਪ੍ਰਕਰਣ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਪ੍ਰਕਰਣਾਂ ਨੂੰ ਜੇ ਮੈਂ ਏਥੇ ਸੰਪੂਰਨ ਵਿਆਖਿਆ ਸਮੇਤ ਲਿਖਾਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣਿਕ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਯਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਰਾਂ ਤਾਂ ਲੇਖ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਮੈਂ ਬੋਝੀ ਜਿਹੀ ਝਲਕ ਹੀ ਏਥੇ 'ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਬਾਚ' ਪਾਠ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਦਰਸਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਸ੍ਰੀ ਮਦ ਭਗਵਤ ਵਿੱਚ ਅਧਿਸ਼ਠਾਨ ਦੇਵ, ਛੀਰ ਸਾਗਰ ਨਿਵਾਸੀ, ਸੋਸ਼ਨਾਗ ਦੀ ਸਿਹਜਾ 'ਤੇ ਵਿਰਾਜਮਾਨ, ਲੱਛਮੀ ਪਤਿ, ਨਾਭਕਮਲ ਸ੍ਰੀ ਵਿਸ਼ਨੁ ਨਾਮ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਚੌਵੀ ਅਵਤਾਰ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕਾਰ, ਦੇਵਤਿਆਂ ਅਤੇ ਇੰਦ੍ਰ ਆਦਿਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੁਣ-ਸੁਣ ਕੇ ਧਾਰੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਸ੍ਰੀਤਰ ਦੇਵ ਹੈ। ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਵਿਸ਼ਨੁ ਜੀ ਸ੍ਰੀਤਰ ਦੇਵ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਕਾਲ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਚੌਵੀ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਦਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ, ਯਥਾ-... ਕਾਲ ਸਬਨ ਕੇ ਪੇਖ ਤਮਾਸਾ॥ ਅੰਤਹ ਕਾਲ ਕਰਤ ਹੈ ਨਾਸਾ॥੧॥ ਚੌਪਈ॥ ਕਾਲ ਸਬਨ ਕਾ ਕਰਤ ਪਸਾਰਾ॥ ਅੰਤ ਕਾਲ ਸੋਈ ਬਾਪਨਹਾਰਾ॥ ਆਪਨ ਰੂਪ ਅਨੰਤਨ ਧਰਹੀ॥ ਆਪਹਿ ਮਯਜ ਲੀਨ ਪੁਨਿ ਕਰਹੀ॥੩॥ (ਚੌਬੀਸ ਅਵਤਾਰ) ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਧਯਾਯ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਾਲ ਦਾ ਮੰਗਲ, ਚੌਦਵੇਂ ਅਧਯਾਯ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅੰਤਮ ਮੰਗਲ ਕਾਲ ਦਾ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਏਸ ਅ: ੬ ਦੀ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਵਿੱਚ ਵੀ 'ਅਗਯਾ ਕਾਲ ਜਗਤ ਪ੍ਰਵੇਸ' ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਪਾਠ 'ਕਾਲ ਪੁਰਖੁ ਬਾਚ' ਹੀ ਸ਼ੁੱਧ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ।

ਬਾਹੂਬਲ ਨਾਲ ਹੀ (ਬਵਰੇ) ਕਮਲੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਦੇ (ਪੂਜਤ) ਪੂਜਣ ਤੋਂ (ਰਹਿ) ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ॥੬॥

ਤੇ ਹਮ ਤਮਕਿ ਤਨਕ ਮੇ ਖਾਪੇ॥ ਤਿਨ ਕੀ ਠਵਰ ਦੇਵਤਾ ਬਾਪੇ॥

ਤੇ ਭੀ ਬਲ ਪੂਜਾ ਉਰਝਾਏ॥ ਆਪਨ ਹੀ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕਹਾਏ॥੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਹ ਮੈਂ (ਤਨਕ) ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ (ਤਮਕਿ) ਕ੍ਰੋਧ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਹੀ ਖਪਾ ਦਿੱਤੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਦੇਵਤੇ ਬਾਪ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। (ਤੇ) ਉਹ ਵੀ (ਪੂਜਾ) ਪ੍ਰਭੂਤਾ (ਵਡਿਆਈ, ਨਕਦ ਭੇਟ) ਅਤੇ (ਬਲ) ਬਲੀ (ਯੱਗ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੀ ਬਲੀ) ਵਿੱਚ ਹੀ ਫੱਸ ਗਏ (ਅਥਵਾ- ਪੂਜਾ ਲੈਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਫੱਸ ਗਏ)। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ (ਕਹਾਏ) ਕਹਾਉਂਦੇ ਰਹੇ॥੭॥

ਮਹਾਦੇਵ ਅਚੁਤ ਕਹਵਾਯੋ॥ ਬਿਸਨੁ ਆਪ ਹੀ ਕਉ ਠਹਰਾਯੋ॥

ਬ੍ਰਹਮਾ ਆਪ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਬਖਾਨਾ॥ ਪ੍ਰਭੂ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨ ਕਿਨਹੂੰ ਜਾਨਾ॥੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਮਹਾਦੇਵ) ਸ਼ਿਵ ਜੀ (ਅਚੁਤ) ਅਭਿੱਗ ਬ੍ਰਹਮ ਕਹਾਇਆ। ਵਿਸ਼ਨੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੀ (ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ) (ਠਹਰਾਯੋ) ਥਾਪਿਆ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੀ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਉਚਾਰਿਆ। (ਪ੍ਰਭੂ) ਚੇਤਨ ਨੂੰ ਕਿਸ ਨੇ ਵੀ ਚੇਤਨ ਨਹੀਂ ਜਾਣਿਆ॥੮॥

ਤਬ ਸਾਖੀ ਪ੍ਰਭੂ ਅਸਟ ਬਨਾਏ॥ ਸਾਖ ਨਮਿਤ ਦੇਬੇ ਠਹਰਾਏ॥

ਤੇ ਕਹਿੰ ਕਰੇ ਹਮਾਰੀ ਪੂਜਾ॥ ਹਮ ਬਿਨੁ ਠਾਕੁਰ ਅਵਰ ਨ ਦੂਜਾ॥੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਤਾਂ ਅੱਠ ਸਾਖੀ (ਗੁਆਹ) ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ। (ਸਾਖ) ਗੁਆਹੀ ਦੇਣ ਦੇ (ਨਮਿਤ) ਲਈ (ਠਹਰਾਏ) ਬਾਪੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਡੀ ਹੀ ਪੂਜਾ ਕਰੋ। ਸਾਥੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਦੂਜਾ (ਠਾਕੁਰ) ਦੇਵ (ਬ੍ਰਹਮ, ਪੂਜਯ) ਹੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ॥੯॥

ਪਰਮ ਤੱਤ ਕੇ ਜਿਨ ਨ ਪਛਾਨਾ॥ ਤਿਨ ਈਸਰ ਤਿਨਹੀ ਕਉ ਮਾਨਾ॥

ਕੇਤੇ ਸੂਰ ਚੰਦ ਕਉ ਮਾਨੈ॥ ਅਗਨਿ ਹੋਤ੍ਰ ਕਈ ਪਵਨ ਪ੍ਰਮਾਨੈ॥੧੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤ (ਬ੍ਰਹਮ ਸਿਮਰਨ) ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ (ਸਾਖੀਆਂ) ਨੂੰ (ਈਸਰ) ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕਰਕੇ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। (੧) ਕਈ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ (੨) ਕਈ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ (੩) ਕਈ (ਅਗਨਿ ਹੋਤ੍ਰ) ਅੱਗ ਨੂੰ ਸਾਖੀ ਕਰਕੇ ਹਵਨ ਕਰਨਾ, (੪) ਕਈ ਵਾਯੂ ਨੂੰ ਸਾਖੀ (ਪ੍ਰਮਾਨੈ) ਮੰਨਦੇ ਹਨ॥੧੦॥

^੧ ਏਸ ਕਥਨ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬਾਹੂਬਲ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ ਵੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਫੇਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜੋ ਗ਼ਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਜੋ ਸੂਰਵੀਰ ਕਹਾਉਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣਗੇ?

ਕਿਨਹੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਪਾਹਨ ਪਹਿਚਾਨਾ॥ ਨ੍ਰਾਤ ਕਿਤੇ ਜਲ ਕਰਤ ਬਿਧਾਨਾ॥

ਕੇਤਕ ਕਰਮ ਕਰਤ ਡਰਪਾਨਾ॥ ਧਰਮ ਰਾਜ ਕੇ ਧਰਮ ਪਛਾਨਾ॥੧੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (੫) ਕਿਸੇ ਨੇ (ਪਾਹਨ) ਪੱਥਰ (ਸਾਲਗ੍ਰਾਮ, ਸ਼ਿਵਲਿੰਗ) ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਸਮਝਿਆ। (੬) (ਕਿਤੇ) ਕਈ (ਬਿਧਾਨਾ) ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਨ੍ਰਾਉਂਦੇ ਹਨ। (੭) ਕਈ ਡਰਦੇ ਹੋਏ ਕਰਮ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। (੮) (ਮਈਆਂ ਨੇ) ਯਮਰਾਜ ਨੂੰ ਹੀ (ਧਰਮ) ਇਸ਼ਟ ਸਮਝਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ*੧।

ਜੇ ਪ੍ਰਭੂ ਸਾਖ ਨਮਿਤ ਠਹਰਾਏ॥ ਤੇ ਹਿਆਂ ਆਇ ਪ੍ਰਭੂ ਕਹਿਵਾਏ॥

ਤਾ ਕੀ ਬਾਤ ਬਿਸਰਿ ਜਾਤਿ ਭੀ॥ ਅਪੁਨੀ ਅਪੁਨੀ ਪਰਤ ਸੋਭ ਭੀ॥੧੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਜੋ ਗੁਆਹੀ ਵਾਸਤੇ ਥਾਪੇ ਸਨ। ਉਹ ਏਥੇ ਆ ਕੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕਹਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਭੁੱਲ ਹੀ ਜਾਂਦੀ (ਭੀ) ਰਹੀ। ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਸੋਭਾ ਦੀ (ਪਰਤ ਭੀ) ਪੈ ਗਈ॥੧੨॥

ਜਬ ਪ੍ਰਭੂ ਕੇ ਨ ਤਿਨੈ ਪਹਿਚਾਨਾ॥ ਤਬ ਹਰਿ ਇਨ ਮਨੁਛਨ ਠਹਿਰਾਨਾ॥

ਤੇ ਭੀ ਬਸਿ ਮਮਤਾ ਹੁਇ ਗਏ॥ ਪਰਮੇਸੁਰ ਪਾਹਨ ਠਹਰਾਏ॥੧੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਨਾ ਪਛਾਣਿਆ। ਓਦੋਂ ਹਰਿ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਥਾਪਿਆ। ਪਰ ਉਹ ਵੀ (ਮਮਤਾ) ਮੈ ਮੇਰੀ ਦੇ ਹੀ ਵੱਸ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ (ਪਾਹਨ) ਪੱਥਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਥਾਪ ਬੈਠੇ॥੧੩॥

ਤਬ ਹਰਿ ਸਿੱਧ ਸਾਧ ਠਹਰਾਏ॥ ਤਿਨ ਭੀ ਪਰਮ ਪੁਰਖੁ ਨਹੀ ਪਾਏ॥

ਜੇ ਕੋਈ ਹੋਤ ਭਯੋ ਜਗ ਸਯਾਨਾ॥ ਤਿਨ ਤਿਨ ਅਪੁਨੇ ਪੰਥ ਚਲਾਨਾ॥੧੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤਾਂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਸਿੱਧੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸਾਧੂ ਥਾਪੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੀ (ਪਰਮ ਪੁਰਖ) ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ। ਜੇ ਕੋਈ ਦੁਨੀਆਂ ਤੇ ਸਿਆਣਾ ਵੀ ਹੋਇਆ। ਤਾਂ ਉਸ ਵੀ ਆਪਣਾ ਮਜ਼ਹਬ ਚਲਾ ਲਿਆ^੨॥੧੪॥

^੧ ਅਸ਼ਟ ਸਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਸਤੇ ੧. ਸੂਰਜ ੨. ਚੰਦ ੩. ਅਗਨੀ ੪. ਪਵਣ ਨੂੰ ਉਪਰੋਕਤ ਪਾਠ 'ਚੋਂ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਸੌਖਾ ਹੈ ਪਰ ੫. ਪ੍ਰਿਥਵੀ ੬. ਧਰੁਵ ੭. ਪ੍ਰਤ੍ਯੁਸ਼ ਅਤੇ ੮. ਪ੍ਰਭਾਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਔਖਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਬੰਨ੍ਹਣੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ ਨਹੀਂ, ਕੇਵਲ ਅੱਖਰ ਗਿਆਨ ਹੀ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਸ਼ਟ ਸਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ 'ਵਸੁ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਨਾਮਾਵਲੀ ਵੀ ਪੁਰਾਣਾਨੁਸਾਰ ਕੁਝ ਫਰਕ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਯਥਾ- ਦ੍ਰੋਣ, ਪ੍ਰਾਣ, ਸ਼ਰੁਵ, ਅਰਕ (ਸੂਰਜ), ਅਗਨੀ, ਦੋਸ਼ ਵਾਸੁ ਅਤੇ ਵਿਭਾਵਸੁ (ਸ਼੍ਰੀਮਦ ਭਾਗਵਤ) ਆਪ (ਜਲ) ਧਰੁਵ, ਸੋਮ, ਧਰ, ਅਨਿਲ, ਅਨਲ, ਪ੍ਰਤ੍ਯੁਸ਼ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਸ (ਅਗਨੀ ਪੁਰਾਣ)। ਧਰ, ਧਰੁਵ, ਸੋਮ, ਵਿਸ਼ਨੂ, ਅਨਿਲ, ਅਨਲ, ਪ੍ਰਤ੍ਯੁਸ਼ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਸ (ਮਹਾਂਭਾਰਤ)।

^੨ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕਥਨ 'ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਬਾਚ' ਕਥਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਬਲਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੀਹਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਭਾਵ ਹੈ ਮੇਰੇ ਹਿਰਦਯ ਵਿੱਚ ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਤੋਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਆਈ ਹੈ, ਓਸ

ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਕਿਨਹੂੰ ਨਹਿ ਪਾਯੋ॥ ਬੈਰੁ ਬਾਦ ਅਹੰਕਾਰੁ ਬਢਾਯੋ॥

ਪੇਡ ਪਾਤ ਆਪਨ ਤੇ ਜਲੈ॥ ਪ੍ਰਭੁ ਕੈ ਪੰਥ ਨ ਕੋਊ ਚਲੈ॥੧੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਪੰਥਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ) ਕਿਸੇ ਵੀ (ਪਰਮ ਪੁਰਖ) ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ (ਕਾਲ, ਅਕਾਲ) ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ। ਵੈਰ, (ਬਾਦੁ) ਝਗੜਾ (ਭਾਵ- ਬਿਉਰੀਆਂ ਦੇ ਝਗੜੇ, ਖਿਆਲਾਤਾਂ ਦੇ ਮੱਤ ਭੇਦ) ਅਤੇ ਅਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। (ਪੇਡ) ਜੜ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਪੱਤੇ (ਭਾਵ- ਜਿਸ ਜਾਤੀ 'ਚੋਂ ਪੰਥ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ, ਓਹੋ ਏਸ ਪੰਥ ਰੂਪ ਵਿੱਛ ਦੀਆਂ ਦਾ ਮੂਲ, ਜੜ੍ਹਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਜੋ ਪੰਥਾਂ ਰੂਪ ਟਾਹਣੀਆਂ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਇਹ ਓਹੋ ਪੱਤੇ ਹਨ, ਇਹ) ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੜਦੇ (ਈਰਖਾ ਵਿੱਚ ਭੁੱਜਦੇ) ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਵੀ (ਪ੍ਰਭੁ) ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਮਾਰਗ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦੇ॥੧੫॥

ਜਿਨ ਜਿਨ ਤਨਿਕ ਸਿਧਿ ਕੇ ਪਾਯੋ॥ ਤਿਨ ਤਿਨ ਅਪੁਨਾ ਰਾਹੁ ਚਲਾਯੋ॥

ਪਰਮੇਸੁਰ ਨ ਕਿਨਹੂੰ ਪਹਿਚਾਨਾ॥ ਮਮ ਉਚਾਰ ਤੇ ਭਯੋ ਦਿਵਾਨਾ॥੧੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੀਹਨੇ ਜੀਹਨੇ (ਤਨਿਕ) ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ (ਰਤਾ ਕੁ) (ਕਿਸੇ) ਸਿੱਧੀ ਨੂੰ ਪਾ ਲਿਆ। ਉਸ ਉਸ ਆਪਣਾ ਹੀ (ਰਾਹੁ) ਪੰਥ ਚਲਾ ਲਿਆ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਿਆ। (ਸ੍ਰੀ ਕਾਲ ਪੁਰਸ਼ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ) ਮੇਰੇ (ਉਚਾਰ) ਸਿਮਰਨ (ਤੇ) ਵੱਲੋਂ (ਦਿਵਾਨਾ) ਕਮਲੇ ਭਾਵ- ਤਿਆਗੀ ਹੋ ਗਏ ਹਨ॥੧੬॥

ਪਰਮ ਤੱਤ ਕਿਨਹੂੰ ਨ ਪਛਾਨਾ॥ ਆਪ ਆਪ ਭੀਤਰਿ ਉਰਝਾਨਾ॥

ਤਬ ਜੇ ਜੇ ਰਿਖਿਰਾਜ ਬਨਾਏ॥ ਤਿਨ ਆਪਨ ਪੁਨਿ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਚਲਾਏ॥੧੭॥

ਚੈਤਨਤਾ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਜੋ ਸੰਸਾਰਿਕ ਬੰਦਿਆ ਦਾ ਤਜੁਰਬਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਪਿਛਲੇ ਕਰਮ, ਧਰਮ ਅਤੇ ਪੰਥਾਂ 'ਚੋਂ ਨਫਰਤ ਹੀ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਦਾ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਆਖਰੀ ਪ੍ਰਸੰਗ 'ਸ਼ਰਜਾਦੇ ਅਤੇ ਅਹਿਦੀਆਂ' ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਬਿਲਾਸ ਪਾਸ਼ਾਹੀ ੧੦ ਅਤੇ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਆਦਿਕ ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸੰਮਤ ੧੭੫੮ ਦਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਹੀ ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਮਤ ੧੭੫੬ ਵਿੱਚ 'ਖਾਲਸਾ' ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸੰਮਤ ੧੭੫੯ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਮੰਨੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪੰਥ ਰਚਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵੀ ਅੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸੰਮਤ ੧੭੪੪ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸੰਮਤ ੧੭੫੬ ਤੱਕ ਪੰਥ ਰਚਨਾ ਦਾ ਖਿਆਲ ਵੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਅੰਤਿਮ ਟੀਚਾ ਸੰਮਤ ੧੭੫੬ ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਦਾ ਦਿਨ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੭੫੯ ਹੀ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਕੁੱਲ ੬ ਸਾਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਜੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੱਲ ਫੇਰੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸੰਮਤ ੧੭੫੩ ਤੱਕ ਤ੍ਰਿਪਾ ਚਰਿਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਆਖਰੀ ਸੰਮਤ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਸਿਰਫ ਜ਼ਫਰਨਾਮਹ ਹੀ ਸੰਮਤ ੧੭੬੧ ਦੀ ਰਚਨਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਬਲੋਚ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸੰਮਤ ਵੀ ੧੭੫੫ ਵਿਸਾਖ ਸੁਦੀ ੫ ਹੀ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਾਬਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਜ਼ਫਰਨਾਮਹ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਆਖਰੀ ਰਚਨਾ 'ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਟਕ' ਹੀ ਹੈ। ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇਵੋਂ, ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾ.੧੦, ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਆਦਿਕ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਦਾ ਹੀ ਵੱਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਤਰਜੁਮੇ ਹਨ, ਜੀਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਅਜਨਬੀ ਜਿਹੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਘੜ ਕੇ ਪਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਅਸਲ ਇਤਿਹਾਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਹੀ ਹੈ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕਿਸੇ (ਪੰਥ ਵਾਲੇ) ਨੇ ਵੀ ਪਰਮ ਸਿਧਾਂਤ (ਕਾਲ, ਹਰਿ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ) ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਿਆ। ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ (ਖਿਆਲਾਂ, ਬਿਊਰੀਆਂ, ਝਗੜਿਆਂ) ਵਿੱਚ ਫਸੇ ਪਏ ਸਨ। ਉਦੋਂ ਫੇਰ ਜਿਹੜੇ-ਜਿਹੜੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਰਾਜੇ (ਰਿਸ਼ੀਵਰ) ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਫੇਰ ਆਪਣੀਆਂ-ਆਪਣੀਆਂ ਸਿਮ੍ਰਿਤੀਆਂ (ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਰਾਜ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ) ਚਲਾ ਲਏ॥੧੭॥

ਜੇ ਸਿਮ੍ਰਿਤ ਕੇ ਭਏ ਅਨੁਰਾਗੀ॥ ਤਿਨ ਤਿਨ ਕ੍ਰਿਯਾ ਬ੍ਰਹਮ ਕੀ ਤਯਾਗੀ॥

ਜਿਨਿ ਮਨ ਹਰਿ ਚਰਨਨ ਠਹਿਰਾਯੋ॥ ਸੇ ਸਿਮ੍ਰਿਤ ਕੇ ਰਾਹੁ ਨ ਆਯੋ॥੧੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਹੜੇ ਬੰਦੇ ਜਾਂ ਰਿਸ਼ੀਰਾਜ ਸਿਮ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦੇ (ਅਨੁਰਾਗੀ) ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ (ਬ੍ਰਹਮ ਕਿਰਿਆ ਕੀ) ਵਿਆਪਕਤਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ (ਹਰਿ ਭਜਨ) ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਨ ਨੂੰ ਹਰਿ ਦੇ (ਚਰਨਨ) ਸਿਮਰਨ ਵਿੱਚ ਟਿਕਾਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਸਿਮ੍ਰਿਤੀਆਂ (ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ, ਮਜ਼ਹਬੀ ਗ੍ਰੰਥਾਂ, ਪੰਥਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ) ਦੇ ਰਾਹੇ ਨਹੀਂ (ਆਯੋ) ਤੁਰਿਆ॥੧੮॥

ਬ੍ਰਹਮਾ ਚਾਰਹਿ ਬੇਦ ਬਨਾਏ॥ ਸਰਬ ਲੋਕ ਤਿਹ ਕਰਮ ਚਲਾਏ॥

ਜਿਨ ਕੀ ਲਿਵ ਹਰਿ ਚਰਨਨ ਲਾਗੀ॥ ਤੇ ਬੇਦਨ ਤੇ ਭਏ ਤਯਾਗੀ॥੧੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਬ੍ਰਹਮਾਂ ਨੇ ਚਾਰ ਹੀ ਵੇਦ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ। ਸਾਰੇ (ਲੋਕ) ਮਨੁੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ (ਵੇਦਾਂ) ਦਿਆਂ ਕਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਤੋਰ ਦਿੱਤੇ। ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ (ਲਿਵ) ਚਿਤ ਬਿਰਤੀ ਹੋਰ ਦਿਆਂ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਗਈ। ਉਹ ਵੇਦਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਤਿਆਗੀ ਹੋ ਗਏ॥੧੯॥

ਜਿਨ ਮਤ ਬੇਦ ਕਤੇਬਨ ਤਯਾਗੀ॥ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਭੇ ਅਨੁਰਾਗੀ॥

ਤਿਨ ਕੇ ਗੂੜ ਮਤ ਜੇ ਚਲਹੀਂ॥ ਭਾਂਤਿ ਅਨੇਕ ਦੁਖਨ ਸੁ ਦਲਹੀਂ॥੨੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੇਦਾਂ ਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ (ਮਤ) ਖਿਆਲਾਤਾਂ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਦੂਰ ਤੱਕ ਵਿਆਪਕ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ (ਗੂੜ) ਗੰਭੀਰ (ਮਤ) ਖਿਆਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੇ ਤੁਰਨਗੇ। ਉਹੋ ਹੀ ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੂਸ਼ਣਾਂ (ਕਲੰਕਾਂ) ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰ ਸਕਣਗੇ॥੨੦॥

ਜੇ ਜੇ ਸਹਿਤ ਜਾਤਨ ਸੰਦੇਹ॥ ਪ੍ਰਭੁ ਕੇ ਸੰਗਿ ਨ ਛੋਡਤ ਨੇਹ॥

ਤੇ ਤੇ ਪਰਮ ਪੁਰੀ ਕਹ ਜਾਹੀ॥ ਤਿਨ ਹਰਿ ਸਿਉ ਅੰਤਰੁ ਕਿਛੁ ਨਾਹੀ॥੨੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਹੜੇ ਜਿਹੜੇ (ਸੰ) ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇਹ ਤੇ (ਜਾਤਨ) ਦੁੱਖ ਸਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਪ੍ਰਭੁ ਦੇ ਨਾਲੋਂ (ਨੇਹ) ਪ੍ਰੇਮ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ। ਉਹੋ ਉਹੋ ਹੀ ਉੱਤਮ (ਪੁਰੀ) ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ (ਜਾਹੀ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਵੀ (ਅੰਤਰ) ਫਰਕ ਨਹੀਂ॥੨੧॥

ਜੇ ਜੇ ਜੀਅ ਜਾਤਨ ਤੇ ਡਰੇ॥ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਤਜਿ ਤਿਨਿ ਮਗ ਪਰੇ॥

ਤੇ ਤੇ ਨਰਕ ਕੁੰਡ ਮੇ ਪਰਹੀ॥ ਬਾਰ ਬਾਰ ਜਗ ਮੇ ਬਪੁ ਧਰਹੀ॥੨੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਹੜੇ ਜਿਹੜੇ ਬੰਦੇ (ਜੀਅ) ਦਿਲੋਂ (ਜਾਤਨ) ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹੋਏ, (ਪਰਮ ਪੁਰਖ) ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼, (ਪਰਮੇਸ਼ਰ, ਕਾਲ) ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ (ਮਗ) ਪੰਥ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਏ ਹਨ। ਉਹ ਉਹ ਨਰਕ ਕੁੰਡ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪੈਣਗੇ। ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਰ-ਵਾਰ (ਬਪੁ) ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਧਾਰਨਗੇ॥੨੨॥

ਤਬ ਹਰਿ ਬਹੁਰਿ ਦੱਤ ਉਪਜਾਯੋ॥ ਤਿਨ ਭੀ ਅਪੁਨਾ ਪੰਥ ਚਲਾਯੋ॥

ਕਰ ਮੋ ਨਖ ਸਿਰ ਜਟਾ ਸਵਾਰੀ॥ ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਕ੍ਰਿਯਾ ਨ ਕਛੂ ਬਿਚਾਰੀ॥੨੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਦੋਂ ਫੇਰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ (ਦੱਤ) ਦੱਤਾਤ੍ਰੇਯ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਵੀ ਆਪਣਾ ਹੀ ਪੰਥ (ਮਾਰਗ, ਮੱਤ) ਚਲਾ ਲਿਆ। ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ (ਨਖ) ਨਹੁੰ ਅਤੇ ਸਿਰ ਤੇ ਜਟਾ (ਸਵਾਰੀ) ਬਣਾ ਲਈਆਂ। (ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਕ੍ਰਿਆ) ਹਰਿ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਕੁਝ ਵਿਚਾਰ ਹੀ ਨਾ ਕੀਤੀ॥੨੩॥

ਪੁਨਿ ਹਰਿ ਗੋਰਖ ਕੋ ਉਪਰਾਜਾ॥ ਸਿੱਖ ਕਰੇ ਤਿਨਹੂੰ ਬਡ ਰਾਜਾ॥

ਸ੍ਰਵਨ ਫਾਰਿ ਮੁਦ੍ਰਾ ਦ੍ਰੈ ਡਾਰੀ॥ ਹਰਿ ਕੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਰੀਤਿ ਨ ਬਿਚਾਰੀ॥੨੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਹਰਿ) ਕਾਲ ਨੇ ਫੇਰ ਗੁਰੂ ਗੋਰਖਨਾਥ (ਉਪਰਾਜਾ) ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਵੀ (ਬਡ) ਬਹੁਤ ਰਾਜੇ (ਸਿੱਖ) ਚੇਲੇ ਬਣਾਉਣੇ ਕੀਤੇ। (ਸ੍ਰਵਨ) ਕੰਨ ਪਾੜ ਕੇ ਦੋ ਮੁੰਦਰਾਂ ਪਾ ਦੇਣੀਆਂ ਹੀ ਕਲਿਆਣ ਸਮਝ ਲਈ। ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ (ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ) ਦੀ (ਰੀਤਿ) ਮਰਯਾਦਾ ਨੂੰ ਨਾ ਵਿਚਾਰਿਆ॥੨੪॥

ਪੁਨਿ ਹਰਿ ਰਾਮਾਨੰਦ ਕੋ ਕਰਾ॥ ਭੇਸ ਬੈਰਾਗੀ ਕੋ ਜਿਨ ਧਰਾ॥

ਕੰਠੀ ਕੰਠ ਕਾਠ ਕੀ ਡਾਰੀ॥ ਪ੍ਰਭੁ ਕੀ ਕ੍ਰਿਯਾ ਨ ਕਛੂ ਬਿਚਾਰੀ॥੨੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਫੇਰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਉਸ ਰਾਮਾਨੰਦ ਨੂੰ ਰਚਿਆ, ਜੀਹਨੇ ਵੈਰਾਗੀ ਭੇਖ ਨੂੰ (ਧਰਾ) ਬਣਾਇਆ (ਚਲਾਇਆ) ਹੈ। ਗਲਾਂ ਵਿੱਚ (ਕਾਠ) ਲੱਕੜ (ਤੁਲਸੀ) ਦੀਆਂ (ਕੰਠੀ) ਮਾਲਾਵਾਂ ਪਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਪ੍ਰਭੁ ਦੀ ਕਿਰਿਆ (ਕਾਲ ਕ੍ਰਿਆ, ਹਰਿ ਨਾਮ ਭਜਨ) ਨੂੰ ਕੁਝ ਸੋਚਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ॥੨੫॥

ਜੇ ਪ੍ਰਭੁ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਉਪਜਾਏ॥ ਤਿਨ ਤਿਨ ਅਪੁਨੇ ਰਾਹ ਚਲਾਏ॥

ਮਹਾਦੀਨ ਤਬ ਪ੍ਰਭੁ ਉਪਰਾਜਾ॥ ਅਰਬ ਦੇਸ ਕੋ ਕੀਨੋ ਰਾਜਾ॥੨੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਜਿਹੜੇ (ਪਰਮ ਪੁਰਖ) ਸੰਤ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਹੀ (ਰਾਹ) ਪੰਥ ਚਲਾ ਲਏ। ਫੇਰ ਪ੍ਰਭੁ ਨੇ (ਮਹਾਦੀਨ - ਦੀਨ ਦਾ ਵਡੇਰਾ) ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਤ ਜੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ। ਅਰਬ ਦੇਸ ਦਾ (ਰਾਜਾ) ਮੁਖੀਆ (ਚਾਨਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਦੀਪਕ) ਬਣਾਇਆ॥੨੬॥

ਤਿਨ ਭੀ ਏਕ ਪੰਥ ਉਪਰਾਜਾ॥ ਲਿੰਗ ਬਿਨਾ ਕੀਨੇ ਸਭ ਰਾਜਾ॥

ਸਭ ਤੇ ਅਪਨਾ ਨਾਮ ਜਪਾਯੋ॥ ਸਤਿ ਨਾਮ ਕਾਹੂ ਨ ਦ੍ਰਿੜਾਯੋ॥੨੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਸ ਵੀ ਇੱਕ ਪੰਥ (ਉਪਰਾਜਾ) ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਭ ਰਾਜੇ (ਲਿੰਗ ਬਿਨਾਂ - ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਲਿੰਗਾਂ ਵਾਲੇ, ਖਤਨਾ ਕੀਤੇ ਹੋਏ) ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਸਾਰਿਆਂ ਪਾਸੋਂ (ਹਜ਼ਰਤ

ਮੁਹੰਮਦ ਰਸੂਲੱਲਾਹ) ਆਪਣਾ ਹੀ ਨਾਮ ਸਿਮਰਵਾਇਆ। (ਸਤਿ) ਠੀਕ (ਨਾਮ) ਸਿਮਰਨ (ਕਾਹੂ) ਕਿਸੇ ਵੀ ਨਿਸਚਾ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਇਆ॥੨੭॥

ਸਭ ਅਪੁਨੀ ਅਪੁਨੀ ਉਰਝਾਨਾ॥ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕਾਹੂ ਨ ਪਛਾਨਾ॥

ਤਪ ਸਾਧਤ ਹਰਿ ਮੋਹਿ ਬੁਲਾਯੋ॥ ਇਮ ਕਹਿ ਕੈ ਇਹ ਲੋਕ ਪਠਾਯੋ॥੨੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਾਰੇ ਆਪੋ ਆਪਣੀ (ਮਮਤਾ) ਵਿੱਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਿਆ ਸੀ। (ਹਰਿ) ਕਾਲ (ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੇ ਵਾਸੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ) ਨੇ ਮੈਨੂੰ (ਤਪ ਸਾਧਤ) ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੇ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਇਉਂ ਆਖ ਕੇ ਇਸ (ਯੁੱਧ-ਮਈ) (ਲੋਕ) ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਭੇਜਿਆ॥੨੮॥

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਬਾਚ॥ ਚੋਪਈ॥

ਮੈ ਅਪੁਨਾ ਸੁਤ ਤੋਹਿ ਨਿਵਾਜਾ॥ ਪੰਥ ਪ੍ਰਚੁਰ ਕਰਬੇ ਕਹੁ ਸਾਜਾ॥

ਜਾਇ ਤਹਾਂ ਤੈਂ ਧਰਮੁ ਚਲਾਇ॥ ਕੁਬੁਧਿ ਕਰਨ ਤੇ ਲੋਕ ਹਟਾਇ॥੨੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਅਕਾਲ (ਕਾਲ) ਪੁਰਖ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੁੱਤਰ (ਨਿਵਾਜਾ) ਥਾਪਿਆ ਹੈ। ਪੰਥ ਦਾ (ਪ੍ਰਚੁਰ) ਪ੍ਰਚਾਰ (ਵਿਸਤਾਰ) ਕਰਨ ਲਈ (ਸਾਜਾ) ਬਣਾਇਆ ਹੈ। (ਤੈਂ) ਤੂੰ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਚਲਾ ਅਤੇ (ਲੋਕ) ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ (ਕੁਬੁਧਿ) ਬੁਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਹਟਾ॥੨੯॥

ਦੋਹਰਾ॥

੧ ਵੇਖੋ ਨੋਟ ਏਸ ਅਧਯਾਯ ਦੇ ਛੰਦਾਂਕ ਨੰ. ੬ 'ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਬਾਚ' ਇਸ ਕੀਟ ਪੁਤ੍ਰ ਦਾ ਹਜ਼ਰਤ ਈਸਾ (ਯੀਸੂ) ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਬਾਇਬਲ ਵਿੱਚ 'ਪਵਿਤ੍ਰ ਆਤਮਾ ਤੋਂ ਮਰਿਯਮ ਦਾ ਗਰਭਵਤੀ ਹੋਣ, ਦਾ ਲੇਖ ਹੈ, ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੁਤ੍ਰ ਬਣਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉੱਚਤਮ ਸਮਝੀ ਹੈ, ਸ਼ਾਜਦ ਬ੍ਰਹਮ ਬਣਨ ਵਿੱਚ ਜਿਆਦਾ ਔਖਿਆਈਆਂ ਅਤੇ ਆਤਮ ਅਨਾਤਮ ਸੰਕਰ ਸੁਖ-ਦੁੱਖ ਵਿਆਪਿਤ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਸੰਸਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੱਡੀਆਂ ਤਰਕਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ 'ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਵਰ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ' ਕਹਾਉਣਾ ਹੀ ਯੋਗ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸੂਰਜ, ਚੰਦ, ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੂ, ਸ਼ਿਵ, ਚੰਡਿਕਾ, ਕਾਲੀ, ਗਣੇਸ਼, ਦੇਵਤਾ, ਦੈਤਯਾ, ਪਸੂ, ਪੰਛੀ, ਬ੍ਰਿਛ ਬਨ, ਸਾਗਰ, ਵੜਕਟ-ਮਯ, ਜੀਵ, ਮਨੁੱਖ ਐਹੋ ਜਿਹਾ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਨਹੀਂ, ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਕਹਾ ਲੈਣਾ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਲਈ ਕੋਈ ਖਾਸ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਏਸ ਪੁੱਤ੍ਰਪਨ ਵਿਚ ਵੀ ਤਰਕ ਸਾਗਰ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਏਸ ਕਥਨ ਦਾ ਉਲਟ ਭਾਵ ਵੀ ਨਿਕਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸ਼ੁੱਧ ਭਾਵ ਐਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਫਿਲਾਸਫਿਕ ਬਠੂਰੀਆਂ ਦੇ ਹੋਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਭਾਵ ਹੋਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਭਟਕੇ ਹੋਏ ਸੱਜਣ ਤਾਰਕਿਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਭਾਵ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਬ੍ਰਹਮਵਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸ਼ੁੱਧ ਭਾਵ ਦੱਸਣ ਦੀ ਲੋੜ ਵੀ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।... ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਅਸਰ ਵਾਸਤੇ ਉੱਚਤਮ ਕੁਲ, ਉੱਚਤਮ ਵਿੱਦਿਆ, ਉੱਤਮ ਭੋਜਨ, ਉੱਤਮ ਰਿਹਾਇਸ਼, ਉੱਤਮ ਲਿਘਾਸ, ਉੱਚਾ ਸਿੰਘਾਸਨ, ਆਦਿਕ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਯੋਗਜ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਜੇ ਓਹਦੀ ਕਿਸੇ ਅੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਿੰਦਿਯ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਓਹਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ, ਏਸ ਨੂੰ ਕਾਯਮ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਮਹਾਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕੁਲ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕਹੋਣ ਤੋਂ ਵੀ ਮੁਰਾਦ 'ਉੱਚ ਕੁਲ' ਹੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਕਹੋਣ ਤੋਂ ਮੁਰਾਦ 'ਉੱਚ ਕੁਲ' ਹੀ ਹੈ। ਰਸੂਲੱਲਾਹ ਕਹਾਉਣ ਤੋਂ ਵੀ ਭਾਵਾਰਥ 'ਉੱਚ ਕੁਲ' ਹੀ ਹੈ। ਤਾਂ ਕਿ ਜਨਤਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਅਸਰ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਏ॥

ਠਾਵ ਭਯੋ ਮੈ ਜੋਰ ਕਰ ਬਚਨ ਕਹਾ ਸਿਰ ਨਜਾਇ॥
ਪੰਥ ਚਲੈ ਤਬ ਜਗਤ ਮੈ ਜਬ ਤੁਮ ਕਰਹੁ ਸਹਾਇ॥੩੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਅੱਗੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ-) ਮੈਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ (ਠਾਵ ਭਯੋ) ਖਲੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਿਰ (ਨਿਆਇ) ਝੁਕਾ ਕੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜਦੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੋਗੇ ਉਦੋਂ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਪੰਥ ਚੱਲ ਸਕੇਗਾ॥੩੦॥

ਚੌਪਈ॥

ਇਹ ਕਾਰਣ ਪ੍ਰਭੂ ਮੋਹਿ ਪਠਾਯੋ॥ ਤਬ ਮੈ ਜਗਤ ਜਨਮ ਧਰ ਆਯੋ॥

ਜਿਮ ਤਿਨ ਕਹੀ ਇਨੈ ਤਿਮ ਕਹਿ ਹੋਂ॥ ਔਰ ਕਿਸੂ ਤੇ ਬੈਰ ਨ ਗਹਿ ਹੋਂ॥੩੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਹੁਣ ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖਾਤਬ ਕਰਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ) ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਏਸੇ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ ਹੈ। ਤਾਂ ਹੀ ਮੈਂ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਧਰ ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਵਰਗਾ ਜੀਵਨ ਬਣਾ ਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਉਸ ਜਿਵੇਂ ਧੁਰ ਤੋਂ ਕਹੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਏਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਹਾਂਗਾ। ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੈਰ ਨਹੀਂ (ਗਹਿਰੋਂ) ਰੱਖਾਂਗਾ॥੩੧॥

ਜੇ ਹਮ ਕੇ ਪਰਮੇਸਰ ਉਚਰਿਹੈ॥ ਤੇ ਸਭ ਨਰਕ ਕੁੰਡ ਮਹਿ ਪਰਿਹੈ॥

ਮੇ ਕਉ ਦਾਸ ਤਵਨ ਕਾ ਜਾਨੋ॥ ਯਾ ਮਹਿ ਭੇਦ ਨ ਰੰਚ ਪਛਾਨੋ॥੩੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਹੜੇ ਮੈਨੂੰ ਹੀ (ਪਰਮੇਸਰ) ਕਾਲ (ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ) ਕਹਿਣਗੇ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਨਰਕ ਕੁੰਡ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗਣਗੇ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ (ਕਾਲ) ਦਾ ਸੇਵਕ ਸਮਝੋ। ਏਸ ਵਿੱਚ (ਰੰਚ) ਰਤਾ ਜਿੰਨਾ ਵੀ (ਭੇਦ) ਫ਼ਰਕ ਨਾ ਸਮਝੋ॥੩੨॥

ਮੈ ਹੋਂ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਕੇ ਦਾਸਾ॥ ਦੇਖਨ ਆਯੋ ਜਗਤ ਤਮਾਸਾ॥

ਜੇ ਪ੍ਰਭੂ ਜਗਤ ਕਹਾ ਸੇ ਕਹਿ ਹੋਂ॥ ਮ੍ਰਿਤੁ ਲੋਕ ਤੇ ਮੋਨ ਨ ਗਹਿ ਹੋਂ॥੩੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮੈਂ ਤਾਂ (ਪਰਮ ਪੁਰਖ) ਕਾਲ ਦਾ ਸੇਵਕ ਹਾਂ। (ਜਗਤ ਤਮਾਸਾ) ਸੰਸਾਰੀ ਲੀਲ੍ਹਾ (ਯੁੱਧਮਈ-ਜੀਵਨ) ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਆਇਆ ਹਾਂ। (ਪ੍ਰਭੂ ਜਗਤ) ਪੈਦਾਇਸ਼ ਦੇ ਮਾਲਿਕ (ਕਾਲ) ਨੇ ਜੋ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੀ ਕਹਾਂਗਾ। (ਮ੍ਰਿਤੁਲੋਕ - ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ, ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਚਮਤਕਾਰ, ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਮੁਰਦੇ) ਮੁਰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਚੁੱਪ ਨਹੀਂ ਹੋਵਾਂਗਾ (ਭਾਵ- ਦੁਨੀਆਂਦਾਰੀ ਵਿੱਚ ਪੈ ਕੇ ਸਤ-ਮਾਰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਹੀਂ ਤਿਆਗਾਂਗਾ)॥੩੩॥

ਨਰਾਜ ਛੰਦ॥

ਕਹਯੋ ਪ੍ਰਭੂ ਸੁ ਭਾਖ ਹੋਂ॥ ਕਿਸੂ ਨ ਕਾਨ ਰਾਖ ਹੋਂ॥

ਕਿਸੂ ਨ ਭੇਖ ਭੀਜ ਹੋਂ॥ ਅਲੇਖ ਬੀਜ ਬੀਜ ਹੋਂ॥੩੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਅਕਾਲ (ਕਾਲ) ਦੇ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸੇ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਹ ਨਿਯਮ ਅਟੱਲ ਹਨ) ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਉਹੋ ਹੀ ਕਹਾਂਗਾ।

ਕਿਸੇ ਦਾ (ਕਾਨ) ਲਿਹਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਰੱਖਾਂਗਾਂ। ਕਿਸੇ ਭੇਖ ਨਾਲ ਨਹੀਂ (ਭੀਜ ਰੋਂ) ਪਤੀਜਾਂਗਾਂ। (ਅਲੇਖ) ਪਰਮੇਸ਼ਰ (ਦੇ ਸਿਮਰਨ) ਦਾ ਬੀ ਬੀਜਾਂਗਾਂ॥੩੪॥

**ਪਖਾਨ ਪੂਜਰੋਂ ਨਹੀਂ॥ ਨ ਭੇਖ ਭੀਜਰੋਂ ਕਹੀਂ॥
ਅਨੰਤ ਨਾਮੁ ਗਾਇ ਹੋਂ॥ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਪਾਇ ਹੋਂ॥੩੫॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਪਖਾਨ) ਪੱਥਰ (ਜੜ ਵਸਤੂਆਂ) ਨਹੀਂ ਪੂਜਾਂਗਾਂ। ਕਿਸੇ ਭੇਖ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪਤੀਜਾਂਗਾਂ। (ਅਨੰਤ) ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਨਾਮ ਹੀ ਗਾਵਾਂਗਾਂ। (ਪਰਮ ਪੁਰਖ) ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਨੂੰ (ਪਾਇ ਰੋਂ) ਮਿਲਾਂਗਾਂ॥੩੫॥

**ਜਟਾ ਨ ਸੀਸ ਧਾਰਿਰੋਂ॥ ਨ ਮੁਦ੍ਰਿਕਾ ਸੁ ਧਾਰਿਰੋਂ॥
ਨ ਕਾਨ ਕਾਹੂ ਕੀ ਧਰੋਂ॥ ਕਹਯੋ ਪ੍ਰਭੂ ਸੁ ਮੈਂ ਕਰੋਂ॥੩੬॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਿਰ ਤੇ ਜਟਾਂ ਨਹੀਂ ਰੱਖਾਂਗਾਂ। ਨਾ ਹੀ ਮੁੰਦਰਾਂ ਧਾਰਾਂਗਾਂ। ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦੀ (ਕਾਨ) ਕਣੋਦ (ਲਿਹਾਜ਼, ਸ਼ਰਮ) ਰੱਖਾਂਗਾਂ। ਜੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਮੈਂ ਓਹੋ ਹੀ ਕਰਾਂਗਾਂ॥੩੬॥

**ਭਜੋਂ ਸੁ ਏਕ ਨਾਮਿਯੰ॥ ਜੁ ਕਾਮ ਸਰਬ ਠਾਮਿਯੰ॥
ਨ ਜਾਪ ਆਨ ਕੋ ਜਪੋਂ॥ ਨ ਔਰ ਥਾਪਨਾ ਥਪੋਂ॥੩੭॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਇੱਕ ਨਾਮ ਨੂੰ ਹੀ ਜਪਾਂਗਾਂ। ਜਿਹੜਾ ਸਾਰੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਜਾਪ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਪਾਂਗਾਂ। ਹੋਰ (ਥਾਪਨਾ) ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ (ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਠਾਉਣ ਦੀ ਕਿਰਿਆ, ਮੂਰਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਣ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ) ਵੀ ਨਹੀਂ (ਥਪੋਂ) ਕਰਾਂਗਾਂ॥੩੭॥

**ਬਿਅੰਤ ਨਾਮ ਧਯਾਇ ਹੋਂ॥ ਸੁ ਪਰਮ ਜੋਤਿ ਪਾਇ ਹੋਂ॥
ਨ ਧਯਾਨ ਆਨ ਕੋ ਧਰੋਂ॥ ਨ ਨਾਮ ਆਨ ਉਚਰੋਂ॥੩੮॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਇੱਕ ਬਿਅੰਤ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰਾਂਗਾਂ। ਉੱਤਮ (ਪਰਮ ਜੋਤਿ) ਪਰਮ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਾਂਗਾਂ। ਹੋਰ ਦਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾਂ। ਹੋਰ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਉਚਾਰਾਂਗਾਂ॥੩੮॥

**ਤਵੱਕ ਨਾਮ ਰਤਿਯੰ॥ ਨ ਆਨ ਮਾਨ ਮਤਿਯੰ॥
ਪਰਮ ਧਯਾਨ ਧਾਰਿਯੰ॥ ਅਨੰਤ ਪਾਪ ਟਾਰਿਯੰ॥੩੯॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤੇਰੇ ਇੱਕ ਨਾਮ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰੀਤ ਕਰਾਂਗਾਂ। ਹੋਰ ਮਾਣ ਨਾਲ (ਮਤਿਯੰ) ਮਸਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵਾਂਗਾਂ। ਉੱਤਮ (ਕਾਲ, ਸੰਤ) ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰਾਂਗਾਂ। (ਜਿਸ ਨਾਲ) ਮਹਾਨ ਪਾਪਾਂ ਨੂੰ ਟਾਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ॥੩੯॥

**ਤੁਮੇਵ ਰੂਪ ਰਾਚਿਯੰ॥ ਨ ਆਨ ਦਾਨ ਮਾਚਿਯੰ॥
ਤਵੱਕ ਨਾਮ ਉਚਾਰਿਯੰ॥ ਅਨੰਤ ਦੂਖ ਟਾਰਿਯੰ॥੪੦॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤੇਰੇ ਹੀ (ਰੂਪ) ਸਰੂਪ ਨਾਲ ਰਚਾਂਗਾ। ਹੋਰ (ਦਾਨ) ਦਾਤਾਂ ਨਾਲ (ਮਾਚਿਯੰ) ਪ੍ਰਸੰਨ (ਮਸਤ) ਨਹੀਂ ਹੋਵਾਂਗਾ। ਨਾਮ ਉਚਾਰਨ (ਸਿਮਰਨ) ਦਾ ਹੀ ਭਰੋਸਾ ਹੋਵੇਗਾ। (ਜਿਸ ਤੋਂ) ਬੇਅੰਤ ਹੀ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਟਾਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ॥੪੦॥

ਚੌਪਈ॥

ਜਿਨ ਜਿਨ ਨਾਮੁ ਤਿਹਾਰੋ ਧਯਾਯਾ॥ ਦੂਖ ਪਾਪ ਤਿਨਿ ਨਿਕਟ ਨ ਆਯਾ॥

ਜੇ ਜੇ ਅਉਰ ਧਯਾਨ ਕੇ ਧਰਹੀ॥ ਬਹਸ ਬਹਸ ਬਾਦਨ ਤੇ ਮਰਹੀ॥੪੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਹੇ ਕਾਲ!) ਜੀਹਨੇ-ਜੀਹਨੇ ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦੁੱਖ (ਦੁਸ਼ਣ) ਅਤੇ ਪਾਪ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਿਆ। ਜਿਹੜੇ ਜਿਹੜੇ ਹੋਰ ਧਿਆਨਾਂ ਨੂੰ ਧਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ (ਬਾਦਨ) ਵਾਦਾਂ (ਬਿਊਰੀਆਂ) ਤੇ (ਬਹਸ ਬਹਸ) ਖੰਡਨ ਮੰਡਨ ਦੂਰਾ ਝਗੜ ਝਗੜ ਕੇ ਮਰਦੇ ਹਨ॥੪੧॥

ਹਮ ਇਹ ਕਾਜ ਜਗਤ ਮੇ ਆਏ॥ ਧਰਮ ਹੇਤੁ ਗੁਰਦੇਵ ਪਠਾਏ॥

ਜਹਾਂ ਤਹਾਂ ਤੁਮ ਧਰਮ ਬਿਬਾਰੋ॥ ਦੁਸਟ ਦੇਖੀਅਨ ਪਕਰ ਪਛਾਰੋ॥੪੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਹਮ) ਮੈਂ ਏਸੇ ਵਾਸਤੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਗੁਰਦੇਵ (ਕਾਲ) ਨੇ ਧਰਮ (ਹੇਤੁ) ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ (ਜਹਾਂ ਤਹਾਂ) ਸਭ ਥਾਂ ਧਰਮ ਨੂੰ ਫੈਲਾ ਅਤੇ ਦੇਖੀ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ (ਪਛਾਰੋ) ਮਾਰ ਸੁੱਟ॥੪੨॥

ਇਹੈ ਕਾਜ ਧਰਾ ਹਮ ਜਨਮੰ॥ ਸਮਝ ਲੇਹੁ ਸਾਧੂ ਸਭ ਮਨਮੰ॥

ਧਰਮ ਚਲਾਵਨ ਸੰਤ ਉਬਾਰਨ॥ ਦੁਸਟ ਸਭਨ ਕੇ ਮੂਲ ਉਪਾਰਨ॥੪੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮੈਂ ਏਸੇ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਜਨਮ ਧਾਰਿਆ ਹੈ। ਹੇ ਸਭ ਸਾਧੂ! ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਝ ਲਉ। ਧਰਮ ਚਲਾਉਣਾ, ਸੰਤ ਬਚਾਉਣੇ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦੀਆਂ (ਮੂਲ) ਜੜ੍ਹਾਂ ਪੁੱਟਣੀਆਂ ਮੇਰਾ ਕਰਮ ਹੈ ॥੪੩॥

ਜੇ ਜੇ ਭਏ ਪਹਿਲ ਅਵਤਾਰਾ॥ ਆਪੁ ਆਪੁ ਤਿਨਿ ਜਪ ਉਚਾਰਾ॥

ਪ੍ਰਭੂ ਦੇਖੀ ਕੋਈ ਨ ਬਿਦਾਰਾ॥ ਧਰਮ ਕਰਮ ਕੇ ਰਾਹੁ ਨ ਡਾਰਾ॥੪੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਹੜੇ ਜਿਹੜੇ ਪਹਿਲੇ ਅਵਤਾਰ ਹੋਏ ਨੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪੋ ਆਪਣਾ (ਨਾਮ) ਹੀ ਜਪਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਦੇਖੀ ਨਹੀਂ (ਬਿਦਾਰਾ) ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਕਰਮ ਦਾ (ਰਾਹੁ) ਪੰਥ ਵੀ ਨਹੀਂ (ਡਾਰਾ) ਚਲਾਇਆ॥੪੪॥

ਜੇ ਜੇ ਗਉਸ ਅੰਬੀਆ ਭਏ॥ ਮੈ ਮੈ ਕਰਤ ਜਗਤ ਤੇ ਗਏ॥

ਮਹਾਪੁਰਖੁ ਕਾਹੁ ਨ ਪਛਾਨਾ॥ ਕਰਮ ਧਰਮ ਕੇ ਕਛੂ ਨ ਜਾਨਾ॥੪੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਹੜੇ ਜਿਹੜੇ (ਗਉਸ) ਫ਼ਕੀਰ ਅਤੇ (ਅੰਬੀਆ) ਨਬੀ ਹੋਏ। (ਸਾਰੇ) ਮੈਂ ਮੈਂ ਕਰਦੇ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਚਲੇ (ਮਰ) ਗਏ। (ਮਹਾਪੁਰਖ) ਸਾਧੂ (ਕਾਲ) ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਿਆ। ਧਰਮ ਦੇ ਕਰਮ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ॥੪੫॥

ਅਵਰਨ ਕੀ ਆਸਾ ਕਿਛੁ ਨਾਹੀਂ॥ ਏਕੈ ਆਸ ਧਰੋਂ ਮਨ ਮਾਹੀਂ॥

ਆਨ ਆਸ ਉਪਜਤ ਕਿਛੁ ਨਾਹੀਂ॥ ਵਾ ਕੀ ਆਸ ਧਰੋਂ ਮਨ ਮਾਹੀਂ॥੪੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਆਸਾ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪਿਆ ਹੋਇਆ, ਏਸੇ ਵਾਸਤੇ ਮੈਂ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ (ਕਾਲ) ਦੀ ਹੀ ਆਸ ਰੱਖਦਾ ਹਾਂ। (ਹੇ ਸੱਜਣੇ!) ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਆਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ (ਉਪਜਤ) ਨਿਕਲਦਾ। ਓਸ (ਕਾਲ) ਦੀ ਆਸ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਮਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖੋ॥੪੬॥

ਦੋਹਰਾ॥

ਕੋਈ ਪੜਤ ਪੁਰਾਨ ਕੇ ਕੋਈ ਪੜਤ ਕੁਰਾਨ॥

ਕਾਲ ਨ ਸਕਤ ਬਚਾਇ ਕੈ ਫੋਕਟ ਧਰਮ ਨਿਦਾਨ॥੪੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕੋਈ ਪੁਰਾਣ ਪੜ੍ਹਦਾ (ਹਿੰਦੂ) ਹੈ, ਕੋਈ ਕੁਰਾਨ ਪੜ੍ਹਦਾ (ਮੁਸਲਮਾਨ) ਹੈ। ਪਰ (ਕਾਲ) ਸਮੇਂ (ਮੌਤ, ਦੁੱਖ) ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਅੰਤ ਨੂੰ, ਸਾਰੇ ਕਰਮ (ਫੋਕਟ) ਵਿਅਰਥ ਹਨ॥੪੭॥

ਚੌਪਈ॥

ਕਈ ਕੋਟਿ ਮਿਲਿ ਪੜ੍ਹਤ ਪੁਰਾਨਾ॥ ਬਾਚਤ ਕਿਤੇ ਕੁਰਾਨ ਅਜਾਨਾ॥

ਅੰਤ ਕਾਲ ਕੋਈ ਕਾਮ ਨ ਆਵਾ॥ ਦਾਵ ਕਾਲ ਕਾਹੂ ਨ ਬਚਾਵਾ॥੪੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕਈ ਕਰੋੜਾਂ (ਮਿਲ) ਇਕੱਠੇ (ਸਮੂਹ) ਹੋ ਕੇ ਪੁਰਾਣ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਅੰਵਾਣ ਹੀ ਕੁਰਾਨ (ਬਾਚਤ) ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਅਖੀਰ ਦੇ ਵੇਲੇ ਕੋਈ (ਪੁਰਾਣ, ਕੁਰਾਨ) ਕੰਮ ਨਹੀਂ (ਆਵਾ) ਆਉਂਦਾ। (ਕਾਲ) ਮੌਤ ਦੇ ਦਾਅ ਤੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ (ਬਚਾਵਾ) ਬਚਾਉਂਦਾ॥੪੮॥

ਕਿਉ ਨ ਜਪੋ ਤਾ ਕੇ ਤੁਮ ਭਾਈ॥ ਅੰਤ ਕਾਲ ਜੋ ਹੋਇ ਸਹਾਈ॥

ਫੋਕਟ ਧਰਮ ਲਖੇ ਕਰ ਭਰਮਾ॥ ਇਨ ਤੇ ਸਰਤ ਨ ਕੋਈ ਕਰਮਾ॥੪੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੇ ਭਾਈ! ਉਸਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ (ਜਪੋ) ਸਮਝਦੇ। ਜੋ ਅੰਤ ਵੇਲੇ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। (ਧਰਮ) ਪੰਥਾਂ ਨੂੰ (ਫੋਕਟ) ਵਿਅਰਥ ਭਰਮ ਕਰਕੇ (ਲਖੇ) ਸਮਝੋ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਕੰਮ (ਸਰਤ) ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ॥੪੯॥

ਇਹ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਭੁ ਹਮੈ ਬਨਾਯੋ॥ ਭੇਦੁ ਭਾਖ ਇਹ ਲੋਕ ਪਠਾਯੋ॥

ਜੇ ਤਿਨ ਕਹਾ ਸੁ ਸਭਨ ਉਚਰੋਂ॥ ਡਿੰਭ ਵਿੰਭ ਕਛੁ ਨੈਕ ਨ ਕਰੋਂ॥੫੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮੈਨੂੰ ਏਸ (ਕਾਰਨ) ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਭੇਤ (ਭਾਖ) ਦੱਸ ਕੇ (ਲੋਕ) ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਗਿਆਨ, ਸੰਸਾਰ) ਵਿੱਚ ਭੋਜਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਜੋ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਉਹੋ ਹੀ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕਹਾਂਗਾ। ਪਖੰਡ ਸਖੰਡ ਕੁਝ ਵੀ (ਨਕ) ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ॥੫੦॥

ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ॥

ਨ ਜਟਾ ਮੁੰਡ ਧਾਰੋਂ॥ ਨ ਮੁਦ੍ਰਿਕਾ ਸਵਾਰੋਂ॥

ਜਪੋਂ ਤਾਸ ਨਾਮੰ॥ ਸਰੈ ਸਰਬ ਕਾਮੰ॥੫੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਿਰ ਜਟਾਂ ਨਹੀਂ ਰੱਖਾਂਗਾ। (ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ) ਮੁੰਦਰਾਂ ਨਹੀਂ (ਸਵਾਰੋ) ਪਾਵਾਂਗਾ। ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ (ਕੇਵਲ) ਜਪਾਂਗਾ ਤਾਂ ਕਿ ਸਾਰੇ ਹੀ ਕੰਮ (ਸਰੈ) ਪੂਰੇ ਹੋ ਸਕਣ॥੫੧॥

ਨ ਨੈਨੰ ਮਿਚਾਉਂ॥ ਨ ਡਿੰਭੰ ਦਿਖਾਉਂ॥

ਨ ਕੁਕਰਮੰ ਕਮਾਉਂ॥ ਨ ਭੇਖੀ ਕਹਾਉਂ॥੫੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਨਾ ਹੀ ਅੱਖਾਂ ਮਿਚਵਾਉਂਗਾ। ਨਾ ਹੀ ਦੰਭ (ਪਖੰਡ) ਵਿਖਾਵਾਂਗਾ। ਨਾ ਹੀ ਕੁਕਰਮ ਕਮਾਵਾਂਗਾ। ਨਾ ਹੀ ਭੇਖੀ (ਪੰਥ ਵਾਲਾ) ਕਹਾਵਾਂਗਾ॥੫੨॥

ਚੌਪਈ॥

ਜੇ ਜੇ ਭੇਖ ਸੁ ਤਨ ਮੈ ਧਾਰੇ॥ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਜਨ ਕਛੁ ਕੈ ਨ ਬਿਚਾਰੇ॥

ਸਮਝ ਲੇਹੁ ਸਭ ਜਨ ਮਨ ਮਾਹੀ॥ ਡਿੰਭਨ ਮੈ ਪਰਮੇਸੁਰ ਨਾਹੀ॥੫੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਹੜੇ ਜਿਹੜੇ (ਬੰਦੇ) ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਉੱਤਮ ਭੇਖ (ਪੰਥ, ਲਿਬਾਸ) ਧਾਰਦੇ ਹਨ। (ਪ੍ਰਭੂ ਜਨ) ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਤਾਂ (ਤੇ) ਉਹ (ਬੰਦੇ) ਕੁਝ ਵੀ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ। ਹੇ ਸਾਰੇ ਜਨੋ! ਮਨ ਵਿੱਚ ਸਮਝ ਲਉ ਕਿ (ਡਿੰਭਨ) ਪੰਥਾਂ (ਭੇਖਾਂ, ਪਖੰਡਾਂ) ਵਿੱਚ ਪਰਮੇਸਰ ਨਹੀਂ ਹੈ॥੫੩॥

ਜੇ ਜੇ ਕਰਮਕਰ ਡਿੰਭ ਦਿਖਾਹੀਂ॥ ਤਿਨ ਪ੍ਰਭੁ ਲੋਕਨ^੨ ਮੇ ਗਤਿ ਨਾਹੀਂ॥

ਜੀਵਤ ਚਲਤ ਜਗਤ ਕੇ ਕਾਜਾ॥ ਸ੍ਰਾਂਗ ਦੇਖ ਕਰਿ ਪੂਜਤ ਰਾਜਾ॥੫੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਹੜੇ ਜਿਹੜੇ (ਕਰਮਕਰ) ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ (ਕਰਮਕਾਂਡੀ) (ਡਿੰਭ) ਪਾਖੰਡ (ਭੇਖ, ਪੰਥਪਣ) ਵਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ (ਗਤਿ) ਥਾਂ (ਗਿਣਤੀ) (ਪ੍ਰਭੂ ਲੋਕਨ) ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ

^੧ ਏਸ ਸਾਰੀ ਚੌਪਈ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਕੱਢਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਪੁਰਾਣ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੁਰਾਨ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੋਵੇ, ਏਸੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੋਵੇ, ਕੋਈ ਤੌਰੇਤ, ਜਬੂਰ, ਅੰਜੀਲ, ਵੇਦ, ਉਪਨਿਸ਼ਦ, ਗੀਤਾ, ਸਿਮ੍ਰਿਤੀਆਂ ਕੁਝ ਵੀ ਪੜ੍ਹ ਲਏ, ਜੇ 'ਕਾਲ ਨ ਸਕਤ ਬਚਾਇ ਕੈ ਫੋਕਟ ਕਰਮ ਨਿਦਾਨ' ਜਾਂ 'ਫੋਕਟ ਧਰਮ ਲਖੇ ਕਰ ਭਰਮ' ਏਸ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦਾ ਆਸ਼ਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਮਜ਼ਹਬ ਜਾਂ ਪੰਥ ਮੌਤ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਬਚਾ ਸਕਦਾ।

^੨ ਪਾਠ- ਪਰ ਲੋਕਨ

ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕੰਮ ਤੁਰ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। (ਕਿਉਂਕਿ) (ਸ੍ਰਾਂਗ) ਭੇਖ (ਪੰਥ) ਵੇਖ ਕੇ ਰਾਜੇ (ਲੋਗ) ਵੀ ਪੂਜਦੇ ਹਨ॥੫੪॥

ਸ੍ਰਾਂਗਨ ਮੈ ਪਰਮੇਸੁਰ ਨਾਹੀਂ॥ ਖੋਜ ਫਿਰੈ ਸਭ ਹੀ ਕੋ ਕਾਹੀਂ॥

ਅਪੁਨੇ ਮਨੁ ਕਰ ਮੋ ਜਿਹ ਆਨਾ॥ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਤਿਨੀ ਪਛਾਨਾ॥੫੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਾਰੇ ਕੋਈ ਹੀ (ਕਾਹੀ) ਕਿਤੇ ਵੀ ਲੱਭਦੇ ਫਿਰਨ? ਪਰ (ਸੁਆਂਗਨ) ਪੰਥਾਂ (ਭੇਖਾਂ) ਵਿੱਚ ਪਰਮੇਸੁਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮਨ (ਕਰ ਮੋ) ਹੱਥ (ਵੱਸ) ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਪਛਾਣਿਆ ਹੈ ॥੫੫॥

ਦੋਹਰਾ॥

ਭੇਖ ਦਿਖਾਯੋ ਜਗਤ ਕੋ ਲੋਗਨ ਕੋ ਬਸਿ ਕੀਨ॥

ਅੰਤ ਕਾਲਿ ਕਾਤੀ ਕਟਯੋ ਬਾਸ ਨਰਕ ਮੋ ਲੀਨ॥੫੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ (ਭੇਖ) ਲਿਬਾਸ ਹੀ ਵਿਖਾਇਆ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਹ ਆਖਰ ਨੂੰ ਕਾਲ ਦੀ (ਕਾਤੀ) ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਵੱਢੇ ਗਏ ਅਤੇ ਨਰਕ ਵਿੱਚ ਨਿਵਾਸ ਲਿਆ॥੫੬॥

ਚੌਪਈ॥

ਜੇ ਜੇ ਜਗ ਕੋ ਡਿੰਡ ਦਿਖਾਵੈ॥ ਲੋਗਨ ਮੂੰਡ ਅਧਿਕ ਸੁਖ ਪਾਵੈ॥

ਨਾਸਾਂ ਮੂੰਦ ਕਰੈ ਪਰਣਾਮੰ॥ ਫੋਕਟ ਧਰਮ ਨ ਕਉਡੀ ਕਾਮੰ॥੫੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਹੜੇ ਜਿਹੜੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਪਾਖੰਡ ਵਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ। (ਲੋਗਨ ਮੂੰਡ) ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਮੂੰਨ ਕੇ (ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਠੱਗ ਕੇ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ) ਬਹੁਤ ਸੁਖ (ਪਾਵੈ) ਮਾਣਦੇ ਹਨ। ਨਾਸਾਂ ਨੂੰ ਮੂੰਦ ਕੇ (ਪ੍ਰਣਾਮੰ) ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। (ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ) (ਧਰਮ) ਪੰਥ (ਫੋਕਟ) ਖਾਲੀ (ਵਿਅਰਥ) ਹਨ ਅਤੇ ਕੰਮ ਕੌਡੀ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਨ॥੫੭॥

ਫੋਕਟ ਧਰਮ ਜਿਤੇ ਜਗ ਕਰਹੀਂ॥ ਨਰਕ ਕੁੰਡ ਭੀਤਰਿ ਤੇ ਪਰਹੀਂ॥

ਹਾਥ ਹਿਲਾਏ ਸੁਰਗ ਨ ਜਾਹੂ॥ ਜੇ ਮਨ ਜੀਤ ਸਕਾ ਨਹਿ ਕਾਹੂ॥੫੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਜਿਤੇ) ਜਿੰਨੇ (ਬੰਦੇ) (ਫੋਕਟ) ਖਾਲੀ (ਧਰਮ) ਪੰਥਾਂ ਨੂੰ (ਧਾਰਨ) ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਨਰਕ ਕੁੰਡ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪੈਣਗੇ। ਜੇ ਮਨ ਨੂੰ (ਕਾਹੂ) ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਜਿੱਤ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ। (ਤਾਂ ਮੇਨ ਵਰਤ ਧਾਰਨ ਨਾਲ) ਹੱਥ ਹਿਲਾਇਆਂ (ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਮੰਗਣ ਨਾਲ) ਤਾਂ ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ॥੫੮॥

ਕਬਜ਼ੋਬਾਚ^੧॥ ਦੋਹਰਾ॥

^੧ ਪਾਠ- 'ਕਬੀਉ ਬਾਚ ਅਤੇ 'ਕਬਿ ਬਾਚ' ਵੀ ਹਨ।

ਜੇ ਨਿਜ ਪ੍ਰਭ ਮੇ ਸੋਂ ਕਹਾ ਸੇ ਕਹਿ ਹੋਂ ਜਗ ਮਾਹਿ॥
ਜੇ ਤਿਹ ਪ੍ਰਭ ਕੇ ਧਯਾਇ ਹੈਂ ਅੰਤ ਸੁਰਗ ਕੇ ਜਾਹਿ॥੫੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਕਵੀ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ (ਨਿਜ ਪ੍ਰਭ) ਮੇਰੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ (ਭਾਵ- ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼) ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਜੋ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਉਹੋ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਕਹਾਂਗਾ। ਓਸ (ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਨਿਵਾਸੀ) ਪ੍ਰਭ ਨੂੰ ਜੋ ਧਿਆਉਣਗੇ (ਉਹ) ਆਖਰ ਸਵਰਗ ਨੂੰ ਜਾਣਗੇ॥੫੯॥

ਹਰਿ ਹਰਿਜਨ ਦੁਇ ਏਕ ਹੈਂ ਬਿਬ ਬਿਚਾਰ ਕਿਛੁ ਨਾਹਿ॥
ਜਲ ਤੇ ਉਪਜ ਤਰੰਗ ਜਜੋਂ ਜਲ ਹੀ ਬਿਖੈ ਸਮਾਹਿ॥੬੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਹਰਿ) ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਅਤੇ (ਹਰਿ ਜਨ) ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ ਹੀ ਹਨ, (ਬਿਬ) ਭੇਦ (ਫਰਕ) ਵਾਲਾ ਕੁਝ (ਬਿਚਾਰ) ਖਿਆਲ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਜਿਵੇਂ ਪਾਣੀ ਤੋਂ (ਤਰੰਗ) ਲਹਿਰਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਕੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਹੀ (ਸਮਾਹਿ) ਲੀਨ ਹੋਈਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ॥੬੦॥

ਚੌਪਈ॥

ਜੇ ਜੇ ਬਾਦ ਕਰਤ ਹੰਕਾਰਾ॥ ਤਿਨ ਤੇ ਭਿੰਨ ਰਹਤ ਕਰਤਾਰਾ॥

ਬੇਦ ਕਤੇਬ ਬਿਖੈ ਹਰਿ ਨਾਹੀ॥ ਜਾਨਿ ਲੇਹੁ ਹਰਿ ਜਨ ਮਨ ਮਾਹੀ॥੬੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਹੜੇ ਜਿਹੜੇ (ਬੰਦੇ) (ਬਾਦ) ਮੱਤਾਂ (ਖਿਆਲਾਤ, ਬਿਉਰੀਆਂ) ਤੇ ਅਹੰਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ (ਕਰਤਾਰਾ) ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਅੱਡ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਵੇਦਾਂ, ਕਿਤਾਬਾਂ, (ਗ੍ਰੰਥਾਂ, ਪੁਸਤਕਾਂ) ਵਿੱਚ (ਹਰਿ) ਚੇਤਨਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹੇ (ਹਰਿ ਜਨ) ਮਹਾਂਪੁਰਖੋ! ਮਨ ਵਿੱਚ ਸਮਝ ਲਉ॥੬੧॥

ਆਖ ਮੂੰਦ ਕੇਉ^੧ ਡਿੰਭ ਦਿਖਾਵੈ॥ ਆਂਧਰ ਕੀ ਪਦਵੀ ਕਹ ਪਾਵੈ॥

ਆਂਖਿ ਮੂੰਦ ਮਗ ਸੂਝ ਨ ਜਾਈ॥ ਤਾਹਿ ਅਨੰਤ ਮਿਲੈ ਕਿਮ ਭਾਈ॥੬੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੇ (ਕੋਊ) ਕੋਈ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਵਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। (ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ) ਅੰਨ੍ਹੇ ਦੇ ਪਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। (ਆਂਖਿ ਮੀਚ) ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ (ਭਾਵ- ਅੰਨ੍ਹੇ) ਨੂੰ (ਮਗ) ਰਾਹ (ਜਾਈ) ਥਾਂ (ਰਾਹ ਖਹਿੜਾ) ਨਹੀਂ ਸੁੱਝਦਾ। ਹੇ ਭਾਈ! ਉਸਨੂੰ (ਅਨੰਤ) ਅਪਾਰ (ਬ੍ਰਹਮ) ਕਿਵੇਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ?॥੬੨॥

ਬਹੁ ਬਿਸਥਾਰ ਕਹ ਲਉ ਕੋਈ ਕਹੈ॥ ਸਮਝਤ ਬਾਤ ਥਕਤ ਹੂ ਰਹੈ॥

ਰਸਨਾ ਧਰੈ ਕੇਉ ਜੇ ਕੋਟਾ॥ ਤਦਪਿ ਗਨਤਿ ਤਿਹ ਪਰਤ ਸੁ ਤੋਟਾ॥੬੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਬਹੁਤਾ ਵਿਸਤਾਰ ਕੋਈ ਕਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਹੇਗਾ? ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝਦਿਆਂ ਸਾਰ ਹੀ (ਥਕਤ) ਚਕ੍ਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਕਰੋੜਾਂ ਜੀਭਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਧਾਰ ਲਵੇ। ਤਾਂ ਵੀ ਉਹਨੂੰ ਗਿਣਤੀ ਕਰਦਿਆਂ (ਤੋਟਾ) ਕਮੀ ਹੀ (ਵਾਕਿਅ) (ਪਰਤ) ਹੋਵੇਗੀ॥੬੩॥

^੧ ਪਾਠ- ਕੋਊ

ਦੇਹਰਾ॥

ਜਬ ਆਇਸੁ ਪ੍ਰਭੁ ਕੋ ਭਯੋ ਜਨਮ ਧਰਾ ਜਗ ਆਇ॥

ਅਬ ਮੈ ਕਥਾ ਸੰਛੇਪਤੇ ਸਭਹੂੰ ਕਹਤ ਸੁਨਾਇ॥੬੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਦੋਂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ (ਆਇਸ) ਹੁਕਮ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ (ਮੈਂ) ਜਨਮ ਧਾਰ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਕਥਾ ਨੂੰ (ਸੰਛੇਪਤੇ) ਸੰਕੋਚਦਾ ਹਾਂ, (ਇਹ ਗੱਲ) ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ॥ ੬੪॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਗ੍ਰੰਥੇ ਆਗਯਾ ਕਾਲੁ ਜਗਤ ਪ੍ਰਵੇਸ ਬਰਨਨੰ ਨਾਮੁ ਖਸਟਮੇ

ਅਧਯਾਯ ਸਮਾਪਤ ਮਸਤ ਸੁਭ ਮਸਤ॥੬॥ ਅਠ੍ਹਰੂ ॥੨੭੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਏਥੇ ਸੋਹਣੇ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚੋਂ ਕਾਲ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ (ਨਾਮ) ਪ੍ਰਤੱਖ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ ਛੇਵਾਂ ਅਧਿਆਇ ਸਮਾਪਤ ਹੈ, ਸੁਭ ਹੈ॥੬॥ ਹੋਰ, ਕੁਲ ਛੰਦ ੨੭੯ ਪੂਰੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਅਬ ਕਥਿ ਜਨਮ ਕਥਨੰ॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੁਣ ਕਵਿ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ) ਆਪਣਾ (ਜਨਮ) ਅਵਤਾਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਚੌਪਈ॥

ਮੁਰ ਪਿਤ ਪੂਰਬ ਕਿਯਸਿ ਪਯਾਨਾ॥ ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿ ਕੇ ਤੀਰਥਿ ਨਾਨਾ॥

ਜਬ ਹੀ ਜਾਤਿ ਤ੍ਰਿਬੇਣੀ ਭਏ॥ ਪੁੰਨ ਦਾਨ ਦਿਨ ਕਰਤ ਬਿਤਏ॥੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ) ਨੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੀਰਥਾਂ ਦੇ ਸਨਾਨ ਵਾਸਤੇ ਪੂਰਬ (ਦਿਸ਼ਾ, ਭਾਵ- ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਦੇ) ਵੱਲ ਨੂੰ (ਪਯਾਨਾ) ਚੱਲਣਾ ਕੀਤਾ। ਜਦੋਂ (ਤ੍ਰਿਬੇਣੀ) ਪ੍ਰਯਾਗਰਾਜ ਚਲੇ ਗਏ। (ਓਥੇ ਵੀ) ਪੁੰਨ ਦਾਨ ਕਰਦਿਆਂ ਦਿਨ (ਛੇ ਮਹੀਨੇ) ਬਿਤਾ ਦਿੱਤੇ॥੧॥

ਤਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ ਹਮਾਰਾ ਭਯੋ॥ ਪਟਣਾ ਸਹਰ ਬਿਖੈ ਭਵ ਲਯੋ॥

ਮਦ੍ਰ ਦੇਸ ਹਮ ਕਉ ਲੇ ਆਏ॥ ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿ ਦਾਈਅਨ ਦੁਲਰਾਏ॥੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਓਥੋਂ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ) ਓਥੇ ਹੀ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਟਨਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ (ਮੈਂ) (ਭਵ) ਜਨਮ ਲਿਆ। (ਫੇਰ) ਮੈਨੂੰ ਮਦ੍ਰ (ਪਹਾੜ, ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੇ) ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਲੈ ਆਏ ਅਤੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ (ਦਾਈਅਨਿ) ਖਿਡਾਵੀਆਂ ਨੇ ਖਿਡਾਇਆ॥੨॥

ਕੀਨੀ ਅਨਿਕ ਭਾਂਤਿ ਤਨ ਰੱਛਾ॥ ਦੀਨੀ ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿ ਕੀ ਸਿੱਛਾ॥

^੧ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਏਥੇ ਆਪ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ (ਵਿਦਿਆ) ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਪਰ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ-ਜਨਾਂ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿਵਾਈ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ

ਜਬ ਹਮ ਧਰਮ ਕਰਮ ਮੇ ਆਏ॥ ਦੇਵਲੋਕ ਤਬ ਪਿਤਾ ਸਿਧਾਏ॥੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਅਨੇਕਾਂ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ (ਤਨ ਰੱਛਾ) ਸਰੀਰਕ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ (ਸਿੱਛਾ) ਵਿਦਿਆ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਹੀ ਧਰਮ ਕਰਮ ਵਿੱਚ ਆਇਆ (ਭਾਵ- ਹੋਸ਼ ਸੰਭਾਲੀ)। ਉਦੋਂ ਹੀ ਪਿਤਾ ਜੀ (ਦੇਵਲੋਕ) ਪਰਲੋਕ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ॥੩॥

**ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਗ੍ਰੰਥੇ ਕਬਿ ਜਨਮ ਬਰਨਨੰ ਨਾਮ ਸਪਤਮੇ ਅਧਯਾਯ ਸਮਾਪਤੁ
ਮਸਤ ਸੁਭ ਮਸਤ॥੧॥ਅਫਜੂ ॥੨੮੨॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਏਥੇ ਸੋਹਣੇ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚੋਂ (ਨਾਮ) ਪ੍ਰਸਿੱਧ (ਸੈਂ) ਕਵੀ ਦੇ ਜਨਮ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੱਤਵਾਂ ਅਧਿਆਇ ਸਮਾਪਤ ਹੈ, ਸੁਭ ਹੈ॥੧॥ ਹੋਰ, ੨੮੨ ਛੰਦ ਲਿਖੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਅਥ ਰਾਜ ਸਾਜ ਕਥਨੰ॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ) ਹੁਣ (ਆਪਣਾ) ਰਾਜ ਸਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਚੌਪਈ॥

ਰਾਜ ਸਾਜ ਹਮ ਪਰ ਜਬਿ ਆਯੋ॥ ਜਥਾ ਸਕਤਿ ਤਬਿ ਧਰਮ ਚਲਾਯੋ॥

ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿ ਬਨ ਖੇਲੁ ਸਿਕਾਰਾ॥ ਮਾਰੇ ਰੀਛ ਰੋਝ ਝੰਖਾਰਾ॥੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਜਦੋਂ ਰਾਜ ਨੂੰ (ਸਾਜ) ਸਜਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਇਆ, ਉਦੋਂ ਜਿੰਨੀ ਤਾਕਤ ਸੀ ਓਨਾ (ਧਰਮ) ਨਿਸਚਾ (ਜੋ ਛੇਵੇਂ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਹੈ) ਚਲਾਇਆ। ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡ ਕੇ, ਰਿੱਛ, ਰੋਝ ਅਤੇ (ਝੰਖਾਰਾ) ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਕੇ ਮਾਰੇ॥੧॥

ਦੇਸ ਚਾਲੁ ਹਮ ਤੇ ਪੁਨਿ ਭਈ॥ ਸਹਰ ਪਾਵਟਾ ਕੀ ਸੁਧਿ ਲਈ॥

ਕਾਲਿੰਦ੍ਰੀ ਤਟ ਕਰੇ ਬਿਲਾਸਾ॥ ਅਨਿਕ ਭਾਂਤਿ ਕੇ ਪੇਖ ਤਮਾਸਾ॥੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਾਥੋਂ ਫੇਰ (ਦੇਸ ਚਾਲੁ) ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਤੋਂ ਚੱਲ ਪੈਣ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਵੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਤਾਂ ਪਾਵਟਾ ਸ਼ਹਿਰ^੧ ਦੀ (ਸੁਧਿ ਲਈ) ਸੂਝ ਲਈ (ਕਿ ਓਧਰ ਨੂੰ ਚਲੇ ਚੱਲੀਏ)। (ਕਾਲਿੰਦ੍ਰੀ) ਜਮੁਨਾ

ਲੱਗਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡਾ ਗੁਰੂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਲਏ। ਏਸੇ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਉਸਤਾਦਾਂ ਦਾ ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਣੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਏਸ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਜਾਹਰ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਏਹੋ ਜਿਹੇ ਅਸਲ ਪ੍ਰਸੰਗ ਆਪਣੀ ਮਨੋ ਬਿਰਤੀ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ ਅਤੇ ਕਈ ਅਣਹੋਣੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਘੜ ਕੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ, ਇਤਿਹਾਸ ਕਹਿਣ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ।

^੧ ਪਟਨੇ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਕਿਲ੍ਹਾ ਅਤੇ ਨਗਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਫਤੇ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਮੇਦਨੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨਾਹਣਪਤਿ ਮੇਦਨੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਇਹ ਥਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਅਰਪਣ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇੱਕ ਕੱਚਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਅਤੇ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਨਗਰ ਵਸਾਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਜਨਮ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਏਸ ਦੀ ਰੋਣਕ ਹੋਈ, ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ। ਪਰ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਪਾਵਟੇ ਦੇ ਵਸਾਉਣ ਦੀ ਧ੍ਰੁਨੀ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦੀ, ਇਹ ਧ੍ਰੁਨੀ ਤਾਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ-ਚਾਲ ਵੇਲੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਪਾਵਟੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਆਈ ਹੈ

ਦੇ (ਤਟ) ਕਿਨਾਰੇ 'ਤੇ (ਬਿਲਾਸਾ) ਖੇਲਣ ਕੁੱਦਣ ਦੇ ਕਰਮ ਕੀਤੇ। ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਮਾਸ਼ੇ ਵੇਖੇ॥੨॥

ਤਹ ਕੇ ਸਿੰਘ ਘਨੇ ਚੁਨਿ ਮਾਰੇ॥ ਰੋਝ ਰੀਛ ਬਹੁ ਭਾਂਤਿ ਬਿਦਾਰੇ॥

ਫਤੇਸਾਹ ਕੋਪਾ ਤਬ ਰਾਜਾ॥ ਲੋਹ ਪਰਾ ਹਮ ਸੋਂ ਬਿਨੁ ਕਾਜਾ॥੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਅਸਾਂ) ਓਥੋਂ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਸ਼ੇਰ ਚੁਣ ਚੁਣ ਕੇ ਮਾਰ ਸੁੱਟੇ। ਰੋਝ ਅਤੇ ਰਿੱਛ ਵੀ ਬਹੁਤੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ (ਬਿਦਾਰੇ) ਮਾਰੇ। ਉਦੋਂ ਫਤੇਸਾਹ ਰਾਜਾ^੧ (ਸਾਡੇ ਤੇ) (ਕੋਪਾ) ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ ਅਤੇ (ਬਿਨ ਕਾਜਾ) ਬੇ ਮਤਲਬ (ਵਿਅਰਥ) ਹੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ (ਲੋਹ) ਜੰਗ ਹੋ ਪਿਆ॥੩॥

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ॥

ਤਹਾਂ ਸਾਹ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਕੋਪੇ॥ ਪੰਚੋਂ ਬੀਰ ਬੰਕੇ ਪ੍ਰਿਥੀ ਪਾਇ ਰੋਪੇ॥

ਹਠੀ ਜੀਤਮੱਲ ਸੁ ਗਾਜੀ ਗੁਲਾਬੰ॥ ਰਣੰ ਦੇਖਿਯੈ ਰੰਗ ਰੂਪੰ ਸਹਾਬੰ॥੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉੱਥੇ (ਸਾਹ) ਬਹਾਦਰ (ਰਾਜਾ) (ਸ੍ਰੀ) ਸੋਹਣੇ (ਸਾਹ ਸੰਗ੍ਰਾਮ) ਸੰਗੋ ਸਾਹ ਜੀ (ਕੋਪੇ) ਚੜ੍ਹੇ। (ਬੰਕੇ) ਸੋਹਣੇ ਪੰਜਾਂ (ਬੀਰ) ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ (ਪ੍ਰਿਥੀ) ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਪੈਰ (ਰੋਪੇ) ਟਿਕਾ ਲਏ। (ਹਠੀ) ਯੋਧਾ ਜੀਤਮੱਲ ਅਤੇ (ਗਾਜੀ) ਬਹਾਦਰ ਗੁਲਾਬ ਚੰਦ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੰਗ ਵਿੱਚ (ਸਹਾਬ) ਲਾਲ ਰੰਗ (ਕ੍ਰੋਧ ਮਈ) ਰੂਪ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ॥੪॥

ਹਠਜੋ ਮਾਹਰੀ ਚੰਦਿਯੰ ਗੰਗਰਾਮੰ॥ ਜਿਨੈ ਕਿਤਿਯੰ ਜਿੱਤਿਯੰ ਫੌਜ ਤਾਮੰ॥

ਕੁਪੇ ਲਾਲਚੰਦੰ ਕਿਯੇ ਲਾਲ ਰੂਪੰ॥ ਜਿਨੈ ਗੰਜੀਯੰ ਗਰਬ ਸਿੰਘੰ ਅਨੂਪੰ॥੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਨਾਹਰੀ ਚੰਦ ਅਤੇ ਗੰਗਾ ਰਾਮ^੨ ਵੀ ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ (ਹਠਜੋ) ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ (ਤਾਮੰ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ (ਕਿਤਿਯੰ) ਕਿੰਨੀ (ਭਾਵ- ਬਹੁਤ) ਹੀ ਫੌਜ ਜਿੱਤ ਲਈ (ਮਾਰ ਲਈ)। ਲਾਲ

ਕਿ ਉਹ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਥਾਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਮਾਲੂਮ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਂਵਟਾ ਸ਼ਹਿਰ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਵਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਮਾਲਕੀਅਤ ਦਾ ਮਾਖੋਵਾਲ (ਆਨੰਦਪੁਰ) ਵਾਂਗ ਸ਼ਹਿਰ ਹੋਵੇ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉੱਜੜ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਪਰਲੋਕ ਸਿਧਾਰਨ ਉਪਰੰਤ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਪਾਂਵਟਾ ਲੁੱਟਿਆ ਅਤੇ ਉਜਾੜਿਆ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਮੇਦਨੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੀ ਮਲਕੀਅਤ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਪਾਂਵਟੇ ਨੂੰ ਆਏ ਹੋਣ ਅਤੇ ਮੇਦਨੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਾਲਕੀਅਤ ਜਾਣ ਕੇ ਦੇਣ ਤੋਂ ਕੋਈ ਇਨਕਾਰ ਨਾ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪਾਂਵਟੇ ਨਿਵਾਸ ਆਪਣੀ ਧਿਰ ਸਮਝੀ ਹੋਵੇ।

^੧ ਫਤੇ ਸਾਹ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਨਗਰ (ਗੜਵਾਲ) ਦਾ ਰਾਜਾ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਕੁਝ ਸੱਜਣ ਫਤੇ ਸਾਹ ਨੂੰ ਡੇਹਰਾਦੂਨ ਦਾ ਰਾਜਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ (ਗੜਵਾਲ) ਸ੍ਰੀ ਨਗਰ ਪਾਂਵਟੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹੈ ਫਤੇ ਸਾਹ ਦੇ ਸਥਾਨ ਦਾ ਠੀਕ ਪਤਾ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗਵਾਹੀ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ।

^੨ ਗੁਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸੂਰਜ ਦੇ ਕਥਨਾਨੁਸਾਰ ਸੰਗੋ ਸਾਹ, ਜੀਤ ਮੱਲ, ਗੁਲਾਬ ਚੰਦ, ਮਾਹਰੀ ਚੰਦ ਅਤੇ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਪੰਜੇ ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸਨ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਭੂਆ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਭਰਾ ਲੱਗਦੇ ਸਨ।

ਚੰਦ^੧ ਕ੍ਰੋਧਵਾਨ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਲਾਲ ਰੂਪ ਕੀਤੇ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜੀਹਨੇ (ਅਨੂਪ) ਵੱਡਿਆਂ ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੇ ਅਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਵੀ (ਗਜ਼ੀਯੰ) ਨਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ॥੫॥

**ਕੁਪਜੋ ਮਾਹਰੂ ਕਾਹਰੂ ਰੂਪ ਧਾਰੇ॥ ਜਿਨੈ ਖਾਨ ਖਾਵੀਨਿਯੰ ਖੇਤ ਮਾਰੇ॥
ਕੁਪਜੋ ਦੇਵਤੇਸੰ ਦਯਾਰਾਮ ਜੁੱਧੰ॥ ਕਿਯੋ ਦ੍ਰੋਣ ਕੀ ਜਜੋਂ ਮਹਾ ਜੁੱਧ ਸੁੱਧੰ॥੬॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮਾਹਰੂ^੨ ਨਾਮੇ ਸੂਰਵੀਰ (ਕਾਹਰੂ) ਕਹਿਰ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਕ੍ਰੋਧਵਾਨ ਹੋਇਆ। ਜੀਹਨੇ (ਖਾਵੀਨਿਯੰ) ਨਿਰੋਲ (ਖਾਨ) ਸਰਦਾਰ ਹੀ ਮੈਦਾਨ (ਜੰਗ) ਵਿੱਚ ਮਾਰੇ ਸਨ। (ਦੇਵਤੇਸੰ - ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਸ੍ਰਾਮੀ) ਉੱਤਮ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਯਾਰਾਮ ਵੀ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰੋਧਵਾਨ ਹੋਇਆ। ਦ੍ਰੋਣਾਚਾਰਯ ਦੇ (ਜਜੋਂ) ਵਾਂਗ (ਸੁੱਧੰ) ਨਿਰੋਲ ਯੁੱਧ ਕੀਤਾ॥੬॥

**ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਕੋਪੀਅੰ ਕੁਤਕੋ ਸੰਭਾਰੀ३॥ ਹਠੀ ਖਾਨ ਹੱਯਾਤ ਕੇ ਸੀਸ ਝਾਰੀ॥
ਉਠੀ ਛਿਛ ਇੱਛੰ ਕਢਾ ਮਿਝ ਜੋਰੰ॥ ਮਨੋ ਮਾਖਨੰ ਮੱਟਕੀ ਕਾਨੁ ਫੋਰੰ॥੭॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕ੍ਰਿਪਾਲ (ਨਾਮੇ ਸੂਰਮਾ) (ਕੁੱਤਕ) ਮੋਟਾ ਸੰਮਾਂ ਵਾਲਾ ਸੋਟਾ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਕ੍ਰੋਧਵਾਨ ਹੋਇਆ। ਹੱਯਾਤ ਖਾਨ^੪ (ਹਠੀ) ਸੂਰਵੀਰ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ (ਝਾਰੀ) ਮਾਰਿਆ (ਅਥਵਾ- ਸਿਰ ਰੂਪ ਗਾਗਰ ਵਿੱਚੋਂ) (ਇੱਛੰ) ਵੇਖਣ ਯੋਗ (ਛਿਛ) ਛਿੱਟਾਂ ਉੱਠੀਆਂ (ਜਦੋਂ ਕਿ) ਜੋਰ ਨਾਲ, ਮਿੱਝ ਕੱਢ ਦਿੱਤੀ। ਮਨੋ ਕਿ ਕਾਨੁ ਨੇ ਮੱਖਣ ਦੀ (ਮਟਕੀ) ਗਾਗਰ (ਚਾਟੀ) ਹੀ ਫੋੜ ਦਿੱਤੀ ਹੈ॥੭॥

**ਤਹਾਂ ਨੰਦਚੰਦੰ ਕਿਯੋ ਕੋਪ ਭਾਰੋ॥ ਲਗਾਈ ਬਰੱਛੀ ਕ੍ਰਿਪਾਣੰ ਸੰਭਾਰੋ॥
ਤੁਟੀ ਤੇਗ ਤਿੱਖੀ ਕਢੇ ਜਮਦੱਢੰ॥ ਹਠੀ ਰਾਖਿਯੰ ਲੱਜ ਬੰਸੰ ਸਨੱਢੰ॥੮॥**

^੧ ਸ੍ਰੀ ਲਾਲ ਚੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਹਲਵਾਈ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਪਰ ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਟਕ 'ਚੋਂ ਕੋਈ ਧੁਨੀ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦੀ।

^੨ ਕਿਸੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ 'ਮਾਹਰੂ' ਨਾਮ ਦੇ ਸੂਰਵੀਰ ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ, ਕਿ ਕੌਣ ਅਤੇ ਕਿੱਥੋਂ ਦਾ ਸੀ? ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਝੂਠੀ ਸੱਚੀ ਕਹਾਣੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕੀ। ਨਾਮ ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਪਹਾੜੀ ਮਾਲੂਮ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰ. ਬ. ਕਾਨੁ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਮਾਹਰੂ' ਮਾਹਰੀ ਚੰਦ ਦਾ ਹੀ ਨਾਮ ਦੂਜਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਕੋਈ ਅੱਡਰਾ ਯੋਧਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ।

^੩ ਇਸ ਤੁਕ ਵਿੱਚੋਂ 'ਭੁਜੰਗ ਪੁਯਾਤ' ਦਾ ਚਾਰ ਯਗਣ ਨਿਯਮ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਪਾਠ ਖੰਡਿਤ ਜਾਪਦਾ ਹੈ।

^੪ ਹੱਯਾਤ ਖਾਨ, ਨਿਜ਼ਾਬਤ ਖਾਨ ਅਤੇ ਭੀਖਣ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਸਢੋਰੇ ਦੇ ਸੱਯਦ ਦੇ ਪੌਣੇ ਚਾਰ ਸੌ ਪਠਾਣਾਂ ਸਮੇਤ ਨੌਕਰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਜੋ ਪਾੜੀਆਂ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਚੁੱਕ ਵਿੱਚ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਮਾਛ ਕਰਵਾ ਕੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਵੱਲ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਏਸੇ ਹੀ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ (ਬਦਰੁੱਦੀਨ) ਚਾਰੇ ਲੜਕੇ ਅਤੇ ਸੱਤ ਸੌ ਮੁਰੀਦਾਂ ਸਮੇਤ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਹੋਇਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ' ਦੋ ਪੁੱਤ੍ਰ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਮੁਰੀਦ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ, ਕਾਲੇ ਖਾਂ ਸਵਾ ਸੌ ਪਠਾਣਾਂ ਸਮੇਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੱਲ ਹੀ ਰਿਹਾ, ਕਾਲੇ ਖਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਏਸ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਭੱਜ ਜਾਣ ਦੀ ਖਬਰ ਸਢੋਰੇ ਪੁੱਜਣੀ ਅਤੇ ਸੱਯਦ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦਾ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਣਾ ਅਸੰਭਵ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਹੱਯਾਤ ਖਾਨ ਆਦਿਕਾਂ ਦੇ ਭੱਜ ਜਾਣ ਦੀ ਕਥਾ ਠੀਕ ਦਿੱਸਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਅਤੇ ਮੁਰੀਦਾਂ ਸਮੇਤ ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜ ਕੇ ਸਹਾਇਕ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਕਹਾਣੀ ਜੰਚਦੀ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਏਸ ਵਿੱਚ ਸਮਾਂ ਥੋੜਾ ਹੈ। ਹਾਂ, ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਢੋਰੇ ਦੇ ਹਾਕਮ ਆਸਮਾਨ ਖਾਨ ਨੇ ਕਤਲ ਕਰਵਾਇਆ ਅਤੇ ਬੰਦੇ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਆਸਮਾਨ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸਢੋਰਾ ਲੁੱਟਿਆ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉੱਥੇ ਹੀ ਨੰਦਚੰਦ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕ੍ਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਬਰਛੀ (ਅੰਗ ਨਾਲ) ਲਾ ਲਈ, ਤਲਵਾਰ ਵੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ। (ਤਿ੍ਰਖੀ) ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਚਲਦੀ ਹੋਈ (ਨੰਦ ਚੰਦ ਦੀ) ਤਲਵਾਰ ਟੁੱਟ ਪਈ ਤਾਂ (ਨੰਦ ਚੰਦ ਨੇ) (ਜਮਦੱਢ) ਕਟਾਰ ਕੱਢ ਲਈ। ਸੂਰਵੀਰ ਨੇ (ਸਨੱਢ) ਸੋਢ ਵੰਸ਼ ਦੀ ਲੱਜਾ ਰੱਖ ਲਈ॥੮॥

ਤਹਾਂ ਮਾਤੁਲੇਯੰ ਕ੍ਰਿਪਾਲੰ ਕਰੁਧੰ॥ ਛਕ੍ਰੋ ਛੋਭ ਛਤ੍ਰੀ ਕਰ੍ਯੋ ਜੁਧ ਸੁਧੰ॥

ਸਹੇ ਦੇਹ ਆਪੰ ਮਹਾ ਬੀਰ ਬਾਣੰ॥ ਕਰ੍ਯੋ ਖਾਨ ਬਾਨੀਨ ਖਾਲੀ ਪਲਾਣੰ॥੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੇਰੇ) (ਮਾਤੁਲੇਯੰ) ਮਾਮਾ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਓਥੇ ਕ੍ਰੋਧ ਕੀਤਾ। (ਛਤ੍ਰੀ) ਯੋਧਾ (ਮਾਮਾ ਕ੍ਰਿਪਾਲ) (ਛੋਭ) ਇੱਜ਼ਤ ਦੀ ਰਾਖੀ ਦੇ ਤਰੰਗ ਵਿੱਚ (ਛਕ੍ਰੋ) ਭਰ ਗਿਆ ਅਤੇ (ਸੁਧੰ) ਅਕਲਮੰਦੀ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕੀਤਾ। ਮਹਾਂ ਸੂਰਮੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦੇਹ 'ਤੇ ਤੀਰ ਸਹਾਰੇ। ਪਰ (ਬਾਨੀਨ) ਆਗੂ (ਖਾਨ) ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ (ਪਲਾਣੰ) ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਾਠੀਆਂ ਨੂੰ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ॥੯॥

ਹਠ੍ਯੋ ਸਾਹਬੰ ਚੰਦ ਖੇਤੰ ਖਤ੍ਰੁਜਾਨੰ॥ ਹਣੇ ਖਾਨ ਖੂਨੀ ਖੁਰਾਸਾਨ ਭਾਨੰ॥

ਤਹਾਂ ਬੀਰ ਬੰਕੇ ਭਲੀ ਭਾਂਤਿ ਮਾਰੇ॥ ਬਚੇ ਪ੍ਰਾਨ ਲੈ ਕੈ ਸਿਪਾਹੀ ਸਿਧਾਰੇ॥੧੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉੱਥੇ ਹੀ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ (ਖਤ੍ਰੁਜਾਣੰ) ਖੱਤਰੀ ਮੈਦਾਨ (ਜੰਗ) ਵਿੱਚ (ਹਠ੍ਯੋ) ਖਲੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਖੁਰਸਾਨ (ਦੇਸ਼) ਦੇ ਸੂਰਜ (ਰੂਪ ਮਸ਼ਹੂਰ) ਖੂਨੀ ਖਾਨ ਮਾਰੇ। ਓਥੇ (ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ) ਸੋਹਣੇ ਸੂਰਮੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰੇ। ਜੋ ਸਿਪਾਹੀ (ਸੈਨਿਕ) ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ (ਪਧਾਰੇ) ਭੱਜ ਗਏ- ਉਹੀ ਬਚ ਸਕੇ॥੧੦॥

ਤਹਾ ਸਾਹ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਕੀਨੇ ਅਖਾਰੇ॥ ਘਨੇ ਖੇਤ ਮੇ ਖਾਨ ਖੂਨੀ ਲਤਾਰੇ॥

ਨਿ੍ਰਪੰ ਗੋਪਾਲਯੰ ਖਰੇ ਖੇਤ ਗਾਜੈ॥ ਮ੍ਰਿਗਾ ਝੁੰਡ ਮਧਯੰ ਮਨੋ ਸਿੰਘ ਰਾਜੈ॥੧੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉੱਥੇ ਸ੍ਰੀ (ਸਾਹ ਸੰਗ੍ਰਾਮ) ਸੰਗੋ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ (ਅਖਾਰੇ) ਲੜਾਈ ਦੇ ਮੈਦਾਨ (ਆਦਮੀ ਦੇ ਘੇਰੇ, ਝੁੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਯੁੱਧ ਦੇ ਹੱਥ) ਕੀਤੇ। ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਖੂਨੀ ਖਾਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲਤਾੜ ਸੁੱਟੇ। ਰਾਜਾ ਗੋਪਾਲ (ਕਟੋਚੀਆ) ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਖਲੋਤਾ ਗੱਜਦਾ ਸੀ। ਮਾਨੋ ਕਿ ਹਰਨਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਵਿੱਚ ਸ਼ੇਰ ਵਿਰਾਜ ਰਿਹਾ ਸੀ॥੧੧॥

^੧ ਗੁਰੂ ਬਿਲਾਸ ਪਾ: ੧੦ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਵਿੱਚ ਨੰਦ ਚੰਦ ਸੰਛਾ (ਸੰਘਾ ਜੱਟ) ਦੀਵਾਨ ਭਾਈ ਜੀ ਡਰੋਲੀ (ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ) ਦਾ ਨਿਵਾਸੀ, ਉਮਰਸ਼ਾਹ ਦਾ ਪੋਤਰਾ, ਖਾਨਦਾਨੀ ਮਸੰਦ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਦਾਸੀਨ ਸਾਧੂਆਂ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਭੱਜ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੇ ਸੋਢੀ ਧੀਰਮੱਲੀਏ ਨੇ ਮਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਕਾਲਾ ਸੰਘਿਆਂ (ਕਪੂਰਥਲਾ) ਵਿੱਚ ਹੈ। ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਦੀ 'ਹਠੀ ਰਾਖਿਯੰ ਲੱਜ ਬੰਸੰ ਸਨੱਢ' ਤੁਕ ਦੀ ਧੁਨੀ ਨੰਦ ਚੰਦ ਨੂੰ ਸੋਢੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ। ਵੇਖੋ 'ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ' (ਸਵਾਮੀ ਹਰਿਦਾਸ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਇੱਕ ਪੁਸਤਕ) ਬੀੜ ਨੰ. ੧੩, ਸਫ਼ਾ ੧੧੧।

ਤਹਾਂ ਏਕ ਬੀਰੰ ਹਰੀਚੰਦ ਕੋਪਯੋ॥ ਭਲੀ ਭਾਤਿ ਸੋਂ ਖੋਤ ਮੇ ਪਾਵ ਰੋਪਯੋ॥
ਮਹਾ ਕ੍ਰੁੱਧ ਕੈ ਤੀਰ ਤੀਖੇ ਪ੍ਰਹਾਰੇ॥ ਲਗੈ ਜੋਨ ਕੇ ਤਾਹਿ ਪਾਰੇ ਪਧਾਰੇ॥੧੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉੱਥੇ ਇੱਕ (ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ) ਸੂਰਵੀਰ ਹਰੀਚੰਦ (ਨਾਮ ਦਾ) ਕ੍ਰੋਧਵਾਨ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਪੈਰ (ਰੋਪਯੋ) ਜਮਾ ਲਿਆ (ਅਥਵਾ- ਪਾਵ ਰੋਪਯੋ = ਠੱਲ੍ਹ ਪਾ ਦਿੱਤੀ)। ਉਸਨੇ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸਾ ਕਰਕੇ ਤ੍ਰਿਖੇ (ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ) ਤੀਰ ਚਲਾਏ। ਜੀਹਦੇ ਵੀ ਲੰਗੇ ਉਸਦੇ (ਸਰੀਰ 'ਚੋਂ) ਪਾਰ ਹੀ (ਪਧਾਰੇ) ਨਿਕਲ ਗਏ ਸਨ॥੧੨॥

ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ॥

ਹਰੀ ਚੰਦ ਕ੍ਰੁੱਧੰ॥ ਹਨੇ ਸੂਰ ਸੁੱਧੰ॥
ਭਲੇ ਬਾਨ ਬਾਹੇ॥ ਬਡੇ ਸੈਨ ਗਾਹੇ॥੧੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹਰੀਚੰਦ ਨੇ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ। (ਸੁਧੰ) ਖੂਬ ਯੋਧੇ ਮਾਰੇ। ਚੰਗੇ ਤੀਰ ਚਲਾਏ। ਵੱਡੇ (ਸੈਨ) ਫੌਜ ਦੇ ਝੁੰਡ ਗਾਹੇ॥੧੩॥

ਰਸੰ ਰੁਦ੍ਰ ਰਾਚੇ॥ ਮਹਾ ਲੋਹ ਮਾਚੇ॥
ਹਨੇ ਸਸਤ੍ਰ ਧਾਰੀ॥ ਲਿਟੇ ਭੂਪ ਭਾਰੀ॥੧੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਰੁਦ੍ਰ ਰਸ ਵਿੱਚ ਰਚੇ ਹੋਏ ਨੇ। ਵੱਡੇ ਯੁਧ ਵਿੱਚ (ਮਾਚੇ) ਮਸਤ ਹੋ ਕੇ। (ਸਸਤਰਧਾਰੀ) ਯੋਧੇ ਮਾਰੇ। ਵੱਡੇ ਰਾਜੇ ਵੀ ਲੇਟ ਗਏ॥੧੪॥

ਤਬੈ ਜੀਤਮੱਲੰ॥ ਹਰੀਚੰਦ ਭੱਲੰ॥
ਹਿਰਦੈ ਐਂਚ ਮਾਰਯੋ॥ ਸੁਖੇਤੰ ਉਤਾਰਯੋ॥੧੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਉਸ ਨਾਲ) ਤਦ ਜੀਤਮੱਲ (ਬਜੈ) ਨੇ। ਹਰੀਚੰਦ ਨੇ (ਭੱਲੰ) ਬਰਛਾ (ਬਾਣ), (ਹਿਰਦੈ) ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਮਾਰਿਆ। ਉਹ (ਜੀਤਮੱਲ) ਸੈਦਾਨ ਵਿੱਚ (ਉਤਾਰਿਓ) ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ॥੧੫॥

ਲਗੇ ਬੀਰ ਬਾਣੰ॥ ਰਿਸਯੋ ਤੇਜ ਮਾਣੰ॥
ਸਮੁਹਿ ਬਾਜ ਡਾਰੇ॥ ਸੁਸੁਰਗੰ ਸਿਧਾਰੇ॥੧੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਯੋਧੇ (ਹਰੀਚੰਦ) ਦਾ ਬਾਣ ਲੱਗਣ ਤੋਂ, (ਤੇਜਮਾਣੰ) ਪ੍ਰਤਾਪੀ (ਜੀਤਮਲ) ਕ੍ਰੋਧਵਾਨ ਤਾਂ ਹੋਇਆ। ਪਰ (ਸਮੁਹਿ) ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਹੀ (ਬਾਜ) ਘੋੜੇ ਤੋਂ (ਡਾਰੇ) ਡਿੱਗ ਕੇ ਸਵਰਗ ਨੂੰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ (ਭਾਵ- ਮਰ ਗਿਆ)॥੧੬॥

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ॥

ਖੁਲੈ ਖਾਨ ਖੁਨੀ ਖੁਰਾਸਾਨ ਖੱਗੰ॥ ਪਰੀ ਸਸਤ੍ਰ ਧਾਰੰ ਉਠੀ ਝਾਲ ਅੱਗੰ॥
ਭਈ ਤੀਰ ਭੀਰੰ ਕਮਾਣੰ ਕੜਕੇ॥ ਗਿਰੇ ਬਾਜ ਤਾਜੀ ਲਗੇ ਧੀਰ ਧੱਕੇ॥੧੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਖੂਨੀ ਖ਼ਾਨਾਂ ਨੇ ਖ਼ੁਰਸਾਨ ਦੀਆਂ (ਖੱਗੀਂ) ਤਲਵਾਰਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ (ਮਿਮਾਨਾਂ 'ਚੋਂ ਕੱਢੀਆਂ)। ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੀਆਂ (ਧਾਰ) ਲੀਕਾਂ ਪੈ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਅੱਗ ਦੀਆਂ (ਝਾਲ) ਲਾਟਾਂ ਉੱਠੀਆਂ। ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਹੋ ਗਈ, ਕਮਾਨਾਂ ਦੇ ਕੜਾਕੇ ਹੋਏ। (ਧੀਰ) ਯੋਧਿਆਂ ਦੇ ਧੌਕੇ ਲੱਗਣ ਨਾਲ (ਤਾਜੀ) ਅਰਬੀ ਘੋੜੇ ਵੀ ਡਿੱਗ ਪਏ॥੧੭॥

ਬਜੀ ਭੇਰਿ ਭੁੰਕਾਰ ਧੁੰਕੇ ਨਗਾਰੇ॥ ਦੁਹੂੰ ਓਰ ਤੇ ਬੀਰ ਬੰਕੇ ਬਕਾਰੇ॥

ਕਰੇ ਬਾਹੁ ਆਘਾਤ ਸਸਤ੍ਰੰ ਪ੍ਰਹਾਰੰ॥ ਡਕੀ ਡਾਕਨੀ ਚਾਵਡੀ ਚੀਤਕਾਰੰ॥੧੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਭੇਰਿ) ਛੋਟੇ ਨਗਾਰਿਆਂ ਦੀ (ਭੁੰਕਾਰ) ਆਵਾਜ਼ (ਧੂਨੀ) ਵੱਜੀ ਅਤੇ ਨਗਾਰੇ (ਧੁੰਕੇ) ਗੂੰਜੇ। ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਸੋਹਣੇ ਯੋਧੇ (ਬਕਾਰੇ) ਗੱਜੇ। (ਬਾਹੁ ਆਘਾਤ) ਡੌਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵਜਾਉਣ (ਕੀ ਕਿਰਿਆ) ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਸ਼ਸਤਰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। (ਡਾਕਨੀ) ਚੁੜੇਲਾਂ (ਡਕੀ) ਬੋਲੀਆਂ (ਰੱਜ ਗਈਆਂ, ਡਕਾਰ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਗਈਆਂ) ਅਤੇ (ਚਾਵਡੀ) ਇੱਲ੍ਹਾਂ (ਚੀਤਕਾਰੰ) ਚਿਲਾਈਆਂ (ਬੋਲੀਆਂ)॥੧੮॥

ਦੋਹਰਾ॥

ਕਹਾਂ ਲਗੇ ਬਰਨਨ ਕਰੋਂ ਮਚਯੋ ਜੁੱਧ ਅਪਾਰ॥

ਜੇ ਲੁੱਝੇ ਜੁੱਝੇ^੧ ਸਭੈ ਭੱਜੈ ਸੂਰ ਹਜਾਰ॥੧੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ) ਕਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਥਨ ਕਰਾਂ, ਬੇਹਿਸਾਬਾ ਹੀ ਜੰਗ ਮੱਚਿਆ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ (ਲੁੱਝੇ) ਲੜੇ (ਉਹ) ਸਾਰੇ ਹੀ ਮਰ ਗਏ ਪਰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸੂਰਮੇ ਭੱਜ ਵੀ ਗਏ ਸਨ॥੧੯॥

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ॥

ਭਜਯੋ ਸਾਹਿ ਪਾਹਾੜ ਤਾਜੀ ਤ੍ਰੁਪਾਯੰ॥ ਚਲਯੋ ਬੀਰਿਯਾ ਤੀਰਿਯਾ ਨ ਚਲਾਯੰ॥

ਜਸੋ ਡੱਡਵਾਲੰ ਮਧੁੱਕਰ ਸੁ ਸਾਹੰ॥ ਭਜੈ ਸੰਗ ਲੈ ਕੈ ਸੁ ਸਾਰੀ ਸਿਪਾਹੰ॥੨੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸਾਹਿ ਪਾਹਾੜ) ਪਹਾੜ ਦਾ ਰਾਜਾ (ਭੀਮਚੰਦ ਅਥਵਾ ਫਤੇ ਸ਼ਾਹ) (ਤਾਜੀ) ਘੋੜਾ (ਤ੍ਰਿਪਾਯੰ) ਦੌੜਾ ਕੇ ਭੱਜ ਗਿਆ। (ਬੀਰਿਯਾ) ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਭੱਜ ਗਿਆ, ਤੀਰ ਨਾ ਚਲਾ ਸਕਿਆ। ਜਸਵਾਲੀਆ, ਡਡਵਾਲੀਆ ਅਤੇ ਮਧੁੱਕਰ ਦੇ (ਸਾਹੰ) ਰਾਜੇ ਵੀ ਸਾਰੀ (ਸਿਪਾਹੰ) ਫੌਜ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ॥੨੦॥

ਚਕ੍ਰਤ ਚੋਪਯੋ ਚੰਦ ਗਾਜੀ ਚੰਦੇਲੰ॥ ਹਠੀ ਹਰੀਚੰਦੰ ਗਹੇ ਹਾਥ ਸੇਲੰ॥

ਕਰਯੋ ਸ੍ਵਾਮਿ ਧਰਮੰ ਮਹਾ ਰੋਸ ਰੁਝਯੋ॥ ਗਿਰਯੋ ਟੂਕ ਟੂਕ ਹੈ ਇਸੋ ਸੂਰ ਝੁੱਝਯੋ॥੨੧॥

^੧ ਪਾਠ- ਝੁੱਝੇ

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਚਕ੍ਰ) ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ (ਗਾਜੀ) ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਰੂਪ ਚੰਦੇਲੀਆ (ਰਾਜਾ) (ਚੋਪੜੇ) ਖਿਝ ਪਿਆ, (ਉਹ) ਹਰੀਚੰਦ ਯੋਧਾ ਸੀ, (ਜੀਹਨੇ) ਹੱਥ ਵਿੱਚ (ਸੇਲੰ) ਬਰਛਾ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। (ਸ੍ਰਾਮਿ ਧਰਮੰ) ਰਾਜੇ ਦਾ ਜੋ ਕਰਤੱਵ ਸੀ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ (ਰੁਝੜੇ) ਫਸੇ ਹੋਏ ਨੇ (ਉਹੋ ਹੀ) ਕੀਤਾ। (ਹਰੀਚੰਦ) ਯੋਧਾ ਐਸਾ (ਜੁੱਝੜੰ) ਲੜਿਆ ਕਿ ਟੁੱਕੜੇ-ਟੁੱਕੜੇ ਹੋ ਕੇ ਗਿਰਿਆ (ਪਰ ਭੱਜਿਆ ਨਹੀਂ)॥੨੧॥

ਤਹਾਂ ਖਾਨ ਨੈਜਾਬਤੋ ਆਨ ਕੈ ਕੈ॥ ਹਨੜੇ ਸਾਹ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਕੇ ਸਸਤੁ ਲੈ ਕੈ॥

ਕਿਤੈ ਖਾਨ ਬਾਨੀਨ ਹੂੰ ਅਸਤੁ ਝਾਰੇ॥ ਸਹੀ ਸਾਹਿ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਸੁਰਗੰ ਸਿਧਾਰੇ॥੨੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉੱਥੇ (ਹਰੀਚੰਦ ਚੰਦੇਲੀਏ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ) ਹੀ ਨਜ਼ਾਬਤ ਖਾਂ ਨੇ ਆਣ ਕਰਕੇ। ਸੰਗੋ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤਰ ਲੈ ਕੇ ਮਾਰਿਆ। ਕਈ (ਬਾਨੀਨ) ਪ੍ਰਧਾਨ (ਮੁਖੀ) ਖਾਨਾਂ ਨੇ ਵੀ (ਅਸਤੁ) ਤੀਰ (ਬਰਛੀਆਂ ਆਦਿਕ) (ਝਾਰੇ) ਮਾਰੇ, ਤਾਂ ਠੀਕ ਸੰਗੋ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰਗ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ (ਪਰ, ਨਜ਼ਾਬਤ ਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਰ ਹੀ ਲਿਆ)॥੨੨॥

ਦੋਹਰਾ॥

ਮਾਰ ਨਜਾਬਤ ਖਾਨ ਕੋ ਸੰਗੋ ਜੁਝੈ ਜੁਝਾਰ॥

ਹਾ ਹਾ ਇਹ ਲੋਕੈ ਭਯੋ ਸੁਰਗ ਲੋਕ ਜੈਕਾਰ॥੨੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਨਜ਼ਾਬਤ ਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ (ਜੁਝਾਰ) ਸੂਰਮੇ ਸੰਗੋ ਸ਼ਾਹ ਵੀ (ਜੁਝੈ) ਮਰ ਗਏ। ਇਸ ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਹਾਹਾਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰ ਸਵਰਗ ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਜੈ ਜੈਕਾਰ ਹੀ ਹੋਇਆ (ਹੋਵੇਗਾ)॥੨੩॥

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ॥

ਲਖੈ ਸਾਹਿ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਜੁੱਝੇ ਜੁਝਾਰੰ॥ ਤਵੰ ਕੀਟ ਬਾਣੰ ਕਮਾਣੰ ਸੰਭਾਰੰ॥

ਹਨੜੇ ਏਕ ਖਾਨੰ ਖਿਆਲੰ ਖਤੰਗੰ॥ ਡਸੜੇ ਸਤੁ ਕੇ ਜਾਣੁ ਸਜਾਮੰ ਭੁਜੰਗੰ॥੨੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ) (ਜੁਝਾਰ) ਯੋਧੇ ਸੰਗੋਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੂੰ (ਜੁੱਝੇ) ਮਰਿਆ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ (ਲਖੈ) ਜਾਣ ਲਿਆ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੀਟ (ਦਾਸ) ਨੇ, (ਮੈਂ) ਤੀਰ ਕਮਾਨ ਨੂੰ (ਸੰਭਾਰੰ) ਫੜ ਕੇ। ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਇੱਕ ਖਾਨ ਨੂੰ (ਖਤੰਗੰ) ਤੀਰ ਮਾਰਿਆ। ਮਾਨੋ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਕਾਲਾ ਸੱਪ ਡੰਗ ਗਿਆ (ਭਾਵ- ਉਹ ਓਥੇ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ)॥੨੪॥

ਗਿਰੜੇ ਭੂਮਿ ਸੇ ਬਾਣ ਦੂਜੇ ਸੰਭਾਰੜੇ॥ ਮੁਖੰ ਭੀਖਨੰ ਖਾਨ ਕੇ ਤਾਨ ਮਾਰੜੇ॥

ਭਜੜੇ ਖਾਨ ਖੂਨੀ ਰਹੜੇ ਖੇਤ ਤਾਜੀ॥ ਤਜੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤੀਜੇ ਲਗੇ ਬਾਣ ਬਾਜੀ॥੨੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਹ (ਪਠਾਣ ਭੀਖਨ ਖਾਂ) ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ (ਭਾਵ- ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਕੇ ਬਾਣ ਦਾ ਵਾਰ ਬਚਾ ਲਿਆ) ਤਾਂ ਦੂਜਾ ਤੀਰ (ਮੈਂ) ਸੰਭਾਲਿਆ। ਭੀਖਨ ਖਾਨ ਦੇ (ਮੁਖੰ) ਸਾਹਮਣੇ (ਤਾਨ) ਖਿੱਚ ਕੇ (ਮਾਰੜੇ) ਚਲਾ ਦਿੱਤਾ। (ਖੂਨੀ) ਕਾਤਿਲ ਪਠਾਣ ਤਾਂ ਭੱਜ ਕੇ ਬਚ ਗਿਆ, ਪਰ

(ਤਾਜੀ) ਘੋੜਾ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਹੀ (ਮਰ ਕੇ) ਰਹਿ ਗਿਆ। (ਮੇਰਾ) ਤੀਜਾ ਬਾਣ ਲੱਗਣ ਤੋਂ (ਬਾਜੀ) ਘੋੜੇ ਨੇ ਪ੍ਰਾਣ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ (ਭਾਵ- ਘੋੜਾ ਮਰ ਗਿਆ)॥੨੫॥

ਛੁਟੀ ਮੂਰਛਾ ਹਰੀਚੰਦੰ ਸੰਭਾਰੇ॥ ਗਹੇ ਬਾਨ ਕਾਮਾਨ ਭੇ ਐਂਚ ਮਾਰੇ॥

ਲਗੇ ਅੰਗ ਜਾ ਕੇ ਰਹੀ ਨਾ ਸੰਭਾਰੰ॥ ਤਨੰ ਤਜਾਗਤੇ ਦੇਵਲੋਕੰ ਪਧਾਰੰ॥੨੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਓਨੇ ਚਿਰ ਤੱਕ) ਮੂਰਛਾ (ਛੁਟੀ) ਦੂਰ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਹਰੀਚੰਦ (ਸੰਭਾਰੇ) ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ। (ਉਸ ਨੇ) ਤੀਰ ਫੜ ਕੇ ਕਾਮਾਨ (ਭੇ) ਦੇ ਜ਼ਰੀਯਾ ਖਿੱਚ ਕੇ ਚਲਾਏ। ਜੀਹਦੇ (ਅੰਗ) ਸਰੀਰ ਨੂੰ (ਤੀਰ) (ਲਗੇ) ਵੱਜਿਆ (ਉਸਨੂੰ) (ਸੰਭਾਰੰ) ਹੋਸ਼ ਨਾ ਰਹੀ। ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਤਿਆਗਦਾ ਹੋਇਆ (ਦੇਵ ਲੋਕ) ਸਵਰਗ ਨੂੰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ॥੨੬॥

ਦੁਅੰ ਬਾਣ ਖੈਂਚੇ ਇਕੰ ਬਾਰ ਮਾਰੇ॥ ਬਲੀ ਬੀਰ ਬਾਜੀਨ ਤਾਜੀ ਬਿਦਾਰੇ॥

ਜਿਸੈ ਬਾਨ ਲਾਗੇ ਰਹੇ ਨ ਸੰਭਾਰੰ॥ ਤਨੰ ਬੋਧਿ ਕੈ ਤਾਹਿ ਪਾਰੰ ਸਿਧਾਰੰ॥੨੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਹਰੀਚੰਦ ਪਹਾੜੀਆ ਐਸਾ ਯੋਧਾ ਸੀ ਕਿ) ਦੋ ਬਾਣਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਵਾਰ ਹੀ (ਧਨੁਸ਼ ਤੇ ਧਰ ਕੇ ਅਤੇ) ਖਿੱਚ ਕੇ ਚਲਾ ਦੋਂਦਾ ਸੀ। (ਐਹੋ ਜਿਹਾ ਬਲਵਾਨ ਯੋਧਾ ਸੀ ਕਿ) ਬਲਵਾਨ ਯੋਧਿਆਂ ਅਤੇ (ਤਾਜੀ) ਅਰਬੀ (ਬਾਜੀਨ) ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ (ਬਿਦਾਰੇ) ਮਾਰੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। (ਹਰੀਚੰਦ ਦਾ) ਤੀਰ ਜੀਹਨੂੰ ਵੱਜਦਾ ਸੀ, (ਉਹਨੂੰ ਹੀ) (ਸੰਭਾਰੇ) ਹੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ (ਬੋਧਿ) ਵਿੰਨ੍ਹ ਕੇ ਪਾਰ (ਸਿਧਾਰੰ) ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ॥੨੭॥

ਸਬੈ ਸ੍ਰਾਮਿ ਧਰਮੰ ਸੁ ਬੀਰੰ ਸੰਭਾਰੇ॥ ਡਕੀ ਡਾਕਣੀ ਭੂਤ ਪ੍ਰੇਤੰ ਬਕਾਰੇ॥

ਹਸੇ ਬੀਰ ਬੈਤਾਲ ਐ ਸੁੱਧ ਸਿੱਧੰ॥ ਚਵੀ ਚਾਵਡੀਅੰ ਉਡੀ ਗ੍ਰਿਧਿ ਬ੍ਰਿਧੰ॥੨੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਯੋਧੇ (ਭਾਵ- ਹਰੀਚੰਦ) ਨੇ ਸਾਰੇ ਹੀ (ਆਪਣੇ) ਮਾਲਿਕ (ਰਾਜੇ) ਦੇ (ਧਰਮ) ਉਪਕਾਰਾਂ ਨੂੰ (ਸੰਭਾਰੇ) ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਯੁੱਧ ਕੀਤਾ, (ਭਾਵ- ਨਮਕ ਹਲਾਲ ਬਣ ਕੇ ਲੜਿਆ)। (ਜਿਸ ਦੇ ਜੰਗ ਤੋਂ) ਡਾਇਣਾਂ (ਡਕੀ) ਰੱਜ ਗਈਆਂ (ਬੋਲੀਆਂ) ਭੂਤ ਪ੍ਰੇਤ ਵੀ (ਬਕਾਰੇ) ਬੋਲੇ (ਅਥਵਾ- ਜੰਗ ਵਿੱਚ)। (ਬਵੰਜਾ) ਬੀਰ, (ਬੈਤਾਲ) ਪ੍ਰੇਤ ਅਤੇ (ਸੁੱਧ) ਨਿਰੋਲ (ਨਿਸਕਲੰਕ) ਸਿੱਧ (ਹੱਸੇ) ਖੁਸ਼ ਹੋਏ। (ਚਾਵਡੀਅੰ) ਛੋਟੀਆਂ ਇੱਲ੍ਹਾਂ ਅਤੇ (ਬ੍ਰਿਧੰ) ਵੱਡੀਆਂ ਗਿਰਝਾਂ ਉੱਡੀਆਂ ਅਤੇ (ਚਵੀ) ਬੋਲੀਆਂ॥੨੮॥

ਹਰੀਚੰਦ ਕੋਪੇ ਕਮਾਣੰ ਸੰਭਾਰੰ॥ ਪ੍ਰਿਥਮ ਬਾਜਿਯੰ ਤਾਣ ਬਾਣੰ ਪ੍ਰਹਾਰੰ॥

ਦੁਤੀਯ ਤਾਕ ਕੈ ਤੀਰ ਮੋ ਕਉ ਚਲਾਯੰ॥ ਰਖਯੋ ਦਈਵ ਮੈ ਕਾਨ ਛੈ ਕੈ ਸਿਧਾਯੰ॥੨੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਇਓ) ਧਨੁਸ਼ ਫੜ ਕੇ ਹਰੀਚੰਦ (ਕੋਪੇ) ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਏ ਹੋਏ ਨੇ। (ਮੇਰੇ) ਘੋੜੇ ਤੇ ਖਿੱਚ ਕੇ ਪਹਿਲਾ ਤੀਰ (ਪ੍ਰਹਾਰੰ) ਮਾਰਿਆ। (ਫੇਰ) ਮੈਨੂੰ ਤੱਕ (ਵੇਖਕੇ) ਦੂਜਾ ਤੀਰ ਮਾਰਿਆ। ਮੈਨੂੰ (ਦਈਵ) ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਹੀ ਰੱਖਿਆ ਸੀ (ਕਿਉਂਕਿ ਤੀਰ ਮੇਰੇ) ਕੰਨ ਨਾਲ ਛੂਹ ਕੇ ਹੀ (ਸਿਧਾਯੰ) ਲੰਘਿਆ ਸੀ॥੨੯॥

ਤ੍ਰਿਤੀਯ ਬਾਣ ਮਾਰਜੇ ਸੁ ਪੇਟੀ ਮਝਾਰੰ॥ ਬਿਧਯੰ ਚਿਲਤਕੰ ਦੁਆਲ ਪਾਰੰ ਪਧਾਰੰ॥

ਚੁਭੀ ਚਿੰਚ ਚਰਮੰ ਕਛੁ ਘਾ ਨ ਆਯੰ॥ ਕਲੰ ਕੇਵਲੰ ਜਾਨ ਦਾਸੰ ਬਚਾਯੰ॥੩੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਹਰੀਚੰਦ ਨੇ) ਤੀਜਾ ਬਾਣ (ਮੇਰੇ) (ਪੇਟੀ) ਕਮਰਬੰਦ (ਭਾਵ- ਪੇਟ) ਵਿੱਚ ਮਾਰਿਆ। (ਉਹ) (ਚਿਲਤਕੰ) ਸੰਜੋਅ ਦੀ (ਦੁਆਲ) ਪੇਟੀ ਨੂੰ ਵਿੰਨ੍ਹ ਕੇ ਪਾਰ (ਪਧਾਰੰ) ਨਿਕਲ ਆਇਆ। (ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਤੀਰ ਦੀ) (ਚਿੰਚ) ਮੁਖੀ ਹੀ (ਚਰਮੰ) ਤ੍ਰਯ (ਖੱਲ) ਵਿੱਚ ਚੁਭੀ ਪਰ ਕੁਝ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼) (ਘਾਇ) ਜ਼ਖਮ ਨਾ (ਆਯੰ) ਹੋਇਆ। (ਕਲੰ) ਕਾਲ ਨੇ (ਕੇਵਲੰ) (ਇੱਕ) ਦਾਸ ਜਾਣ ਕੇ (ਮੈਨੂੰ) ਬਚਾਇਆ ਸੀ॥੩੦॥

ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ॥

ਜਬੈ ਬਾਣ ਲਾਗਯੋ॥ ਤਬੈ ਰੋਸ ਜਾਗਯੋ॥

ਕਰੰ ਲੈ ਕਮਾਣੰ॥ ਹਨੰ ਬਾਣ ਤਾਣੰ॥੩੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਮੈਨੂੰ) ਜਦੋਂ ਤੀਰ ਵੱਜਿਆ। (ਫੇਰ) ਉਦੋਂ ਹੀ ਗੁੱਸਾ ਜਾਗ ਪਿਆ। (ਤਾਂ ਮੈਂ) ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਕਮਾਨ ਲੈ ਕੇ। ਖਿੱਚ ਕੇ ਤੀਰ (ਹਣੰ) ਚਲਾਏ॥੩੧॥

ਸਬੈ ਬੀਰ ਧਾਏ॥ ਸਰੋਘੰ ਚਲਾਏ॥

ਤਬੈ ਤਾਕ ਬਾਣੰ॥ ਹਨਯੋ ਏਕ ਜ੍ਯਾਣੰ॥੩੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਮੇਰੇ) ਸਾਰੇ ਹੀ ਯੋਧੇ ਦੌੜੇ। (ਸਰ+ਓਘੰ= ਸਮੂਹ ਤੀਰ) ਬਹੁਤ ਤੀਰ ਚਲਾਏ। ਓਦੋਂ (ਮੇਰੇ) ਇੱਕ (ਜਾਣੰ) ਯੋਧੇ ਨੇ (ਹਰੀਚੰਦ ਨੂੰ) ਤੱਕ ਕੇ ਤੀਰ ਮਾਰਿਆ॥੩੨॥

ਹਰੀਚੰਦ ਮਾਰੇ॥ ਸੁ ਜੋਧਾ ਲਤਾਰੇ॥

ਸੁ ਕਾਰੋੜ ਰਾਯੰ॥ ਵਹੈ ਕਾਲ ਘਾਯੰ॥੩੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਜਿਸ ਨਾਲ) ਹਰੀਚੰਦ ਮਾਰੇ ਗਏ। (ਹੋਰ ਵੀ) ਚੰਗੇ ਸੂਰਮੇ (ਅਸਾਂ) (ਲਤਾਰੇ) ਫੇਰ ਦਿੱਤੇ। ਕਾਰੋੜ ਦਾ ਰਾਜਾ। ਉਹ ਵੀ ਕਾਲ ਨੇ (ਘਾਯੰ) ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ॥੩੩॥

ਰਣੰ ਤਯਾਗ ਭਾਗੇ॥ ਸਭੈ ਤ੍ਰਾਸ ਪਾਗੇ॥

ਭਈ ਜੀਤਿ ਮੇਰੀ॥ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਾਲ ਕੇਰੀ॥੩੪॥

^੧ ਇਹਨਾਂ ਤੁੱਕਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆਂ ਵੀ ਨਿਭ੍ਰਾਂਤਿ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸ੍ਰ. ਬ. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਹਰੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਹੰਡੂਰ ਦਾ ਰਾਜਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਪਰ ਉਪਰ ਵਾਲੀ ਸਾਰੀ ਕਥਾ ਵਿੱਚ ਹਰੀਚੰਦ ਰਾਜਾ ਨਹੀਂ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਬਲਕਿ ਇੱਕ ਮਹਾਂ ਪ੍ਰਕਰਮੀ ਨਮਕ ਹਲਾਲ ਯੋਧਾ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰ. ਬ. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਏਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦੇ ਤੀਰ ਮਾਰਿਆ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਪਰ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ 'ਚੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਤੀਰ ਨਾਲ ਏਸ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਵੀ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਕਾਰੋੜ ਦਾ ਰਾਜਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੈ ਜਾਂ ਹਰੀਚੰਦ? ਓਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਵੀ ਨਿਕਲ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਭਾਵ ਏਸ ਜਟਲਤਾ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ 'ਕਾਰੋੜ' ਦਾ ਅਰਥ 'ਕੋਟਲੋਹਰ ਦਾ' ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਪਹਾੜੀਏ ਮੈਦਾਨ) ਜੰਗ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ। ਸਾਰੇ ਹੀ (ਤ੍ਰਾਸ) ਡਰ ਵਿੱਚ (ਪਾਗੇ) ਲੀਨ ਹੋ ਗਏ। ਮੇਰੀ ਜਿੱਤ ਹੋ ਗਈ। (ਇਹ) ਕਾਲ ਦੀ ਹੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸੀ॥੩੪॥

ਰਣੰ ਜੀਤਿ ਆਏ॥ ਜਯੰ ਗੀਤ ਗਾਏ॥

ਧਨੰ ਧਾਰ ਬਰਥੈ॥ ਸਬੈ ਸੂਰ ਹਰਥੈ॥੩੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਯੁੱਧ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਆ ਗਏ। ਜਿੱਤ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਏ। ਧਨ ਦੀ ਧਾਰ ਵਰ੍ਹਾਈ। ਸਾਰੇ ਯੋਧੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਏ॥੩੫॥

ਦੋਹਰਾ॥

ਜੁੱਧ ਜੀਤਿ ਆਏ ਜਬੈ ਟਿਕੈ ਨ ਤਿਨ ਪੁਰ ਪਾਵ॥

ਕਾਹਲੂਰ ਮੇਂ ਬਾਂਧਯੋ ਆਨ ਆਨੰਦਪੁਰ ਗਾਵ॥੩੬॥^੧

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਦੋਂ (ਅਸੀਂ) ਜੰਗ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਆਏ(ਤਾਂ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ (ਪੁਰ) ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਪੈਰ ਨਾ ਟਿਕ ਸਕੇ। ਕਲਹੂਰ (ਰਿਆਸਤ) ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਆਨੰਦਪੁਰ (ਆਪਣਾ) ਪਿੰਡ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ॥੩੬॥

ਜੇ ਜੇ ਨਰ ਤਹ ਨਾ ਭਿਰੇ ਦੀਨੇ ਨਗਰ ਨਿਕਾਰ॥

ਜੇ ਤਿਹ ਠੌਰ ਭਲੇ ਭਿਰੇ ਤਿਨੈ ਕਰੀ ਪ੍ਰਤਿਪਾਰ॥੩੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਹੜੇ ਜਿਹੜੇ ਬੰਦੇ ਉੱਥੇ (ਪਾਂਵਟੇ ਵਿੱਚ) ਨਹੀਂ ਲੜੇ ਸਨ, (ਉਹ ਏਸ ਆਨੰਦਪੁਰ) ਨਗਰ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤੇ। ਜਿਹੜੇ ਓਸ ਥਾਂ ਚੰਗੇ ਲੜੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ॥੩੭॥

ਚੌਪਈ॥

ਬਹੁਤ ਦਿਵਸ ਇਹ ਭਾਂਤਿ ਬਿਤਾਏ॥ ਸੰਤ ਉਬਾਰ ਦੁਸਟ ਸਭ ਘਾਏ॥

ਟਾਂਗ ਟਾਂਗ ਕਰਿ ਹਨੇ ਨਿਦਾਨਾ॥ ਕੂਕਰ ਜਿਮਿ ਤਿਨ ਤਜੇ ਪਰਾਨਾ॥੩੮॥

^੧ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਏਸ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਐਨੀਆਂ ਵਿਗਾੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਹੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, 'ਤਿਨ ਪੁਰ' ਦਾ ਅਰਥ 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਗਰੀ' ਹੈ, ਪਰ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇਕ ਗੜਾਨੀ 'ਓਨਾਂ ਯੋਧਿਆਂ ਦੇ ਨਗਰ ਵਿਚ' ਅਰਥ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਅਰਥ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 'ਦੇਸ ਚਾਲ' ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਤਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਮੇਂ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵਸਾਏ ਹੋਏ ਕਿਸੇ ਮੇਦਨੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਹਣਪਤਿ ਆਦਿਕ ਦੀ ਮਾਲਕੀਅਤ ਵਾਲੇ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਿਵਾਸ ਕਰਨਾ ਉੱਚਿਤ ਸੀ, ਏਸ ਦੇਸ ਚਾਲ ਤੋਂ ਮਾਖੋਵਾਲ (ਆਨੰਦਪੁਰ) ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਰਾਜੜ ਵੱਲੋਂ ਉਜਾੜੇ ਲੁੱਟੇ ਅਤੇ ਢਾਹੇ ਜਾਣਾ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਹੁਣ ਵਿਰੋਧੀ ਰਾਜ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਂਪ ਲਿਆ ਹੈ। ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਨਿਸ਼ਚਿੰਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਪਿੰਡ ਬੰਨਣਾ ਹੀ ਜ਼ਾਇਜ਼ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਏਸ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ 'ਪਾਵਟਾ' ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਵਸਾਇਆ ਹੋਇਆ ਮਾਲਕੀਅਤ ਦਾ ਨਗਰ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਮਾਲਕੀਅਤ ਦਾ ਨਗਰ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਆਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ 'ਪਾਵਟਾ' ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਜਿਆਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਸ੍ਰੰਤਰ ਵਿਚਾਰ ਵਾਲੇ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਨਿਵਾਸ ਰੱਖਣਾ ਭਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਪਾਵਟੇ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਾਲਕੀਅਤ ਲਿਖਣ ਦੀ ਭੁੱਲ ਹੀ ਕੀਤੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਭਾਵਾਰਥ:- ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ (ਅਸਾਂ) ਬਹੁਤੇ ਦਿਨ ਗੁਜ਼ਾਰੇ। ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਦੁਸਟ ਮਾਰੇ। (ਨਿਦਾਨਾ) ਅਗਿਆਨੀ (ਦੁਸਟ) ਟੰਗ ਟੰਗ ਕੇ ਮਾਰੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੁੱਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਸ੍ਰਾਸ ਤਿਆਗੇ॥੩੮॥

**ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਗ੍ਰੰਥੇ ਭੰਗਾਣੀ ਜੁਧ ਬਰਨਨੰ ਨਾਮ ਅਸਟਮੇ ਅਧਯਾਯ ਸਮਾਪਤ
ਮਸਤ ਸੁਭ ਮਸਤ॥੮॥ ਅਫਜੂ॥ ੩੨੦॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਏਥੇ ਸੋਹਣੇ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਭੰਗਾਣੀ (ਨਾਮੇ ਸਥਾਨ) ਦਾ (ਨਾਮ) ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜੰਗ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅੱਠਵਾਂ ਅਧਿਆਇ ਸਮਾਪਤ ਹੈ, ਸੁਭ ਹੈ॥੮॥ ਹੋਰ... (ਨੋਟ) 'ਅਫਜੂ' ਪਾਠ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਛੰਦ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ, ਪ੍ਰਭੂ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਭੁੱਲ ਕਰਕੇ ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ ਗਈ, ੩੨੦ ਛੰਦ ਲਿਖੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਅਥ ਨਦਉਨ ਕਾ ਜੁਧ ਬਰਨਨੰ॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਅਥ) ਹੁਣ (ਮੈਂ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ) ਨਦੋਣ ਦਾ ਜੰਗ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ।

ਚੌਪਈ॥

ਬਹੁਤ ਕਾਲ ਇਹ ਭਾਂਤਿ ਬਿਤਾਯੋ॥ ਮੀਆਂ ਖਾਨ ਜੰਮੂ ਕਹਿ ਆਯੋ॥

ਅਲਫ ਖਾਨ ਨਾਦਉਨ ਪਠਾਵਾ॥ ਭੀਮਚੰਦ ਤਬ ਬੈਰ ਬਢਾਵਾ॥੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਗੁਜ਼ਰਿਆ (ਤਾਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਭੇਜਿਆ ਹੋਇਆ) ਮੀਆਂ ਖਾਨ ਜੰਮੂ ਨੂੰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਅਲਫ ਖਾਨ ਨੂੰ (ਮੁਆਮਲਾ ਉਗਰਾਹੁਣ ਵਾਸਤੇ) ਨਾਦੋਣ ਭੇਜਿਆ। ਉਦੋਂ (ਅਲਫ ਖਾਨ ਨੇ) ਭੀਮਚੰਦ (ਕਹਿਲੂਰਪਤੀ) ਨਾਲ ਵੈਰ ਵਧਾ ਲਿਆ॥੧॥^੧

^੧ ਭੀਮਚੰਦ ਨਾਲ ਵੈਰ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਫੁੱਟ ਸੀ। ਕਹਿਲੂਰਪਤੀ ਭੀਮਚੰਦ ਨਾਲ ਕਟੋਚਪਤੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਚੰਦ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਸੀ। ਉਸ ਅਲਫ ਖਾਨ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਭੀਮਚੰਦ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਵਿਖਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਚੁਗਲੀ ਕਰ ਕੇ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਚੱਲਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਸ਼ਕਾਇਤ ਕਰਕੇ ਉੱਚਾ ਹੋਣ ਦਾ ਉਪਾਉ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭੀਮਚੰਦ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ 'ਚੋਂ ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਮੰਨਿਆ ਪ੍ਰਮੰਨਿਆ ਰਾਜਾ ਸੀ ਪਰ ਅਲਫ ਖਾਨ ਚੁੱਕ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਮੁਆਮਲਾ ਲੈਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਅਨੁਚਿਤ ਦਬਾ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਕਿ ਕਟੋਚੀਏ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਚੰਦ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਹੋ ਸਕੇ। ਏਸ ਤੋਂ ਭੀਮਚੰਦ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਅਲਫ ਖਾਨ ਆਖਰ ਹੈ ਤਾਂ ਮੁਆਮਲਾ ਉਗਰਾਹੁਣ ਵਾਲਾ ਅਹਿਲਕਾਰ ਹੀ ਸੀ, ਜੋ ਇੱਕ ਰਾਜੇ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੱਖਦਾ। ਰਾਜੇ ਰਾਜੇ ਹੀ ਸਨ, ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਰਪੋਟ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਲੜਾਈ ਨਹੀਂ। ਭੀਮਚੰਦ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਸਹਿਤ ਸਚਾਈ ਉੱਤੇ ਡਟ ਗਿਆ। ਜ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਵੇਚਿਆਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਰਾਜਾ ਰਾਜ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਜੇ ਭੀਮਚੰਦ ਹੁਣ ਜ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਚੰਦ ਕਟੋਚੀਏ ਦੇ ਅੱਗੇ ਨੀਵਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਨੂੰ ਟਾਲ ਵੀ ਦੇਂਦਾ ਤਾਂ ਅਲਫ ਖਾਨ ਨੇ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਰਾਜਪੂਤ ਸਨ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਸਨ। ਸ਼ਾਦੀ ਗਾਮੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰੀਕ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਭੀਮਚੰਦ ਦੀ ਜ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਸਚਾਈ ਤੇ ਡਟੀ ਹੋਈ ਮੰਨ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਰਿਆਸਤ ਹੈ ਵੀ ਕਹਿਲੂਰ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਪਿਆ।

**ਜੁੱਧ ਕਾਜ ਨ੍ਰਿਪ ਹਮੈ ਬੁਲਾਯੋ॥ ਆਪ ਤਵਨ ਕੀ ਓਰ ਸਿਧਾਯੋ॥
ਤਿਨ ਕਠਗੜ ਨਵਰਸ ਪਰ ਬਾਧੋ॥ ਤੀਰ ਤੁਫੰਗ ਨਰੇਸਨ ਸਾਧੋ॥੨॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਰਾਜੇ (ਭੀਮਚੰਦ) ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਜੰਗ (ਦੀ ਇਮਦਾਦ) ਵਾਸਤੇ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਰਫ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ (ਅਲਫ ਖਾਂ ਅਤੇ ਕਟੋਚੀਏ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਚੰਦ) ਨਵਰਸ (ਨਾਮ ਦੀ ਪਹਾੜੀ) ਉੱਤੇ (ਕਠ ਗੜ) ਲੱਕੜੀ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ। (ਏਧਰੋਂ) (ਨਰੇਸਨ) ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਤੀਰਾਂ (ਤੁਫੰਗ) ਬੰਦੂਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੰਨ੍ਹ ਲਿਆ॥੨॥

ਭੁਜੰਗ ਛੰਦ॥

**ਤਹਾ ਰਾਜ ਸਿੰਘ ਬਲੀ ਭੀਮਚੰਦੰ॥ ਚੜ੍ਹੇ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਹਾ ਤੇਜ ਵੰਦੰ॥
ਸੁਖੰਦੇਵ ਗਾਜੀ ਜਸਾਰੋਟ ਰਾਜੰ॥ ਚੜ੍ਹੇ ਕੁੱਧ ਕੀਨੇ ਕਰੇ ਸਰਬ ਕਾਜੰ॥੩॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉੱਥੇ ਰਾਜ ਸਿੰਘ (ਅਥਵਾ- ਸ਼ੇਰ ਵਰਗਾ ਰਾਜਾ) ਬਲਵਾਨ ਭੀਮਚੰਦ। ਮਹਾਂ ਤੇਜ ਵਾਲਾ (ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ) ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਚੜ੍ਹਿਆ। ਜਸਰੋਟੀਆ (ਗਾਜੀ) ਬਹਾਦਰ ਰਾਜਾ ਸੁਖਦੇਵ। ਸਾਰੇ (ਕਾਜੰ) ਉਪਾਇ ਕਰਕੇ ਕ੍ਰੋਧ (ਕੀਨੇ) ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਚੜ੍ਹੇ॥੩॥

**ਪ੍ਰਿਥੀਚੰਦ ਚੜ੍ਹੇ ਡਢੇ ਡਢਵਾਰੰ॥ ਚਲੇ ਸਿਧ ਹੈ ਕਾਜ ਰਾਜੰ ਸੁਧਾਰੰ॥
ਕਰੀ ਢੂਕ ਵੇਅੰ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸੁ ਚੰਦੰ॥ ਹਟਾਏ ਸਭੈ ਮਾਰ ਕੇ ਬੀਰ ਬ੍ਰਿੰਦੰ॥੪॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਡਢਵਾਲੀਆ (ਰਾਜਾ) ਪ੍ਰਿਥੀਚੰਦ (ਡਢੇ) ਲੜਾਈ ਵਾਸਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ। (ਆਪਣੇ) ਰਾਜੇ ਦੇ ਕਾਰਜ ਸੁਧਾਨ ਲਈ (ਸਿਧ) ਇੱਕ ਮੁੱਠ (ਅਥਵਾ- ਸਿੱਧੋ) ਹੋ ਕੇ ਚੱਲੇ। (ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ) (ਢੂਕ) ਨੇੜੇ ਵੇਈ ਕਰ ਲਈ (ਤਾਂ ਕਟੋਚੀਏ) ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਚੰਦ ਨੇ। (ਸਭੈ ਬ੍ਰਿੰਦੰ) ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਯੋਧੇ ਮਾਰ ਕੇ (ਪਿਛਾਂਹ) ਹਟਾ ਦਿੱਤੇ॥੪॥

**ਦੁਤੀਯ ਢੋਅ ਢੂਕੈ ਵਹੈ ਮਾਰਿ ਉਤਾਰੀ^੧॥ ਖਰੇ ਦਾਂਤ ਪੀਸੈ ਛੁਭੈ ਛਤ੍ਰਧਾਰੀ॥
ਉਤੈ ਵੈ ਖਰੇ ਬੀਰ ਬੰਬੈ ਬਜਾਵੈ॥ ਤਰੇ ਭੂਪ ਠਾਢੇ ਬਡੈ ਸੋਕੁ ਪਾਵੈ॥੫॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਦੂਜੇ (ਢੋਅ) ਹੱਲੇ (ਹਮਲੇ) ਨਾਲ ਨੇੜੇ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਮਾਰ ਕੇ (ਨਵਰਸ ਟਿੱਲੇ ਤੋਂ) ਉਤਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। (ਛੁਭੈ) ਚਿੜੇ ਹੋਏ (ਛਤ੍ਰਧਾਰੀ) ਰਾਜੇ ਖਲੋਤੇ ਦੰਦ ਪੀਂਹਦੇ ਸਨ। ਓਧਰ ਉਹ ਸੂਰਮੇ ਖਲੋਤੇ (ਬੰਬੈ) ਬੁਲਬੁਲੀਆਂ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਹੇਠਾਂ ਖਲੋਤੇ ਹੋਏ ਰਾਜੇ (ਸੋਕ ਪਾਵੈ) ਗਮਗੀਨ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ॥੫॥

**ਤਬੈ ਭੀਮਚੰਦੰ ਕਿਯੋ ਕੋਪ ਆਪੰ॥ ਹਨੂਮਾਨ ਕੇ ਮੰਤ੍ਰ ਕੇ ਮੁੱਖ ਜਾਪੰ॥
ਸਭੈ ਬੀਰ ਬੋਲੈ ਹਮੈ ਭੀ ਬੁਲਾਯੰ॥ ਤਬੈ ਢੋਅ ਕੈ ਕੈ ਸੁ ਨੀਕੇ ਸਿਧਾਯੰ॥੬॥**

^੧ ਏਸ ਤੁਕ ਵਿੱਚ ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ ਦਾ ਨਿਯਮ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਹੈ।

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਦੋਂ ਭੀਮਚੰਦ ਨੇ ਆਪ ਹੀ (ਕੋਪ) ਗੁੱਸਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਹਨੂੰਮਾਨ ਜੀ ਦੇ ਮੰਤ੍ਰ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ (ਜੋ ਯੁੱਧ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦੇਂਦਾ ਸੀ)। ਸਾਰੇ ਸੂਰਵੀਰ ਸੱਦੇ ਸਨ, ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਉਦੋਂ (ਸਾਰੇ) ਚੰਗਾ (ਢੇਅ) ਇਕੱਠ ਕਰਕੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੱਲ ਪਏ॥੬॥

ਸਬੈ ਕੋਪ ਕੈ ਕੈ ਮਹਾ ਬੀਰ ਢੂਕੇ॥ ਚਲੇ ਬਾਰਬੇ ਬਾਰ ਕੇ ਜਜੋਂ ਭਭੂਕੇ॥

ਤਹਾ ਬਿਬੁੜਆਲੰ ਹਨਜੋ ਬੀਰ ਦਯਾਲੰ॥ ਉਠਜੋ ਸੈਨ ਲੈ ਸੰਗ ਸਾਰੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲੰ॥੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਾਰੇ (ਮਹਾ) ਵੱਡੇ ਸੂਰਮੇ ਕ੍ਰੋਧ ਕਰ ਕਰ ਕੇ ਢੁੱਕ ਪਏ। (ਭਭੂਕੇ) ਮੁਆਤਿਆਂ (ਜਿਉਂ) ਵਾਂਗ (ਬਾਰ) ਵਾੜ (ਕਾਠ ਦੀ ਦੀਵਾਰ) ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਲਈ ਤੁਰ ਪਏ। ਉੱਥੇ (ਭੀਮਚੰਦ ਦੀ ਪਾਸੇ ਦਾ) ਬਿਲੜਵਾਲੀਆ (ਰਾਜਾ) ਦਯਾਲ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। (ਕਿਉਂਕਿ ਕਟੋਚੀਆ) ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਚੰਦ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ (ਉਠਿਓ) ਲੜ ਪਿਆ॥੭॥

ਮਧੁਭਾਰ ਛੰਦ॥

ਕੁਪਜੋ ਕ੍ਰਿਪਾਲ॥ ਨਚੇ ਮਰਾਲ॥

ਬੱਜੇ ਬਜੰਤ॥ ਕੂਰੰ ਅਨੰਤ॥੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਕਟੋਚੀਆ) ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਚੰਦ ਕ੍ਰੋਧਵਾਨ ਹੋਇਆ। (ਮਰਾਲ) ਹੰਸ ਵਾਂਗ (ਨਚੇ) ਨੱਚਦਾ ਹੈ। (ਅਨੰਤ) ਬਹੁਤ (ਕੂਰ) ਡਰਾਉਣੇ (ਬਜੰਤ) ਵਾਜੇ ਵੱਜੇ॥੮॥

ਜੁੱਝੇ ਜੁਆਣ॥ ਬਾਹੈ ਕ੍ਰਿਪਾਣ॥

ਜਿਯ ਧਾਰ ਕ੍ਰੋਧ॥ ਛੱਡੇ ਸਰੋਘ॥੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਯੋਧੇ (ਜੁੱਝੇ) ਲੜ ਪਏ। ਤਲਵਾਰਾਂ ਚਲਾ ਕੇ । ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਗੁੱਸਾ ਧਾਰ ਕੇ। (ਸਰੋਘ) ਸਮੂਹ ਬਾਣ ਚਲਾਏ॥੯॥

ਲੁੱਝੇ ਨਿਦਾਣ॥ ਤੱਜੰਤ ਪ੍ਰਾਣ॥

ਗਿਰਿ ਪਰਤ ਭੂਮਿ॥ ਜਣੁ ਮੇਘ ਭੂਮਿ॥੧੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਭੂਮਿ) ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿਗ (ਪਰਤ) ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਮਾਨੋ ਕਿ ਬੱਦਲ (ਭੂਮਿ) ਝੁਕ ਰਿਹਾ ਹੈ॥੧੦॥

ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ॥

ਕ੍ਰਿਪਾਲੰ ਸੁ ਕੋਪਜੰ॥ ਹਠੀ ਪਾਵ ਰੋਪਜੰ॥

ਸਰੋਘੰ ਚਲਾਏ॥ ਬਡੇ ਬੀਰ ਘਾਏ॥੧੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਕਟੋਚੀਆ) ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਚੰਦ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਭਰੇ ਹੋਏ (ਹਠੀ) ਯੋਧੇ ਨੇ ਪੈਰ ਟਿਕਾ ਲਿਆ। ਸਮੁਦਾਇ ਤੀਰ ਚਲਾਏ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਯੋਧੇ ਮਾਰੇ॥੧੧॥

ਹਨੇ ਛਤ੍ਰਪਾਰੀ॥ ਲਿਟੇ ਭੂਪ ਭਾਰੀ॥

ਮਹਾਨਾਦ ਬਾਜੇ॥ ਭਲੇ ਸੂਰ ਗਾਜੇ॥੧੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਛਤ੍ਰਪਾਰੀ) ਸੂਰਬੀਰ (ਰਾਜੇ) ਮਾਰੇ। (ਭਾਰੀ) ਵੱਡੇ ਰਾਜੇ (ਲਿਟੇ) ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਏ (ਅਥਵਾ- ਮਰ ਕੇ ਲੇਟ ਗਏ)। ਵੱਡੇ (ਨਾਦ) ਵੱਜੇ (ਸੰਖ, ਨਗਾਰੇ) ਵੱਜੇ। ਚੰਗੇ (ਚੰਗੇ) ਯੋਧੇ ਗੱਜ ਪਏ॥੧੨॥

ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਕ੍ਰਿਪੰ॥ ਕਿਯੋ ਜੁੱਧ ਸੁੱਧੰ॥

ਮਹਾਬੀਰ ਗੱਜੇ॥ ਮਹਾ ਸਾਰ ਬੱਜੇ॥੧੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਕਟੋਚੀਏ) ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਚੰਦ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪ ਨਾਲ (ਸੁੱਧੰ) ਠੀਕ (ਸਹੀ) ਯੁੱਧ ਕੀਤਾ। ਵੱਡੇ ਸੂਰਬੀਰ ਗੱਜ ਪਏ। ਵੱਡੇ (ਸਾਰ - ਲੋਹਾ) ਸ਼ਸਤਰ (ਬੱਜੇ) ਖੜਕ ਪਏ॥੧੩॥

ਕਰਜੇ ਜੁੱਧ ਚੰਡੰ॥ ਸੁਨਜੇ ਨਾਵ ਖੰਡੰ॥

ਚਲਜੇ ਸਸਤ੍ਰ ਬਾਹੀ॥ ਰਜੋਤੀ ਨਿਬਾਹੀ॥੧੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਚੰਡੰ - ਤੇਜ) ਮਹਾਨ ਜੰਗ ਕੀਤਾ। ਜੋ ਨਵਾਂ ਖੰਡਾਂ (ਭਾਵ- ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵ) ਵਿੱਚ ਸੁਣਿਆ ਗਿਆ (ਭਾਵ- ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਿਆ)। ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਵਾਹੁਣ ਵਾਲਾ (ਸੂਰਮਾ) ਤੁਰ ਪਿਆ। (ਰਜੋਤੀ) ਰਾਜਪੂਤ (ਰਾਜਪੂਤ ਦੀ) ਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ॥੧੪॥

ਦੇਹਰਾ॥

ਕੋਪ ਭਰੇ ਰਾਜਾ ਸਬੈ ਕੀਨੋ ਜੁੱਧ ਉਪਾਇ॥

ਸੈਨ ਕਟੋਚਨ ਕੀ ਤਬੈ ਘੇਰ ਲਈ ਅਰਰਾਇ॥੧੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਾਰਿਆਂ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪ ਨਾਲ ਭਰ ਕੇ ਯੁੱਧ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਉਦੋਂ ਹੀ ਕਟੋਚੀਆਂ ਦੀ ਫੌਜ (ਅਰਰਾਇ) ਗੱਜ ਕੇ ਘੇਰ ਲਈ॥੧੫॥

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ॥

ਚਲੇ ਨਾਂਗਲੂ ਪਾਂਗਲੂ ਵੇਦੜੋਲੰ॥ ਜਸਵਾਰੇ ਗੁਲੇਰੇ ਚਲੇ ਬਾਂਧ ਟੋਲੰ॥

ਤਹਾ ਏਕ ਬਾਜਜੋ ਮਹਾਬੀਰ ਦਿਆਲੰ॥ ਰਖੀ ਲਾਜ ਜਉਨੈ ਸਭੈ ਬਿਝੜਵਾਲੰ॥੧੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਨਾਂਗਲੂ) ਨਗਲੂ (ਕਲਿਹੂਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਸੰਘਰ ਚੰਦ ਰਾਜਪੂਤ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਚੂਹਾਮੀਆਂ ਦੀ ਔਲਾਦ), (ਪਾਂਗਲੂ) ਪੰਗਵਾਲ (ਚੰਬੇ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦੇ ਪਾਂਗੀ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਵੱਸਣ ਵਾਲੇ), (ਵੈਦੜੋਲੰ) ਵੈਦੜੋਲ ਗੋਤ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤ ਵੀ ਚੱਲ ਪਏ। (ਜਸਵਾਰੇ) ਕਟੋਚ ਰਾਜਪੂਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਜਸਵਾਨ ਸੀ, (ਗੁਲੇਰੇ) ਗੁਲੇਰ ਰਿਆਸਤ^੧ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਟੋਲੇ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਤੁਰ ਪਏ। ਓਥੇ

^੧ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਕਾਂਗੜੇ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਭੇਰਾ ਵਿੱਚ 'ਗੁਲੇਰ' ਨਾਮ ਨਗਰੀ ਪੁਰਾਣੀ ਰਿਆਸਤ ਸੀ, ਏਸ ਨੂੰ ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਜੇ ਹਰੀਚੰਦ ਨੇ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ, ਰਾਜਾ ਹਰੀਚੰਦ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਗਿਆ, ਬਿਨਾਂ ਸਾਥੀ ਤੋਂ ਹੀ ਇੱਕ ਜੰਗਲੀ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗ ਪਿਆ,

ਇੱਕ ਬਿਝੜਵਾਲ ਦਾ ਦਯਾਲ (ਨਾਮੇ ਰਾਜਾ ਖੂਬ) (ਬਾਜਿਓ) ਲੜਿਆ। ਜੀਹਨੇ ਸਾਰਿਆਂ (ਬਿਝੜਵਾਲੀਆਂ) ਦੀ ਲੱਜ ਰੱਖ ਲਈ॥੧੬॥

ਤਵੰ ਕੀਟ ਤਉ ਲਉ ਤੁਫੰਗੰ ਸੰਭਾਰੋ॥ ਹਿਰਦੈ ਏਕ ਰਾਵੰਤ ਕੇ ਤਕਿ ਮਾਰੋ॥

ਗਿਰਜੇ ਝੁਮ ਭੂਮੈ ਕਰਜੇ ਜੁਪ ਸੁਧੰ॥ ਤਉ ਮਾਰ ਬੋਲਜੇ ਮਹਾ ਮਾਨਿ ਕੁਧੰ॥੧੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤੁਹਾਡੇ (ਕੀਟ) ਦਾਸ (ਭਾਵ- ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ) ਨੇ ਓਨੇ ਚਿਰ ਤੱਕ (ਤੁਫੰਗੰ) ਬੰਦੂਕ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ। ਇੱਕ (ਰਾਵੰਤ) ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ^੧ ਦੀ (ਹਿਰਦੈ) ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਤੱਕ ਕੇ ਮਾਰੀ। (ਉਹ) (ਝੁਮ) ਲੋਟਣੀ ਖਾ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ (ਉਸ ਨੇ) (ਸੁਧੰ) ਠੀਕ ਯੁੱਧ ਕੀਤਾ ਸੀ। (ਤਉ) ਫੇਰ ਵੀ (ਕੁਧੰ) ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ (ਮਾਨ) ਮੰਨਦਾ ਹੋਇਆ 'ਮਾਰ ਲਉ' ਹੀ ਬੋਲਿਆ॥੧੭॥

ਤਜੋ ਤੁਪਕੰ ਬਾਣ ਪਾਣੰ ਸੰਭਾਰੋ॥ ਚਤੁਰ ਬਾਨਿਯੰ ਲੈ ਸੁ ਸਬਿਯੰ ਪੁਹਾਰੋ॥

ਤਿਯੰ ਬਾਨ ਲੈ ਬਾਮ ਪਾਣੰ ਚਲਾਏ॥ ਲਗੇ ਯਾ ਲਗੇ ਨਾ ਕਛੂ ਜਾਨ ਪਾਏ॥੧੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਫੇਰ ਮੈਂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ) (ਤੁਪਕੰ) ਬੰਦੂਕ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਤੀਰ (ਕਮਾਨ) ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ। ਚਾਰ ਤੀਰ ਲੈ ਕੇ (ਸਬਿਯੰ^੨) ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵੱਲ ਚਲਾ ਦਿੱਤੇ। ਤਿੰਨ ਤੀਰ ਲੈ ਕੇ (ਬਾਮ*) ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਵੱਲ ਚਲਾ ਦਿੱਤੇ। (ਲਗੇ) ਵੱਜੇ ਜਾਂ ਨਾ ਵੱਜੇ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਚੱਲ ਸਕਿਆ॥੧੮॥

ਸੋ ਤਉ ਲਉ ਦਈ^੩ ਜੁਪ ਕੀਨੋ ਉਝਾਰੰ॥ ਤਿਨੈ ਖੇਦ ਕੈ ਬਾਰ ਕੇ ਬੀਚ ਡਾਰੰ॥

ਪਰੀ ਮਾਰ ਬੁੰਗੰ ਛੁਟੀ ਬਾਣ ਗੋਲੀ॥ ਮਨੋ ਸੂਰ ਬੈਠੇ ਭਲੀ ਖੇਲ ਹੋਲੀ॥੧੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਓਨੇ ਚਿਰ ਤੱਕ (ਦਈ) ਪਰਮੇਸ਼ਰ (ਮੈਦਾਨੇ) ਜੰਗ (ਉਝਾਰੰ) ਬਰਬਾਦ (ਭਾਵ- ਖਤਮ) ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ (ਅਲਫ ਖਾਂ ਅਤੇ ਕਟੋਚੀਆਂ) ਨੂੰ (ਖੇਦ) ਧੱਕ ਕੇ (ਬਾਰ) ਵਾੜ (ਲੱਕੜ ਦੇ

ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਹਰੀ ਚੰਦ ਨਾ ਮੁੜਿਆ ਤਾਂ ਮੰਤ੍ਰੀਆਂ ਨੇ ਓਸ ਨੂੰ ਮਰ ਗਿਆ ਜਾਣ ਕੇ ਓਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਰਾਜਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ। ਓਥੋਂ ਅਚਾਨਕ ਕਿਸੇ ਸਾਧੂ ਨੇ ਪਾਣੀ ਭਰਨ ਆਇਆਂ ਹੋਇਆਂ ਹਰੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸਮਝ ਕੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਕੱਢਿਆ, ਪਰ ਹਰੀ ਚੰਦ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਦਿਨ ਬੀਤਣ ਤੋਂ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਓਸ ਆਪਣੀ ਕੁੱਟੀਆ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਕੇ ਰਾਜੀ ਕੀਤਾ, ਜਦੋਂ ਹਰੀ ਚੰਦ ਨੇ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਵਾਪਸ ਜਾ ਕੇ 'ਗੁਲੇਰ' ਨਗਰ ਵਸਾ ਓਥੇ ਹੀ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਓਥੇ ਹੀ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਜਿਸ ਤੋਂ 'ਗੁਲੇਰ' ਰੀਅਸਤ ਬਣ ਗਈ ਸੀ।

^੧ ਇਹ 'ਰਾਵੰਤ' ਕੌਣ ਸੀ? ਕਿੱਥੋਂ ਦਾ ਸੀ? ਏਸ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਵਿੱਚੋਂ ਜਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮਰੇ ਹੋਏ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦਾ ਪਤਾ ਨਾ ਦੇਣਾ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਅੰਵਾਣਤਾ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿੰਦਿਆ ਉਸਤਤ ਦੇ ਬੀਜ ਹਨ- ਉਹ ਤਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਭਰੇ ਪਏ ਹਨ ਪਰ ਜੋ ਸੱਚ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ।

^੨* 'ਸਬਿਯੰ' ਅਤੇ 'ਬਾਮ ਪਾਣੰ' ਪਾਠਾਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਤੀਰ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਉਚਤਾ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸੱਜੇ ਅਤੇ ਖੱਬੇ ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਬਾਣ ਚਲਾਉਣ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਨਿਪੁੰਨ ਸਨ।

^੩ ਪਾਠ- ਦਈਵ।

ਕਿਲ੍ਹੇ) ਵਿੱਚ (ਡਾਰ) ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। (ਬੁੰਗ) ਉੱਚੀ ਥਾਂ (ਭਾਵ- ਨਵਰਸ ਦੇ ਟਿੱਲੇ) ਤੋਂ ਮਾਰ ਪਈ ਅਤੇ ਤੀਰ ਗੋਲੀਆਂ ਚੱਲੇ। (ਜਿਸ ਤੋਂ ਕਹਿਲੂਰਪਤੀ ਭੀਮਚੰਦ ਦੇ ਯੋਧੇ ਪਿੱਛੋਂ ਹਟ ਕੇ ਬਹਿ ਗਏ) ਮਾਨੋ ਕਿ ਯੋਧੇ ਚੰਗੀ ਹੋਲੀ ਖੇਡ ਕੇ ਬਹਿ ਗਏ ਹਨ॥੧੯॥

ਗਿਰੇ ਬੀਰ ਭੂਮੰ ਸਰੰ ਸਾਂਗ ਪੇਲੰ॥ ਰੰਗੇ ਸ੍ਰੋਣ ਬਸਤ੍ਰੰ ਮਨੋ ਫਾਗ ਖੇਲੰ॥

ਲਿਯੋ ਜੀਤ ਬੈਰੀ ਕਿਯਾ ਆਨ ਡੇਰੰ॥ ਤੇਉ ਜਾਇ ਪਾਰੰ ਰਹੇ ਬਾਰ ਕੇਰੰ॥੨੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤੀਰਾਂ ਅਤੇ (ਸਾਂਗ) ਬਰਛੀਆਂ ਦੇ (ਪੇਲੰ) ਧੱਕੇ ਹੋਏ ਯੋਧੇ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗੇ ਪਏ ਸਨ। (ਸ੍ਰੋਣ) ਲਹੂ ਨਾਲ ਕੱਪੜੇ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਮਾਨੋ ਕਿ (ਫਾਗ) ਹੋਲੀ ਖੇਡੀ ਗਈ ਹੈ। ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆ ਕੇ (ਡੇਰੰ) ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਕੀਤਾ। ਉਹ (ਅਲਫ ਖਾਨ ਅਤੇ ਕਟੋਚੀਏ) ਵਾੜ (ਕਠਗੜ) ਦੇ (ਪਾਰੰ) ਪਾਰਲੇ ਪਾਸੇ ਜਾ ਰਹੇ॥੨੦॥

ਭਈ ਰਾਤ੍ਰਿ ਗੁਬਾਰ ਕੇ ਅਰਧ ਜਾਮੰ॥ ਤਬੈ ਛੋਰਗੇ ਬਾਰ ਦੇ ਵੈ ਦਮਾਮੰ॥

ਸਬੈ ਰਾਤ੍ਰਿ ਬੀਤੀ ਉਦਯੋ ਦਯੋਸਰਾਣੰ॥ ਚਲੇ ਬੀਰ ਚਾਲਾਕ ਖੰਗੰ ਖਿਲਾਣੰ॥੨੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਗੁਬਾਰ) ਹਨ੍ਹੇਰੀ ਰਾਤ ਦੇ ਅੱਧ (ਜਾਮੰ) ਪਹਿਰ ਬੀਤ ਜਾਣ ਤੋਂ, (ਵੈ) ਉਹ (ਕਟੋਚੀਏ ਅਤੇ ਅਲਫ ਖਾਂ) (ਬਾਰ) ਵਾੜ (ਕਠਗੜ) ਨੂੰ (ਦਮਾਮੰ) ਨਗਾਰਾ ਵਜਾ ਕੇ (ਭਾਵ- ਪ੍ਰਤੱਖ^੧) ਉਦੋਂ ਹੀ ਛੱਡ ਗਏ। (ਸਾਨੂੰ) ਸਾਰੀ ਰਾਤ (ਸੁਖ ਨਾਲ) ਗੁਜ਼ਰ ਗਈ ਤਾਂ (ਦਿਉਸਰਾਣੰ - ਦਿਨ ਦਾ ਰਾਜਾ) ਸੂਰਜ (ਉਦਿਓ) ਚੜ੍ਹਿਆ। (ਖੰਗੰ) ਤਲਵਾਰਾਂ (ਖਿਲਾਣੰ) ਚਮਕਾਉਂਦੇ ਹੋਏ (ਰਾਜੇ ਭੀਮਚੰਦ ਦੇ) ਚਲਾਕ ਯੋਧੇ ਤੁਰ ਪਏ॥੨੧॥

ਭਜਯੋ ਅਲਫ ਖਾਨੰ ਨ ਖਾਨਾ ਸੰਭਾਰਯੋ॥ ਭਜੇ ਔਰ ਬੀਰੰ ਨ ਧੀਰੰ ਬਿਚਾਰਯੋ॥

ਨਦੀ ਪੈ ਦਿਨੰ ਅਸਟ ਕੀਨੈ ਮੁਕਾਮੰ॥ ਭਲੀ ਭਾਂਤਿ ਦੇਖੇ ਸਬੈ ਰਾਜ ਧਾਮੰ॥੨੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਅਲਫ ਖਾਨ ਭੱਜ ਗਿਆ (ਖਾਨਾ) ਘਰ ਬਾਰ (ਅਥਵਾ ਭੋਜਨ) ਵੀ ਨਾ ਸੰਭਾਲਿਆ। ਹੋਰ ਯੋਧੇ ਵੀ ਭੱਜ ਗਏ ਧੀਰਜ ਨੂੰ ਨਾ ਸੰਭਾਲਿਆ। (ਅਸਾਂ) ਅੱਠ ਦਿਨ ਨਦੀ (ਬਿਆਸ ਦੇ ਕੰਢੇ) ਤੇ (ਮੁਕਾਮ) ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਕੀਤਾ। (ਰਾਜ ਧਾਮੰ) ਰਾਜ ਮਹਿਲਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖਿਆ॥੨੨॥

ਚੌਪਈ॥

ਇਤਿ ਹਮ ਹੋਇ ਬਿਦਾ ਘਰ ਆਏ॥ ਸੁਲਹ ਨਮਿਤ ਵੈ ਉਤਹਿ ਸਿਧਾਏ॥

ਸੰਧਿ ਇਨੈ ਉਨ ਕੈ ਸੰਗ ਕਈ॥ ਹੇਤ ਕਥਾ ਪੂਰਨ ਇਤਿ ਭਈ॥੨੩॥

^੧ ਨਗਾਰਾ ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਭਾਵ 'ਛਲ' ਵੀ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਨਗਾਰਾ ਵਜਾਉਣ 'ਤੇ ਲਾ ਰੱਖਣਾ ਤਾਂ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਅਜੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਫੌਜ ਅਮਨ-ਅਮਾਨ ਨਾਲ ਨਿਕਲ ਜਾ ਸਕੇ, ਨਗਾਰਾ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਵੀ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਬਾਦ ਆਪਣੇ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਏਸ ਯੁੱਧ-ਨੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ਭਾਵਾਰਥ ਠੀਕ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ।

ਭਾਵਾਰਥ:- ਅਸੀਂ ਏਧਰ ਤਾਂ (ਰਾਜੇ ਭੀਮਚੰਦ ਤੋਂ) ਵਿਦਾ ਹੋ ਕੇ ਘਰ (ਆਨੰਦਪੁਰ) ਨੂੰ ਆ ਗਏ। ਉਹ (ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਆਦਿਕ) ਸੁਲਹ ਵਾਸਤੇ ਓਧਰ (ਅਲਫ਼ ਖ਼ਾਨ ਵੱਲ) ਨੂੰ ਤੁਰ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ (ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਰਾਜ ਦਬਾਉ ਤੋਂ ਡਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ) (ਸੰਧਿ) ਮੇਲ ਕਰ ਲਿਆ। (ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਜੋ ਰਾਜੇ ਭੀਮਚੰਦ ਦੇ (ਹੇਤ) ਪ੍ਰੇਮ ਵਾਲੀ ਕਹਾਣੀ ਉਹ ਏਥੇ ਹੀ (ਪੂਰਨ) ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ॥੨੩॥

ਦੋਹਰਾ॥

ਆਲਸੂਨ ਕਹ ਮਾਰਿ ਕੈ ਇਹ ਦਿਸ ਕਿਯੋ ਪਯਾਨ॥

ਭਾਂਤਿ ਅਨੇਕਨ ਕੇ ਕਰੇ ਪੁਰ ਅਨੰਦ ਸੁਖ ਆਨ॥੨੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰਾਜੇ ਭੀਮਚੰਦ ਅਤੇ ਅਲਫ਼ ਖ਼ਾਨ ਦੀ ਸੁਲਹ ਦਾ ਕਹਿਲੂਰ (ਬਿਲਾਸਪੁਰ) ਤੋਂ ਤੁਰਦਿਆਂ ਸਾਰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਹੋਠੀ ਅਤੇ ਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਬੁਰਾ ਮਨਾਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਜੇ ਭੀਮਚੰਦ ਆਦਿਕ ਅਲਫ਼ ਖ਼ਾਨ ਨਾਲ ਸੁਲਹ ਕਰਕੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਮੇਰਾ ਵਿਰੋਧੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਮੈਂ ਰਾਜੇ ਭੀਮਚੰਦ ਦੇ ਨਗਰ) ਆਲਸੂਨ ਨੂੰ (ਲੁੱਟ) ਮਾਰ ਕੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਨੂੰ (ਪਯਾਨ) ਤੁਰ ਪਿਆ ਅਤੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਅਨੇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁੱਖ (ਭੋਗਣ) ਕੀਤੇ॥੨੪॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਗ੍ਰੰਥੇ ਨਾਦੋਨ ਜੁੱਧ ਬਰਨਨੰ ਨਾਮ ਨੌਮੇ ਅਧਯਾਯ ਸਮਾਪਤ

ਮਸਤ ਸੁਭ ਮਸਤ॥੯॥੩੪੪॥ ਅਫਸੂ ॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਏਥੇ ਸੁੰਦਰ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਨਾਦੋਣ ਦਾ ਜੰਗ ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ ਨੌਵਾਂ ਅਧਿਆਇ ਸਮਾਪਤ ਹੈ, ਸੁਭ ਹੈ॥੯॥ ਹੋਰ, ੩੪੪ ਛੰਦ ਲਿਖੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਚੌਪਈ॥

ਬਹੁਤ ਬਰਖ ਇਹ ਭਾਂਤਿ ਬਿਤਾਏ॥ ਚੁਨਿ ਚੁਨਿ ਚੋਰ ਸਬੈ ਗਹਿ ਘਾਏ॥

ਕੇਤਕ ਭਾਜਿ ਸਹਰ ਤੇ ਗਏ॥ ਭੂਖ ਮਰਤ ਫਿਰ ਆਵਤ ਭਏ॥੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਮੈਂ) ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਬਹੁਤ ਸਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰੇ। ਸਾਰੇ ਚੋਰ ਚੁਣ-ਚੁਣ ਫੜ੍ਹ ਕੇ (ਘਾਏ) ਮਾਰੇ। ਕਈ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਭੱਜ ਗਏ ਸਨ, ਫੇਰ ਭੁੱਖੇ ਮਰਦੇ ਆ ਗਏ ਸਨ॥੧॥

ਤਬ ਲੋ ਖਾਨ ਦਿਲਾਵਰ ਆਏ॥ ਪੂਤ ਅਪਨ ਹਮ ਓਰ ਪਠਾਏ॥

ਦ੍ਰੈਕ ਘਰੀ ਨਿਸਿ ਬੀਤੀ ਜਬੈ॥ ਚੜਤ ਕਰੀ ਖਾਨਨ ਮਿਲਿ ਤਬੈ॥੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਓਨੇ ਚਿਰ ਤੱਕ ਦਿਲਾਵਰ ਖਾਂ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਤੋਂ ਮਾਮਲਾ ਉਗਰਾਹੁਣ ਲਈ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਪੁੱਤਰ ਸਾਡੇ ਵੱਲ (ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਕਰਨ ਲਈ) ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਦੇ ਕੁ ਘੜੀਆਂ ਰਾਤ ਗੁਜ਼ਰੀ ਉਦੋਂ ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ॥੨॥

ਜਬ ਦਲ ਪਾਰ ਨਦੀ ਕੇ ਆਯੋ॥ ਆਨ ਆਲਮੈ ਹਮੈ ਜਗਾਯੋ॥

ਸੋਰ ਪਰਾ ਸਬ ਹੀ ਨਰ ਜਾਗੇ॥ ਗਹਿ ਗਹਿ ਸਸਤ੍ਰੁ ਬੀਰ ਰਿਸ ਪਾਗੇ॥੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਦੋਂ (ਪਠਾਣਾਂ ਦਾ) ਦਲ ਨਦੀ (ਸਤਲੁਜ) ਤੋਂ ਪਾਰ ਆ ਗਿਆ (ਪਤਾ ਲੱਗਾ) ਤਾਂ ਆਲਮ (ਕਵੀ) ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਆਣ ਜਗਾਇਆ। ਰੌਲਾ ਪੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਬੰਦੇ ਜਾਗ ਪਏ। ਯੋਧੇ ਸਸਤਰ ਫੜ ਕੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ (ਪਾਗੇ) ਭਰ ਗਏ॥੩॥

ਛੂਟਨ ਲਗੀ ਤੁਫੰਗੈਂ ਤਬ ਹੀ॥ ਗਹਿ ਗਹਿ ਸਸਤ੍ਰੁ ਰਿਸਾਨੇ ਸਬ ਹੀ॥

ਕੂਰ ਭਾਂਤਿ ਤਿਨ ਕਰੀ ਪੁਕਾਰਾ॥ ਸੋਰ ਸੁਨਾ ਸਰਿਤਾ ਕੇ ਪਾਰਾ॥੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਦੋਂ ਹੀ ਬੰਦੂਕਾਂ ਚੱਲਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਸਤਰ ਫੜ ਫੜ ਕੇ ਕ੍ਰੋਧਵਾਨ ਹੋਏ। (ਕੂਰ) ਡਰਾਉਣ ਦੇ (ਭਾਂਤਿ) ਵਾਂਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਕੀਤੀ ਦਾ ਰੌਲਾ ਨਦੀ ਦੇ ਪਾਰ ਵੀ (ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ) ਸੁਣਿਆ॥੪॥

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ॥

ਬਜੀ ਭੇਰਿ ਭੁੰਕਾਰ ਧੁੰਕੇ ਨਗਾਰੇ॥ ਮਹਾਂ ਬੀਰ ਬਾਨੈਤ ਬੰਕੇ ਬਕਾਰੇ॥

ਭਏ ਬਾਹੁ ਆਘਾਤ ਨਚੇ ਮਰਾਲੀ॥ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਧੁ ਕਾਲੀ ਗਰੱਜੀ ਕਰਾਲੀ॥੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਭੇਰਿ) ਛੋਟਿਆਂ ਨਗਾਰਿਆਂ ਦੀ (ਭੁੰਕਾਰ) ਧੁੰਨੀ ਪ੍ਰਗਟੀ ਅਤੇ ਨਗਾਰੇ (ਧੁੰਕੇ) ਗੱਜੇ। (ਬਾਨੈਤ) ਤੀਰ ਕਮਾਨਧਾਰੀ ਮਹਾਨ (ਬੰਕੇ) ਸੁੰਦਰ ਯੋਧੇ (ਬਕਾਰੇ) ਗੱਜੇ। (ਬਾਹੁ ਆਘਾਤ) ਢੇਲੇ ਠੋਕਣ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹੋਏ ਅਤੇ (ਮਰਾਲੀ) ਹੰਸਾਂ ਵਾਂਗ ਨੱਚ ਪਏ। (ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਧ) ਕਾਲ ਅਤੇ ਕਾਲੀ^੨ (ਕਰਾਲੀ) ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਨਾਲ ਗੱਜ ਪਈ॥੫॥

ਨਦੀਯੰ ਲਖਯੋ ਕਾਲ ਰਾਤ੍ਰੁ ਸਮਾਨੰ॥ ਕਰੇ ਸੂਰਮਾ ਸੀਤ ਪਿੰਗੰ ਪ੍ਰਮਾਨੰ॥

ਇਤੇ ਬੀਰ ਗੱਜੇ ਭਏ ਨਾਦ ਭਾਰੇ॥ ਭਜੇ ਖਾਨ ਖੁਨੀ ਬਿਨਾ ਸਸਤ੍ਰੁ ਝਾਰੇ॥੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ) ਨਦੀ ਨੂੰ (ਕਾਲਿ ਰਾਤ੍ਰਿ) ਪਰਲਯ ਦੀ ਰਾਤ ਵਾਂਗ ਜਾਣਿਆ (ਜੀਹਨੇ) ਠੰਢ ਨਾਲ ਯੋਧੇ ਪਿੰਗਲਿਆਂ (ਪ੍ਰਮਾਨੰ) ਵਰਗੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਏਧਰ ਸੂਰਬੀਰ ਗੱਜੇ ਅਤੇ (ਭਾਰੇ)

^੧ ਇਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰੀ ਫੌਜਦਾਰ ਸੀ।

^੨ ਸੰਪ੍ਰਦਾਯ 'ਕ੍ਰਿਪਾਸਿੰਧ' ਅਤੇ 'ਕਾਲੀ' ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਅਰਥ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰ. ਬ. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਏਸ 'ਕ੍ਰਿਪਾਸਿੰਧ' ਦਾ ਅਰਥ 'ਕਰਪਰ (ਖੋਪਰੀਆਂ)' ਦਾ ਸਮੁੰਦ੍ਰ, ਰਣ ਭੂਮਿ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਲਵੰਤਾ 'ਸੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਭਿਆਨਕ ਕਾਲੀ ਗੱਜੀ' ਲਾਈ ਹੈ॥

ਭਿਆਨਕ (ਨਾਦ) ਸ਼ਬਦ ਹੋਏ। (ਖੂਨੀ) ਕਾਤਿਲ ਪਠਾਣ ਵੀ ਸ਼ਸਤਰ (ਝਾਰੇ) ਚਲਾਇਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਭੱਜ ਗਏ॥੬॥

ਨਰਾਜ ਛੰਦ॥

ਨਿਲੱਜ ਖਾਨ ਭੱਜਯੋ॥ ਕਿਨੀ ਨ ਸਸਤ੍ਰੁ ਸੱਜਯੋ॥

ਸੁ ਤਯਾਗ ਖੇਤ ਕੋ ਚਲੇ॥ ਸੁ ਬੀਰ ਬੀਰਹਾ ਭਲੇ॥੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਬੇਸ਼ਰਮ ਪਠਾਣ (ਦਿਲਾਵਰ ਖਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ) ਭੱਜ ਗਿਆ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਸ਼ਸਤਰ ਨਾ ਸਜਾਇਆ (ਭਾਵ- ਯੁੱਧ ਨਾ ਕੀਤਾ)। ਸੈਦਾਨੇ (ਜੰਗ) ਨੂੰ ਛੱਡ ਤੁਰੇ। ਚੰਗੇ ਯੋਧੇ (ਬੀਰਹਾ) ਯੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ (ਭਲੇ) ਮਸ਼ਹੂਰ॥੭॥

ਚਲੇ ਤੁਰੇ ਤੁਰਾਇ ਕੈ॥ ਸਕੇ ਨ ਸਸਤ੍ਰੁ ਉਠਾਇ ਕੈ॥

ਨ ਲੈ ਹਥਯਾਰ ਗੱਜਹੀ॥ ਨਿਹਾਰਿ ਨਾਰਿ ਲੱਜਹੀ॥੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਘੋੜੇ ਭਜਾ ਕੇ ਤੁਰ ਗਏ। ਸ਼ਸਤਰ ਨਾ ਉਠਾ ਸਕੇ। ਸ਼ਸਤਰ ਲੈ ਕੇ ਗੱਜਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਔਰਤਾਂ ਵਾਂਗ (ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ) ਵੇਖ ਕੇ ਸ਼ਰਮ ਮੰਨਦੇ ਹਨ॥੮॥

ਦੋਹਰਾ॥

ਬਰਵਾ ਗਾਉ ਉਜਾਰ ਕੈ ਕਰੇ ਮੁਕਾਮ ਭਲਾਨ॥

ਪ੍ਰਭੂ ਬਲ ਹਮੈ ਨ ਛੁਇ ਸਕੈ ਭਾਜਤ ਭਏ ਨਿਦਾਨ॥੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਭੱਜਦੇ ਹੋਇਆਂ ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਆਇਆ) ਬਰਵਾ ਪਿੰਡ ਉਜਾੜ ਕੇ ਭਲਾਨ (ਪਿੰਡ) ਵਿੱਚ (ਜਾ) (ਮੁਕਾਮ) ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਕੀਤਾ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਬਲ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਛੂਹ ਵੀ ਨਾ ਸਕੇ ਅਤੇ (ਨਿਦਾਨ) ਮੁਰਖ (ਅੰਤ ਨੂੰ) ਭੱਜ ਗਏ॥੯॥

ਤਵ ਬਲ ਇਹਾਂ ਨ ਪਰ ਸਕੈ ਬਰਵਾ ਹਨਾ ਰਿਸਾਇ॥

ਸਾਲਿਨ ਰਸ ਜਿਮ ਬਾਨੀਓ ਰੋਰਨ ਖਾਤ ਬਨਾਇ॥੧੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤੁਹਾਡੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਏਥੇ ਤਾਂ ਪੈ ਨਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਬਰਵਾ (ਹਨਾ) ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਵੇਂ ਬਾਣੀਆਂ (ਸਾਲਿਨ) ਮਾਸ ਦਾ ਰਸ (ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ) ਰੋੜਿਆਂ ਨੂੰ (ਮਾਸ ਵਾਂਗ) ਬਣਾ ਕੇ ਖਾਂਦਾ ਹੈ (ਪਰ ਉਹ ਰਸ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ)॥੧੦॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਗ੍ਰੰਥੇ ਖਾਨਜਾਦੇ ਕੋ ਆਗਮਨ ਤ੍ਰਾਸਿਤ ਉਠਿ ਜੈਬੋ ਬਰਨਨੰ ਨਾਮ

ਦਸਮੇ ਅਧਯਾਯ ਸਮਾਪਤ ਮਸਤ ਸੁਭ ਮਸਤ॥੧੦॥ ਅਫਜੂ ॥੩੫੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਏਥੇ ਸੁੰਦਰ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਖਾਨ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਆਉਣਾ ਅਤੇ (ਤ੍ਰਾਸਿਤ) ਡਰਦੇ ਹੋਏ ਉੱਠ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦਸਵੇਂ ਅਧਿਆਇ ਦਾ ਵਰਣਨ ਸਮਾਪਤ ਹੈ ਸੁਭ ਹੈ॥੧੦॥ ਹੋਰ, ਤਿੰਨ ਸੌ ਚੁਰੰਜਾ ਛੰਦ ਲਿਖੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

‘ਹੁਸੈਨੀ ਜੁੱਧ ਕਥਨੰ॥ ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ॥

ਗਯੋ ਖਾਨਜ਼ਾਦਾ ਪਿਤਾ ਪਾਸ ਭੱਜੰ॥ ਸਕੈ ਜ੍ਹਾਬ ਦੇ ਨਾ ਹਨੇ ਸੂਰ ਲੱਜੰ॥

ਤਹਾ ਠੋਕ ਬਾਹਾਂ ਹੁਸੈਨੀ ਗਰੱਜੰ॥ ਸਬੈ ਸੂਰ ਲੈ ਕੈ ਸਿਲਾ ਸਾਜ ਸੱਜੰ॥੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਅਲਫ਼ ਖਾਨ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਪਾਸ ਭੱਜਕੇ ਗਿਆ। ਅਲਫ਼ ਖਾਨ ਸ਼ਰਮ ਦੇ ਨਾਲ (ਹਨੇ) ਮਾਰੇ ਹੋਏ ਯੋਧੇ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਉੱਤਰ ਨਾ ਦੇ ਸਕਿਆ (ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿਉਂ ਦੌੜ ਆਏ ਹਾਂ? ਕਿਉਂ ਮੁਆਮਲਾ ਨਹੀਂ ਉਗਰਾਹਿਆ?) ਉੱਥੇ ਬਾਹਾਂ ਠੋਕ ਕੇ ਇਕ ਹੁਸੈਨੀ ਯੋਧਾ ਪਹਾੜ ਵਿੱਚੋਂ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਮੁਆਮਲਾ ਉਗਰਾਹਣ ਵਾਸਤੇ ਗੱਜਿਆ। ਸਾਰਿਆਂ ਯੋਧਿਆਂ^੨ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ (ਸਿਲਾ) ਹਥਿਆਰਾਂ ਦਾ ਸਾਜੋ ਸਾਮਾਨ ਸਜਾਇਆ॥੧॥

ਕਰਜੋ ਜੋਰ ਸੈਨੰ ਹੁਸੈਨੀ ਪਯਾਨੰ॥ ਪ੍ਰਥਮ ਕੂਟਿ ਕੈ ਲੂਟ ਲੀਨੇ ਅਵਾਨੰ॥

ਪੁਨਰ ਡਢਵਾਲੰ ਕੀਯੋ ਜੀਤਿ ਜੇਰੰ॥ ਕਰਜੋ ਬੰਦਿ ਕੈ ਰਾਜ ਪੁਤ੍ਰਾਨ ਚੇਰੰ॥੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੁਸੈਨੀ ਫੌਜ ਨੂੰ (ਜੋਰ) ਇਕੱਠਿਆਂ ਕਰਕੇ (ਪਯਾਨੰ) ਤੁਰ ਪਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ (ਕੂਟਿ) ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ (ਅਵਾਨੰ) ਘਰ ਲੁੱਟ ਲਏ। ਫੇਰ ਡਢਵਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ (ਜੇਰੰ) ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਰਾਜ ਕੁਮਾਰਾਂ ਨੂੰ (ਬੰਦਿ) ਕੈਦ ਕਰਕੇ (ਚੇਰੰ) ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਲਿਆ॥੨॥

ਪੁਨਰਿ ਦੂਨ ਕੋ ਲੂਟ ਲੀਨੋ ਸੁਧਾਰੰ॥ ਕੋਈ ਸਾਮੁਹੇ ਹੈ ਸਕਜੋ ਨ ਗਵਾਰੰ॥

ਲਿਯੋ ਛੀਨ ਅੰਨੰ ਦਲੰ ਬਾਟ ਦੀਯੰ॥ ਮਹਾ ਮੂਤਿਯੰ ਕੁਤਸਿਤੰ ਕਾਜ ਕੀਯੰ॥੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਫੇਰ ਦੂਣ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ (ਸੁਧਾਰੰ) ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੁੱਟ ਲਿਆ। ਕੋਈ (ਗਵਾਰ) ਮੂਰਖ ਸਾਹਮਣੇ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। (ਉਨ੍ਹਾਂ) ਅਨਾਜ ਖੋਹ ਲਿਆ ਅਤੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ। ਮਹਾਂ ਮੂਰਖ ਨੇ (ਕੁਤਸਿਤੰ) ਨਿੰਦਿਤ ਭਾਵ ਬੁਰਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ॥੩॥

ਦੇਹਰਾ॥

ਕਿਤਕ ਦਿਵਸ ਬੀਤਤਿ ਭਏ ਕਰਤ ਉਸੈ ਉਤਪਾਤ॥

ਗੁਆਲੇਰਿਯ ਕੀ ਪਰਤ ਭੀ ਆਨਿ ਮਿਲਨ ਕੀ ਬਾਤ^੩॥੪॥

^੧ ਮਰਿਆਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਲੂਮ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲਿਖਾਰੀ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਹੀ ‘ਅਥ’ ਪਾਠ ਭੁੱਲ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਸਕਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਏਥੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਨਾਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਹੀ ‘ਹੁਣ ਹੁਸੈਨੀ ਦਾ ਜੰਗ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ’ ਅਰਥ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ।

^੨ ਹੁਸੈਨੀ ਅਲਫ਼ ਖਾਨ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਕੁਝ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਰਾਜਿਆਂ ਸਮੇਤ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਚੱਲਿਆ ਸੀ।

^੩ ਸੰਨ ੧੬੯੧ ਤੱਕ ਗੁਲੇਰ ਦਾ ਰਾਜਾ ਰਾਜ ਸਿੰਘ ਸੀ, ਏਸ ਨੇ ਹੀ ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਏਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਇਸ ਦਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਰਾਜਗੱਦੀ ਤੇ ਬਿਰਾਜਿਆ ਸੀ (ਮਹਾਨਕੋਸ਼)।

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਹਨੂੰ (ਉਤਪਾਤ) ਉਪਦ੍ਰਵ ਕਰਦਿਆਂ ਕੁਝ ਕੁ ਦਿਨ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਗੁਜਰ ਗਏ ਸਨ। ਕਿ ਗੁਆਲੇਰੀਆਂ ਭਾਵ ਰਾਜੇ ਦੇ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਦੀ ਆਣ ਮਿਲਣ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ (ਪਰਤ ਭੀ) ਚੱਲ ਪਈ॥੪॥

ਜੋ ਦਿਨ ਦੈ ਕ ਨ ਵੇ ਮਿਲਤ ਤਬ ਆਵਤ ਅਰਰਾਇ॥

ਕਾਲ ਤਿਨੁ ਕੇ ਘਰ ਬਿਥੈ ਡਾਰੀ ਕਲਹ ਬਨਾਇ॥੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੇ ਉਹ ਦੋ ਕੁ ਦਿਨ ਹੋਰ ਨਾ ਮਿਲਦੇ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨੀ ਗੱਜ ਕੇ ਆ ਪੈਂਦਾ। ਪਰ ਕਾਲ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਘਰ ਵਿਖੇ ਕੋਈ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਕਲਹ ਪਾ ਦਿੱਤੀ॥੫॥

ਚੌਪਈ॥

ਗੁਆਲੇਰੀਆ ਮਿਲਨ ਕਹੁ ਆਏ॥ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਭੀ ਸੰਗ ਸਿਧਾਏ॥

ਚਤੁਰਥ ਆਨ ਮਿਲਤ ਭੇ ਜਾਮੰ॥ ਫੂਟ ਗਈ ਲਖ ਨਜਰਿ ਗੁਲਾਮੰ॥੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਗੁਆਲੇਰੀਏ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਆਏ ਅਤੇ ਰਾਮ ਸਿੰਘ (ਜਸਵਾਲੀਆ ਸਰਦਾਰ) ਵੀ ਨਾਲ ਗਿਆ। (ਇਹ) ਚੌਥੇ (ਜਾਮੰ) ਪਹਿਰ ਭਾਵ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਆ ਮਿਲੇ। ਤਾਂ ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨੀ ਦੀ ਬੁੱਧੀ (ਨਜਰਿ) ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਵੇਖ ਕੇ ਫੁੱਟ ਗਈ ਅਥਵਾ ਵੇਖ ਕੇ ਗੁਲਾਮ ਦੀ ਨਿਗ੍ਹਾ ਫੁੱਟ ਗਈ॥੬॥

ਦੋਹਰਾ॥

ਜੈਸੇ ਰਵਿ ਕੇ ਤੇਜ ਤੇ ਰੇਤ ਅਧਿਕ ਤਪਤਾਇ॥

ਰਵਿ ਬਲ ਛੁਦ੍ਰ ਨ ਜਾਨਈ ਆਪਨ ਹੀ ਗਰਬਾਇ॥੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ (ਰਵਿ) ਸੂਰਜ ਦੇ ਤੇਜ਼ ਨਾਲ ਰੇਤ ਬਹੁਤ ਤਪ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ (ਛੁਦ੍ਰ) ਹੋਛੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਅਹੰਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਸੂਰਜ ਦੇ ਬਲ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੀ, (ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਅਲਫ਼ ਖ਼ਾਨ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨੀ ਸਿਪਹਸਲਾਰ ਬਣਿਆ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਲ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਹੀ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਿਆ)॥੭॥

ਚੌਪਈ॥

ਤੈਸਹੀ ਫੂਲ ਗੁਲਾਮ ਜਾਤ ਭਯੋ॥ ਤਿਨੈ ਨ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਤਰੇ ਆਨਤ ਭਯੋ॥

ਕਹਲੂਰੀਆ ਕਟੋਚਿ ਸੰਗ ਲਹਿ॥ ਜਾਨਾ ਆਨ ਨ ਮੇ ਸਰ ਮਹਿ ਮਹਿ॥੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਸੇ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ (ਗੁਲਾਮ) ਹੁਸੈਨੀ ਫੁੱਲ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ (ਗੁਆਲੇਰੀਆਂ) ਨੂੰ ਨਿਗ੍ਹਾ ਹੇਠ ਹੀ ਨਾ ਲਿਆਇਆ। (ਕਹਲੂਰੀਆਂ) ਭੀਮ ਚੰਦ, ਕਟੋਚੀਆਂ (ਕ੍ਰਿਪਾਲਚੰਦ ਆਪਣੇ) ਨਾਲ ਜਾਣ ਕੇ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ (ਮਹਿ) ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਹੈ॥੮॥

ਤਿਨ ਜੋ ਧਨ ਆਨੋ ਥੋ ਸਾਥਾ॥ ਤੇ ਦੇ ਰਹੇ ਹੁਸੈਨੀ ਹਾਥਾ॥

ਦੇਤ ਲੇਤ ਆਪਨ ਕੁਰੁਰਾਨੇ॥ ਤੇ ਧਨ ਲੈ ਨਿਜ ਧਾਮ ਸਿਧਾਨੇ॥੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਹਨਾਂ (ਗੁਆਲੇਰੀਆਂ) ਨੇ ਜੋ ਧਨ ਨਾਲ ਲਿਆਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਹੁਸੈਨੀ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਦੋਂਦਿਆਂ ਲੈਂਦਿਆਂ ਭਾਵ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਹੀ ਆਪੋ ਵਿੱਚ ਦੀ (ਕੁਰੁਰਾਨੇ) ਬੋਲ ਬੁਲਾਰੇ ਤੇ ਉੱਤਰ ਪਏ। ਉਹ (ਗੁਆਲੇਰੀਏ) ਧਨ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ (ਗੁਲੇਰ) ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ ਭਾਵ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਗਏ॥੯॥

ਚੇਰੇ ਤਬੈ ਤੇਜ ਤਨ ਤਯੋ॥ ਭਲਾ ਬੁਰਾ ਕਛੁ ਲਖਤ ਨ ਭਯੋ॥

ਛੰਦ ਬੰਦ ਨਹਿ ਨੈਕੁ ਬਿਚਾਰਾ॥ ਜਾਤ ਭਯੋ ਦੇ ਤਬਹਿ ਨਗਾਰਾ॥੧੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਚੇਰੇ) ਗੁਲਾਮ ਨੇ ਉਦੋਂ ਹੀ (ਤੇਜ) ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ (ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ) ਤਾ ਲਿਆ। ਭਲਾ ਬੁਰਾ ਕੁਝ ਸਮਝਣਾ ਹੀ ਨਾ ਕੀਤਾ। (ਛੰਦ ਬੰਦ) ਛਲ ਵਲ ਭਾਵ ਦਾਵ-ਪੋਚ ਬਿਲਕੁਲ ਕੁਝ ਨਾ ਸੋਚਿਆ। ਉਦੋਂ ਹੀ ਨਗਾਰਾ ਵਜਾ ਕੇ (ਗੁਲੇਰ ਦੇ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਕੇ) ਚਲਿਆ ਗਿਆ॥੧੦॥

ਦਾਵ ਘਾਵ ਤਿਨ ਨੈਕੁ ਨ ਕਰਾ॥ ਸਿੰਘਹਿ ਘੇਰਿ ਸਸਾ ਕਹੁ ਡਰਾ॥

ਪੰਦ੍ਰ ਪਹਿਰ ਗਿਰਦ ਤਿਹ ਕੀਓ॥ ਖਾਨ ਪਾਨ ਤਿਨ ਜਾਨ ਨ ਦੀਓ॥੧੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਦਾਵ ਘਾਵ) ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚਾਲ ਨੂੰ ਉਸ (ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨੀ) ਨੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਸ਼ੇਰ ਨੂੰ ਵੀ ਕਿਤੇ (ਸਸਾ) ਸਹੇ ਨੇ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ ਹੈ? ਭਾਵ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਵੀ ਕਦੀ ਘੇਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ। ਉਸ (ਗੁਲਾਮ) ਨੇ ਪੰਦਰਾਂ ਪਹਿਰ ਤੱਕ (ਗਿਰਦ) ਘੇਰਾ (ਕੀਓ) ਕਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਵੀ ਜਾਣ ਨਾ ਦਿੱਤੀਆਂ॥੧੧॥

ਖਾਨ ਪਾਨ ਬਿਨ ਸੂਰ ਰਿਸਾਏ॥ ਸਾਮ ਕਰਨ ਹਿਤ ਦੂਤ ਪਠਾਏ॥

ਦਾਸ ਨਿਰਖ ਸੰਗ ਸੈਨ ਪਠਾਨੀ॥ ਫੂਲ ਗਯੋ ਤਿਨ ਕੀ ਨਹੀ ਮਾਨੀ॥੧੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਖਾਣ ਪੀਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਰਥਾਤ ਭੁੱਖੇ ਯੋਧੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਭਰ ਗਏ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ (ਸਾਮ) ਸ਼ਰਨ ਭਾਵ ਮੇਲ ਜਾਂ ਸੰਧੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਦੂਤ ਭੇਜੇ। (ਦਾਸ) ਗੁਲਾਮ (ਹੁਸੈਨੀ) ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਪਠਾਣਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਵੇਖ ਕੇ ਫੁੱਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ (ਦੂਤਾਂ) ਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਮੰਨੀ॥੧੨॥

ਦਸ ਸਹੰਸੁ ਅਬ ਹੀ ਕੈ ਦੈਹੂੰ॥ ਨਾ ਤਰ ਮੀਚ ਮੁੰਡ ਪਰ ਲੈਹੂੰ॥

ਸਿੰਘ ਸੰਗਤੀਆ ਤਹਾਂ ਪਠਾਏ॥ ਗੋਪਾਲੈ ਸੁ ਧਰਮੁ ਦੈ ਲਿਆਏ॥੧੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੁਸੈਨੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਾਂ ਤਾਂ ਹੁਣੇ ਹੀ ਦਸ (ਸਹੰਸੁ) ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਇਆ ਦੇਣ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਿਰ ਤੇ (ਮੀਚ) ਮੌਤ (ਸਹਾਰ) ਲੈਣ। ਸੰਗਤੀਆਂ ਸਿੰਘ (ਹੁਸੈਨੀ ਪਾਸ) ਦੂਤ ਬਣਾ ਕੇ ਭੇਜਿਆ

ਹੋਇਆ ਸੀ। (ਉਸ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ) ਉੱਥੇ ਗੋਪਾਲ^੧ ਨੂੰ (ਸੁ ਧਰਮ) ਕਸਮ ਦੇ ਕੇ (ਕਿ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਜੇ ਨਾ ਬਣ ਸਕੀ ਤਾਂ ਵੀ ਤੈਨੂੰ ਵਾਪਸ ਪੁਚਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ) ਲਿਆਇਆ॥੧੩॥

**ਤਿਨ ਕੇ ਸੰਗ ਨ ਉਨ ਕੀ ਬਨੀ॥ ਤਬ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਚਿਤ ਮੇ ਇਹ ਗਨੀ॥
ਐਸਿ ਘਾਤ ਫਿਰਿ ਹਾਥ ਨ ਐਰੈ॥ ਸਬਹੂੰ ਫੇਰ ਸਮੇ ਛਲ ਜੈ ਹੈ॥੧੪॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਹਨਾਂ (ਰਾਜਾ ਭੀਮਚੰਦ ਕਹਿਲੂਰੀਆ, ਰਾਜਾ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਚੰਦ ਕਟੋਚੀਆ ਅਤੇ ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨੀ) ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ (ਗੁਆਲੋਰੀਆਂ) ਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਬਣ ਸਕੀ। ਉਦੋਂ ਕ੍ਰਿਪਾਲ (ਚੰਦ ਕਟੋਚੀਏ) ਨੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸੋਚ ਆਈ। ਐਹੋ ਜਿਹਾ (ਘਾਤਿ) ਦਾਵ ਭਾਵ ਮੌਕਾ ਫੇਰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗਾ। ਫੇਰ ਸਾਰਾ ਹੀ ਸਮਾਂ ਛਲ ਜਾਏਗਾ॥੧੪॥

ਗੋਪਾਲੈ ਸੁ ਅਬੈ ਗਹਿ ਲੀਜੈ॥ ਕੈਦ ਕੀਜੀਐ ਕੈ ਬਧ ਕੀਜੈ॥

ਤਨਕ ਭਨਕ ਜਬ ਤਿਨ ਸੁਨਿ ਪਾਈ॥ ਨਿਜ ਦਲ ਜਾਤ ਭਯੋ ਭਟ ਰਾਈ॥੧੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਗੋਪਾਲ ਨੂੰ ਹੁਣ ਹੀ ਫੜ ਲਈਏ, ਕੈਦ ਕਰ ਦਈਏ (ਕੈ) ਜਾਂ ਮਾਰ ਦਈਏ। ਜਦੋਂ ਉਸ (ਗੋਪਾਲ ਨੇ) ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ (ਭਨਕ) ਧੁਨੀ ਜਾਂ ਖਬਰ ਸੁਣੀ ਤਾਂ (ਭਟ) ਸੂਰਮਾ ਰਾਜਾ (ਗੋਪਾਲ) ਆਪਣੇ ਦਲ ਵਿੱਚ ਚਲਿਆ ਗਿਆ॥੧੫॥

ਮਧੁਭਾਰ ਛੰਦ॥

ਜਬ ਗਯੋ ਗੁਪਾਲ^੨॥ ਕੁਪਯੋ ਕ੍ਰਿਪਾਲ॥

ਹਿੰਮਤ ਹੁਸੈਨ॥ ਜੁੱਮੈ ਲੁਝੈਨ॥੧੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਦੋਂ ਗੋਪਾਲ ਚੰਦ (ਆਪਣੇ ਦਲ ਵਿੱਚ) ਚਲਿਆ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਚੰਦ (ਕਟੋਚੀਆ) ਕ੍ਰੋਧਵਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਸੈਨੀ ਨਾਲ ਹਿੰਮਤ ਕਰਕੇ (ਲੁਝੈਨ) ਲੜਨ ਵਾਲੇ (ਜੁੱਮੈ) ਝੁਕ ਪਏ ਭਾਵ ਚੜ੍ਹ ਤੁਰੇ^੩॥੧੬॥

ਕਰ ਕੈ ਗੁਮਾਨ॥ ਜੁੱਮੈ ਜੁਆਨ॥

^੧ ਗੁਲੋਰ ਦਾ ਰਾਜਾ ਗੋਪਾਲ ਮਾਲੂਮ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ 'ਬਾਈਧਾਰ' ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸ੍ਰ. ਬ. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਗੋਪਾਲ' ਨਾਮ ਦਾ ਕੋਈ ਰਾਜਾ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ, ਪਰ ਗੋਪਾਲ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ ਗੁਲੋਰ ਦਾ ਰਾਜਾ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਜਦਕਿ ਗੋਪਾਲ ਰਾਜਾ ਸੀ ਤਾਂ ਰਾਜ ਸਿੰਘ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗੜਬੜਾਂ ਬੜੀਆਂ ਹੀ ਸੁਲਝਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ।

^੨ ਏਸ ਤੁੱਕ ਵਿੱਚ 'ਜਬ' ਦੇ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਪਾਠ ਵੱਧ ਹੈ, ਜੋ ਮਧੁਭਾਰ ਛੰਦ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ।

^੩ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰ. ਬ. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਜੀ ਨੇ 'ਜੁੱਮੈ' ਦਾ ਅਰਥ ਇਕ ਰਾਜਪੂਤ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਨਾਮ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਯਥਾ:- 'ਇੱਕ ਰਾਜਪੂਤ ਸਰਦਾਰ, ਜਿਸਦਾ ਜਿਕਰ ਹੁਸੈਨੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਵੇਖੋ ਬਿਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਅ. ੧੧ (ਦੂਜੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਸਫ਼ਾ ੩੯੭ ਕਾਲਮ ੧), ਮੈਨੂੰ ਏਸ ਅਰਥ ਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਗ੍ਰੰਥ ਚੋਂ ਜੁੱਮਾ ਨਾਮ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ।

ਬੱਜੈ ਤਬੱਲ॥ ਦੁੰਦਭਿ ਦਬੱਲ॥੧੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਅਭਿਮਾਨ ਕਰਕੇ ਜੁਆਨ (ਯੋਧੇ) ਤੁਰੇ। ਤਬਲੇ ਅਤੇ (ਦੁੰਦਭਿ) ਨਗਾਰੇ (ਦਬੱਲ) ਦਬਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵੱਜੇ॥੧੭॥

ਬੱਜੇ ਨਿਸਾਣ॥ ਨੱਚੇ ਕਿਕਾਣ॥

ਬਾਹੈ ਤੜਾਕ॥ ਉੱਠੈ ਕੜਾਕ॥੧੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਨਿਸਾਣ) ਨਗਾਰੇ ਵੱਜੇ (ਕਿਕਾਣ) ਘੋੜੇ ਨੱਚੇ। (ਤੜਾਕ) ਝਟਪਟ (ਸ਼ਸਤਰ) ਵਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕੜਾਕੇ (ਅਵਾਜ਼ਾਂ) ਉੱਠਦੇ ਹਨ॥੧੮॥

ਬੱਜੇ ਨਿਸੰਗ॥ ਗੱਜੇ ਨਿਹੰਗ॥

ਛੁੱਟੈ ਕ੍ਰਿਪਾਨ॥ ਲਿਟੈ ਜੁਆਨ॥੧੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਨਿਹੰਸੰਕ (ਬੱਜੇ) ਲੜੇ, (ਨਿਹੰਗ) ਸੂਰਮੇ ਗੱਜੇ। (ਕ੍ਰਿਪਾਨ) ਤਲਵਾਰਾਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨੇ ਅਤੇ (ਜੁਆਨ) ਯੋਧੇ ਮਰ ਕੇ ਲੋਟੇ ਪਏ ਹਨ॥੧੯॥

ਤੁੱਪਕ ਤੜਾਕ॥ ਕੈਬਰ ਕੜਾਕ॥

ਸੈਥੀ ਸੜਾਕ॥ ਛੋਹੀ ਛੜਾਕ॥੨੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਤੁੱਪਕ) ਬੰਦੂਕ ਦੇ ਚੱਲਣ ਦੀ ਤੜਾਕ ਭਾਵ ਪ੍ਰਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ (ਕੈਬਰ) ਤੀਰ ਕਮਾਨ ਦੀ ਕੜਾਕ (ਟੰਕਾਰ) ਹੈ। (ਸੈਥੀ) ਬਰਛੀ ਦੀ ਸੜਾਕ ਭਾਵ ਪ੍ਰਣੀ ਹੈ। ਛਵੀ ਦੀ ਛੜਾਕ ਭਾਵ ਪ੍ਰਣੀ ਹੈ॥੨੦॥

ਗੱਜੇ ਸੁ ਬੀਰ॥ ਬੱਜੇ ਗਹੀਰ॥

ਬਿਚਰੇ ਨਿਹੰਗ॥ ਜੈਸੇ ਪਿਲੰਗ॥੨੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਚੰਗੇ ਯੋਧੇ ਗੱਜੇ, (ਗਹੀਰ) ਨਗਾਰੇ ਵੱਜੇ, (ਨਿਹੰਗ) ਸੂਰਮੇ (ਪਿਲੰਗ) ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਾਂਗ (ਬਿਚਰੇ) ਤੁਰ ਪਏ॥੨੧॥

ਹੁੱਕੇ ਕਿਕਾਣ॥ ਪੁੱਕੇ ਨਿਸਾਣ॥

ਬਾਹੈ ਤੜਾਕ॥ ਝੱਲੈ ਝੜਾਕ॥੨੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਕਿਕਾਣ) ਘੋੜੇ (ਹੁੱਕੇ) ਹਿਣਕੇ, ਨਗਾਰੇ ਧੁਕੇ (ਵੱਜੇ), (ਸ਼ਸਤਰ) ਝਟਪਟ ਵਾਹੁੰਦੇ ਨੇ (ਝੜਾਕ) ਝਟਪਟ (ਪ੍ਰਤੀ ਪੱਖੀ ਯੋਧੇ) ਝੱਲ ਲੈਂਦੇ ਹਨ॥੨੨॥

ਜੁੱਝੇ ਨਿਹੰਗ॥ ਲਿੱਟੇ ਮਲੰਗ॥

ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਕਿਸਾਰ॥ ਜਨੁ ਜਟਾਧਾਰ॥੨੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਨਿਹੰਗ) ਨਿਹਸੰਕ ਮਰੇ ਪਏ, (ਜਨੁ) ਮਾਨੋ ਕਿ (ਮਲੰਗ) ਫਕੀਰ ਜਾਂ ਜਟਾਧਾਰੀ ਯੋਗੀ ਖੁੱਲ੍ਹੇ (ਕਿਸਾਰ) ਵਾਲਾਂ ਵਾਲੇ ਲੇਟੇ ਪਏ ਹਨ॥੨੩॥

**ਸੱਜੇ ਰਜਿੰਦ੍ਰ॥ ਗੱਜੇ ਗਜਿੰਦ੍ਰ॥
ਉੱਤਰੇ ਖਾਨ॥ ਲੈ ਲੈ ਕਮਾਨ॥੨੪॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਰਜਿੰਦ੍ਰ) ਮਹਾਨ ਰਾਜੇ ਸਜੇ (ਗਜਿੰਦ੍ਰ) ਮਹਾਨ ਹਾਥੀ ਗੱਜੇ, ਕਮਾਨਾਂ ਲੈ ਕੇ (ਖਾਨ) ਪਠਾਣ ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਉੱਤਰ ਪਏ॥੨੪॥

ਤ੍ਰਿਭੰਗੀ ਛੰਦ॥

ਕ੍ਰੁਪਾ ਜੋ ਸ੍ਰੋ ਕ੍ਰਿਪਾਲੰ ਸੱਜਿ ਮਰਾਲੰ ਬਾਹੁ ਬਿਸਾਲੰ ਧਰਿ ਢਾਲੰ॥

ਧਾਏ ਸਭ ਸੂਰੰ ਰੂਪ ਕਰੂਰੰ ਚਮਕਤ ਨੂਰੰ ਮੁਖ ਲਾਲੰ॥

ਲੈ ਲੈ ਸੁ ਕ੍ਰਿਪਾਣੰ ਬਾਣ ਕਮਾਣੰ ਸੱਜਿ ਜੁਆਣੰ ਤਨ ਤੱਤੰ॥

ਰਣ ਰੰਗ ਕਲੋਲੰ ਮਾਰਹਿ ਬੋਲੰ ਜਨ ਗਜ ਡੋਲੰ ਬਨ ਮੱਤੰ॥੨੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਵੱਡੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਾਲਾ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਚੰਦ ਕਟੋਚੀਆ (ਮਰਾਲੰ) ਹੰਸ ਵਾਂਗ ਸਜਿਆ ਹੋਇਆ ਭਾਵ ਸਫੈਦ ਬਸਤਰਧਾਰੀ ਢਾਲ (ਤਲਵਾਰ) ਨੂੰ ਧਾਰ ਕੇ ਕ੍ਰੋਧਵਾਨ ਹੋਇਆ। (ਕਰੂਰੰ) ਡਰਾਉਣੇ ਰੂਪਾਂ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਯੋਧੇ ਦੌੜੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਾਲ ਮੂੰਹ ਸਨ ਮਾਨੋ ਕਿ ਇਹ ਨੂਰ ਚਮਕਦਾ ਸੀ। (ਤੱਤੰ) ਤਤਕਾਲ ਹੀ ਤਲਵਾਰਾਂ ਅਤੇ (ਸੁ) ਚੰਗੇ ਤੀਰ ਕਮਾਨਾਂ ਨੂੰ (ਤਨ) ਨਾਲ ਲੈ ਲੈ ਕੇ ਜੁਆਨ ਸਜ ਗਏ। (ਰਣ) ਜੰਗ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ (ਕਲੋਲੰ) ਖੇਡਦੇ, ਮਾਰੇ ਮਾਰ ਹੀ ਬੋਲਦੇ ਸਨ, (ਜਨੁ) ਮਾਨੋ ਕਿ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ (ਮੱਤੰ) ਮਸਤ (ਗਜ) ਹਾਥੀ ਫਿਰਦੇ ਹਨ॥੨੫॥

ਭੁਯੰਗ ਛੰਦ॥

ਤਬੈ ਕੋਪਿਯੰ ਕਾਂਗੜੇਸੰ ਕਟੋਚੰ॥ ਮੁਖੰ ਰਕਤ ਨੈਣੰ ਤਜੇ ਸਰਬ ਸੋਚੰ॥

ਉਤੈ ਉੱਠਿਯੰ ਖਾਨ ਖੇਤੰ ਖਤੰਗੰ॥ ਮਨੋ ਬਿਹਚਰੇ ਮਾਸ ਹੇਤੰ ਪਿਲੰਗੰ॥੨੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਦੋਂ ਕਾਂਗੜੇ ਅਤੇ ਕਟੋਚ ਦੇ ਰਾਜੇ ਵੀ ਕ੍ਰੋਧਵਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਮੂੰਹ ਅਤੇ ਨੇਤਰ (ਰਕਤ) ਲਾਲ ਕਰ ਲਏ, ਸਾਰੀਆਂ (ਸੋਚੰ) ਵਿਚਾਰਾਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਓਧਰੋਂ (ਨਾਲ ਹੀ) ਪਠਾਣ (ਪਠਾਣੀ ਸੈਨਾ) (ਖਤੰਗੰ) ਤੀਰ ਲੈ ਕੇ ਉੱਠ ਪਏ। ਮਾਨੋ ਕਿ (ਪਿਲੰਗੰ) ਸ਼ੇਰ ਮਾਸ ਵਾਸਤੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ॥੨੬॥

ਬਜੀ ਭੇਰਿ ਭੁੰਕਾਰ ਤੀਰੰ ਤੜਕੇ॥ ਮਿਲੇ ਹੱਥ ਬੱਖੰ ਕ੍ਰਿਪਾਨੰ ਕੜਕੇ॥

ਬਜੇ ਜੰਗ ਨੀਸਾਣ ਕੱਥੇ ਕਥੀਰੰ॥ ਫਿਰੈ ਰੁੰਡ ਮੁੰਡੰ ਤਨੰ ਤੱਛ ਤੀਰੰ॥੨੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਭੇਰਿ) ਨਗਾਰਿਆਂ ਦੀ (ਭੁੰਕਾਰ) ਧੁੰਨੀ (ਬਜੀ) ਪ੍ਰਗਟੀ, ਤੀਰਾਂ ਦੇ ਤੜਕਾਰੇ ਹੋਏ॥ (ਬੱਖੰ) ਵੱਖੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੱਥ (ਮਿਲੇ) ਪੈ ਗਏ, ਕ੍ਰਿਪਾਨਾਂ ਕੜਕੀਆਂ। ਜੰਗ ਦੇ (ਨੀਸਾਣ) ਨਗਾਰੇ ਵੱਜੇ ਅਤੇ (ਕਥੀਰੰ) ਗਾਣੇ (ਕੱਥੇ) ਗਾਏ। ਤੀਰਾਂ ਦੇ (ਤੱਛ) ਛਿੱਲੇ ਹੋਏ ਅਤੇ (ਮੁੰਡੰ) ਸਿਰ (ਰੁੰਡੰ) ਵੱਢੇ ਹੋਏ ਸਰੀਰ ਫਿਰਦੇ ਸਨ॥੨੭॥

**ਉਠੈ ਟੋਪ ਟੂਕੰ ਗੁਰਜੈ ਪ੍ਰਹਾਰੇ॥ ਰੁਲੇ ਲੁੱਥ ਜੁੱਥੰ ਗਿਰੇ ਬੀਰ ਮਾਰੇ॥
ਪਰੈ ਕੱਤਿਯੰ ਘਾਤ ਨਿਰਘਾਤ ਬੀਰੰ॥ ਫਿਰੈ ਰੁੰਡ ਮੁੰਡੰ ਤਨੰ ਤੱਛ ਤੀਰੰ॥੨੮॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਗੁਰਜਾਂ ਦਿਆਂ (ਪ੍ਰਹਾਰੇ) ਵਾਰਾਂ ਨਾਲ (ਟੋਪ) ਸਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਜੋਆਂ ਦੇ ਟੁੱਕੜੇ-ਟੁੱਕੜੇ ਹੋ (ਉਠੈ) ਖਿਲਰਦੇ ਹਨ। ਯੋਧੇ ਮਾਰੇ ਹੋਏ ਡਿੱਗਦੇ ਹਨ ਅਤੇ (ਜੁੱਥੰ) ਸਮੂਹ ਅਥਵਾ ਗੁੱਥਮ ਗੁੱਥਾ ਹੋਈਆਂ ਲੋਥਾਂ ਰੁਲਦੀਆਂ ਹਨ। (ਨਿਰਘਾਤ) ਅਕੱਟ ਯੋਧੇ (ਕਤਿਯੰ) ਤਲਵਾਰਾਂ ਨਾਲ (ਘਾਤ) ਵੱਢੇ ਹੋਏ ਪਏ ਹਨ। ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਤੱਛ ਹੋਏ ਅਤੇ ਸਿਰ ਵੱਢੇ ਹੋਏ ਸਰੀਰ ਫਿਰਦੇ ਹਨ॥੨੮॥

**ਬਹੀ^੩ ਬਾਹੁ ਆਘਾਤ ਨਿਰਘਾਤ ਬਾਣੰ॥ ਉਠੇ ਨੱਦ ਨਾਦੰ ਕੜਕੇ ਕ੍ਰਿਪਾਣੰ॥
ਛਕੇ ਛੋਡ ਛਤ੍ਰੀ ਤਜੇ ਬਾਣ ਰਾਜੀ॥ ਭਜੇ ਜਾਇ ਖਾਲੀ ਫਿਰੈ ਛੁਛ ਤਾਜੀ॥੨੯॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਨਿਰਘਾਤ) ਅਮਰ ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਅਤੇ (ਬਾਹੁ) ਦੀ (ਆਘਾਤ) ਧੂਨੀ (ਬਹੀ) ਚੱਲੀ ਹੋਈ। (ਨੱਦ) ਵਾਜਿਆਂ ਦੇ (ਨਾਦੰ) ਸ਼ਬਦ ਹੋਏ ਅਤੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ਕੜਕੀਆਂ। ਛੱਤਰੀ ਲੋਕ (ਛੋਡ) ਅਹੰਕਾਰ (ਗੁੱਸਾ, ਤਰਕਾਂ ਨਾਲ) (ਛਕੇ) ਭਰੇ ਹੋਏ ਤੀਰਾਂ ਦੀ (ਰਾਜੀ) ਕਤਾਰ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ। (ਤਾਜੀ) ਘੋੜੇ ਖਾਲੀ ਹੋ ਕੇ (ਛੁਛ) ਸਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਵਿਅਰਥ ਭੱਜੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ॥੨੯॥

**ਜੁਟੇ ਆਪ ਮੇ ਬੀਰ ਬੀਰੰ ਜੁਝਾਰੇ॥ ਮਨੋ ਗੱਜ ਜੁੱਟੇ ਦੰਤਾਰੇ ਦੰਤਾਰੇ ॥
ਕਿਧੋਂ ਸਿੰਘ ਸੇ ਸਾਰਦੂਲੰ ਅਰੁੱਝੇ॥ ਤਿਸੀ ਭਾਂਤਿ ਕਿਰਪਾਲ ਗੋਪਾਲ ਜੁੱਝੇ॥੩੦॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸੂਰਵੀਰ ਭਰਾ ਭਰਾ ਆਪੋ ਵਿੱਚ ਦੀ ਜੁੱਟ ਪਏ। ਮਾਨੋ ਕਿ ਦੰਦਾਂ ਵਾਲੇ ਦੋ ਹਾਥੀ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਜੁੱਟੇ ਹੋਏ ਹੋਣ। (ਕਿਧੋਂ) ਜਾਂ ਸ਼ੇਰ ਨਾਲ (ਸਾਰਦੂਲੰ) ਸ਼ੇਰ ਹੀ (ਅਰੁੱਝੇ) ਲੜਦਾ ਹੈ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਕਟੋਚੀਆ ਅਤੇ ਗੋਪਾਲ ਗੁਆਲੇਰੀਆ (ਜੁੱਝੇ) ਲੜੇ॥੩੦॥

**ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਧਾਯੋ ਤਹਾਂ ਏਕ ਬੀਰੰ॥ ਸਹੇ ਦੇਹ ਆਪੰ ਭਲੀ ਭਾਂਤਿ ਤੀਰੰ॥
ਮਹਾਂ ਕੋਪ ਕੈ ਬੀਰ ਬ੍ਰਿੰਦੰ ਸੰਘਾਰੇ॥ ਬਡੇ ਜੁੱਧ ਕੈ ਦੇਵ ਲੋਕੰ ਪਧਾਰੇ॥੩੧॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉੱਥੇ ਇੱਕ ਬੀਰ ਯੋਧਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ^੪ ਜੰਗ ਨੂੰ ਚੜਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੇਹ 'ਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੀਰ ਸਹਾਰੇ। ਬਹੁਤ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ (ਬ੍ਰਿੰਦੰ) ਬਹੁਤੇ ਯੋਧੇ ਮਾਰੇ। ਵੱਡਾ ਜੰਗ ਕਰਕੇ ਦੇਵ ਲੋਕ ਨੂੰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ॥੩੧॥

^੧ ਪਾਠ- ਕੁਟੀਯੰ

^੨ ਏਹੋ ਤੁੱਕ ਏਸੇ ਰੂਪ ਨਾਲ ਨੰ. ੨੭ ਦੇ ਛੰਦ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸੱਕ ਹੈ ਕਿ ਏਸ ਥਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਤੁੱਕ ਹੈ।

^੩ ਪਾਠ- ਭਈ

^੪ ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਚੋਂ ਇਹ ਨਿਰਣਯ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਕਿਸ ਪਾਸੇ ਦਾ ਯੋਧਾ ਸੀ, ਰਾਜਾ ਸੀ ਜਾਂ ਸਰਦਾਰ ਸੀ?

ਹਠਜੇ ਹਿੰਮਤ^੧ ਕਿੰਮਤ^੨ ਲੈ ਕ੍ਰਿਪਾਨੰ॥ ਲਏ ਗੁਰਜ ਚੱਲੰ ਸੁ ਜੱਲਾਲਖਾਨੰ॥
ਹਠੇ ਸੂਰਮਾ ਮੱਤ^੩ ਜੋਧਾ ਜੁਝਾਰੰ॥ ਪਰੀ ਕੁੱਟ ਕੁੱਟੰ ਉਠੀ ਸਸਤ੍ਰ ਝਾਰੰ॥੩੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕੀਮਤੀ ਤਲਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਹਿੰਮਤ (ਹਠਜੇ) ਖਲੋਤਾ ਜਾਂ ਰੁਕਿਆ। ਜਲਾਲ ਖਾਂ ਵੀ ਗੁਰਜ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲਿਆ। (ਮੱਤ) ਮਸਤ ਸੂਰਮੇ ਅਤੇ (ਜੁਝਾਰੰ) ਲੜਾਕੇ ਯੋਧੇ (ਹਠੇ) ਰੁਕੇ (ਖਲੋਤੇ) ਸਨ। (ਕੁੱਟ ਕੁੱਟੰ) ਮਾਰ ਤੇ ਮਾਰ ਪਈ ਅਤੇ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੀ (ਝਾਰੰ) ਬਮਕ ਉੱਠੀ॥੩੨॥

ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ॥

ਜਸੰਵਾਲ ਧਾਏ॥ ਤੁਰੰਗੰ ਨਚਾਏ॥

ਲਯੋ ਘੇਰ ਹੁਸੈਨੀ॥ ਹਠਜੇ ਸਾਂਗ ਪੈਨੀ॥੩੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਸਵਾਲੀਏ ਵੀ ਦੌੜੇ। ਘੋੜੇ ਕੁਦਾ ਕੇ। ਹੁਸੈਨੀ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਜੋ (ਪੈਨੀ) ਤ੍ਰਿਖੀ (ਸਾਂਗ) ਬਰਛੀ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ॥੩੩॥

ਤਿਨੂ ਬਾਣ ਬਾਹੇ॥ ਬਡੇ ਸੈਨ ਗਾਹੇ॥

ਜਿਸੇ ਅੰਗ ਲਾਗਯੇ॥ ਤਿਸੈ ਪ੍ਰਾਣ ਤਯਾਗਯੇ॥੩੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਸ (ਹੁਸੈਨੀ) ਨੇ ਵੀ ਤੀਰ ਚਲਾਏ। ਵੱਡੇ ਸੈਨਾ ਦੇ ਟੋਲੇ (ਗਾਹੇ) ਮਾਰੇ। ਜੀਹਦੇ (ਅੰਗ) ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਵੱਜਾ, ਉਸ ਹੀ ਸਵਾਸ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ॥੩੪॥

ਜਬੈ ਘਾਵ ਲਾਗਯੇ॥ ਤਬੈ ਕੋਪ ਜਾਗਯੇ॥

ਸੰਭਾਰੀ ਕਮਾਣੰ॥ ਹਨੇ ਬੀਰ ਬਾਣੰ॥੩੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਹੁਸੈਨੀ ਖਾਂ ਨੂੰ) ਜਦੋਂ (ਘਾਵ) ਚੋਟ ਲੱਗੀ। ਉਦੋਂ ਹੀ ਗੁੱਸਾ ਜਾਗ ਪਿਆ। ਤਾਂ ਯੋਧੇ (ਹੁਸੈਨੀ) ਨੇ ਕਮਾਲ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਬਾਣ (ਹਨੇ) ਮਾਰੇ॥੩੫॥

ਚਹੂੰ ਓਰ ਢੁਕੇ॥ ਮੁਖੰ ਮਾਰ ਰੁਕੇ॥

ਨ੍ਰਿਭੈ ਸਸਤ੍ਰ ਬਾਹੈਂ॥ ਦੇਉ ਜੀਤ ਚਾਹੈਂ॥੩੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਚਹੂੰ ਪਾਸੀਂ ਢੁਕ ਕੇ। ਮੂੰਹੋਂ ਮਾਰੇ ਮਾਰ ਬੋਲਦਾ ਹੈ। ਨਿਡਰ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਸਤਰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਜਿੱਤ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ॥੩੬॥

ਰਿਸੇ ਖਾਨਜਾਦੇ॥ ਮਹਾ ਮੱਦ ਮਾਦੇ॥

ਮਹਾ ਬਾਣ ਬਰਖੇ॥ ਸਭੈ ਸੂਰ ਹਰਖੇ॥੩੭॥

^੧ ਹਿੰਮਤ ਅਤੇ ਜਲਾਲ ਖਾਂ ਦੋਵੇਂ ਹੁਸੈਨੀ ਵੱਲ ਦੇ ਸੂਰਮੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

^੨ ਛੰਦ ਨੰ. ੫੪ ਵਿੱਚੋਂ 'ਕਿੰਮਤ' ਵੀ ਯੋਧੇ ਦਾ ਨਾਮ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

^੩ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਭੁੱਲ ਨਾਲ 'ਸੱਤ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਨੱਤ' ਪਾਠ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਛੰਦ ਨੰ. ੫੭ ਵਿੱਚ 'ਸਾਤ ਸਵਾਰਨ ਕੇ ਸਹਿਤ ਜੁਝੇ ਸੰਗਤਿ ਰਾਇ' ਜਿਕਰ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸ਼ੁੱਧ ਪਾਠ 'ਸੱਤ' ਨਿਸਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਭਾਵਾਰਥ:- ਖਾਨਾਂ ਦੇ ਜ਼ਾਦੇ (ਪੁੱਤਰ) ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਭਰੇ॥ ਜੋ ਮਹਾਂ (ਮੱਦ) ਅਹੰਕਾਰ ਦੇ ਮਾਦੇ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਤੀਰ ਵਰ੍ਹੇ, ਸਾਰੇ ਸੂਰਮੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ॥੩੭ ॥

**ਕਰੈ ਬਾਣ ਅਰਚਾ॥ ਧਨੁਰ ਬੇਦ ਚਰਚਾ॥
ਸੁ ਸਾਰੰ ਸਮਾਲੰ॥ ਕਰੈ ਤਉਨ ਠਾਮੰ॥੩੮॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਬਾਣਾਂ ਨਾਲ (ਅਰਚਾ) ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਧਨੁਸ ਦੇ (ਬੇਦ) ਗਿਆਨ ਦੀ (ਚਰਚਾ) ਗੱਲ ਬਾਤ ਭਾਵ ਬਹਿਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਸ (ਠਾਮੰ) ਥਾਂ (ਸੁ) ਚੰਗੀਆਂ (ਸਾਰੰ) ਬਰਛੀਆਂ ਦੀ ਹੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ॥੩੮॥

**ਬਲੀ ਬੀਰ ਰੁੱਝੇ॥ ਸਮੁਹ ਸਸਤ੍ਰ ਜੁੱਝੇ॥
ਲਗੇ ਧੀਰ ਧੱਕੇ॥ ਕ੍ਰਿਪਾਣੰ ਝਨੱਕੇ॥੩੯॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਬੀਰਾਂ ਦੀ ਬਲੀ ਭਾਵ ਕੱਟ-ਵੱਢ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਪਏ ਹਨ। ਸਸਤਰਾਂ ਦੇ (ਸਮੁਹ) ਸਾਹਮਣੇ ਹੋ ਕੇ (ਜੁੱਝੇ) ਮਰਦੇ ਹਨ। (ਧੀਰ) ਯੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਵੱਜਦੇ ਹਨ। ਤਲਵਾਰਾਂ (ਝਨੱਕੇ) ਚਮਕਦੀਆਂ ਹਨ॥੩੯॥

**ਕੜਕੈ ਕਮਾਣੰ॥ ਝਨੱਕੇ ਕ੍ਰਿਪਾਣੰ॥
ਕੜਕਾਰ ਛੁੱਟੈ॥ ਝਨੱਕਾਰ ਉੱਠੈ॥੪੦॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕਮਾਨਾਂ ਕੜਕੀਆਂ। ਤਲਵਾਰਾਂ ਚਮਕੀਆਂ। (ਕੜਕਾਰ) ਕੜਾਕੇ ਨਿਕਲੇ। (ਝਨੱਕਾਰ) ਸ਼ੋਅਲੇ ਉੱਠੇ॥੪੦॥

**ਹਠੀ ਸਸਤ੍ਰ ਝਾਰੈ॥ ਨ ਸੰਕਾ ਬਿਚਾਰੈ॥
ਕਰੈ ਤੀਰ ਮਾਰੰ॥ ਫਿਰੈ ਲੋਹ ਧਾਰੰ॥੪੧॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸੂਰਬੀਰ ਸਸਤਰ ਮਾਰਦੇ ਹਨ। ਸੰਕਾ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦੇ। ਤੀਰਾਂ ਦੀ (ਮਾਰੰ) ਮਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। (ਲੋਹ) ਸੰਜੋਅ ਧਾਰੀ ਸੂਰਮੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ॥੪੧॥

**ਨਦੀ ਸ਼੍ਰੋਣ ਪੂਰੰ॥ ਫਿਰੈ ਗੈਣਿ ਹੂਰੰ॥
ਉਭੈ ਖੇਤ ਪਾਲੰ॥ ਬਕੈ ਬਿਕ੍ਰਾਲੰ॥੪੨॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਲਹੂ ਦੀ ਨਦੀ (ਪੂਰੰ) ਭਰ ਗਈ। (ਗੈਣ) ਆਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਹੂਰਾਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਹਨ। (ਉਭੈ) ਦੋਵੇਂ (ਖੇਤਪਾਲੰ) ਰਾਜੇ (ਬਿਕ੍ਰਾਲੰ) ਡਰਾਉਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਬੋਲਦੇ ਹਨ॥੪੨॥

ਪਾਧੜੀ ਛੰਦ॥

**ਤਹ ਹੜ ਹੜਾਇ ਹੱਸੇ ਮਸਾਣ॥ ਲਿੱਟੇ ਗਜਿੰਦ੍ਰੁ ਛੁੱਟੇ ਕਿਕਾਣ॥
ਜੁੱਟੇ ਸੁ ਬੀਰ ਤਹ ਕੜਕ ਜੰਗ॥ ਛੁੱਟੀ ਕ੍ਰਿਪਾਣ ਬੁੱਠੇ ਖੜੰਗ॥੪੩॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉੱਥੇ ਹੜ ਹੜ (ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ) ਮਸਾਣ (ਹੱਸੇ) ਖੁਸ਼ ਹੋਏ। (ਗਜਿੰਦ੍ਰ) ਵੱਡੇ ਹਾਥੀ ਵੀ (ਲਿੱਟੇ) ਲੇਟ (ਮਰ) ਗਏ ਤੇ (ਕਿਕਾਣ) ਘੋੜੇ ਛੁੱਟ ਗਏ। ਓਥੇ ਉੱਤਮ ਯੋਧੇ ਕੜਕ ਕੇ ਜੰਗ ਨੂੰ ਜੁੱਟ ਪਏ। ਤਲਵਾਰਾਂ (ਛੁੱਟੀ) ਚੱਲ ਪਈਆਂ, (ਖਤੰਗ) ਤੀਰ ਵਚ੍ਹੇ॥੪੩॥

ਡਾਕਨਿ ਡਹੱਕਿ ਚਾਵਡਿ ਚਿਕਾਰ॥ ਕਾਕੰ ਕਹੱਕਿ ਬੱਜੇ ਦੁਧਾਰ॥

ਖੋਲੰ ਖੜੱਕ ਤੁਪੱਕ ਤੜਾਕ॥ ਸੈਥੀ ਸੜੱਕ ਧੱਕੰ ਧੜਾਕ॥੪੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਡਾਇਣਾ (ਡਹੱਕਿ) ਬੋਲੀਆਂ, (ਚਾਵਡਿ) ਚੀਲ੍ਹਾਂ ਚੀਕੀਆਂ। (ਕਾਕੰ) ਇੱਲ੍ਹਾਂ ਬੋਲੀਆਂ, (ਦੁਧਾਰ) ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਸੂਰਮੇ (ਬੱਜੇ) ਲੜੇ। (ਖੋਲੰ) ਟੋਪ ਖੜਕੇ, (ਤੁਪੱਕਿ) ਬੰਦੂਕਾਂ (ਤੜਾਕ) ਛੁੱਟੀਆਂ। (ਸੈਥੀ) ਬਰਛੀਆਂ ਨੂੰ (ਸੜੱਕ) ਤੁਰੰਤ ਹੀ ਧੜੱਕ ਦੇ ਕੇ ਧੱਕ ਦੋਂਦੇ ਹਨ॥੪੪॥

ਭੁਜੰਗ ਛੰਦ॥

ਤਹਾਂ ਆਪ ਕੀਨੇ ਹੁਸੈਨੀ ਉਤਾਰੰ॥ ਸਭੂ ਹਾਥ ਬਾਣੰ ਕਮਾਣੰ ਸੰਭਾਰੰ॥

ਰੁਪੇ ਖਾਨ ਖੂਨੀ ਕਰੈ ਲਾਗ ਜੁੱਧੰ॥ ਮੁਖੰ ਰਕਤ ਨੈਣੰ ਭਰੇ ਸੂਰ ਕ੍ਰੁਧੰ॥੪੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉੱਥੇ ਹੁਸੈਨੀ ਨੇ ਆਪ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਸਾਰਿਆਂ ਫੌਜੀਆਂ ਨੇ ਹੱਥੀਂ ਤੀਰ ਕਮਾਨ ਸੰਭਾਲ ਲਏ। (ਖੂਨੀ) ਕਾਤਿਲ ਪਠਾਣ (ਰੁਪੇ) ਖਲੋ ਗਏ ਅਤੇ ਜੰਗ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਮੂੰਹ ਅਤੇ ਅੱਖਾਂ ਰਕਤ ਨਾਲ ਲਾਲ ਹਨ, ਸੂਰਮੇ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਭਰ ਗਏ॥੪੫॥

ਜਗਜੇ ਜੰਗ ਜਾਲਮ ਸੁ ਜੋਧਾ ਜੁਝਾਰੰ॥ ਬਹੇ ਬਾਣ ਬਾਕੇ ਬਰੱਛੀ ਦੁਧਾਰੰ॥

ਮਿਲੇ ਬੀਰ ਬੀਰੰ ਮਹਾਂ ਧੀਰ ਬੰਕੇ॥ ਧਕਾ ਧੱਕਿ ਸੈਥੰ ਕ੍ਰਿਪਾਣੰ ਝਨੱਕੇ॥੪੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਜੁਝਾਰੰ) ਲੜਾਕੇ ਯੋਧਿਆਂ ਦਾ (ਜਾਲਮ) ਕਹਿਰੀ ਯੁੱਧ (ਜਗਜੇ) ਮੱਚਿਆ। ਤੀਰ ਅਤੇ ਸੋਹਣੀਆਂ ਬਰਛੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਚੱਲੇ। ਯੋਧਿਆਂ ਨਾਲ ਯੋਧੇ ਮਿਲ ਗਏ, ਜੋ ਸੋਹਣੇ ਅਤੇ ਮਹਾਂ (ਧੀਰ) ਧੀਰਜਵਾਨ ਸਨ। (ਸੈਥੰ) ਬਰਛੀਆਂ ਦੀ ਧੱਕਾ ਧੱਕੀ ਹੋਈ, ਤਲਵਾਰਾਂ (ਝਨੱਕੇ) ਚਮਕੀਆਂ ॥੪੬॥

ਭਏ ਢੋਲ ਢੰਕਾਰ ਨਦੰ ਨਫੀਰੰ॥ ਉਠੈ ਬਾਹੁ ਆਘਾਤ ਗੱਜੈ ਸੁ ਬੀਰੰ॥

ਨਵੰ ਨੱਦ ਨੀਸਾਣ ਬੱਜੇ ਅਪਾਰੰ॥ ਰੁਲੇ ਤੱਛ ਮੁੱਛੰ ਉਠੀ ਸਸਤ੍ਰੁ ਝਾਰੰ॥੪੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਢੋਲਾਂ ਦੇ ਢੰਕਾਰ (ਸ਼ਬਦ) ਹੋਏ, ਨਫੀਰੀਆਂ ਦੇ (ਨੱਦ) ਸ਼ਬਦ ਹੋਏ। (ਬਾਹੁ ਆਘਾਤ) ਡੌਲਿਆਂ ਨੂੰ ਠੋਕਣ ਵਾਲੇ (ਯੋਧੇ) ਉੱਠੇ ਅਤੇ ਚੰਗੇ (ਬੀਰ) ਯੋਧੇ ਗੱਜੇ। ਨਵੀਆਂ (ਮੱਦ) ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਵਾਲੇ ਅਪਾਰ ਨਗਾਰੇ ਵੱਜੇ। (ਤੱਛ ਮੁੱਛੰ) ਕੱਟੇ-ਵੱਢੇ ਯੋਧੇ ਰੁਲੇ ਅਤੇ ਸਸਤਰਾਂ ਦੀ (ਝਾਰੰ) ਚਮਕ ਉੱਠੀ॥੪੭॥

ਟਕਾ ਟੂਕ ਟੋਪੰ ਢਕਾ ਢੂਕ ਢਾਲੰ॥ ਮਹਾ ਬੀਰ ਬਾਨੈਤ ਬੱਕੈ ਬਿਕ੍ਰਾਲੰ॥

ਨਚੇ ਬੀਰ ਬੈਤਾਲਿਯੰ ਭੂਤ ਪ੍ਰੇਤੰ॥ ਨਚੀ ਡਾਕਣੀ ਜੋਗਣੀ ਉਰਧ ਹੇਤੰ॥੪੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਟੋਪ (ਟਕਾ ਟੂਕ) ਟੋਟੇ ਟੋਟੇ ਹੋ ਗਏ, ਢਾਲਾਂ ਦੀ ਢਕਾ ਢੁਕੀ ਕੀਤੀ। (ਬਾਨੈਤ) ਤੀਰ ਧਾਰੀ ਮਹਾਂ ਯੋਧੇ (ਬ੍ਰਿਕਾਲ) ਭਿਆਨਕ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। (ਬਵੰਜਾ) ਬੀਰ, ਬੈਤਾਲ, ਭੂਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਤ ਨੱਚਦੇ ਹਨ। ਡਾਕਣੀਆਂ ਅਤੇ ਯੋਗਣੀਆਂ (ਹੇਤੰ) ਹੇਠਾਂ (ਉਰਧ) ਉੱਤੇ ਭਾਵ ਸਾਰੇ ਪਾਸੀਂ ਨੱਚੀਆਂ॥੪੮॥

ਛੁਟੀ ਜੋਗ ਤਾਰੀ ਮਹਾ ਰੁਦ੍ਰ ਜਾਗੇ॥ ਡਗੜੇ ਧਯਾਨ ਬ੍ਰਹਮੰ ਸਭੈ ਸਿੱਧ ਪਾਗੇ॥

ਹਸੇ ਕਿੰਨਰੰ ਜੱਛ ਬਿਦਯਾਧਰੇਯੰ॥ ਨਚੀ ਅੱਛਰਾ ਪੱਛਰਾ ਚਾਰਣੇਯੰ॥੪੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮਹਾਂ (ਰੁਦ੍ਰ) ਸ਼ਿਵ ਦੇ ਯੋਗ ਦੀ (ਤਾਰ) ਸਮਾਧੀ ਖੁੱਲ ਗਈ ਅਤੇ ਜਾਗ ਪਿਆ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਦਾ ਧਿਆਨ (ਡਗੜੇ) ਡੋਲ ਗਿਆ ਜਿਸ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਿੱਧ (ਪਾਗੇ) ਲੀਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਿੰਨਰ, ਜੱਛ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਧਰ ਵੀ ਹੱਸੇ। (ਅੱਛਰਾ) ਮਾਤਲੋਕ ਦੀਆਂ ਅਪੱਸਰਾ, (ਪੱਛਰਾ) ਦੇਵਲੋਕ ਦੀਆਂ ਅਪਸਰਾ ਅਤੇ ਚਾਰਣਾਂ ਨੱਚ ਪਈਆਂ॥੪੯॥

ਪਰਜੋ ਘੋਰ ਜੁੱਧੰ ਸੁ ਸੈਨਾ ਪਰਾਨੀ*^੧॥ ਤਹਾ ਖਾਂ ਹੁਸੈਨੀ ਮੰਡੜੋ ਬੀਰ ਬਾਨੀ॥

ਉਤੇ ਬੀਰ ਧਾਏ ਸੁ ਬੀਰੰ ਜਸ੍ਵਾਰੰ॥ ਸਬੈ ਬਯੋਤ ਡਾਰੇ ਬਗਾ ਸੇ ਅਸ੍ਵਾਰੰ॥੫੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਭਿਆਨਕ ਜੁੱਧ ਮੱਚ ਪਿਆ ਚੰਗੀ ਫੌਜ (ਪਰਾਨੀ) ਭੱਜ ਗਈ। ਉੱਥੇ ਹੁਸੈਨੀ ਖਾਂ (ਬਾਨੀ) ਆਗੂ ਯੋਧਾ (ਮੰਡਿਓ) ਟਿਕਿਆ ਰਿਹਾ। ਓਧਰੋਂ ਜਸਵਾਲੀਆਂ ਦੇ ਉੱਤਮ ਯੋਧੇ ਬੀਰਾਂ ਵਾਂਗੂ ਦੌੜੇ। ਸਾਰੇ ਅਸਵਾਰ (ਬਗਾ) ਕੱਪੜੇ ਵਾਂਗੂ (ਬਿਉਤ) ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ॥੫੦॥

ਤਹਾਂ ਖਾਂ ਹੁਸੈਨੀ ਰਹੜੋ ਏਕ ਠਾਢੰ॥ ਮਨੋ ਜੁੱਧ ਖੰਭੰ ਰਣੰ ਭੂਮਿ ਗਾਢੰ॥

ਜਿਸੈ ਕੋਪ ਕੈ ਕੈ ਹਠੀ ਬਾਨ ਮਾਰੜੋ॥ ਤਿਸੈ ਛੇਦ ਕੈ ਪੈਲ ਪਾਰੈਂ ਪਧਾਰੜੋ॥੫੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉੱਥੇ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਹੁਸੈਨੀ ਖਾਂ ਖਲੋਤਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਾਨੋ ਕਿ (ਗਾਢੰ) ਮਹਾਨ ਰਣ ਭੂਮੀ ਵਿੱਚ (ਜੁੱਧ ਖੰਭੰ) ਝੰਡਾ ਭਾਵ ਜੁੱਧ ਵਿਚ ਬੰਮ ਬਣਕੇ ਖਲੋਤਾ ਸੀ। ਹਠੀਲੇ ਨੇ ਜੀਹਨੂੰ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਤੀਰ ਮਾਇਆ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ (ਛੇਦ) ਛੇਕ ਕਰ ਕੇ (ਪੈਲ) ਪਾਰ ਹੀ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ॥੫੧॥

ਸਹੇ ਬਾਣ ਸੂਰੰ ਸਬੈ ਆਨ ਢੂਕੈ॥ ਚਹੂੰ ਓਰ ਤੇ ਮਾਰ ਹੀ ਮਾਰ ਕੂਕੈ॥

ਭਲੀ ਭਾਂਤਿ ਸੋ ਅਸਤ੍ਰ ਅਉ ਸਸਤ੍ਰ ਝਾਰੇ॥ ਗਿਰੇ ਭਿਸਤ ਕੇ ਖਾਂ ਹੁਸੈਨੀ ਸਿਧਾਰੇ॥੫੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਾਰੇ ਸੂਰਬੀਰ ਬਾਣ ਸਹਾਰ ਕੇ ਵੀ ਨੇੜੇ ਆ ਢੁੱਕੇ। ਚੌਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਮਾਰ ਹੀ ਮਾਰ ਨੂੰ ਕੂਕਦੇ ਹੋਏ। ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ (ਅਸਤਰ) ਤੀਰ ਅਤੇ (ਸਸਤਰ) ਤਲਵਾਰਾਂ ਆਦਿਕ (ਝਾਰੇ) ਚਲਾਏ। ਅੰਤ ਹੁਸੈਨੀ ਖਾਂ ਡਿੱਗ ਕੇ ਬਹਿਸਤ ਨੂੰ ਚਲਿਆ ਭਾਵ ਮਰ ਗਿਆ॥੫੨॥

ਦੋਹਰਾ॥

^੧ ਅਜੇ ਸੈਨਾ ਦੇ ਭੱਜ ਜਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ, ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਲਿਖਾਰੀ ਤੋਂ 'ਪਠਾਨੀ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਪਰਾਨੀ' ਭੁੱਲ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜਬੈ ਹੁਸੈਨੀ ਜੂਝਿਯੋ ਭਯੋ ਸੂਰਮਨ ਰੋਸੁ॥

ਭਾਜਿ ਚਲੇ ਅਵਰੈ ਸਬੈ ਉਠਿਯੋ ਕਟੋਚਨ ਜੋਸੁ॥੫੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਦੋਂ ਹੁਸੈਨੀ (ਜੂਝਿਯੋ) ਮਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੂੰ (ਰੋਸੁ) ਗੁੱਸਾ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਤਾਂ ਭੱਜ ਤੁਰੇ ਪਰ ਕਟੋਚੀਆਂ ਨੂੰ ਜੋਸ਼ (ਉਠਿਯੋ) ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ॥੫੩॥

ਚੌਪਈ॥

ਕੋਪਿ ਕਟੋਚਿ ਸਬੈ ਮਿਲਿ ਧਾਏ॥ ਹਿੰਮਤਿ ਕਿੰਮਤਿ ਸਹਿਤ ਰਿਸਾਏ॥

ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਤਬ ਕੀਯਾ ਉਠਾਨਾ॥ ਚੁਨ ਚੁਨ ਹਨੇ ਪਖਰੀਆ ਜੁਆਨਾ॥੫੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਾਰੇ ਕਟੋਚੀਏ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਚੜ੍ਹੇ। ਹਿੰਮਤ ਅਤੇ ਕਿੰਮਤ^੧ (ਨਾਮੇ ਸੂਰਮਿਆਂ) ਸਮੇਤ ਕ੍ਰੋਧਵਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਤਾਂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ (ਦਾ ਮ੍ਰਿਤਕ ਸਰੀਰ) ਚੁੱਕਣਾ ਕੀਤਾ। (ਪਖਰੀਆ) ਘੋੜਸਵਾਰ ਜੁਆਨਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣ ਚੁਣ ਕੇ ਮਾਰਿਆ॥੫੪॥

ਨਰਾਜ ਛੰਦ^੨॥

ਤਬੈ ਕਟੋਚਿ ਕੋਪਿਯੰ॥ ਸੰਭਾਰ ਪਾਵ ਰੋਪਿਯੰ॥

ਸਰੱਕ ਸਸਤ੍ਰੁ ਝਾਰਹੀ॥ ਸੁ ਮਾਰ ਮਾਰੁ ਚਾਰ ਹੀ॥੫੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਓਦੋਂ ਕਟੋਚੀਆਂ ਨੇ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ (ਸੰਭਾਰ) ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੈਰ (ਰੋਪੀਆਂ) ਬੰਨ੍ਹ ਲਏ। (ਕਟੋਚੀ) (ਸਰੱਕ) ਝਟਪਟ ਸ਼ਸਤਰ (ਝਾਰ ਹੀ) ਚਲਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਮਾਰ ਮਾਰ ਉੱਚਾਰਦੇ ਸਨ॥੫੫॥

ਚੰਦੇਲ ਚੌਪਿਯੰ ਤਬੈ॥ ਰਿਸਾਤ ਧਾਤ ਭੇ ਸਬੈ॥

ਜਿਤੇ ਗਏ ਸੁ ਮਾਰਿਯੰ॥ ਬਚੇ ਤਿਤੇ ਸਿਧਾਰਿਯੰ॥੫੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਓਦੋਂ ਚੰਦੇਲੀਏ ਵੀ (ਚੌਪਿਯੰ) ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਚਮਕ ਪਏ। ਸਾਰੇ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ (ਧਾਤ ਭੇ) ਚੱਲ ਪਏ। ਜਿੰਨੇ ਵੀ (ਚੰਦੇਲੀਏ) ਗਏ, ਉਹ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਜੋ (ਸਿਧਾਰਿਯੰ) ਭੱਜ ਗਏ, ਓਨੇ ਹੀ ਬਚ ਗਏ॥੫੬॥

ਦੋਹਰਾ॥

ਸਾਤ ਸਵਾਰਨ ਕੇ ਸਹਿਤ ਜੁਝੈ ਸੰਗਤਿ ਰਾਇ॥

ਦਰਸੈ ਸੁਨਿ ਜੁਝੈ ਤਿਨੈ ਬਹੁਰਿ ਜੁਝਤ ਭਯੋ ਆਇ॥੫੭॥

^੧ ਦੇਖੋ ਏਸ ਅਧਯਾਯ ਦੇ ਛੰਦ ਨੰ. ੩੨ ਵਿੱਚ 'ਕਿੰਮਤ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਨੋਟ।

^੨ ਐਂਗਲੋ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਛਾਪੇ ਖਾਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਕਤੱਕ ਸੰਮਤ ੧੯੫੨ ਵਿੱਚ ਛਪੀ ਹੋਈ ਬੀੜ ਵਿੱਚ 'ਨਿਰਾਜ ਛੰਦ' ਅਤੇ 'ਸੁ ਮਾਰਿ ਮਾਰਿ ਉਚਾਰ ਹੀ' ਪਾਠ ਹਨ, ਜੋ ਛੰਦ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਅਨੁਸਾਰ ਅਸ਼ੁੱਧ ਹਨ।

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸੰਗਤ ਰਾਇ ਜੀ ਸੱਤਾਂ ਸਵਾਰਾਂ ਸਮੇਤ (ਜੁਝੇ) ਮਰ ਗਏ। ਦਰਸੇ ਨਾਮ ਦਾ ਯੋਧਾ ਉਨ੍ਹਾਂ (ਸੰਗਤ ਰਾਇ ਜੀ ਆਦਿਕਾਂ) ਨੂੰ (ਜੁਝੇ) ਮਰਿਆ ਸੁਣ ਕੇ ਫੇਰ ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ (ਜੁਝਤ ਭਯੋ) ਲੜ ਕੇ ਮਰ ਗਿਆ॥੫੭॥

**ਹਿੰਮਤ ਹੂੰ ਉਤਰਯੋ ਤਹਾ ਬੀਰ ਸੁਖੇਤ ਮਝਾਰ॥
ਕੇਤਨ ਕੇ ਤਨ ਘਾਇ ਸਹ ਕੇਤਨ ਕੇ ਤਨ ਝਾਰ॥੫੮॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹਿੰਮਤ (ਨਾਮੇ) (ਬੀਰ) ਸੂਰਮਾ ਵੀ (ਸੁਖੇਤ) ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਲੜਨ ਵਾਸਤੇ (ਉਤਰਯੋ) ਵੜਿਆ। ਕਈਆਂ ਦੇ (ਘਾਇ) ਵਾਰ ਸਰੀਰ ਤੇ ਸਹਾਰੇ ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਦਿਆਂ ਸਰੀਰਾਂ ਤੇ ਵਾਰ (ਝਾਰ) ਕੀਤੇ॥੫੮॥

**ਬਾਜਿ ਤਹਾਂ ਜੁਝਤ ਭਯੋ ਹਿੰਮਤ ਗਯੋ ਪਰਾਇ॥
ਲੋਥ ਕ੍ਰਿਪਾਲਹਿ ਕੀ ਨਮਿਤ ਕੋਪ ਪਰੇ ਅਰਰਾਇ॥੫੯॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉੱਥੇ (ਬਾਜਿ) ਘੋੜਾ (ਜੁਝਤ ਭਯੋ) ਮਰ ਗਿਆ ਪਰ ਹਿੰਮਤ (ਪਰਾਇ) ਭੱਜ ਗਿਆ। ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਚੰਦ ਕਟੋਚੀਏ ਦੀ ਲੋਥ^੧ ਵਾਸਤੇ ਕਟੋਚੀਏ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ (ਅਰਰਾਇ) ਗੱਜ ਕੇ ਪੈ ਗਏ॥੫੯॥

ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ॥

**ਬਲੀ ਬੈਰ ਰੁੱਝੇ॥ ਸਮੁਹਿ ਸਾਰ ਜੁੱਝੇ॥
ਕ੍ਰਿਪਾ ਰਾਮ ਗਾਜੀ॥ ਲਰਜੇ ਸੈਨ ਭਾਜੀ॥੬੦॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਬਲੀ) ਯੋਧੇ ਵੈਰ ਵਿੱਚ (ਰੁੱਝੇ) ਫੱਸ ਗਏ (ਸਾਰ) ਲੋਹੇ ਦੇ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ (ਜੁੱਝੇ) ਮਰਦੇ ਸੀ। (ਗਾਜੀ) ਯੋਧਾ ਕ੍ਰਿਪਾ ਰਾਮ^੨ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ, ਲੜਨ ਵਾਲੀ ਸੈਨਾ ਭੱਜ ਗਈ ਸੀ॥੬੦॥

ਮਹਾ ਸੈਨ ਗਾਹੈ॥ ਨ੍ਰਿਭੈ ਸਸਤ੍ਰ ਬਾਹੈ॥

^੧ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਦੀ ਲੋਥ ਵਾਸਤੇ ਯੋਧੇ ਉਦੋਂ ਹੀ ਗਏ ਜਦੋਂ ਕਿ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਦੇ ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਆਏ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ 'ਕ੍ਰਿਪਾਲ' ਦਾ ਮਰਨਾ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਛੰਦ ਨੰ. ੩੦ ਵਿੱਚ 'ਤਿਸੀ ਭਾਤਿ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਗੋਪਾਲ ਜੁਝੇ' ਪਾਠ ਤੋਂ ਤਾਂ ਅਜੇ ਲੜਦੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ। ਅੱਗੇ ਛੰਦ ਨੰ. ੬੫ ਵਿੱਚ 'ਰਣ ਜੁਝਤ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਕੇ ਨਾਚਤ ਭਯੋ ਗੁਪਾਲ' ਪਾਠ ਤੋਂ ਮਰਨਾ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਏਥੇ 'ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਦੀ ਲੋਥ ਵਾਸਤੇ ਯੋਧਿਆਂ ਦਾ ਟੁੱਟ ਪੈਣਾ' ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਲੜੀ ਤੋਂ ਤੋੜਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਛੰਦਾਂ ਦਾ ਅੱਗਾ ਪਿੱਛਾ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

^੨ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ 'ਕਾਂਗੜੇ ਦਾ ਰਾਜਾ, ਕਟੋਚ ਗੋਤ੍ਰ ਕਾਰਣ ਇਸ ਨੂੰ ਕਟੋਚੀਆ ਬੀ ਕਈ ਥਾਈਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਦੇਖੋ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਅ: ੯। ਇਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਰਾਮ ਭੀ ਇੱਕ ਥਾਂ ਆਇਆ ਹੈ। ਹੁਸੈਨੀ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋਇਆ, ਦੇਖੋ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਅ: ੧੧' (ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਦੂਜੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਸਫ਼ਾ ੨੬੯, ਕਾਲਮ ੨) ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ 'ਬਾਈਧਾਰ' ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ 'ਰਾਜਾ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਚੰਦ ਕਟੋਚੀਆ' ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਵੇਖੋ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਦੂਜੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਸਫ਼ਾ ੬੩੪, ਕਾਲਮ ੧।

ਨੋਟ:- ਏਸ ਤੋਂ ਨ੍ਰਿਭ੍ਰਾਂਤਿ ਤਾਂ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਪਰ ਮੇਰੀ ਵਿਚਾਰ 'ਕ੍ਰਿਪਾ ਰਾਮ' ਕੋਈ ਹੋਰ ਯੋਧਾ ਮੰਨਦੀ ਹੈ।

ਘਨੜੇ ਕਾਲ ਕੈ ਕੈ॥ ਚਲੈ ਜੱਸ ਲੈ ਕੈ॥੬੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਬਹੁਤੀ ਫੌਜ ਗਾਹ ਕੇ। ਨਿਡਰ ਹੋ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਚਲਾ ਕੇ। ਬਹੁਤਿਆਂ ਦੀ (ਕਾਲ) ਮੌਤ ਕਰਕੇ। (ਜਸ) ਸੋਭਾ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲਿਆ॥੬੧॥

ਬਜੇ ਸੰਖ ਨਾਦੰ॥ ਸੁਰੰ ਨਿਰਬਿਖਾਦੰ॥

ਬਜੇ ਡੋਰ ਡੱਢੰ॥ ਹਠੇ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਕੱਢੰ॥੬੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸੰਖਾਂ ਅਤੇ (ਨਾਦੰ) ਵਾਜਿਆਂ ਦੀ (ਨਿਰਬਿਖਾਦੰ) ਇਕ ਰਸ (ਸੁਰੰ) ਧੁਨੀ ਵੱਜਦੀ ਹੈ। (ਡੋਰ) ਡੋਰੂ ਅਤੇ ਢੱਢਾਂ ਵੱਜੇ। ਸ਼ਸਤਰ ਕੱਢ ਕੇ (ਹਠੇ) ਰੁਕ ਗਏ॥੬੨॥

ਪਰੀ ਭੀਰ ਭਾਰੀ॥ ਜੁਝੈ ਛਤ੍ਰਧਾਰੀ॥

ਮੁਖੰ ਮੁੱਛ ਬੰਕੰ॥ ਮੰਡੈ ਬੀਰ ਹੰਕੰ॥੬੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਭਾਰੀ) ਬਹੁਤ ਭੀੜ (ਵਿਧਵਾ) ਪੈ ਗਈ। (ਛਤ੍ਰਧਾਰੀ) ਰਾਜੇ (ਜੁਝੈ) ਲੜਕੇ ਮਰਦੇ ਹਨ। ਮੂੰਹਾਂ ਤੇ ਮੁੱਛਾਂ (ਬੰਕੰ) ਟੇਢੀਆਂ ਕਰਕੇ। (ਹੰਕੰ) ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਯੋਧੇ ਲੜਦੇ ਹਨ॥੬੩॥

ਮੁਖੰ ਮਾਰਿ ਬੋਲੈ॥ ਰਣੰ ਭੂਮਿ ਡੋਲੈ॥

ਹਥਯਾਰੰ ਸੰਭਾਰੈ॥ ਉਭੈ ਬਾਜ ਡਾਰੈ॥੬੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮੂੰਹੋਂ ਮਾਰੇ ਮਾਰ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ (ਡੋਲੈ) ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਹਥਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ। ਦੋਹਾਂ ਨੇ (ਬਾਜ) ਘੋੜੇ (ਡਾਰੈ) ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ॥੬੪॥

ਦੋਹਰਾ॥

ਰਣ ਜੁਝਤ ਕਿਰਪਾਲ ਕੇ ਨਾਚਤ ਭਯੋ ਗੁਪਾਲ॥

ਸੈਨ ਸਭੈ ਸਿਰਦਾਰ ਦੈ ਭਾਜਤ ਭਈ ਬਿਹਾਲ॥੬੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕ੍ਰਿਪਾਲ (ਕਟੋਚੀਏ) ਦੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਮਰਨ ਤੋਂ ਗੁਪਾਲ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ (ਨਾਚਤ ਭਯੋ) ਨੱਚਣ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਸਾਰੀ ਫੌਜ (ਸਿਰਦਾਰ) ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ (ਬਿਹਾਲ) ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਭੱਜ ਗਈ॥੬੫॥

ਖਾਨ ਹੁਸੈਨ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਕੇ ਹਿੰਮਤ ਰਣ ਜੁਝੰਤ॥

^੧ ਏਥੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਰਾਮ ਦੇ ਮਰਨ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਰਾਮ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਇੱਕ ਯੋਧਾ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਦੋ ਹਨ।

^੨ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਘੋੜੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂ ਦੋਵੇਂ ਘੋੜੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਮਰ ਗਏ ਅਤੇ ਪੈਦਲ ਆਹਮਣੇ-ਸਾਹਮਣੇ ਲੜਨ ਵਾਸਤੇ ਹਥਿਆਰ ਸੰਭਾਲੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਏਸ ਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਦੋਵੇਂ ਯੋਧੇ ਅਗਲੇ ਦੋਹਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਅਤੇ ਗੁਪਾਲ ਹੀ ਲਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਘੋੜਿਆਂ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਕੇ ਮਰਨ ਤੱਕ ਜੇ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਦਾ ਯੁੱਧ ਸੀ, ਉਹ ਮੂਲ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪੱਕਾ ਸ਼ੱਕ ਹੈ ਕਿ ਏਥੇ ਕੁਝ ਪਾਠ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਭੁੱਲ ਨਾਲ ਚਿਹਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਦਾ ਅੰਤਮ ਯੁੱਧ ਅਤੇ ਦੋਹਾ ਵਸਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਰਣ ਸੀ।

ਭਾਜਿ ਚਲੇ ਜੋਧਾ ਸਭੈ ਜਿਮ ਦੇ ਮੁਕਟ ਮਹੰਤ॥੬੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੁਸੈਨੀ ਖਾਂ, ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਦੇ ਹਿੰਮਤ ਦੇ ਸਮੇਤ (ਜੁਝੰਤ) ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਯੋਧੇ ਭੱਜ ਤੁਰੇ ਜਿਵੇਂ ਮਹੰਤ ਚੇਲੇ ਨੂੰ ਮੁਕਟ ਭਾਵ ਗੱਦੀ ਜਾਂ ਸਿਰੋਪਾ ਦੇ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ (ਆਪ ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਅਗਿਆਤ ਵਾਸ ਵਿੱਚ ਤਪ ਕਰਨ ਲਈ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ)॥੬੬॥

ਚੌਪਈ॥

ਇਹ ਬਿਧਿ ਸਤ੍ਰੁ ਸਬੈ ਚੁਨ ਮਾਰੇ॥ ਗਿਰੇ ਆਪਨੇ ਸੂਰ ਸੰਭਾਰੇ॥

ਤਹ ਘਾਇਲ ਹਿੰਮਤ ਕਹ ਲਹਾ॥ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਗੋਪਾਲ ਸਜੋਂ ਕਹਾ॥੬੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਗੋਪਾਲ ਆਦਿਕਾਂ ਨੇ) ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਵੈਰੀ ਚੁਣ ਕੇ ਮਾਰ ਲਏ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਡਿੱਗੇ ਹੋਏ ਯੋਧੇ ਸੰਭਾਲ ਲਏ। ਓਥੇ ਹੀ (ਘਾਇਲ) ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹਿੰਮਤ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦਾ (ਲਹਾ) ਵੇਖਿਆ। ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੋਪਾਲ ਨੂੰ ਆਖਿਆ॥੬੭॥

ਜਿਨ ਹਿੰਮਤ ਅਸ ਕਲਹ ਬਢਾਯੋ॥ ਘਾਇਲ ਆਜ ਹਾਥ ਵਹ ਆਯੋ॥

ਜਬ ਗੁਪਾਲ ਐਸੇ ਸੁਨਿ ਪਾਵਾ॥ ਮਾਰਿ ਦੀਯੋ ਜੀਅਤ ਨ ਉਠਾਵਾ॥੬੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਸ ਹਿੰਮਤ ਨੇ ਐਹੋ ਜਿਹਾ (ਕਲਹ) ਬਖੇੜਾ ਵਧਾਇਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਉਹ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੱਥ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਗੁਪਾਲ ਨੇ ਇਓਂ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਮਾਰ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਜੀਉਂਦਾ ਨਾ ਚੁੱਕਿਆ॥੬੮॥

ਜੀਤ ਭਈ ਰਨ ਭਯੋ ਉਝਾਰਾ॥ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਕਰਿ ਸਭ ਘਰੋਂ ਸਿਧਾਰਾ॥

ਰਾਖ ਲਿਯੋ ਹਮ ਕੇ ਜਗਰਾਈ॥ ਲੋਹ ਘਟਾ ਅਨਤੈ ਬਰਸਾਈ॥੬੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿੱਤ ਹੋ ਗਈ, ਜੰਗ (ਉਝਾਰਾ) ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਘਰਾਂ ਨੂੰ (ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ) ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਤੁਰ ਗਏ। (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ) ਸਾਨੂੰ (ਜਗਰਾਈ) ਜਗਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਭਾਵ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ (ਰਾਖ) ਬਚਾ ਲਿਆ। (ਲੋਹ) ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦਾ (ਕਹਿਰ) ਦੀ ਘਟਾ (ਅਨਤੈ) ਹੋਰਧਿਰੇ ਹੀ ਵਰ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀ॥੬੯॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ^੧ ਗ੍ਰੰਥੇ ਹੁਸੈਨੀ ਬੱਧ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਹਿੰਮਤ ਸੰਗਤੀਆ ਬੱਧ ਬਰਨਨੰ

ਨਾਮ ਗਯਾਰਸਮੋਂ ਅਧਯਾਯ ਸਮਾਪਤ ਮਸਤ ਸੁਭ ਮਸਤ॥੧੧॥ ਅਫਜੂ ॥੪੨੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਏਥੇ ਸੁੰਦਰ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਹੁਸੈਨੀ ਮਰਨ, ਕ੍ਰਿਪਾਲ, ਹਿੰਮਤ ਅਤੇ ਸੰਗਤੀਏ ਦੇ ਮਰਨ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗਿਆਰਵਾਂ ਅਧਿਆਇ ਸਮਾਪਤ ਹੈ, ਸੁਭ ਹੈ॥੧੧॥ ਹੋਰ... ੪੨੩ ਛੰਦ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਚੌਪਈ॥

^੧ ਪਾਠ - ਨਾਟਕ

ਜੁੱਧ ਭਯੋ ਇਹ ਭਾਂਤਿ ਅਪਾਰਾ॥ ਤੁਰਕਨ ਕੇ ਮਾਰਜੇ ਸਿਰਦਾਰਾ॥

ਰਿਸ ਤਨ ਖਾਨ ਦਿਲਾਵਰ ਤਏ॥ ਇਤੈ ਸਊਰ ਪਠਾਵਤ ਭਏ॥੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੁੱਧ ਹੋਇਆ। (ਤੁਰਕਨ) ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ (ਪਠਾਣਾਂ) ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। (ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ) ਦਿਲਾਵਰ ਖਾਂ ਗੁੱਸੇ (ਤਨ) ਨਾਲ (ਤਏ) ਲਾਲ ਹੋ ਕੇ ਏਧਰ (ਸਊਰ) ਅਸਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ॥੧॥

ਉਤੈ ਪਠਜੋ ਉਨ ਸਿੰਘ ਜੁਝਾਰਾ॥ ਤਿਹ ਭਲਾਨ ਤੇ ਖੇਦ ਨਿਕਾਰਾ॥

ਇਤ ਗਜ ਸਿੰਘ ਪੰਮਾ ਦਲ ਜੋਰਾ॥ ਧਾਇ ਪਰੇ ਤਿਨ ਉਪਰ ਭੋਰਾ॥੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਸ (ਦਿਲਾਵਰ ਖਾਂ) ਨੇ ਓਧਰ (ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਵੱਲ) ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ (ਨਾਮ ਦਾ ਯੋਧਾ) ਭੇਜਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਭਲਾਨ (ਪਿੰਡ) ਤੋਂ (ਖੇਦ) ਧੱਕ ਕੇ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। (ਉਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਦੱਸਦੇ ਹਾਂ ਕਿ) ਏਧਰੋਂ ਗਜ ਸਿੰਘ ਪੰਮਾ (ਜਾਤੀ ਵਾਲੇ) ਨੇ ਦਲ ਨੂੰ (ਜੋਰਾ) ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ (ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕਾਂ) ਤੇ (ਭਲਾਨ ਵਿੱਚ) (ਭੋਰਾ) ਸਵੇਰ ਸਾਰ ਹੀ (ਧਾਇ) ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਕੇ ਪੈ ਗਏ॥੨॥

ਉਤੈ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਭਯੋ ਆਢਾ॥ ਜਿਉ ਰਨਖੰਭ ਭੂਮਿਰਨ ਗਾਢਾ॥

ਗਾਡਾ ਚਲੈ ਨ ਹਾਡਾ ਚਲ ਹੈ॥ ਸਾਮੁਹਿ ਸੇਲ ਸਮਰ ਮੋ ਝਲ ਹੈ॥੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਓਧਰ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ^੧ ਵੀ (ਆਢਾ) ਮਜ਼ਬੂਤ (ਤਕੜਾ) ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਜੰਗੀ ਝੰਡਾ ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ (ਗਾਢਾ) ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੱਡਿਆ (ਥੰਭ) ਤਾਂ ਚੱਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਹਾਡਾ (ਜਾਤੀ ਦਾ ਰਾਜਪੂਤ, ਜੰਗ 'ਚੋਂ) ਨਹੀਂ ਹਿੱਲੇਗਾ। ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ (ਸੇਲ) ਬਰਛੇ ਝੱਲੇਗਾ॥੩॥

ਬਾਟ ਚੜ੍ਹੈ ਦਲ ਦੇਉ ਜੁਝਾਰਾ॥ ਉਤੈ ਚੰਦੈਲ ਇਤੇ ਜਸਵਾਰਾ॥

ਮੰਢਜੋ ਬੀਰ ਖੇਤ ਮੋਂ ਜੁੱਧਾ॥ ਉਪਜੋ ਸਮਰ ਸੂਰਮਨ ਕੁੱਧਾ॥੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ) ਦੋਵੇਂ ਯੋਧੇ ਦਲ ਵੰਡ ਕੇ ਚੜ੍ਹ ਪਏ। ਓਧਰੋਂ ਚੰਦੇਲੀਏ ਅਤੇ ਏਧਰੋਂ ਜਸਵਾਲੀਏ। (ਬੀਰ ਖੇਤ) ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਜੁੱਧ (ਮੰਡਿਓ) ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੇ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ (ਸਮਰ) ਜੰਗ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ॥੪॥

ਕੋਪ ਭਰੇ ਦੁਹੰ ਦਿਸ ਭਟ ਭਾਰੇ॥ ਇਤੈ ਚੰਦੈਲ ਉਤੈ ਜਸਵਾਰੇ॥

ਢੋਲ ਨਗਾਰੇ ਬਜੇ ਅਪਾਰਾ॥ ਭੀਮ ਰੂਪ ਭੈਰੋਂ ਭਭਕਾਰਾ॥੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਭਾਰੇ) ਮਹਾਂ ਯੋਧੇ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਭਰ ਗਏ। ਏਧਰੋਂ ਚੰਦੇਲੀਏ, ਓਧਰੋਂ ਜਸਵਾਲੀਏ ਬਹੁਤ ਢੋਲ ਨਗਾਰੇ ਵੱਜੇ। (ਭੀਮ ਰੂਪ) ਭਿਆਨਕ ਭੈਰਵ (ਦੇਵਤਾ) ਗੱਜਿਆ॥੫॥

^੧ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਹ ਪਤਾ ਏਸ ਪ੍ਰਸੰਗ 'ਚੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਚੰਦੇਲੀਆ ਸੀ ਜਾਂ ਜਸਵਾਲੀਆ।

ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ॥

ਧੁਣੰ ਢੋਲ ਬੱਜੇ॥ ਮਹਾਂ ਸੂਰ ਗੱਜੇ॥

ਕਰੇ ਸਸਤ੍ਰ ਘਾਵੰ॥ ਚੜੈ ਚਿੱਤ ਚਾਵੰ॥੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਢੋਲਾਂ ਦੀ ਧੁਨੀ ਵੱਜਦੀ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਯੋਧੇ ਗੱਜਦੇ ਹਨ। ਸਸਤਰਾਂ ਦੇ (ਘਾਵੰ) ਵਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਚਿੱਤ ਵਿੱਚ ਚਾਅ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ॥੬॥

ਨਿ੍ਰਭੈ ਬਾਜ ਡਾਰੈ॥ ਪਰਘੈ ਪ੍ਰਹਾਰੈ॥

ਕਰੇ ਤੇਗ ਘਾਯੰ॥ ਚਵੈ ਚਿੱਤ ਚਾਯੰ॥੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਬਾਜ) ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ (ਨਿ੍ਰਭੈ) ਖਾਲੀ (ਅਵਾਰਾ) ਛੱਡ ਕੇ ਪਰਘੈ (ਨਾਮੇ ਸਸਤਰ) ਨੂੰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੇ (ਘਾਯੰ) ਵਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਚਿੱਤ ਦੇ ਚਾਅ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹੇ ਹੋਏ॥੭॥

ਬਕੈ ਮਾਰ ਮਾਰੰ॥ ਨ ਸੰਕਾ ਬਿਚਾਰੰ॥

ਰੁਲੈ ਤੱਛ ਮੁੱਛੰ॥ ਕਰੇ ਸੂਰਗ ਇੱਛੰ॥੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮਾਰ ਮਾਰ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਸੰਕਾ ਨਹੀਂ ਵਿਚਾਰਦੇ। (ਤੱਛ ਮੁੱਛੰ) ਕੱਟੇ ਵੱਢੇ (ਯੋਧੇ) ਰੁਲਦੇ ਹਨ। ਸੂਰਗ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਦੇ ਹਨ (ਭਾਵ- ਮਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ)॥੮॥

ਦੋਹਰਾ॥ ਨੈਕੁ ਨ ਰਣ ਤੇ ਮੁਰਿ ਚਲੇ ਕਰੈਂ ਨਿਡਰ ਹੈ ਘਾਏ॥

ਗਿਰ ਗਿਰ ਪਰੈਂ ਪਵੰਗ ਤੇ ਬਰੇ ਬਰੰਗਨ ਜਾਏ॥੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਮੁੜਦੇ, ਨਿਡਰ ਹੋ ਕੇ ਘਾਉ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ (ਪਵੰਗ) ਘੋੜਿਆਂ ਤੋਂ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ (ਬਰੰਗਨ) ਅਪੱਛਰਾਂ ਵਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਚੌਪਈ॥

ਇਹ ਬਿਧਿ ਹੋਤ ਭਯੋ ਸੰਗ੍ਰਾਮਾ॥ ਜੂਝੇ ਚੰਦ ਨਰਾਇਨ ਨਾਮਾ॥

ਤਬ ਜੁਝਾਰ ਏਕਲ ਹੀ ਧਯੋ॥ ਬੀਰਨ ਘੇਰ ਦਸੋ ਦਿਸਿ ਲਯੋ॥੧੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ (ਸੰਗ੍ਰਾਮਾ) ਜੰਗ ਹੋਇਆ। ਨਾਰਾਇਣ ਚੰਦ^੧ ਨਾਮ ਦਾ (ਯੋਧਾ) (ਜੂਝੇ) ਮਰ ਗਿਆ। ਉਦੋਂ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਇਕੱਲਾ ਹੀ (ਲੜਨ ਨੂੰ) ਚੱਲਿਆ। (ਵਿਰੋਧੀ) ਯੋਧਿਆਂ ਨੇ (ਦਸੋ ਦਿਸਿ) ਸਭ ਪਾਸਿਓਂ ਘੇਰ ਲਿਆ॥੧੦॥

ਦੋਹਰਾ॥

ਧਸਯੋ ਕਟਕ ਮੈ ਝਟਕ ਦੈ ਕਛੂ ਨ ਸੰਕ ਬਿਚਾਰ॥

ਗਾਹਤ ਭਯੋ ਸੁਭਟਨ ਬਡੇ ਬਾਹਤ ਭੋ ਹਥਯਾਰ॥੧੧॥

^੧ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ 'ਚੋਂ ਨਾਰਾਇਣ ਚੰਦ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਕਿੱਥੋਂ ਦਾ ਸੀ।

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਕਟਕ) ਫੌਜ ਵਿੱਚ (ਝਟਕ) ਘਿਚਾਨੀ ਦੇ ਕੇ (ਤੁਰਤ) ਪੱਸ ਗਿਆ, ਕੁਝ ਸ਼ੰਕਾ ਨਾ (ਬਿਚਾਰ) ਕੀਤੀ। ਵੱਡੇ (ਬਡੇ) ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੂੰ ਗਾਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰ ਚਲਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ॥੧੧॥

ਚੌਪਈ॥

ਇਹ ਬਿਧਿ ਘਣੇ ਘਰਨ ਕੇ ਗਾਰਾ॥ ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿ ਕੇ ਕਰਿ ਹਬਯਾਰਾ॥

ਚੁਨ ਚੁਨ ਬੀਰ ਪਖਰੀਆ ਮਾਰੇ॥ ਅੰਤ ਦੇਵਪੁਰੁ ਆਪ ਪਧਾਰੇ॥੧੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਗਾਲਿਆ। ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ (ਹਥਿਆਰ) ਵਾਰ ਕਰ ਕੇ। (ਪਖਰੀਆ) ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਯੋਧੇ ਚੁਣ-ਚੁਣ ਕੇ ਮਾਰ ਕੇ। ਆਖਰ ਆਪ ਵੀ (ਦੇਵਪੁਰ) ਸੂਰਗ ਨੂੰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ॥੧੨॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਗ੍ਰੰਥੇ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜੁੱਧ ਬਰਨਨੰ ਨਾਮ ਦੁਆਦਸਮੇ ਅਧਯਾਯ

ਸਮਾਪਤ ਮਸਤ ਸੁਭ ਮਸਤ॥੧੨॥ ਅਫਸੂ ॥੪੩੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਏਥੇ ਸੋਹਣੇ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਦਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ (ਨਾਮ) ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜੰਗ ਨੂੰ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਬਾਰੂਵਾਂ ਅਧਿਆਇ ਸਮਾਪਤ ਹੈ, ਸੁਭ ਹੈ॥੧੨॥ ਹੋਰ (ਛੰਦ ਮਿਲ ਕੇ ਕੁੱਲ) ਛੰਦ ੪੩੫ ਲਿਖੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ॥

ਸਹਜਾਦੇ ਕੇ ਆਗਮਨ ਮਦ੍ਰ ਦੇਸ^੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੁਣ ਮਦ੍ਰ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਸਹਿਜਾਦੇ ਦਾ (ਆਗਮਨ) ਆਉਣਾ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ ਅਥਵਾ ਦੱਸਦੇ ਹਾਂ।

ਚੌਪਈ॥

ਇਹ ਬਿਧਿ ਸੋਂ ਬਧ ਭਯੋ ਜੁਝਾਰਾ॥ ਆਨ ਬਸੇ ਤਬ ਧਾਮ ਲੁਝਾਰਾ॥

ਤਬ ਔਰੰਗ ਮਨ ਮਾਹਿ ਰਿਸਾਵਾ॥ ਮਦ੍ਰ ਦੇਸ ਕੇ ਪੂਤ ਪਠਾਵਾ॥੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ (ਬਧ ਭਯੋ) ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ^੨ ਤਾਂ (ਲੁਝਾਰਾ) ਯੋਧੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਟਿਕੇ। ਤਾਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰੋਧਵਾਨ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਮਦ੍ਰ ਦੇਸ ਵੱਲ ਆਪਣਾ ਪੁੱਤਰ ਭੇਜਿਆ॥੧॥

^੧ ਏਸ ਸਿਰਲੇਖ ਦੇ ਆਰੰਭਕ ਅਤੇ ਅੰਤਮ ਪਦ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ 'ਅਥ' ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ 'ਵਰਣਨੰ' ਜਾਂ 'ਕਥਨੰ' ਆਦਿਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

^੨ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਰਨ ਨਾਲ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਕ੍ਰੋਧਵਾਨ ਹੋਣਾ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪ੍ਰਕਰਣ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਿਲਾਵਰ ਖਾਂ ਜਾਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵਲੋਂ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਤੋਂ ਮੁਆਮਲਾ ਉਗਰਾਹੁਣ ਲਈ ਹੀ ਆਇਆ ਸੀ। ਸ੍ਰ. ਬ. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੀਮਚੰਦ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਅਤੇ ਦਿਲਾਵਰ ਖਾਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਵਾਲਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, (ਵੇਖੋ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਦੂਜੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਸਫ਼ਾ ੩੯੬ ਕਾਲਮ ੩) ਪਰ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪਰਮ ਭੁੱਲ ਹੈ।

ਤਿਹ ਆਵਤ ਸਭ ਲੋਕ ਡਰਾਨੇ॥ ਬਡੇ ਬਡੇ ਗਿਰਿ ਹੇਰਿ ਲੁਕਾਨੇ॥

ਹਮਹੂੰ ਲੋਗਨ ਅਧਿਕ ਡਰਾਯੋ॥ ਕਾਲ ਕਰਮ ਕੇ ਮਰਮ ਨ ਪਾਯੋ॥੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਸ (ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ) ਦੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਡਰ ਗਏ। ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ (ਗਿਰਿ) ਪਹਾੜ ਵੇਖ ਕੇ ਜਾ ਲੁਕੇ। ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਡਰਾਇਆ। (ਕਾਲ) ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ (ਕਰਮ) ਕੰਮ ਦਾ (ਮਰਮ) ਭੇਤ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ॥੨॥

ਕਿਤਕ ਲੋਗ ਤਜਿ ਸੰਗ ਸਿਧਾਰੇ॥ ਜਾਇ ਬਸੇ ਗਿਰਿਵਰ ਜਿਹ ਭਾਰੇ॥

ਚਿਤ ਮੂਜਿਯਨ ਕੇ ਅਧਿਕ ਡਰਾਨਾ॥ ਤਿਨੈ ਉਬਾਰ ਨ ਆਪੁਨ ਜਾਨਾ॥੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕਈ ਬੰਦੇ ਸਾਥ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਿੱਥੇ ਭਾਰੀ (ਗਿਰਿਵਰ) ਪਹਾੜ ਹਨ ਉੱਥੇ ਜਾ ਵੱਸੇ। (ਮੂਜਿਯਨ) ਕਾਇਰਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਬਹੁਤ ਡਰ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ (ਉਬਾਰ) ਬਚਾਉ ਭਾਵ ਸ਼ਰਨ ਸਥਾਨ ਭਾਵ ਪਨਾਹਗਾਹ ਨਾ ਸਮਝਿਆ॥੩॥

ਤਬ ਔਰੰਗ ਜਿਯ ਮਾਹਿ ਰਿਸਾਇ॥ ਏਕ ਅਹਿਦੀਆ ਈਹਾਂ ਪਠਾਏ॥

ਹਮ ਤੇ ਭਾਜਿ ਬਿਮੁਖ ਜੇ ਗਏ॥ ਤਿਨ ਕੇ ਧਾਮ ਗਿਰਾਵਤ ਭਏ॥੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤਾਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਗੁੱਸਾ ਖਾ ਕੇ। ਏਥੇ ਇੱਕ (ਅਹਿਦੀਆ) ਛਤੀਦਾਰ ਭੇਜਿਆ। ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਬੇਮੁੱਖ ਹੋ ਕੇ ਜੋ ਭੱਜ ਗਏ ਸਨ। (ਅਹਿਦੀਏ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਚਾਹ ਦਿੱਤੇ॥੪॥

ਜੇ ਅਪੁਨੇ ਗੁਰ ਤੇ ਮੁਖ ਫਿਰ ਹੈਂ॥ ਇਹਾਂ ਉਹਾਂ ਤਿਨ ਕੇ ਗ੍ਰਿਹ ਗਿਰਿ ਹੈਂ॥

ਇਹਾਂ ਉਪਹਾਸ ਨ ਸੁਰੁ ਪੁਰੁ ਬਾਸਾ॥ ਸਭ ਬਾਤਨ ਤੇ ਰਹੇਂ ਨਿਰਾਸਾ॥੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਮੁਖ ਫੇਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਭਾਵ ਬੇਮੁੱਖ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਏਥੇ ਉੱਥੇ ਭਾਵ ਲੋਕ ਅਤੇ ਪਰਲੋਕ ਵਿੱਚ ਵੀ ਡਿੱਗਣਗੇ। ਏਥੇ (ਉਪਹਾਸ) ਹੱਸੀ ਉਡੋਗੀ ਅਤੇ (ਸੁਰੁ ਪੁਰੁ) ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਿਵਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੀ ਰਹਿਣਗੇ॥੫॥

ਦੂਖ ਭੂਖ ਤਿਨ ਕੇ ਰਹਿ ਲਾਗੀ॥ ਸੰਤ ਸੇਵ ਤੇ ਜੋ ਹੈਂ ਤਜਾਗੀ॥

ਜਗਤ ਵਿਖੇ ਕੋਊ ਕਾਮ ਨ ਸਰਹੀ॥ ਅੰਤਹਿ ਕੁੰਡ ਨਰਕ ਕੀ ਪਰਹੀ॥੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਭੁੱਖ ਲੱਗੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਤਿਆਗੀ ਹਨ। ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੋਈ ਵੀ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਆਖਰ ਵਿੱਚ ਨਰਕ ਕੁੰਡ ਵਿੱਚ ਪੈਂਦੇ ਹਨ॥੬॥

ਤਿਨ ਕੇ ਸਦਾ ਜਗਤ ਉਪਹਾਸਾ॥ ਅੰਤਹਿ ਕੁੰਡ ਨਰਕ ਕੀ ਬਾਸਾ॥

ਗੁਰੁ ਪਗ ਤੇ ਜੁ ਬਿਮੁਖ ਸਿਧਾਰੇ॥ ਇਹਾਂ ਉਹਾਂ ਤਿਨ ਕੇ ਮੁਖ ਕਾਰੇ॥੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੰਸਾਰ (ਉਪਹਾਸਾ) ਮਜ਼ਾਕ ਹੀ ਉਡਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਆਖਰ ਵਿੱਚ ਨਰਕ ਕੁੰਡ ਵਿੱਚ ਨਿਵਾਸ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦਿਆਂ ਪੈਰਾਂ ਤੋਂ ਜੋ ਬੇਮੁੱਖ ਹੋ ਕੇ ਚੱਲਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋਕ-ਪਰਲੋਕ ਵਿੱਚ ਕਾਲੇ ਮੂੰਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ॥੭॥

ਪੁਤ੍ਰੁ ਪੋਤ੍ਰੁ ਤਿਨ ਕੇ ਨਹੀ ਫਰੈ॥ ਦੁਖ ਦੈ ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਕੇ ਮਰੈ॥

ਗੁਰੂ ਦੇਖੀ ਸਗ ਕੀ ਮ੍ਰਿਤ ਪਾਵੈ॥ ਨਰਕ ਕੁੰਡ ਡਾਰੇ ਪਛੁਤਾਵੈ॥੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਪੋਤਰੇ ਨਹੀਂ ਫਲਦੇ। ਮਾਂ ਪਿਉ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦੇ ਕੇ ਮਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਦਾ (ਦੇਖੀ) ਵਿਰੋਧੀ (ਸਗ) ਕੁੱਤੇ ਦੀ ਮੌਤ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਨਰਕ ਕੁੰਡ ਵਿੱਚ ਪਾਏ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਛੁਤਾਉਂਦਾ ਹੈ॥੮॥

ਬਾਬੇ ਕੇ ਬਾਬਰ ਕੇ ਦੋਉ॥ ਆਪ ਕਰੇ ਪਰਮੇਸਰ ਸੋਉ॥

ਦੀਨ ਸਾਹਿ ਇਨ ਕੇ ਪਹਿਚਾਨੇ॥ ਦੁਨੀਪਤਿ ਉਨ ਕੇ ਅਨੁਮਾਨੇ॥੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਬਾਬੇ ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ (ਅਸੀਂ, ਸੰਤ) ਅਤੇ ਬਾਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ (ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਆਦਿਕ ਹੁਕਮਰਾਨ) ਦੋਵੇਂ ਹੀ (ਸੋਉ) ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਆਪ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਬਾਬਿਆਂ ਨੂੰ (ਦੀਨ) ਧਰਮ ਦੇ (ਸਾਹਿ) ਮਾਲਿਕ ਸਮਝੋ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਨੂੰ (ਦੁਨੀ) ਧਨ (ਮਾਇਆ) ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਖਿਆਲ ਕਰੋ॥੯॥

ਜੋ ਬਾਬੇ ਕੇ ਦਾਮ ਨ ਦੈ ਹੈ॥ ਤਿਨ ਤੇ ਗਹਿ ਬਾਬਰ ਕੇ ਲੈ ਹੈ॥

ਦੈ ਦੈ ਤਿਨ ਕਉ ਬਡੀ ਸਜਾਇ॥ ਪੁਨ ਲੈਹੈ ਗ੍ਰਿਹ ਲੂਟ ਬਨਾਇ॥੧੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਹੜੇ ਬਾਬੇ ਦੇ (ਦਾਮ) ਪੈਸੇ ਭਾਵ ਧਰਮ ਲਈ ਦਾਨ ਨਹੀਂ ਦੇਣਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਬਰ ਕੇ ਹੁਕਮਰਾਨ ਫੜ੍ਹ ਲੈਣਗੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ (ਬਡੀ) ਮਹਾਨ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਕੇ, ਫੇਰ (ਬਨਾਇ) ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਰ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਲੈਣਗੇ॥੧੦॥

ਜਬ ਹੈ ਹੈਂ ਬੇਮੁਖ ਬਿਨਾ ਧਨ॥ ਤਬ ਚੜ੍ਹੈ ਸਿੱਖਨ ਕਹਿ ਮਾਗਨ॥

^੧ ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਦੇ ਅ. ੮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅ. ੧੨ ਤੱਕ ਲੇਖਕ ਦਾ ਪੱਖ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਅ. ੧੩ ਵੇਂ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਦਾ ਪੱਖ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਚੱਲਦਾ ਹੈ, ਏਸ ਅਧਯਾਯ ਵਿੱਚ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੱਖੀ ਅਤੇ ਅਹਿਦੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਦੀ ਰਚਨਾ 'ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿੱਚ ਸੰਮਤ ੧੭੭੦ ਵਿੱਚ ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਏਸ ਨਾਲੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਗਵਾਹੀ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਲੇਖ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਨਿਰਵਿਵਾਦ ਹੋਵੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਇਤਿਹਾਸ ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਹੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਏਸ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਖਾਮੀਆਂ ਹਨ, ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ - ਏਸ ਅਧਯਾਯ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਤਾਂ 'ਸਹਜਾਦੇ ਕੇ ਆਗਮਨ ਮਦ੍ਰ ਦੇਸ' ਹੈ, ਫੇਰ ਵੀ 'ਮਦ੍ਰ ਦੇਸ ਕੇ ਪੂਤ ਪਠਾਵਾ' ਪਾਠ ਛੰਦ ਨੰ. ੧ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਪਰ ਪੁੱਤ ਦਾ ਨਾਮ ਕੀ ਸੀ? ਏਸ ਦਾ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ, ਅਬੂਜ਼ਫਰ ਮੁਹੀਉੱਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰ- ਸੁਲਤਾਨ ਮੁਹੰਮਦ, ਬਹਾਦਰਸ਼ਾਹ, ਆਜ਼ਮ ਸ਼ਾਹ, ਮੁਹੰਮਦ ਅਕਬਰ ਅਤੇ ਕਾਮਬਖ਼ਸ਼ ਸਨ।

ਜੇ ਜੇ ਸਿੱਖ ਤਿਨੈ ਧਨ ਦੈਰੈ॥ ਲੁਟ ਮਲੇਛ ਤਿਨੂ ਕੇ ਲੈਰੈ॥੧੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਦੋਂ ਬੇਮੁੱਖ (ਬਿਨਾਂ ਧਨ) ਕੰਗਾਲ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ (ਕਹਿ) ਪਾਸ ਮੰਗਣ ਨੂੰ (ਚੜ੍ਹਦੇ) ਤੁਰਨਗੇ। ਜਿਹੜੇ ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਨ ਦੇਣਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ (ਮਲੇਛ) ਤੁਰਕ ਲੁੱਟ ਲੈਣਗੇ॥੧੧॥

ਜਬ ਹੈ ਹੈ ਤਿਨ ਦਰਬ ਬਿਨਾਸਾ॥ ਤਬ ਧਰ ਹੈ ਨਿਜ ਗੁਰ ਕੀ ਆਸਾ॥

ਤਬ ਤੇ ਗੁਰ ਦਰਸਨ ਕੇ ਐਰੈ॥ ਤਬ ਤਿਨ ਕੇ ਗੁਰ ਮੁਖ ਨ ਲਗੈ ਹੈ॥੧੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਧਨ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਦੋਂ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਆਸ ਰੱਖਣਗੇ। ਉਦੋਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਆਉਣਗੇ। ਉਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਲਾਉਣਗੇ॥੧੨॥

ਬਿਦਾ ਬਿਨਾ ਜੈਰੈ ਤਬ ਧਾਮੰ॥ ਸਰਿਹੈ ਕੋਈ ਨ ਤਿਨ ਕੇ ਕਾਮੰ॥

ਗੁਰੁ ਦਰ ਢੋਈ ਨ ਪ੍ਰਭੁ ਪੁਰ ਵਾਸਾ॥ ਦੁਹੂੰ ਠੌਰ ਤੇ ਰਹੈ ਨਿਰਾਸਾ॥੧੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤਾਂ (ਬਿਦਾ) ਮੰਗੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜਾਣਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਕੰਮ (ਸਰਿ ਹੈ) ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਹੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਘਰ ਤੇ ਢੋਈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਨਿਵਾਸ ਮਿਲੇਗਾ। ਦੋਹਾਂ ਥਾਂਵਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਰਹਿਣਗੇ॥੧੩॥

ਜੇ ਜੇ ਗੁਰ ਚਰਨਨ ਰਤ ਹੈ ਹੈ॥ ਤਿਨ ਕੇ ਕਸਟ ਨ ਦੇਖਨ ਪੈਰੈ॥

ਰਿੱਧਿ ਸਿੱਧਿ ਤਿਨ ਕੇ ਗ੍ਰਿਹ ਮਾਹਿੰ॥ ਪਾਪ ਤਾਪ ਛੈ ਸਕੈ ਨ ਛਾਹਿੰ॥੧੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਹੜੇ ਜਿਹੜੇ ਗੁਰੂ ਦਿਆਂ ਚਰਨਾਂ ਦੇ (ਰਤ) ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੋਣਗੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਦੁੱਖ ਵੇਖ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਣਗੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਿੱਧੀਆਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਹੀ ਰਹਿਣਗੀਆਂ। ਪਾਪ ਅਤੇ (ਤਾਪ) ਦੁੱਖ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਛਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਛੂਹ ਨਹੀਂ ਸਕਣਗੇ॥੧੪॥

ਤਿਹ ਮਲੇਛ ਛੈ ਹੈ ਨਹੀ ਛਾਹੰ॥ ਅਸਟ ਸਿਧ ਹੈ ਹੈ ਘਰਿ ਮਾਹੰ॥

ਹਾਸ ਕਰਤ ਜੇ ਉਦਮ ਉਠੈਰੈ॥ ਨਵ ਨਿਧਿ ਤਿਨ ਕੇ ਘਰ ਐਰੈ॥੧੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਮਲੇਛ) ਤੁਰਕ ਭਾਵ ਦੁਸ਼ਟ ਹੁਕਮਰਾਨ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਛਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਛੂਹਣਗੇ। ਅੱਠੇ ਸਿੱਧੀਆਂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੋਣਗੀਆਂ। (ਹਾਸ ਕਰਤ) ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਵਿਕ ਵੀ ਜੇ ਕੋਈ ਉੱਦਮ (ਉਠੈ ਹੈ) ਕਰ ਲੈਣਗੇ ਤਾਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਨੌਂ ਹੀ ਨਿੱਧੀਆਂ ਆ ਜਾਣਗੀਆਂ॥੧੫॥

ਮਿਰਜਾ ਬੇਗ ਹੁਤੇ ਤਿਹ ਨਾਮੰ॥ ਜਿਨ ਢਾਹੇ ਬੇਮੁਖਨ ਕੇ ਧਾਮੰ॥

ਸਭ ਸਨਮੁਖ ਗੁਰ ਆਪ ਬਚਾਏ॥ ਤਿਨ ਕੈ ਬਾਰਿ ਨ ਬਾਕਨ ਪਾਏ॥੧੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੀਹਨੇ ਬੇਮੁੱਖਾਂ ਦੇ (ਧਾਮੰ) ਘਰ ਢਾਹੇ ਹਨ। ਉਹਦਾ ਨਾਮ ਮਿਰਜਾ ਬੇਗ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਸਨਮੁੱਖ ਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪ ਬਚਾਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ (ਬਾਰਿ) ਵਾਲ ਵੀ (ਬਾਕਨ) ਵਿੰਗੇ ਹੋ ਨਹੀਂ ਪਾਏ॥੧੬॥

ਉਤ ਅਉਰੰਗ ਜਿਯ ਅਧਿਕ ਰਿਸਾਯੋ॥ ਚਾਰ ਅਹਿਦਿਯਨ ਅਉਰ ਪਠਾਯੋ॥

ਜੇ ਬੇਮੁਖ ਤਾ ਤੇ ਬਚ ਆਏ॥ ਤਿਨ ਕੇ ਗ੍ਰਿਹ ਪੁਨਿ ਇਨੈ ਗਿਰਾਏ॥੧੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਓਧਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸੇ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਚਾਰ ਹੋਰ ਅਹਿਦੀਆਂ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਹੜੇ ਬੇਮੁੱਖ ਓਸ (ਮਿਰਜ਼ਾ ਬੇਗ) ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਆ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਫੇਰ ਏਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਡੇਗ ਦਿੱਤੇ॥੧੭॥

ਜੇ ਤਜਿ ਭਜੇ ਹੁਤੇ ਗੁਰ ਆਨਾ॥ ਤਿਨ ਪੁਨ ਗੁਰੂ ਅਹਿਦਿਯਹਿ ਜਾਨਾ॥

ਮੂੜ ਡਾਰ ਤਿਨ ਸੀਸ ਮੁੰਡਾਏ॥ ਪਾਹੁਰਿ ਜਾਨੁ ਗ੍ਰਿਹੰ ਲੈ ਆਏ॥੧੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਹੜੇ ਗੁਰੂ ਦੀ (ਆਨਾ) ਸ਼ਰਨ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫੇਰ ਤਾਂ ਅਹਿਦੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਮਝਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ (ਅਹਿਦੀਆਂ) ਨੇ ਮੂੜ ਪਾ ਕੇ (ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ) ਸਿਰ ਮੁਨਾਏ ਸਨ। ਮਾਨੋ ਕਿ ਇਹ (ਪਾਹੁਰਿ) ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਘਰ ਨੂੰ ਆਏ ਹਨ॥੧੮॥

ਜੇ ਜੇ ਭਾਜ ਹੁਤੇ ਬਿਨੁ ਆਇਸੁ॥ ਕਹੇ ਅਹਿਦਿਯਹਿ ਕਿਨੈ ਬਤਾਇਸੁ॥

ਮੂੰਡ ਮੂੰਡ ਕਰਿ ਸਹਿਰ ਫਿਰਾਏ॥ ਕਾਰ ਭੇਟ ਜਨੁ ਲੈਨ ਸਿਧਾਏ॥੧੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਹੜੇ ਜਿਹੜੇ (ਆਇਸੁ) ਆਗਿਆ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਭੱਜੇ ਹਨ, ਦੱਸੋ ਕਿ ਅਹਿਦੀਆਂ ਨੂੰ ਕੀਹਨੇ ਦੱਸ ਦਿੱਤੇ? ਜੇ ਸਿਰ ਮੂੰਨ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਫਿਰਾਏ ਗਏ। ਮਾਨੋ ਕਿ ਕਾਰ ਭੇਟਾ ਲੈਣ ਨੂੰ ਤੁਰੇ ਹੋਣ॥੧੯॥

ਪਾਛੈ ਲਾਗਿ ਲਰਿਕਵਾ ਚਲੇ॥ ਜਾਨੁਕ ਸਿੱਖ ਸਖਾ ਹੈਂ ਭਲੇ॥

ਛਿਕੇ ਤੋਬਰਾ ਬਦਨ ਚੜਾਏ॥ ਜਨੁ ਗ੍ਰਿਹ ਖਾਨ ਮਲੀਦਾ ਆਏ॥੨੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੇ ਲੜਕੇ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗ ਤੁਰੇ ਹਨ (ਜਾਨੁਕ) ਮਾਨੋ ਕਿ ਚੰਗੇ (ਸਖਾ) ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿੱਖ ਹਨ। ਜੇ ਛਿੱਕੇ ਅਤੇ ਤੋਬਰੇ (ਬਦਨ) ਮੂੰਹਾਂ ਨੂੰ ਚੜਾਏ ਹਨ, ਮਾਨੋ ਕਿ ਇਹ (ਮਲੀਦਾ) ਚੂਰਮਾ ਖਾਣ ਲਈ ਆਏ ਹਨ॥੨੦॥

ਮਸਤਕ ਸੁਭੇ ਪਨਹਿਯਨ ਘਾਇ॥ ਜਨ ਕਰਿ ਟੀਕਾ ਦਏ ਬਨਾਇ॥

ਸੀਸ ਈਟ ਕੇ ਘਾਇ ਕਰੇਹੀ॥ ਜਨ ਤਿਨ ਭੇਟ ਪੁਰਾਤਨਿ ਦੇਹੀ॥੨੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੇ ਮੱਥਿਆਂ ਤੇ (ਪਨਹਿਯਨ) ਜੁੱਤੀਆਂ ਦੇ (ਘਾਇ) ਜ਼ਖ਼ਮ ਸੋਹੰਦੇ ਹਨ। (ਜਨ ਕਰਿ) ਮੰਨਣ ਕਰੋ ਕਿ (ਬਨਾਇ) ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਲਕ (ਦਏ) ਲਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। (ਲੜਕੇ ਜੋ) ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਖਿੱਟਾਂ ਦੇ (ਘਾਇ) ਵਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਮਾਨੋ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ (ਪੁਰਾਤਨਿ) ਪਹਿਲੀ ਰਹਿੰਦੀ (ਪੂਰਬਲੀ) ਭੇਟਾ ਦੋਂਦੇ ਹਨ॥੨੧॥

ਦੋਹਰਾ॥

ਕਬਹੂੰ ਰਣ ਜੁਝਯੋ ਨਹੀ ਕਛੁ ਦੈ ਜਸੁ ਨਹਿ ਲੀਨ॥

ਗਾਉ ਬਸਤ ਜਾਨਜੋ ਨਹੀ ਜਮ ਸੋ ਕਿਨ ਕਹਿ ਦੀਨ॥੨੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੋ ਕਦੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲੜਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਦੇ ਕੁਝ ਦਾਨ ਦੇ ਕੇ ਯਸ ਨਹੀਂ ਲਿਆ। ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਵੱਸਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਿਆ ਸੀ, (ਦੱਸੋ ਕਿ) ਜਮ ਨੂੰ ਕਿਸ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ? ਭਾਵ ਅਹਿਦੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰ ਦੇਖੀ ਕਿਸ ਦੱਸੇ?॥੨੨॥

ਚੌਪਈ॥

ਇਹ ਬਿਧਿ ਤਿਨੋ ਭਯੋ ਉਪਹਾਸਾ॥ ਸਭ ਸੰਤਨ ਮਿਲਿ ਲਖਯੋ ਤਮਾਸਾ॥

ਸੰਤਨ ਕਸਟ ਨ ਦੇਖਨ ਪਾਯੋ॥ ਆਪ ਹਾਥ ਦੈ ਨਾਥ ਬਚਾਯੋ॥੨੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਖੌਲ (ਭਯੋ) ਹੋਇਆ ਭਾਵ ਉੱਡਿਆ। ਸਾਰਿਆਂ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਤਮਾਸ਼ਾ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਦੁੱਖ ਵੇਖ ਵੀ ਨਾ ਪਾਇਆ ਭਾਵ ਦੁੱਖ ਨੇੜੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦਿੱਤਾ। (ਨਾਥ) ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਆਪ ਹੱਥ ਦੇ ਬਚਾ ਲਿਆ॥੨੩॥

ਚਾਰਣੀ ਦੋਹਰਾ॥

ਜਿਸ ਨੋ ਸਾਜਨ ਰਾਖਸੀ ਦੁਸਮਨ ਕਵਨ ਬਿਚਾਰ॥

ਫੂ ਨ ਸਕੈ ਤਿਹ ਛਾਹਿ ਕੋ ਨਿਹਫਲ ਜਾਇ ਗਵਾਰ॥੨੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੀਹਨੂੰ (ਸਾਜਨ) ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਦੁਸ਼ਮਣ ਵਿਚਾਰਾ ਕੌਣ ਹੈ ? (ਗਵਾਰ) ਮੂਰਖ ਉਹਦੀ ਛਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਛੂਹ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਵਿਅਰਥ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ॥੨੪॥

ਜੇ ਸਾਧੂ ਸਰਨੀ ਪਰੇ ਤਿਨ ਕੇ ਕਵਣ ਬਿਚਾਰ॥

ਦੰਤ ਜੀਭ ਜਿਮ ਰਾਖਿ ਹੈ ਦੁਸਟ ਅਰਿਸਟ ਸੰਘਾਰ॥੨੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਹੜੇ ਸਾਧੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿੱਚ ਪਏ ਹੋਏ ਨੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਕੀ (ਬਿਚਾਰ) ਚਿੰਤਾ ਹੈ? ਜਿਵੇਂ ਵੈਰੀ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਦੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਜੀਭ ਵਾਂਗ ਰੱਖਦੇ ਹਨ॥੨੫॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਗ੍ਰੰਥੇ ਸਹਜਾਦੇ ਵ ਅਹਿਦੀਆ ਆਗਮਨ ਬਰਨਨੰ ਨਾਮ

ਤ੍ਰਯੋਦਸ਼ਮੇ ਅਧਯਾਯ ਸਮਾਪਤ ਮਸਤ ਸੁਭ ਮਸਤ॥੧੩॥ ਅਫਜੂ॥ ੪੬੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਏਥੇ ਸੋਹਣੇ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਅਤੇ ਅਹਿਦੀਆਂ ਦੇ ਆਉਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਕੇ ਵਰਣਨ ਵਾਲਾ ਤੇਰਵਾਂ ਅਧਿਆਇ ਖਤਮ ਹੈ, ਸੁਭ ਹੈ॥੧੩॥ ਹੋਰ... ੪੬੦ ਛੰਦ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ॥

ਚੌਪਈ॥

ਸਰਬ ਕਾਲ ਸਭ ਸਾਧ ਉਬਾਰੇ॥ ਦੁਖੁ ਦੈ ਕੈ ਦੋਖੀ ਸਭ ਮਾਰੇ॥

ਅਕਭੁਤਿ ਗਤਿ ਭਗਤਨ ਦਿਖਰਾਈ॥ ਸਭ ਸੰਕਟ ਤੇ ਲਏ ਬਚਾਈ॥੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸਰਬ ਕਾਲ) ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਾਧੂ ਬਚਾ ਲਏ। ਸਾਰੇ ਦ੍ਰੈਸ਼ੀ (ਵੈਰੀ) ਦੁੱਖ ਦੇ ਦੇ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ। (ਅਦਭੁਤਿ) ਅਸਚਰਜ (ਗਤਿ) ਹਾਲਤ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਵਿਖਾਈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਏ ਗਏ॥੧॥

**ਸਭ ਸੰਕਟ ਤੇ ਸੰਤ ਬਚਾਏ॥ ਸਭ ਕੰਟਕ ਕੰਟਕ ਜਿਮ ਘਾਏ॥
ਦਾਸ ਜਾਨ ਮੁਰ ਕਰੀ ਸਹਾਇ॥ ਆਪ ਹਾਥ ਦੈ ਲਯੋ ਬਚਾਇ॥੨॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਾਰਿਆਂ ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਸੰਤ (ਅਸੀਂ) ਬਚਾ ਲਏ। ਸਾਰੇ (ਕੰਟਕ) ਦੋਖੀ (ਕੰਟਕ) ਕੰਡੇ ਵਾਂਗ (ਘਾਏ) ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ। ਮੇਰੀ ਸੇਵਕ ਜਾਣ ਕੇ ਸਹਾਇਆ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਹੱਥ ਦੇ ਕੇ ਬਚਾ ਲਿਆ॥੨॥

**ਅਬ ਜੋ ਜੋ ਮੈ ਲਖੇ ਤਮਾਸਾ॥ ਸੋ ਸੋ ਕਰੋਂ ਤੁਮੈ ਅਰਦਾਸਾ॥
ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਟਾਛ ਦਿਖੈਹੈ॥ ਸੋ ਤਵ ਦਾਸ ਉਚਾਰਤ ਜੈ ਹੈ॥੩॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੁਣ ਮੈਂ ਜਿਹੜੇ ਜਿਹੜੇ ਕੌਤਕ ਵੇਖੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਹ ਉਹ ਹੀ (ਅਰਦਾਸਾ) ਅਰਜ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਜੋ (ਪ੍ਰਭੂ) ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੀ (ਕਟਾਛ) ਨਿਗ੍ਰਾ ਵਿਖਾਉਣਗੇ, ਉਹੋ ਹੀ ਤੁਹਾਡਾ ਦਾਸ (ਮੈਂ) ਉਚਾਰਦਾ ਜਾਵੇਗਾ॥੩॥

**ਜਿਹ ਜਿਹ ਬਿਧਿ ਮੈਂ ਲਖੇ ਤਮਾਸਾ॥ ਚਾਹਤ ਤਿਨ ਕੇ ਕਿਯੋ ਪ੍ਰਕਾਸਾ॥
ਜੋ ਜੋ ਜਨਮ ਪੂਰਬਲੇ ਹੋਰੇ॥ ਕਹਿਹੋਂ ਸੁ ਪ੍ਰਭੂ ਪਰਾਕ੍ਰਮ ਤੇਰੇ॥੪॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮੈਂ ਜਿਹੜੇ ਜਿਹੜੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੌਤਕ ਵੇਖੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਜਿਹੜੇ ਜਿਹੜੇ ਪਹਿਲੇ ਜਨਮ ਵੇਖੇ ਹਨ, ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ ! ਉਹ ਤੇਰੇ (ਪਰਾਕ੍ਰਮ) ਬਲ ਨਾਲ ਕਹਾਂਗਾ॥੪॥

**ਸਰਬ ਕਾਲ ਹੈ ਪਿਤਾ ਅਪਾਰਾ॥ ਦੇਬਿ ਕਾਲਿਕਾ ਮਾਤ ਹਮਾਰਾ॥
ਮਨੂਆ ਗੁਰ ਮੁਰਿ ਮਨਸਾ ਮਾਈ॥ ਜਿਨ ਮੇ ਕੇ ਸੁਭ ਕ੍ਰਿਯਾ ਪੜ੍ਹਾਈ॥੫॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਅਪਾਰ (ਸਰਬ ਕਾਲ) ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਹੀ (ਮੇਰਾ) ਪਿਤਾ ਹੈ, ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਕਾਲਕਾ ਦੇਵੀ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਗੁਰੂ ਮਨ ਅਤੇ (ਮਨਸਾ) ਬੁੱਧੀ (ਮਾਈ) ਗੁਰੂ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਜੀਹਨੇ ਚੰਗੀ ਕਿਰਿਆ ਪੜ੍ਹਾਈ ਭਾਵ ਸਿਖਾਈ ਹੈ॥੫॥

**ਜਬ ਮਨਸਾ ਮਨ ਮਯਾ ਬਿਚਾਰੀ॥ ਗੁਰ ਮਨੂਆ ਕਹ ਕਹੜੇ ਸੁਧਾਰੀ॥
ਜੇ ਜੇ ਚਰਿਤ ਪੁਰਾਤਨ ਲਹੇ॥ ਤੇ ਤੇ ਅਬ ਚਹਿਯਤ ਹੈਂ ਕਹੇ॥੬॥**

੧ ਵੇਖੋ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਅ. ੬ ਵਿੱਚ ਛੰਦ ਨੰ. ੩ ਦਾ ਨੋਟ, ਤਾਤ ਮਾਤ ਮੁਰ ਅਲਖ ਅਰਥਾ.....

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਦੋਂ (ਮਨਸਾ) ਬੁੱਧੀ (ਗੁਰੂ ਪਤਨੀ) ਨੇ ਮਨ ਵਿੱਚ (ਮਯਾ) ਮਿਹਰ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ। (ਓਦੋਂ) ਮਨ ਰੂਪ ਗੁਰੂ ਨੂੰ (ਸੁਧਾਰੀ) ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ (ਗ੍ਰਸ ਕੇ) ਕਿਹਾ। ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਜਿਹੜੇ ਪਹਿਲੇ (ਚਰਿਤ) ਕੌਤਕ (ਲਹੇ) ਵੇਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹ ਉਹ ਹੁਣ ਕਹਿਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ॥੬॥

ਸਰਬ ਕਾਲ ਕਰੁਣਾ ਤਬ ਭਰੇ॥ ਸੇਵਕ ਜਾਨ ਦਯਾ ਰਸ ਢਰੇ॥

ਜੋ ਜੋ ਜਨਮ ਪੂਰਬਲੇ ਭਯੋ॥ ਸੋ ਸੋ ਸਭ ਸਿਮਰਣ ਕਰ ਦਯੋ॥੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਦੋਂ (ਸਰਬ ਕਾਲ) ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਜੀ (ਕਰੁਣਾ) ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਭਰ ਗਏ। (ਮੈਨੂੰ) ਸੇਵਕ ਸਮਝ ਕੇ ਮਿਹਰ ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ ਢਾਲ ਗਏ। ਜਿਹੜਾ ਜਿਹੜਾ ਮੇਰਾ ਪਹਿਲਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਉਹ ਸਾਰਾ ਹੀ (ਸਿਮਰਣ) ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ॥੭॥

ਮੇ ਕੇ ਇਤੀ ਹੁਤੀ ਕਹ ਸੁੱਧੰ ॥ ਜਸ ਪ੍ਰਭੁ ਦਈ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਿ ਬੁੱਧੰ॥

ਸਰਬ ਕਾਲ ਤਬ ਭਏ ਦਯਾਲਾ॥ ਲੋਹ ਰੱਛ ਹਮ ਕੇ ਸਬ ਕਾਲਾ॥੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮੈਨੂੰ ਏਨੀ (ਸੁਧੰ) ਖਬਰ ਹੀ ਕਿੱਥੇ ਸੀ? ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਜਿਹੋ ਜਿਹੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਬੁੱਧੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਉਦੋਂ ਹੀ (ਸਰਬ ਕਾਲ) ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਜੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਸਮੇਂ ਲਈ ਹੀ ਲੋਹੇ ਦੀ ਰੱਖਿਆ (ਸਰਨ, ਕਿਲਾ ਆਦਿਕ) ਹੋ ਗਈ॥੮॥

ਸਰਬ ਕਾਲ ਰੱਛਾ ਸਬ ਕਾਲਾ॥ ਲੋਹ ਰੱਛ ਸਰਬਦਾ ਬਿਸਾਲਾ॥

ਢੀਨ ਭਯੋ ਤਵ ਕ੍ਰਿਪਾ ਲਖਾਈ॥ ਐਂਡੋ ਫਿਰੋ ਸਭਨ ਭਯੋ ਰਾਈ॥੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸਰਬ ਕਾਲ) ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਹੀ (ਸਬ) ਹਰ ਵੇਲੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। (ਲੋਹ) ਦੇਵੀ ਦੀ ਵੀ ਸਦਾ ਲਈ (ਬਿਸਾਲ) ਮਹਾਨ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। (ਜਦੋਂ) ਮਿਹਰ (ਲਖਾਈ) ਜਾਣੀ, ਉਦੋਂ (ਢੀਨ) ਨਿਰਭੈ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ (ਐਂਡੋ) ਆਕੜਿਆ ਫਿਰਦਾ ਹਾਂ॥੯॥

ਜਿਹ ਜਿਹ ਬਿਧਿ ਜਨ ਮਨ ਸੁਧਿ ਆਈ^੧॥ ਤਿਮ ਤਿਮ ਕਹੇ ਗਿਰੰਥ ਬਨਾਈ॥

^੧ ਏਸ ਤੁੱਕ ਤੋਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਜਨਮਾਂ ਦਾ ਵੀ ਗਿਆਨ ਸੀ, ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਹੋਮਕੁੰਟ ਸਪਤ ਸਿੰਗ ਵਾਲੇ ਜਨਮ ਦਾ ਹੀ ਗਿਆਨ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਸੰਪ੍ਰਦਾਯ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਜਾਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਜਨਮ ਦੀ ਸੂਝ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਦੇੜ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੋਂ ਮਾਮੂਲੀ ਜਹੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਓਥੋਂ ਪੁੱਟ ਕੇ ਧੂਣਾ, ਫਹੁੜੀ ਆਦਿਕ ਚਿਨ੍ਹ ਵਿਖਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਚੋਂ ਹੋਰ ਜਨਮ ਦਾ ਬਿਲਕੁਲ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਸੰਪ੍ਰਦਾਯ ਤਾਂ ਹੋਮਕੁੰਟ ਸਪਤ ਸਿੰਗ ਦਾ ਜਨਮ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਜਨਮ ਮਰਨ ਚੱਕ੍ਰ ਸ਼੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਗੀਤਾ ਅ. ੩, ਸ. ੧ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਵੀ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਤਾਂ 'ਜਨਮ' ਦਾ ਅਰਥ 'ਨਵੇਂ ਵਿਚਾਰ' ਹੈ, ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਹੀ ਜੀਵਨ ਸੁਧਾਰ ਕਰੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਾਸਤੇ ਅਦ੍ਰਿਸ਼-ਭੂਮਿ ਯਾ ਅਦ੍ਰਿਸ਼-ਕੂਟ 'ਚੋਂ ਕੁਝ ਲੱਭਣਾ ਸੰਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਅਸੰਭਵ ਤੇ ਨਾਮੁਮਕਿਨ ਹੀ ਹੈ, ਪੂਰਵਜ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਮੇਲਣੀਆਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਔਖੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੱਛਪ੍ਰਜਾਪਤਿ ਦੇ ਧੜ ਨੂੰ ਸ਼ਿਵ ਨੇ ਬੱਕਰੇ ਦਾ ਸਿਰ ਲਾਇਆ, ਗਣੇਸ਼ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹਾਥੀ ਦਾ ਸਿਰ ਲਾਇਆ, ਸੀਤਾ ਜਮੀਨ 'ਚੋਂ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਲਹੂ ਦੇ ਘੜੇ ਚੋਂ ਜਨਮੀ,

ਪ੍ਰਥਮੇ ਸਤਿਜੁਗ ਜਿਹ ਬਿਧਿ ਲਹਾ॥ ਪ੍ਰਥਮੈ ਦੇਬਿ ਚਰਿਤ੍ਰ ਕੇ ਕਹਾ॥੧੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਮੈਂ) ਜਨ ਜਾਂ ਦਾਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ (ਸੁਧਿ) ਹੋਸ਼ ਆਈ ਹੈ, ਉਸੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਗੁੰਥ ਬਣਾ ਕੇ ਕਹੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੋਂ ਜਿਵੇਂ (ਮੈਂ) ਸਤਿਜੁਗ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਭਾਵ ਗੁੰਥਾਂ 'ਚੋਂ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ। ਪਹਿਲੋਂ ਦੇਵੀ ਦੁਰਗਾ ਦੇ (ਚਰਿਤ੍ਰ) ਇਤਿਹਾਸ (ਕੌਤਕ, ਫਲਸਫਾ) ਕਿਹਾ ਹੈ॥੧੦॥

ਪਹਿਲੇ ਚੰਡੀ ਚਰਿਤ੍ਰ ਬਨਾਯੋ॥ ਨਖ ਸਿਖ ਤੇ ਕ੍ਰਮ ਭਾਖ ਸੁਨਾਯੋ॥

ਛੋਰ ਕਥਾ ਤਬ ਪ੍ਰਥਮ ਸੁਨਾਈ॥ ਅਬ ਚਾਹਤ ਫਿਰਿ ਕਰੋਂ ਬਡਾਈ॥੧੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਮੈਂ) ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਚੰਡੀ ਚਰਿਤ੍ਰ (ਉਕਤ ਵਿਲਾਸ ਗੁੰਥ) ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਨਹੁੰ ਤੋਂ ਅਤੇ (ਸਿਖ) ਚੋਟੀ ਭਾਵ ਸਿਰ (ਤੇ) ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ (ਕ੍ਰਮ) ਸਿਲਸਿਲਾ ਵਾਰ (ਭਾਖ) ਕਹਿ ਸੁਣਾ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ। ਉਦੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ (ਛੋਰ) ਖੋਲ ਕੇ ਕਥਾ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਫਿਰ ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ (ਦੂਜੇ ਚੰਡੀ ਚਰਿਤ੍ਰ ਦੁਆਰਾ) ਵਡਿਆਈ ਕਰਾਂ॥੧੧॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਗੁੰਥੇ ਸਰਬ ਕਾਲ ਕੀ ਬੇਨਤੀ ਬਰਨਨੰ ਨਾਮ ਚੌਦਸਮੇ ਅਧਯਾਯ

ਸਮਾਪਤ ਮਸਤ ਸੁਭ ਮਸਤ॥੧੪॥ ਅਫਜੂ॥੪੭੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਏਥੇ ਸੋਹਣੇ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਗੁੰਥ ਦਾ (ਸਰਬ ਕਾਲ) ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਚੌਦਵਾਂ ਅਧਿਆਇ ਖਤਮ ਹੈ, ਸੁਭ ਹੈ ॥੧੪॥ ਹੋਰ॥ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਦੇ ਕੁੱਲ ੪੭੧ ਛੰਦ ਹਨ।

ਕੁਸ਼ਾ (ਘਾਹ) ਤੋਂ ਕੁਸ਼ ਬਣਾਇਆ, ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਚਾਰ ਮੂੰਹ ਅਤੇ ਅੱਠ ਬਾਹਾਂ, ਦੁਰਗਾ ਦੀਆਂ ਅੱਠ ਬਾਹਾਂ, ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜ ਮੂੰਹ, ਸ੍ਰੀਮਿਕਾਰਤਿਕ ਦੇ ਛੇ ਮੂੰਹ, ਰਾਵਣ ਦੇ ਦੱਸ ਮੂੰਹ ਆਦਿਕ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹਨ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਰਾਜੇ ਵੇਲੇ ਨਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਘਟਨਾ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਲਾ ਕੇ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਏਸ ਥਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਲਿਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਸਿਧਾਂਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅਦਭੁੱਤ ਘਟਨਾ ਜਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਰਗੀ ਕਪੋਲਕਲਪਨਾ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਹਨ।